

4 (93) 2024

DOI: 10.17721/2413-7065.4(93).2024

ISSN 2413-7065

*Журнал засновано в лютому 2001 року
(у 2014 р. — «Україна у світовій історії»)*

*Founded in February 2001
(Ukraine in the World History in 2014)*

Українознавство

Ukrainian Studies

*Науковий журнал
Засновник і видавець
Науково-дослідний
інститут українознавства
КНУ
імені Тараса Шевченка
Періодичність
раз на три місяці*

*Academic journal
Founder and publisher
RIUS of
Taras Shevchenko
National University
of Kyiv
Published
every three months*

Редакція залишає за собою право на мовностилістичне редагування рукописів і передруків відповідно до правописних норм української мови, яке не змінює позиції автора. Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.

Наукові статті з історичних та філософських наук зараховуються як фахові згідно з наказами МОНУ №1188 від 24.09.2020 р. та №1471 від 26.11.2020 р.

Журнал «Українознавство» представлено в наукометричних і реферативних базах даних:

1. Академія Гугл (Google Scholar) <http://www.scholar.google.com.ua>;
 2. Index Copernicus International <https://journals.indexcopernicus.com>;
 3. DOAJ (Directory of Open Access Journals) <https://doaj.org>;
 4. Наукова періодика України <http://journals.urau.ua>;
 5. Scientific Indexing Services (SIS) <http://sindex.org>;
 6. Infobase Index <http://infobaseindex.com>;
 7. Eurasian Scientific Journal Index <http://esjindex.org>;
 8. ResearchBib <http://journalseeker.researchbib.com>
 9. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського <https://nbuv.gov.ua>;
 10. Polish Scholarly Library (бібліотека) <https://pbn.nauka.gov.pl>;
- є учасником проекту: Українські наукові журнали usj.org.ua

Журнал друкується на підставі свідоцтва серії КВ № 21204-11004ПР від 13.02.2015 р. про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації, виданого Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України

Редакційна колегія:

Володимир Ятченко
головний редактор, голова колегії,
доктор філософських наук, професор

Надія Гаврилюк
заступник головного редактора,
доктор історичних наук

Editorial board:

Volodymyr Yatchenko
Editor-in-Chief, Head of Editorial Board,
Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Nadiya Gavrylyuk
Deputy Editor-in-Chief,
Doctor of Historical Sciences

Члени редколегії за спеціальністю історія та археологія:

Кагамлик С. Р. – доктор історичних наук
Корчак Л. – Інститут історії середньовіччя Ягеллонського університету (Польща)
Краснодемська І. Й. – кандидат історичних наук
Маргулов А. Х. – доктор історичних наук, доцент
Морозова О. С. – доктор історичних наук, доцент (Польща)
Павко А. І. – доктор історичних наук, професор
Сирник Ярослав – доктор історичних наук, професор (Польща)
Фігурний Ю. С. – кандидат історичних наук
Газізова О. О. – кандидат історичних наук

Members of the Editorial Board in the Specialty of History and Archaeology:

Kahamlyk S. R. – Doctor of Historical Sciences
Korchak L. – Institute of History of the Middle Ages, Jagielonian University (Poland)
Krasnodemska I. Y. – Candidate of Historical Sciences
Marhulov A. Kh. – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor
Morozova O. S. – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Poland)
Pavko A. I. – Doctor of Historical Sciences, Professor
Syrnyk Yaroslav – Doctor of Historical Sciences, Professor (Poland)
Fihurnyi Yu. S. – Candidate of Historical Sciences
Hazizova O. O. – Candidate of Historical Sciences

Члени редколегії за спеціальністю філософія:

Дзьобань О. П. – доктор філософських наук, професор
Крисаченко В. С. – доктор філософських наук, професор
Клименко О. Ю. – доктор соціологічних наук, професор
Крилова С. А. – доктор філософських наук, професор
Настояща К. В. – кандидат соціологічних наук, доцент
Лозко Г. С. – доктор філософських наук, професор
Мерунка Войтех – доктор філософії, доцент (Чехія)
Саух П. Ю. – доктор філософських наук, професор
Стадник М. М. – доктор філософських наук, професор
Хамітов Н. В. – доктор філософських наук, професор
Хилько М. І. – доктор філософських наук, професор

Members of the Editorial Board in the Specialty of Philosophy:

Dzoban O. P. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Krysachenko V. S. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Klymenko O. Yu. – Doctor of Sociological Sciences, Professor
Krylova S. A. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Nastoiashcha K. V. – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor
Lozko H. S. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Merunka Voiteh – Doctor of Philosophy, Associate Professor (Czechia)
Sauh P. Yu. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Stadnyk M. M. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Khamitov N. V. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor
Khylko M. I. – Doctor of Philosophical Sciences, Professor

Відповідальний секретар - Іванова В.

Executive Editor - Ivanova V.

Шановні колеги!

Запрошуємо вас до творчої співпраці на сторінках нашого часопису. Сподіваємося, що матеріали, які розкриватимуть результати ваших наукових досліджень, відповідатимуть методологічним засадам сучасного українознавства. Редакція журналу публікуватиме наукові розвідки, ґрунтовані на поважній джерельній базі, побудовані на принципах системного, комплексного аналізу української спільноти на всьому часопросторі її існування – від витоків до сьогодні – в усій повноті й суперечливості її буття та в порівнянні з іншими спільнотами. Важливо наголосити на залученні українознавцями до свого інструментарію набутків сучасної гуманітаристики. З іншого боку, нинішні суспільні та геополітичні обставини спонукають до вивчення проблем історичних коренів української спільноти й історичної пам'яті, а разом з тим її цивілізаційного вибору та соціокультурних особливостей. Важливо, щоб тематика досліджень охоплювала як масштабні суспільні процеси і явища, так і розкривала різноманітні аспекти мікроісторії, роль, запити і життєві шляхи окремих людей як учасників соціокультурного процесу. Сучасна російсько-українська війна гостро вказує на кризу гуманітарної політики України не лише в анексованих та окупованих територіях, а в цілому як засадничої системи будівництва держави. Це визначатиме і планування проблематики досліджень, і вибір тем до публікацій на сторінках журналу.

Для публікації власних наукових статей у фаховому журналі «Українознавство» звертаємо вашу увагу на необхідність чіткого, лаконічного формулювання теми запропонованого вами наукового дослідження, яке відповідає українознавчій проблематиці, а також неухильного і послідовного дотримання тих основоположних вимог, затверджених МОН України, які значною мірою визначають якісні параметри наукових публікацій у фахових виданнях. До них слід віднести насамперед наявність у структурі дослідження, його продуктивному змістовому наповненні методолого-рефлексивного, аргументованого, коректного аналізу таких критично важливих складових статті, як:

1) постановка зазначеної проблеми у загальнонауковому контексті та виявлення її генетичного зв'язку із пріоритетними науковими проблемами та завданнями гуманітаристики;

2) аналіз джерельної бази дослідження та останніх публікацій, якими започатковано висвітлення даної проблеми і які творчо, конструктивно-критично використані автором, а також виокремлення та стислий аналіз недостатньо вивчених аспектів проблеми і сюжетів вказаної наукової проблематики;

3) формулювання цілей статті та виокремлення наукових завдань дослідження;

4) системний виклад основного матеріалу статті та обґрунтування отриманих наукових результатів наукового пошуку;

5) висновки, що є результатом вивчення даної проблематики, а також виокремлення перспективних напрямків подальших наукових розробок зазначеної проблематики дослідження.

Звертаємо вашу увагу на необхідність дотримання у статтях принципів академічної доброчесності, а також вимог до технічного оформлення авторських публікацій, які викладено на офіційному сайті Науково-дослідного інституту українознавства МОН України. Зазначаємо, що обсяг статті не повинен перевищувати 1 ум. др. арк. У зв'язку з ухваленням Верховною Радою України у першому читанні основи законопроекту № 7633 «Про заборону використання російських джерел інформації» просимо наших авторів звернути особливу увагу на цитування та посилання в наукових публікаціях, які подаються до друку.

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА
PHILOSOPHY AND METHODOLOGY OF UKRAINIAN STUDIES

Кононенко Т.
Творчі здобутки і перспективи розвитку українознавства. Філософсько-методологічний аналіз

8

Kononenko T.
Creative Achievements and Prospects for the Development of Ukrainian Studies. Philosophical and Methodological Analysis

Дзигора К.
Українознавство і комеморативні студії: термінологічна спорідненість та методологічна специфіка

20

Dzihora K.
Ukrainian Studies and Commemorative Studies: Terminological Relationship and Methodological Specificity

УКРАЇНА У ВІЙНІ
UKRAINE IN WAR

Богданович Г.
Виклики і загрози на шляху формування та функціонування української політичної нації в умовах повномасштабної війни

34

Bohdanovych H.
Challenges and Threats on the Way Towards Forming and Functioning Ukrainian Political Nation in the Conditions of Full-Scale War

Коломийчук О.
«Межі релігії просто стерлись...»: міжконфесійна солідарність громади м. Ірпеня в умовах російської окупації та звільнення Київщини

52

Kolomyichuk O.
“The Boundaries of Religion have Simply been Erased...”: Interfaith Solidarity of the Irpin Community in the Conditions of the Russian Occupation and Liberation of Kyiv Region

Кагамлик С.
Ідеологічна агресія Московського патріархату як складова російсько-української війни: шляхи та форми протидії

66

Kahamlyk S.
Ideological Aggression of the Moscow Patriarchate as a Component of the Russian-Ukrainian War: Ways and Forms of Countermeasures

Губський С.
Героїзм як вияв національно-патріотичного виховання українських воїнів: від минулого до сьогодення

77

Hubskiy S.
Heroism as a Manifestation of the National and Patriotic Education of Ukrainian Soldiers: from the Past to the Present

УКРАЇНА – ЕТНОС
UKRAINE – ETHNOS

Грабчак К.
Українські етнічні цінності
та цінності західної цивілізації

89

Hrabchak K.
Ukrainian Ethnic Values and the
Values of Western Civilization

Сорочук Л.
Консолідуєчий потенціал
етнокультурної традиції українців
у контексті сучасних викликів

98

Sorochuk L.
Consolidating Potential
of the Ethnocultural Tradition
of Ukrainians in the Context
of Modern Challenges

УКРАЇНА – МОВА
UKRAINE – LANGUAGE

Безсмертна Н.
Становище української мови
під час російсько-української війни:
правовий та лінгвоцидний аспекти

106

Bezsmertna N.
Status of the Ukrainian Language
During the Russian-Ukrainian War:
Legal and Linguicide Aspects

Васьків М.
«Ніщо не буде так, як раніше»:
новий світ після війни

122

Vaskiv M.
“Nothing Will Be the Same as
Before”: a New World after the War

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ
HISTORICAL SITES AND CULTURAL HERITAGE OF UKRAINE

Висотін М.
Актові книги як джерело з історії
України ранньомодерної доби

135

Vysotin M.
Act Books as a Source of the History
of Ukraine in the Early Modern Era

УКРАЇНА І СВІТ
UKRAINE AND THE WORLD

Бевз Т.
Патріотизм як соціокультурний
феномен: досвід різних
країн і український
історіографічний вимір

152

Bevz T.
Patriotism as a Sociocultural
Phenomenon: Experience of Different
Countries and Ukrainian
Historiographical Dimension

Отрошко Л.

Досвід міжнародної
національно-патріотичної
та громадсько-політичної
діяльності Ярослави Стецько

172

Otroshko L.

Experience of International
National-Patriotic and
Public-Political Activity of
Yaroslava Stetsko

**ВИЗНАЧНІ УКРАЇНСЬКІ НАУКОВЦІ
OUTSTANDING UKRAINIAN SCHOLARS**

Фігурний Ю.

Життєвий шлях та досягнення
фундатора сучасного
українознавства Петра Кононенка

188

Fihurnyi Yu.

Life Path and Achievements of Petro
Kononenko – the Founder of Modern
Ukrainian Studies

Білас Ю.

Націонал-комуністичні риси
в діяльності С. Пилипенка
доби «червоного терору»
1920 – 1930 років

210

Bilas Yu.

National-Communitistic Features
in the Activities of S. Pylipenko
During the Era of the "Red Terror"
in 1920 – 1930s

**УКРАЇНОЗНАВСТВО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ
UKRAINIAN STUDIES AT THE EDUCATIONAL SPACE**

Навчальна програма з курсу
українознавства «Я і Україна»
для суботніх та недільних шкіл
українського зарубіжжя

222

Curriculum for the Ukrainian Studies
Course "I and Ukraine" for Saturday
and Sunday Schools for Ukrainians
Abroad

Лозко Г.

Козацька педагогіка патріотизму
про лицарський гарт української
молоді

255

Lozko H.

Cossack Pedagogy of Patriotism
about the Knightly Training
of Ukrainian Youth

Шакурова О.

Роль українознавства у зміцненні
української національної
ідентичності та у впровадженні
національно-патріотичного
виховання в освітній простір під
час російсько-української війни

267

Shakurova O.

The Role of Ukrainian Studies in
Strengthening the Ukrainian National
Identity And Implementing
the National and Patriotic Education
in the Educational Space
During the Russian-Ukrainian War

- Газізова О.**
Українознавчі засади формування патріотичної свідомості здобувачів освіти (на матеріалах XVII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8 – 11 класів закладів загальної середньої освіти)
- 275**
- Hazizova O.**
Ukrainian Studies Principles of Forming Patriotic Consciousness of Students (Based on the Materials of the XVII International Contest on Ukrainian Studies for Schoolchildren of 8-11 Grades of General Secondary Education Institutions)

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ
REVIEWS AND PRESENTATIONS

- Фігурний Ю., Шакурова О.**
Верифікована концепція походження українців (Рецензія на працю Л. Залізняка «Етногенез українського народу»: монографія)
- 290**
- Fihurnyi Yu., Shakurova O.**
Verified Concept of the Origin of Ukrainians (Review of the Work of L. Zalizniak "Ethnogenesis of the Ukrainian People": A Monograph)
-
- Мільчев В.**
Рецензія на книгу (археографічне видання) «Чумаки. Студії з історії та історіографії»
- 294**
- Milchev V.**
Review of the Book (Archaeographic Edition) "Chumaky. Studies in History and Historiography"
-
- Фігурний Ю., Богданович Г.**
Міжнародна науково-практична конференція «Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів»
- 296**
- Fihurnyi Yu., Bohdanovych H.**
International Scientific and Practical Conference " Reflections of Ukrainian Studies on Modern Sociocultural Processes"
-
- Шинкарик Ю.**
Мовленнєві тренінги як засіб підвищення компетентності спілкування українською мовою
- 306**
- Shunkaryk Yu.**
Speech Training as a Means of Improving Communication Competence in the Ukrainian Language

УДК 167/168:93)

DOI: 10.17721/2413-7065.4(93).2024.317508

ТВОРЧІ ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНОЗНАВСТВА. ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ*

Тарас КОНОНЕНКО

orcid.org/0000-0003-0660-1707

доктор філософських наук,

завідувач кафедри історії філософії філософського факультету

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

email: Taras_Kononenko@knu.ua

Анотація. На підставі аналізу інституційних здобутків Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка запропоновані напрямки наукових досліджень у галузі українознавства. Головна увага зосереджена на еволюції положень методологічного інструментарію українознавства. Зокрема, здійснений аналіз терміна «концентри українознавства» в історіографії українознавства, встановлені його системні та методичні властивості, запропонований спосіб застосування з метою надання динамічного прикладного характеру.

Ключові слова: українознавство, центри українознавства, логіка і методологія науки, філософія науки, статус, джерельна база, наукова метафора, історія філософії.

Постановка проблеми. Сучасні виклики спонукають до посилення науково-методологічного обґрунтування українознавства, визначення відповідно до вимог історичного часу його предмета і об'єкта, царини застосування як прикладної методології. Українознавство – наука про Україну і світове українство, центри українознавства дають можливість структурувати українознавчі студії, а їх аналіз допомагає відстежувати центральні динамічні процеси. Одним із головних завдань Інституту завжди була координація зв'язків з українською діаспорою і світовим українством. Створення засобів і визначення способів сучасної взаємодії між українськими спільнотами у світі на підставах українознавчих студій є нагальним

завданням науки українознавства.

Огляд досліджень та публікацій. Розглянуті концепційні засади науки українознавства в еволюційному розвитку впродовж 1991–2024 рр. в межах наукової парадигми Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (2024 р.). За публікаціями О. Хоменка встановлено, що українознавча діяльність мала вагоме значення для збереження української державності під час російської агресії, починаючи з 2014 р. [1, с. 13]. Проаналізовані засади українознавства як цілісної системи знань про Україну та світове українство. Головна увага зосереджена на встановленні методологічного статусу терміна «концентри українознавства» та його

* У статті використано матеріали Міжнародної науково-практичної конференції "Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів" (24.10.2024 р., м. Київ)

структурної диспозиції. Аналітичний огляд містить посилання на засновне твердження проф. П. Кононенка, творця сучасного українознавства, щодо значення концентрів: «З урахуванням усіх зазначених чинників і пропонуємо Українознавство як цілісну наукову систему, що поєднує концентри...» [11, с. 78]. Проф. Я. Калакура здійснює уточнення значення концентрів з історико-методологічних підстав [13, с. 23–24]. Розширене висвітлення концентрів українознавства зі схематичною візуалізацією було запропоноване у курсі лекцій «Українознавство» співавторами П. Кононенком та А. Пономаренко [17, с. 7]. Науковий статус концентрів українознавства визначає Л. Токар у монографії «Наукові основи українознавства» [18, с. 200–201]. Щодо евристичної і прогностичної спроможності українознавства і його системних складових концепційно висловився проф. В. Крисаченко на шпальтах «Політологічного вісника» КНУТШ за 2022 р. [19, с. 12].

Мета статті полягає у реновації системних складових українознавства як науки про Україну та світове українство. Головна увага зосереджується на встановленні методологічного статусу терміна «концентри українознавства», наслідком з чого має бути надання концентрам властивостей динамічного дослідницького інструменту.

Виклад основного матеріалу. В ювілейний для Київського університету рік відбулася чергова реорганізація Науково-дослідного інституту українознавства. Створений у січні 1992 р. в структурі Київського державного університету імені Тараса Шевченка, він пережив чимало організаційних трансформацій. У 2000 р. на його базі було

сформовано самостійний НДІ українознавства, що отримав у 2009 р. статус національного. З 2011 р. по 2014 р. він мав назву Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії (ННДІУВІ). У 2014 р. ННДІУВІ був ліквідований, а на його базі створено Науково-дослідний інститут українознавства в підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України. Нарешті, цього року НДІУ був реорганізований шляхом приєднання його до Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Втім реорганізації минають, реорганізатори забуваються, а Інститут українознавства залишається. Автор статті працював в Інституті з 2001–2002 рр. по 2013 р., а з 2013 р. по 2024 р. безпосередньо й опосередковано долучається до його наукової діяльності. Здобутки нашого Інституту здебільшого випереджали події на 10–15 років. Чи цінувалися вони у час оприлюднення? Неочікувано, але саме у цьому науковому горизонті й розгортається дилема взаємин як відкривачів, так і поціновувачів-реципієнтів. Ми були одними з перших, хто запропонував впровадити українознавство в систему дистанційної освіти засобами цифрових технологій. Це був початок 2000-х років. Лише добра пам'ять залишається щодо керівництва ДФФД того часу, відбіркова комісія якого ризикнула підтримати поданий проект. Утім скільки кепкування лунало довкола – відомо лише розробникам. Для більшості «експертів» було гротескно інтегрувати українознавство та цифрові технології в освіті і науковій діяльності.

Потому Інститут впровадив 7 ліцензованих програм підвищення кваліфікації, зокрема українознавства засобами

дистанційної освіти. На курсах навчалися представники щонайменше з 3-х континентів. Керівники українських шкіл зарубіжжя отримували свідоцтва державного зразка, засвідчені печаткою Інституту українознавства, які давали підстави щодо визнання належної кваліфікації для керівництва закладом, який фінансується з бюджету країни перебування. Затверджені НДР розширювали обрії досліджень і умови їх провадження. Для будь-якої наукової інституції є вкрай важливою матеріальна база, її цілісний майновий комплекс, зокрема для НДІ українознавства – це його будівля, яка відповідає стратегічним завданням провадження українознавчих досліджень та практичного застосування їх результатів.

У конференційній залі НДІУ, на міжнародній конференції 2024 р., присутні ті працівники, які пригадують планове життя Інституту, коли й наявних площ було замало для проведення конференцій, курсів підвищення кваліфікації, курсів підготовки тьюторів дистанційної освіти у співробітництві з професіоналами-харків'янами (проф. В. Кухаренко), систематичної навчальної роботи аспірантури, конкурсів для школярів з усієї України і зарубіжжя, конкурсів для молодих вчених-дослідників, видавничої діяльності тощо. Цей простір був одночасно і науково-дослідним середовищем, і експериментальною лабораторією, і освітньо-культурним закладом. Отже, хто спробує позбавити Інститут його цілісного майнового комплексу, приміщення, світлина будівлі якого вже стала візитівкою для України і світового українства, – той навки згальмує своє ім'я, увійде чорною плямою у ще ненаписану історію українознавства XXI ст.

До важливих чинників необхідності захисту майнового комплексу як засобу матеріально-технічного забезпечення діяльності Інституту українознавства важливо наголосити на безпековому і стратегічному державотворчих аспектах. Інститут створив одне з перших фахових електронних видань в Україні за вимогами того часу, і ним став журнал «Українознавство». За самостійно створеною статистичною системою обліку сайт журналу був одним із найбільш відвідуваних у своїй галузі. Аналітика цих відвідувань, на жаль, ще залишається поза увагою безпекових досліджень. Зокрема, у 2005–2013 рр. найбільше випадків завантаження інформації з сайта Інституту відбувалося з кремлівських серверів-ботів. Йшлося, як на той час, про величезні обсяги копіювання сторінок з електронного журналу. Чи уявлялося тоді, що чекає нас у прийдешні часи? Перші прояви такого «визнання» значення українознавчої діяльності Інституту виявилися у першочергових планах тогочасного міністра освіти і науки України Дмитра Табачника, який одразу після призначення на посаду міністра МОНУ (2010 р.) розпочав роботу спочатку з «приручення», а потім, після спротиву, і ліквідації Інституту. І, що найцікавіше, шляхом реорганізації. Саркастично виглядає, коли зараз цю ж технологію масово застосовують щодо українських закладів освіти і науки у трагічні часи війни України проти російської агресії. Ті ж технології – то чи свідомі сучасні виконавці щодо того, за чікими методичками вони діють?

Тепер українці знають, де зараз знаходиться і ким насправді був Д. Табачник – колишній міністр МОНУ рішенням українського суду заочно засуджений до

15 років позбавлення волі за державну зраду, вчинену в умовах воєнного стану, сприяння державі-агресорці Росії й порушення законів і звичаїв війни. Він постійно перебуває на прямому зв'язку з діючим співробітником ФСБ Росії. То чому одразу була здійснена атака саме на Інститут українознавства? Що завжди цікавило цих ворогів, як засвідчувала статистика відвідування сайта журналу «Українознавство»? Маємо лише імовірні висновки і припущення – українознавчі рефлексії і ментальні характеристики з метою запланованого системного знищення. А ще не було 2014 р. і лютого 2022 р. Отже, розгортання сучасних аналітичних українознавчих досліджень набуває безперечно глибинного безпекового значення для історії сучасної України.

Другий стратегічний чинник полягає у певних аспектах діяльності Інституту українознавства, який передбачає його інтегративний характер, і відтак завжди був ускладненням для належного фінансового забезпечення, оскільки не вкладався у прийнятні матриці фінансування за статтями витрат державного бюджету, передбачених на науку і освіту. Йдеться про, узагальнено, піклування про середовище виховання української ідентичності в межах шкільництва. Співробітник Інституту, зараз фронтовик, кандидат історичних наук О. Хоменко у науковому огляді, присвяченому діяльності редакції журналу «Українознавство» [1], наголошував, що громади тих міст, батьки і школярі з яких брали участь у конкурсах з українознавства, виявилися досить стійкими до сепаратистських рухів і залишалися відданими українській державності: «Найголовніше ж – часопис «Українознавство» створював

можливість для постійної живої комунікації між «теоретиками» та «практиками» українознавства. Один із найбільш вражаючих прикладів на підтвердження цього – стаття «Організація науково-дослідної роботи з українознавства в загальноосвітніх навчальних закладах Великоновосілківського району Донецької області» (у суті речі, то був єдиний район довоєнної Донеччини, в освіту якого був інтегрований українознавчий компонент – на інших тамтешніх теренах розвиток українознавства перепиняла місцева або й київська влада), що її подали методисти кабінету з мов, літератур та природничих дисциплін Н. Дерев'янченко та Р. Кузьменко. З неї – лише один промовистий фрагмент: «Втілюючи в життя наукові новації ННДІУВІ та реалізуючи регіональну програму по роботі з обдарованими дітьми «Надія Донеччини», методичний кабінет у 2009 р. започаткував проведення районної учнівської науково-практичної конференції з українознавства, яка проходила за такими основними напрямками: робота з обдарованою молоддю та творчими вчителями; впровадження інноваційних технологій; координація українознавчих досліджень. Мета заходу – залучення дітей шкіл району до пізнання своєї країни через індивідуально-пошукові форми роботи, засвоєння моральних та духовних норм і принципів, розвиток природних нахилів і задатків та їх реалізація в різних видах творчої діяльності, виховання відповідальності за долю України, її народу і людства. Ідея проведення конференції викликала велику зацікавленість у вчителів та учнів». Ця стаття побачила світ у 1-му (травнево-му) числі «Українознавства» за 2013 р., а вже за рік, у травні 2014 р., бойовики

Гірка заохоплюватимуть на Донеччині адміністративні будівлі і підніматимуть над ними імперські триколори. У Великоновосілківський район «русский мир» не прийшов – напевно, багато в чому також і завдяки українознавству...» [1, с. 13].

Утім фінансування таких конкурсів на різних рівнях завжди було проблемним під час затвердження кошторисів витрат для наукових установ, навіть мінімальних. Але стратегічна мета – утримання і розвиток громадянської солідарності – досягалася у спільній роботі співробітників Інституту і батьків разом із школярами-конкурсантами. То скільки вартує захист державності засобами освіти? Питання риторичні для тих, хто продовжує бачити розвиток науки про Україну крізь розписи кошторисів за звичними нормативами.

Подібне ставлення О. Хоменко засвідчує і щодо вибору громадян у середовищі закладів вищої освіти на ТОТ 2014 р.: «Звичайно, не всі їхні викладачі і студенти переїхали на нове місце (показово, що найактивніше відгукнулися на заклик переїхати на «материкову» Україну студенти саме гуманітарних факультетів – ще одне підтвердження доконечної необхідності розвитку там українознавчих студій)» [2, с. 8].

У свою чергу нам треба посилювати науково-методологічне обґрунтування українознавства, його предмет і об'єкт, визначати царини застосування як прикладної методології. Українознавство – наука про Україну і світове українство, центри українознавства дають можливість структурувати українознавчі студії, а їх аналіз допомагає відстежувати центральні динамічні процеси. Одним із головних завдань Інституту

завжди була координація зв'язків з українською діаспорою і світовим українством. Цей чинник створює підстави про внесення в резолюцію конференції пропозиції щодо проведення у 2025 р. форуму країн, де українська мова має статус офіційної, щоби підтримати де-юре і де-факто її розвиток і функціонування.

Наразі дослідницька увага автора в царині українознавчої науки зосереджується на спробі переосмислення такого теоретичного концепту, як «концентри українознавства». Попри його широке застосування у різноманітних українознавчих дослідженнях з'явилося настійливе прагнення оновити його потугу у диспозиціях сучасного стану України і накопичення українознавчих знань. Очевидно, що зачин розгляду не може мати повноти висвітлення проблеми і її розв'язання. Наразі головна увага буде прикута до проблемного кола, яке, на думку автора, супроводжує притомне означення того теоретичного утворення, яке в українознавстві наявне як «концентри українознавства». Провідні складові цієї диспозиції, які мають філософсько-методологічне значення, можна зумовити таким чином:

- філософський статус «концентрів українознавства» та його визначення;
- загальний опис застосування дослідниками впродовж діяльності Інституту українознавства, починаючи з 1991 р.;
- провідні властивості концепції концентрів;
- співвідношення концепції концентрів як теоретичної побудови та філософської метафори;
- статичний та динамічний характер висвітлення концепту концентрів;

– концентри українознавства як динамічна ланка у визначенні предмета українознавства – науки про Україну та світове українство.

Узагальнено проблема у встановленні диспозиції складових «концентрів українознавства» полягає у з'ясуванні, власне, самого статусу «концентрів українознавства» у методологічному інструментарії українознавства. Що, з підстав філософського аналізу і визначення, ми називаємо «концентрами українознавства»? З чим дослідник має справу – з теорією, концепцією чи концептом, принципом, поняттям, категорією, гіпотезою, доктриною ...? Для кожного з цих наукових понять, які у свою чергу теж мають статус понять у теоретичних класифікаціях з галузі філософії науки, існують видозмінні визначення, хоча й об'єднані спільним знаменником. Їх визначення цілком може бути встановлене із застосуванням сучасних цифрових пошукових систем в авторитетних філософських джерелах і не потребує детального викладу [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. У цій ланці розгляду проблеми увага першочергово має бути зосереджена, повторимося, на визначенні саме статусу «концентрів українознавства». У визначенні терміна «статус» також варто скористатися авторитетним джерелом без додаткового обґрунтування [3].

Стисло окреслимо зразки визначень статусу «концентрів українознавства» у виразних публікаціях українознавців. За умови, що необхідно враховувати його застосування у значному масиві досліджень і розробок як науковців, так і освітян, до охоплення поширення від полемік на вагомих форумах з українознавства до навчальних програм у середній школі і методичних розробок

для різноманітних конкурсів і програм з підвищення кваліфікації. Збереження і переосмислення цієї джерельної бази також є нагальним завданням діяльності провідної українознавчої інституції Київського національного університету імені Тараса Шевченка – НДІУ.

Отже, до одного з перших визначень статусу «концентрів українознавства» належить твердження проф. П. Кононенка, опубліковане у «Віснику» Київського університету імені Тараса Шевченка за 1994 р.: «З урахуванням усіх зазначених чинників і пропонуємо Українознавство як цілісну наукову систему, що поєднує концентри: Україна–етнос; Україна–природа, екологія; Україна–мова; Україна–історія; Україна–нація; Україна–держава; Україна–культура: матеріальна й духовна, освіта, мистецтво, література, філософія, релігія, економіка, право, наука, військо; Україна у міжнародних відносинах; Україна–ментальність. Доля» [11, с. 78].

Суголосно із запропонованим визначенням статусу «концентрів українознавства» й узгоджено з посиланням на підручник П. Кононенка «Українознавство» 1994 р. видання [12] дає своє бачення концентрів проф. Я. Калакура у монографії «Історичні засади українознавства»: «Найважливішими правилами українознавчого дослідження є принципи історизму, системності, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності), світоглядності. Перелік цих принципів можна розширити, але виконання навіть перерахованих нами правил застерігає від помилок і прорахунків будь-якого дослідника»; «Принцип системності з другої половини ХХ ст. теж набув характеру універсального правила для більшості наук, які

розвиваються як системи знань. Оскільки українознавство є інтегруючою системою знань про Україну й українство, принцип системності для нього має пріоритетний характер»; «У самому українознавстві сформувались своєрідні концентри знань. П. Кононенко виділяє сім умовних концентрів українознавства, серед яких: Україна–етнос, Україна–природа, Україна–мова, Україна–історія, Україна–нація, Україна–держава, Україна–культура. Кожен з цих концентрів є підсистемою, а всі разом синтезують і утворюють цілісну систему знань про Україну й український народ» [13, с. 23–24]. Поняття та визначення, які містяться у наведених витинках, також варто осмислювати з опертям на новий український переклад книги Майкла Х'юмера «Знання. Реальність. Цінність. Вступ до аналітичної філософії майже для всіх» [14; 15].

У підручнику «Українознавство» від 2005 р. проф. П. Кононенко знаходимо таке визначення і верству застосування концентрів: «Методологічні засади українознавства визначаються його принципами: системності, історизму, науковості та інтегративності знань; методами: аналізу й синтезу; поєднання вітчизняного й зарубіжного досвіду; індукції і дедукції; єдності професіоналізму й патріотизму, знання і любові; постійного співвіднесення матеріалів (досвіду) різних концентрів українознавства. Фундаментом українознавства є цілісна система знань археології та етнології, фольклористики і лінгвістики, антропології й демографії, людино-, суспільство- й природознавства, релігієзнавства, історії, філософії, культурології, правознавства та ін. наук» [16, с. 15 – 16].

У конспекті лекцій «Українознавство»

П. Кононенка та А. Пономаренко, також від 2005 р., міститься таке визначення системної цілісності науки українознавства та його концентрів: «Українознавство охоплює в себе крає-, країно-, природо-, суспільство-, людино-, народознавство, але не як окремі предмети, а як елементи універсальної цілісності.

Універсальна цілісність «України» й «українства» розкривається й досягається шляхом взаємопов'язаного еволюційно-синхронного й діахронного розгляду концентрів: Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова; Україна – нація, держава; Україна – культура (матеріальна, гуманітарно-духовна: релігія, філософія, мистецтво, освіта, наука; право; валеологія; військо); Україна в міжнародних відносинах; Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія.

І в силу цього українознавство постає як цілісна система самопізнання, виховання й навчання, єдності знання, любові і творення» [17, с. 7].

У розділі «Що таке «Україна» та «Українство» цього ж видання є важливе розширення властивостей системи концентрів із вказівкою на підстави і мету їх застосування: «Українознавство у своїй основі має спрямовуватися не проти когось (чи то подібних наукових предметів), а на пізнання та розбудову Вітчизни, отже – в ім'я торжества правди, добра, справедливості, миру і в Україні, і в інших народів.

З огляду на мету та метод нами й братимуться до уваги і найдавніші вітчизняні джерела (писемні та фольклорні), і праці та твори зарубіжних дослідників, письменників, мандрівників, дипломатів, починаючи з антично-грецьких, римських, арабських, візантійських,

скандинавських. А з огляду на різноманітні зміни в територіальному розміщенні, в бутті етносів, племен і держав (чи міждержавних утворень), їх взаємодії (аж до асиміляції) чи протистояння те, що українці стали феноменом загально-планетарним і реально впливають на характер розвитку та долю вселюдства, нами будуть виділені та в такому порядку розміщені концентри: Україна–етнос (як основа формування, збереження, розвитку української людини, нації, держави, мови, культури, ментальності); Україна–природа (фізична й духовна), екологія; Україна–мова і Україна–нація, держава, Україна–культура (матеріальна й духовна; від трипільської, березинецької, черняхівської, празько-корчацької, киево-руської до сучасної), з урахуванням генезису освіти, науки, мистецтва, релігії й права; Україна у міжнародних відносинах; Україна–ментальність (людини, нації), доля; Україна – історична місія [...].

Завданням українознавства є не тільки відродження пам'яті історії, а й створення на ґрунті уроків минулого передумов для осмислення проблем сучасності та визначення перспектив і шляхів досягнення мети у майбутньому» [17, с. 10–11].

Вагомим теоретичним досягненням є філософсько-методологічне визначення «концентру» як логічної категорії у монографії методолога українознавства Л. Токара (2017 р.): «Дослідження ж методології вияву цілого в кожній із сфер буття (а не лише особливостей самої сфери) якраз і відрізняють підхід інтегративного українознавства від його складових – галузевих наук. Саме такий підхід у визначенні методології українознавства поставив на перший план в його

подальшому розвитку проблему інтеграції знань, добутих галузевими науками, в дослідженні та вивченні певних сторін, особливостей, властивостей та якостей цілого. Визначальною ж в інтеграції знань є не їх локалізація, а посилення єдності і, відповідно, єдності концентрів як по горизонталі, так і по вертикалі в їх ієрархічній взаємодії. Термін «концентри» походить від лат. *concentratio* – поєднання слів *con* – разом та *centrum* – центр – зосередження, скупчення, зібрання в одному місці або навколо єдиного центру. Формула концентри знань не є абстрактною. Основою ж їх визначення в українознавстві є сфери буття і діяльності української людини й спільноти. Вони відтворювали і відтворюють реальні процеси людського буття у певних його сферах і галузях. Відповідно й концентрів знань може і має бути стільки і таких, скільки і яких існує сфер і галузей людського буття» [18, с. 200–201].

Про наукову системність українознавства і необхідність її реновації з урахуванням реалій XXI ст. вкрай доречно висловився проф. В. Крисаченко у статті «Системність українознавства і консолідація нації: екзистенційний дискурс» від 2022 р.: «Наукове українознавство об'єктом свого вивчення має Україну як системну цілісність у просторі і часі. Сукупність знань про Україну складає емпіричну підвалину, теоретичні узагальнення створюють її евристичний образ і дозволяють створювати прогностичні моделі розвитку. Залежно від поставленої мети та інструментарію їх тлумачення, використання такого знання вкладається в наступні базові конструкти: 1) догматизм, 2) еkleктика, 3) системність і 4) синергія. Системність дозволяє диференціювати об'єкт пізнання

(України) на окремі предмети і, таким чином, всебічно вивчати її різнобічно у найважливіших вимірах буття. Синергізм спрямований на поєднання предметного знання про ті чи інші особливості об'єкта пізнання в цілісну картину про нього. Саме в подібному напрямку і полягає головний вектор розвитку сучасного українознавства» [19, с. 12].

З підстав наведених тверджень можна дійти таких висновків: з перших пропозицій із впровадження в українознавчі дослідження терміна «концентри українознавства» спостерігається постійна еволюція його змісту з додатковим наповненням структурних складових і набуття нових напрямків методологічного застосування; концентри українознавства інтегровані до вимог системності науки українознавства та засадничих принципів провадження українознавчих досліджень; наявне структурне розширення кількості центрів та уточнення царин застосування і охоплення; різновиди тлумачень центрів українознавства залежать від особливостей визначення об'єкта і предмета українознавства; визначення предметної сфери українознавства визначає провідні засоби поєднання, часом суперечливі з методологічної основи – від синтезування до інтегрування. Від чого залежить загальне тло охоплення, відбору джерел і матеріалу та засобів їх узагальнення; узагальнено проблемне коло окреслюється пошуком встановлення логіки співвідношення цілого і частин, складових, способів їх підпорядкування, пошуку питомої структури складових українознавства; у новітній історії українознавства з'явилися спроби долучення до українознавчих досліджень результатів рефлексії над українознавчою

діяльністю, типологізації в історіографії українознавства, застосування принципів аналізу з підстав екзистенціалізму, синергетики тощо; розвиток методологічного аналізу українознавчих досліджень на підставі наукової саморефлексії, накопичення новітніх засобів методологічного інструментарію українознавства розширює обрії наукових пошуків і дослідницьких пропозицій.

Згідно із запропонованим оглядом і висновками щодо терміна «концентри українознавства» [18, с. 200–201], еволюційним процесом над його осмисленням у методологічному інструментарії українознавчої науки, модернізацією методологічних підходів, теоретичної багатозначності та відсутності узгодженої позиції щодо визначення статусу «концентри українознавства» як терміна, поняття, концепту, доктрини тощо автор як гіпотезу пропонує застосування до визначення центрів українознавства такого поняття з сучасної філософії науки, як «наукова метафора» [20].

Тобто «концентри українознавства» є терміном з методологічного інструментарію українознавства, стійким концептом [21, с. 279–283] в українознавчих концепціях і науковою метафорою під час здійснення прикладних українознавчих досліджень, засобом динамічного застосування в інтеграційних провадженнях українознавчого спрямування.

Висновки. Методичне ставлення до концепту «концентри українознавства» як до наукової метафори не применшує значущості у вже означених в історіографії українознавства прикладах його концепційного застосування. Утім головним напрямком еволюції було і є подолання їх структуралістичної статичності, зосередження на побудові

міцної, але часом непорушної системної цілісності. Не даремно серед дослідників у галузі українознавства на певному етапі з'явилася потреба у розвитку «актуального українознавства».

Наразі ж гіпотетичне визначення цієї ланки українознавчої науки у певних обставинах застосування дає можливість надати динамізму у відстежуванні українознавчих процесів згідно з визначенням об'єкта українознавства як «знання про Україну та світове українство», його системної цілісності і встановленої структури. Метафоричність цього концепту прокладає місток до з'ясування механізмів прояву концентральності не лише в суміжних галузях наук, але й у природничих та штучних інтелектуальних (цифрових) галузях, дає можливість враховувати зміни і відстежувати процеси, які з'являються від накладання концентральних динамічних породжень як від осердя України, так і українських спільнот, розкиданих по глобальних світах. Отже, динамічні процеси, які відбуваються у живому диханні концентрів українознавства, можуть стати об'єктом моніторингу і джерелом нових українознавчих знань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хоменко, О. 15 років часопису «Українознавство». *Українознавство*. Вип. 1(58). 2016. С. 8–15. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/150872>
2. Хоменко, О. Довгий тунель без світла в кінці: середні школи на теренах «народних республік» у перший рік російсько-української війни. *Українознавство*. Вип. 2(59). 2016. С. 8–17. URL: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/144504>
3. Словник застосування (англійська мова): написання, транскрипція, значення, походження, тезаурус, голосове відтворення.

- URL: <http://www.merriam-webster.com/thesaurus>
4. URL: https://en.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Main_Page
 5. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page
 6. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/>
 7. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <http://plato.stanford.edu/>
 8. The Internet Encyclopedia of Philosophy. URL: <http://www.iep.utm.edu/>
 9. Paideia Project Online. URL: <http://www.bu.edu/wcp/PaidArch.html>
 10. Project Gutenberg. URL: <http://www.gutenberg3g.org/>
 11. Кононенко, П.П. Концепція навчального інтегративного курсу «Українознавство». Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка *«Українознавство»*. 1994. Вип. 1. С.72–86.
 12. Кононенко, П.П. *Українознавство*. Київ, 1994.
 13. Калакура, Я.С. *Історичні засади українознавства*. Київ, 2007. 381 с.
 14. Майкл Х'юмер. *Знання. Реальність. Цінність. Вступ до аналітичної філософії майже для всіх*. Київ, 2024. 404 с.
 15. Michael Huemer. *Knowledge, reality, and value. A mostly Common Sense Guide to Philosophy*. Independently published. 2021.
 16. Кононенко, П. П. *Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів*. Київ, 2005. 680 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kononenko_Petro/Ukrainoznavstvo.pdf
 17. Кононенко, П. П., Пономаренко, А.Ю. *Українознавство*. Конспект лекцій. Київ, 2005. 392 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kononenko_Petro/Ukrainoznavstvo.pdf
 18. Токар, Л.К. *Наукові основи українознавства*. Монографія. Вид. 2-ге, уточ. і доп. Київ, 2017. 352 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tokar_Leonid/Naukovi_osnovy_ukrainoznavstva_vy_d_2017.pdf
 19. Крисаченко, В.С. Системність українознавства і консолідація нації: екзистенційний дискурс. *Політологічний вісник*

(*Politology Bulletin, Issue 89*). 2022. № 89. С. 12–28. URL: <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/145/130>

20. Andrew, S. Reynolds *Metaphors and Science*. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/understanding-metaphors-in-the-life-sciences/metaphors-and-science/2E9AA4170E116559901D411FB9008161>

21. Conceptus – концепт, поняття. *Європейський словник філософії. Лексикон неперекладностей* / наук. кер. проекту: Барбара Кассен і Констянтин Сігов. Київ, 2009. Т. 1. С. 279–283. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Cassin_Barbara/Yevropeyskyi_slovyk_filosofii_t1.pd

REFERENCES

1. Khomenko, O. (2016). 15 Years of the “Ukrainian Studies” Journal. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 1 (58), pp. 8-15. [online] Available at: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/150872> [in Ukr.]

2. Khomenko, O. (2016). A Long Tunnel without Light at the End: Secondary School in the Territories of the “People’s Republics” in the First Year of the Russian-Ukrainian War. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2(59), pp. 8-17. [online] Available at: <http://journal.ndiu.org.ua/article/view/144504> [in Ukr.]

3. *Dictionary of Usage (English): Spelling, Transcription, Meaning, Origin, Thesaurus, Voice Reproduction*. [online] Available at: <http://www.merriam-webster.com/> <http://www.merriam-webster.com/thesaurus> [in Eng.]

4. *Wiktionary, the Free Dictionary*. [online] Available at: https://en.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Main_Page [in Eng.]

5. *Wikipedia*. [online] Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page [in Eng.]

6. *Encyclopedia Britannica*. [online] Available at: <https://www.britannica.com/> [in Eng.]

7. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. [online] Available at: <http://plato.stanford.edu/> [in Eng.]

8. *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. [online] Available at: <http://www.iep.utm.edu/> [in Eng.]

9. *Paideia Project Online*. [online] Available at: <http://www.bu.edu/wcp/PaidArch.html> [in Eng.]

10. *Project Gutenberg*. [online] Available at: <http://www.gutenberg.org/> [in Eng.]

11. Kononenko, P. (1994). Concept of the Ukrainian Studies Educational Integrative Course. *Visnyk Kyivskoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Ukrainoznavstvo* (Bulletin of Taras Shevchenko University of Kyiv, Ukrainian Studies Series), Issue 1, Kyiv University, pp. 72-86. [in Ukr.]

12. Kononenko, P. (1994). *Ukrainian Studies*. Kyiv. [in Ukr.]

13. Kalakura, Ya. (2007). *Historical Foundations of Ukrainian Studies*. Kyiv, 381 p. [in Ukr.]

14. Huemer, M. (2024). *Knowledge. Reality. Value. Introduction to Analytical Philosophy for almost Everyone*. Kyiv, 404 p. [in Ukr.]

15. Huemer, M. (2021). *Knowledge, Reality, and Value. A Mostly Common Sense Guide to Philosophy*. Independently published. [in Eng.]

16. Kononenko, P. (2005). *Ukrainian Studies: Textbook for Higher Education*. Kyiv, 68 p. [online] Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kononenko_Petro/Ukrainoznavstvo.pdf [in Ukr.]

17. Kononenko, P., Ponomarenko A. (2005). *Ukrainian Studies. Lecture Notes*. Kyiv, 392 p. [online] Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kononenko_Petro/Ukrainoznavstvo.pdf [in Ukr.]

18. Tokar, L. (2017). *Scientific Foundations of Ukrainian Studies*. Monograph. 2nd ed., rev. and suppl. Kyiv, 352 p. [online] Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Tokar_Leonid/Naukovi_osnovy_ukrainoznavstva_vyd_2017.pdf [in Ukr.]

19. Krysachenko, V. (2022). Systematicity of Ukrainian Studies and Consolidation of the Nation: Existential Discourse. *Politolohichniy visnyk* (Politology Bulletin), Issue 89, No. 89, pp. 12-28. [online] Available at: <https://zpv.knu.ua/index.php/pb/article/view/145/130> [in Ukr.]

20. Andrew, S. Reynolds *Metaphors and Science*. [online] Available at: <https://www.cambridge.org/core/books/understanding-metaphors-in-the-life-sciences/>

- metaphors-and-science/2E9AA4170E11655990 1D411FB9008161 [in Eng.] Philosophies. Lexicon of Untranslatables. Kyiv, Vol. 1 pp. 279-283. [online] Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Cassin_Barbara/Yevropeiskyi_slovyk_filosofii_t1.pdf [in Ukr.]
21. Cassin, B., Sigov, K., eds. (2009). *Conceptus* – Concept, Notion. European Dictionary of

Summary

CREATIVE ACHIEVEMENTS AND PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN STUDIES. PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Taras KONONENKO

orcid.org/0000-0003-0660-1707

Doctor of Philosophical Sciences, Head of Department of History of Philosophy,
Faculty of Philosophy, Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: Taras_Kononenko@knu.ua

Relevance of the research. Modern challenges encourage strengthening the scientific and methodological substantiation of Ukrainian studies, bringing its subject and object into line with the requirements of historical time, and determining areas of application as an applied methodology. Ukrainian studies is the science of Ukraine and world Ukrainians, the centers of Ukrainian studies help to structure Ukrainian studies, and their analysis helps to track central dynamic processes. One of the main tasks of the Institute has always been coordinating relations with the Ukrainian diaspora and world Ukrainians. Creating means and determining methods of modern interaction between Ukrainian communities in the world on the basis of Ukrainian studies is an urgent task of the Ukrainian studies science.

The **purpose** is to renovate the systemic components of Ukrainian studies as a science about Ukraine and world Ukrainians. The main attention is focused on establishing the methodological status of the term "centers of Ukrainian studies", which should result in giving the concentrated properties of a dynamic research tool.

Conclusions. According to the proposed review and conclusions regarding the term "centers of Ukrainian studies", the evolutionary process of its understanding in the methodological tools of Ukrainian studies, the modernization of methodological approaches, theoretical ambiguity, and the lack of a coordinated position on determining the status of "centers of Ukrainian studies" as a term, notion, concept, doctrine, etc., the author proposes as a hypothesis the application to the definition of centers of Ukrainian studies of such a concept from the modern philosophy of science as "scientific metaphor". That is, "centers of Ukrainian studies" is a term from the methodological tools of Ukrainian studies, a stable concept in Ukrainian studies concepts and a scientific metaphor during the implementation of applied Ukrainian studies research, means of dynamic application in integration proceedings of the Ukrainian studies direction.

Keywords: Ukrainian studies, centers of Ukrainian studies, logic and methodology of science, philosophy of science, status, source base, scientific metaphor, history of philosophy.

УКРАЇНОЗНАВСТВО І КОМЕМОРАТИВНІ СТУДІЇ: ТЕРМІНОЛОГІЧНА СПОРІДНЕНІСТЬ ТА МЕТОДОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА

Кирило ДЗІГОРА

orcid.org/0000-0002-8681-5467

аспірант Київського університету імені Бориса Грінченка

email: k.dzihora.asp@kubg.edu.ua

Анотація. У статті розглянуті проблеми генези термінології історичної пам'яті та методологічної спорідненості українознавства та студій пам'яті. Попри стрімку інституалізацію комеморативних студій та українознавства постійний розвиток українського суспільства потребує періодичного переусвідомлення та узгодження методологічних засад цих галузей науки. Зазначається, що, з одного боку, українознавство переусвідомлює змісти історичної пам'яті українців крізь призму національного погляду на світову історію, а з другого – комеморативні студії є іманентним засобом українознавчих досліджень.

Ключові слова: Україна, українознавство, методологія, ідентичність, історична пам'ять, студії пам'яті.

Постановка проблеми. Спорідненість таких відносно молодих галузей гуманітарного знання, як комеморативні студії (студії пам'яті) та українознавство, не викликає особливих запитань вже тому, що обидва напрямки сягають проблеми національної ідентичності. Сплеск популярності досліджень історичної пам'яті, що відбувся після здобуття незалежності України в 1991 році, є цілком закономірним, як і процес їх інституціоналізації, важливо віхою якого було створення у 2004 році Українського інституту національної пам'яті (УІНП). Водночас ця подія не стала кульмінаційною точкою в розвитку memory study. Надалі були складні та трагічні події, пов'язані з Революцією Гідності, анексією Криму, війною на Донбасі, повномасштабне вторгнення Росії 24 лютого 2022 року. Якщо на перших етапах гібридної війни історична пам'ять українців задовольнялась подіями на кшталт внесення борщу в реєстр ЮНЕСКО як

національної спадщини України (2014), то сьогодні, під впливом безпрецедентного пропагандистського тиску з боку країни-агресора, історична пам'ять стає ідеологічною зброєю. Необхідність підтвердження власної тягlostі та суб'єктності на тлі ще більш агресивної ідеології ворога підносить питання щодо національної пам'яті на вершину гуманітарного дискурсу.

Україна є прикладом того, наскільки пам'ять важлива для виживання та збереження власної ідентичності. Здавалось, що на тлі таких подій і важливості memory study для конструювання української ідентичності категоріальний апарат комеморативних студій має бути усталеним або принаймні узгодженим в наукових колах. Натомість ми маємо помітний термінологічний розбіг. У memory study ми можемо зустріти вживання таких понять, як «колективна пам'ять», «історична пам'ять», «соціальна пам'ять», «національна пам'ять»,

«культурна пам'ять», «жива історична пам'ять». Ці терміни можуть використовуватись або як синонімічні в рамках однієї роботи, або ті ж самі терміни можуть позначати різні речі та напрямки дослідження. Ситуація, коли терміни пам'яті вживаються в синонімічному значенні, доволі поширена в ЗМІ [1], тоді як наукова література тяжіє до змістовної «чистоти». За цих умов виникає потреба в соціально-філософській рефлексії наявного понятійного апарату.

Мета статті полягає у встановленні методологічної спорідненості досліджень в галузі українознавства та комеморативних студій.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Синтез українознавчих досліджень та студій пам'яті констатується в методологічних працях українських науковців, серед яких провідні історики, соціальні філософи, соціологи, політологи, психологи: Л. Алексієвець, І. Бичко, В. Горський, Я. Дашкевич, Р. Додонов, О. Донченко, А. Єрмоленко, Л. Залізник, Л. Зашкільняк, О. Калакура, Я. Калакура, Г. Касьянов, А. Киридон, І. Ковальська-Павелко, М. Козюбра, І. Колесник, П. Кононенко, Т. Кононенко, С. Кримський, В. Крисаченко, В. Масненко, М. Обушний, С. Павлюк, О. Пархомчук, М. Попович, О. Реєнт, О. Романенко, В. Слюсар, В. Смолій, І. Соляр, Ю. Терещенко, О. Удод, М. Юрій, В. Ятченко та ін.

Аналіз сучасного методологічного дискурсу дає можливість виокремити питання про узгодженість категоріального апарату студій пам'яті. Цю проблему порушує А. Киридон у своїй монографії «Гетеротопії пам'яті» [2, с. 71–85]. Оскільки студії пам'яті, так само як і українознавство, є сучасною

міждисциплінарною галуззю, то наявне термінологічне розмаїття можна пояснити походженням базових понять з різних напрямків знання: історії, соціології, психології тощо.

На наш погляд, певна неузгодженість на початковому етапі розвитку знань є нормальним і в чомусь навіть здоровим явищем. Але існує певна проблема, з якої насправді впливає решта теоретичних питань. Це визначення сутності поняття «історична пам'ять» та його співвідношення з терміном «колективна пам'ять». Одразу зазначимо, що деякі дослідники взагалі не розрізняють змісту означених понять. Наприклад, у статті Б. Шацької «Колективна пам'ять і перспектива примирення» [3, с. 46–57], написаній на матеріалах польських досліджень пам'яті, у висновках історична та колективна пам'ять фактично ототожнюються. Виникає запитання: наскільки це виправдано?

Виклад основного матеріалу. Концепт «історична пам'ять» доволі складний не тільки через те, що вживання цього терміна в різних контекстах та сферах діяльності людини призводить до певного розмивання смислу самого поняття. Здебільшого всі, хто використовують цей термін, сходяться до спільного знаменника, що історична пам'ять є соціальним конструктом. Такий спільний знаменник дає можливість знаходити точки дотику у різних трактуваннях терміна. Складається цікава ситуація, що особливо помітно в медіапросторі, коли використання словосполучення історичної пам'яті вказує на те, що всі швидше відчують, ніж розуміють, істинний сенс цього терміна. Така ситуація не є особливою для будь-якого масово вживаного наукового терміна. Ба більше,

іноді ми навіть можемо не мати спільного відчуття значення, як це, наприклад, часто стається із термінами «постмодернізм» або «метамодернізм».

Складність історичної пам'яті полягає насамперед у внутрішній суперечності, що виникає, коли ми розглядаємо пам'ять та історію як окремі явища соціального буття людини. Запровадивши термін «історична пам'ять», М. Альбвас першим наголосив на цій суперечності та запропонував використовувати терміни «колективна пам'ять» або «соціальна пам'ять» [4, с. 68].

Дійсно, як зауважила А. Киридон, історія як наука про «події минулого» завжди має справу з певним наративом, який ігнорує існування розмаїття пам'ятей. Але саме тому нам і потрібен термін «історична пам'ять». Він виступає містком між історіографією та людським сприйняттям історії (тобто її пам'ятанням). Історія як наука впливає на колективну пам'ять, водночас колективна пам'ять теж впливає на розвиток історії. Такий перетин створює особливу площину, де утворюється пам'ять про історію та історія пам'яті. Яким би суперечливим внутрішньо не був сам термін, він зміг вкоренитись в сучасній культурі людства. Ми живемо в час, коли зарано говорити про завершення «пам'яттєвого повороту», але все ж таки певна інституалізація студій пам'яті відбулась. А тому сучасний зміст терміна «історична пам'ять» треба шукати в науково-популярних статтях, лекціях, словниках та енциклопедіях.

Почнемо з такого неавторитетного для науковців джерела, як Вікіпедія. Через свою відкритість до редагування цей проєкт електронної енциклопедії репрезентує спільний символічний простір

інтелектуальної спільноти, що його наповнює. «Історична пам'ять – соціокультурний феномен, сукупність образів та уявлень, що відтворюють спільний культурно-історичний досвід спільноти. Ключовою функцією історичної пам'яті є передача досвіду та знань про минуле, як основи самоідентифікації. Історична пам'ять – це сукупність донаукових, наукових, квазінаукових і позанаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле, один з вимірів індивідуальної та колективної пам'яті про історичне минуле, або радше його символічна репрезентація» [5].

Перше визначення концентрується на тому, що історична пам'ять є певним сконструйованим відображенням минулого спільноти, яке виконує функцію передачі її ідентичності. Проблема цього визначення саме в наголошенні на ключовій функції історичної пам'яті, адже історична пам'ять радше не передає знання та досвід про минуле, а задає певні рамки, які своєю чергою формують ті знання та досвід, що повинні пам'ятатись. Саме унікальна конфігурація цих рамок створює ідентичність [4, с. 45].

Друге визначення теж вказує на соціальну сконструйованість поняття, але, з одного боку, звужує значення історичної пам'яті, розглядаючи її лише як частину індивідуальної та колективної, а з другого – розширює поняття за рахунок змісту індивідуальної пам'яті. Важливість такого кроку полягає в тому, що коли історична пам'ять розглядається лише на рівні спільнот, це може призвести до неправильного використання методології та сприяти конфліктогенності соціуму подібно до опозиції «офіційної пам'яті» та «контрпам'яті» [6]. Тобто все, що не

входить в рамки мейнстріму колективної пам'яті, може зберігатись як забуте на рівні менших груп та індивідів. Як зазначає І. Ковальська-Павленко, тільки на індивідуальному рівні розкривається взаємозалежність історичної та соціальної пам'яті у процесі пригадування та забування [7].

Також важливим є зауваження про символічну репрезентацію минулого, де історична пам'ять виступає як декодер, що розшифровує минуле як текст [4, с. 36].

«Історіографічний словник» (Харків, 2004) дає доволі розгорнуте пояснення терміна «історична пам'ять» [8, с. 75–79]. З одного боку, все написано не вибивається із загального тренду поглядів на історичну пам'ять, з другого – автори зауважують на тому, що історична пам'ять – це ментальний рівень історичної свідомості і для того, аби події минулого потрапили до пам'яті, необхідно спочатку відтворити подію на ідеологічному рівні.

Такий погляд, безумовно, є правильним, але дещо обмеженим, адже наскільки не була б обмежена історична пам'ять вищими рівнями історичної свідомості, вона завжди матиме вплив на вибір тих чи інших подій, що будуть поступово входити в саму історичну пам'ять. Автори надають усталені якісні ознаки історичної пам'яті в науковій літературі, тим самим підтверджуючи, що існує радше загальне відчуття історичної пам'яті, ніж усталений категоріальний апарат. Можна виділити такий список ознак: пластичність, персоніфікований характер події, аксіологічне та емоційне забарвлення, парадоксальність. Тому історична пам'ять може бути як деструктивною, так і конструктивною, що своєю чергою може впливати на соціальну

поляризацію. Також у словнику виділяють умовні три рівні історичної пам'яті: колективна, групова (професійна), індивідуальна.

Словник «Філософія історії», виданий в Києві у 2022 році, подає визначення терміна «історична пам'ять» як «спосіб збереження досвіду та відомостей про минуле, а також важливу складову для самоідентифікації індивіда, соціальної групи та суспільства загалом» [9, с. 131–132]. В описі визначення прямо не зазначено про неузгодженість, але відзначено, що дослідники можуть розуміти це поняття в широкому та вузькому сенсах. Цікавим є порівняння історичної пам'яті з ситом, яке просіює події, явища та факти минулого. Якісні ознаки перегукуються з вищезгаданими. Словник також дає опис того, за яких умов може змінитись історична пам'ять, а також відзначається, що в межах одного суспільства чи навіть індивіда можуть боротись різні версії історичної пам'яті.

Можна зробити попередній висновок, що в українознавстві існує більш узгоджений погляд на спектр трактувань історичної пам'яті. Характерно, що україномовний сегмент Вікіпедії має сторінку «історична пам'ять», тоді як англomовна версія такої сторінки не має, хоча варто відзначити, що існує сторінка «колективна пам'ять» (collective memory). Незважаючи на це, термін historical memory зустрічається, і доволі часто в різних контекстах. Розглянемо деякі із них.

Так, досліджуючи використання терміна в англomовному просторі, було знайдено визначення К. Хайт, професорки політології Університету Вассар: «Історична пам'ять є основою соціальних та політичних ідентичностей, а також

часто змінюється у зв'язку з поточним історико-політичним моментом» (Historical memories are foundational to social and political identities and are also often reshaped in relation to the present historical-political moment) [10]. Перш ніж дати визначення, К. Хайт дає роз'яснення, де прирівнює історичну пам'ять до колективної пам'яті (collective memory) та соціальної пам'яті (social memory), а також політики пам'яті (the politics of memory). Таке прирівнювання, як зазначалось вище, не викликає подиву, адже навіть М. Альбвас прирівнював історичну та колективну пам'ять, але вважав сам термін «історична пам'ять» невдалим.

Освітня ініціатива Choice Program від Браунського університету ставить на меті створення різних освітніх ресурсів для пояснення зв'язку між історією та поточними подіями. На YouTube-каналі Choice Program викладені короткі відео, де науковці роз'яснюють різні терміни, пов'язані зі студіями пам'яті. Зокрема, вони торкаються визначення історичної пам'яті, тому розглянемо ці відео більш детально. Перше відео має доволі промовисту назву: «What is historical or collective memory?» [11]. У ньому Омер Бартов, професор Браунського університету, фактично не розрізняючи колективну та історичну пам'ять, говорить про те, що така пам'ять репрезентує, як група пам'ятає певні події, що є значними для цієї групи загалом. Також він вказує, що пам'ять постійно створюється різними компонентами суспільного буття та імплементується в поточну та майбутню політику та ідентичність.

Магдалена Гросс із Мерілендського університету у відео під назвою «What is historical memory?» висловлює доволі

цікавий погляд на історичну пам'ять. Вона зазначає, що історична пам'ять – це щось на кшталт колективної пам'яті, але вона складається із різних категорій. Перша категорія – це сімейна пам'ять, наступна – релігійна, третя – національна пам'ять, або офіційна [12]. Тобто можна підсумувати, що історична пам'ять – це нашарування різних видів пам'яті, що формують загальне бачення минулого. До речі, виокремлення релігійного аспекту пам'яті як особливого прошарку історичної пам'яті відкриває цікаві можливості аналізу парадоксів в пам'яті з боку впливу різних конфесій та релігійних течій.

Термін *historical memory* часто можна зустріти в різних статтях відомих видань. Наприклад, стаття «The cult of memory: when history does more harm than good» [13] у *The Guardian* ґрунтовно критикує глобальні підходи до політики пам'яті, причому в статті використовується доволі цікавий термін *collective historical memory*, він радше виступає метафорою на національну/офіційну пам'ять держави. Стаття прямо вказує на можливості використання пам'яті як засобів політичної боротьби, що призводять лише до додаткового насильства та поляризації суспільств. Також у статті «Was it inevitable? A short history of Russia's war on Ukraine» [14] в тому ж *The Guardian* однією із перешкод до утворення сталої нації вказується зламана історична пам'ять України після здобуття незалежності.

Наведені кейси свідчать, що термін «історична пам'ять» носить швидше метафоричний характер, він часто-густо супроводжується використанням терміна «колективна пам'ять» як синонімічного. Ще в деяких працях можна зустріти

термін живої історичної пам'яті (living historical memory) – це пам'ять про поточні історичні події, що може зберігатись протягом трьох поколінь. Наприклад, для України в живу історичну пам'ять можуть бути включені такі події, як Революція Гідності, анексія Криму, Помаранчева революція. Зазначається, що через певний час (у статті вказується 80–100 років) історичні події можуть бути інституціалізовані та включаються в колективну пам'ять [15].

Відзначимо, що використання терміна «історична пам'ять» можна зустріти в різних мовних середовищах Європи. Зрозуміло, що залежно від традиції термін в одних мовах зустрічається частіше, ніж в інших: *Historische Erinnerung* – у німецькій, *La mémoire historique* – у французькій, *Memoria histórica* – в іспанській, *Pamięć historyczna* – у польській, *Memoria storica* – в італійській [16; 17; 18; 19; 20; 21]. Ці приклади свідчать про те, що, незважаючи на зовнішню незгодженість значення терміна, він прижився та використовується як у науковому середовищі, так і в медіа та культурі.

Специфіка дефініцій поняття «історична пам'ять»

Якщо адепти студій пам'яті не можуть дійти згоди про чітке і узгоджене використання базових понять, то не слід дивуватися відсутності однозначної дефініції категорії «історична пам'ять». «Історіографія трактує історичну пам'ять як здатність людей до відтворення і збереження історичного минулого, утримування відомостей про події, явища і особи давнини з метою творчого використання досвіду та уроків історії у різних сферах суспільного життя» [22]. «Історична пам'ять, – пише Г. Касьянов, – це форма «колективної» або

«культурної» пам'яті, її різновид, який претендує на статус традиції (зрозуміло, винайденої, сконструйованої). Це міфологізована форма групових уявлень про минуле, що існують, як правило, у вигляді набору стереотипних дискурсів, симулякрів, символів і «місць пам'яті». В умовах інформаційного суспільства вона набуває статусу гіперреальності, а це серйозно впливає та те, що прийнято вважати реальністю» [23].

На відміну від інших визначень тут є наголошення на тому, що історична пам'ять в сучасному суспільстві має вагомий вплив на реальність людей через утворення за допомогою політики пам'яті певної гіперреальності. Крізь призму цієї гіперреальності людина сприймає міфологізовану версію минулого.

Використовуючи термінологію М. Альббакса, можна сказати, що ця гіперреальність і є тими рамками, що обмежують сприйняття минулого і можуть навіть спотворювати індивідуальні спогади людини. Прикладом утворення такої гіперреальності є політика пам'яті Російської Федерації стосовно перемоги у Другій світовій війні. Міфологізуючи цю подію, пропагандисти наче перекидають місток між минулим і сьогоденням для легітимізації та виправдання військової агресії проти України. Ба більше, імена ліквідованих військових збройних сил РФ додають на пам'ятники, що присвячені полеглим у Другій світовій війні. Начебто Друга світова війна ніколи не закінчувалась, а ці пам'ятні місця так і чекали на нові імена та дати. Цей приклад є доволі симптоматичним, адже дуже чітко зображує, як рамки, накладені на минуле, впливають на сьогодення та живу пам'ять людей. У такому разі цей

вплив, як кола по воді, розходитьс'я й на інші історичні пам'яті. Так, в Україні після російського вторгнення вже не може існувати така комеморативна практика, як «9 травня – День Перемоги», адже змінилась оптика, через яку ми дивились на власне минуле.

Такі зміни зумовлені багатьма факторами, але не варто відкидати заочний діалог пам'ятей про Другу світову війну, що став певною точкою біфуркації у сприйнятті минулого. Як зазначав М. Альббакс, ми досі не звикли думати про пам'ять як соціальне явище, і це стосується й нашого часу, оскільки пам'ять – це індивідуальний «фізіологічний процес утворення нових нейронних зв'язків у головному мозку», усвідомлення того, що більшість (якщо не всі) наших спогадів зумовлені соціальною реальністю, щоразу відчувається як великий подив. Саме тому, коли йдеться про поняття, пов'язані з пам'яттю, завжди виникають суперечності, адже постійно треба розділяти соціальну природу пам'яті та її конкретні біологічні прояви.

Розглядаючи різні дефініції історичної пам'яті, можна зустріти доволі схожі критичні зауваження щодо власне терміна. Ці зауваження можна звести до двох пунктів: 1) тавтологічність терміна; 2) внутрішня суперечність.

Перший пункт свідчить про те, що окремо історія та пам'ять мають справу з минулим, тому виходить певна тавтологія. Насправді така тавтологічність є певним перебільшенням, адже словосполучення «історична пам'ять» фіксує певний вид відношення до минулого. Слово «історична» в цьому випадку вказує на зв'язок з історією і фіксує ті події минулого, що вважаються певним суспільством важливими та вартими

пам'ятання, а «пам'ять» – відповідає за відображення нетривкості та емоційного забарвлення стосовно тих подій, які ми називаємо історичними. Тому в поєднанні термінів «історія» та «пам'ять» немає тавтології, адже разом вони утворюють специфічний простір, де репрезентується відношення суспільства до минулого загалом, а тому це не зовсім історія як наука і не зовсім пам'ять як біологічне явище.

Щодо внутрішньої суперечності, на якій наголошують багато науковців, то зазвичай вона зводиться до протиставлення історії та пам'яті. Адже історія – це наука, що намагається за допомогою фактів установити реальний перебіг подій, тоді як пам'ять – це щось емоційне та нетривке, вона з часом може змінюватись під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, та ще на додачу самі спогади можуть бути викривленими до такого ступеня, що їм не можна вірити взагалі [24, с. 68–100]. Також варто відзначити, що історія – це завжди певна нарація, тоді як пам'ять може успішно протистояти будь-якій упорядкованості. У цьому може упевнитись будь-яка людина, просто почавши пригадувати власне життя, та прослідкувати, як спогади із різних часів та місць можуть спонтанно з'являтися та зникати.

На наш погляд, таке протиставлення не зовсім коректне, принаймні тому, що ми знаходимось у «ситуації постмодерну», де будь-який гранднартив приречений на розпад, а тому це вже має неабиякий вплив на історію. Саме значення об'єктивності в історичній науці змінилось, що дає можливість вказати на наявність взаємозалежності між пам'яттю та історією [25, с. 22]. Пам'ять живиться історією постійно, щось пригадується,

а щось забувається, тоді як історія живиться пам'яттю. Дістаючи із забуття статі та події або, навпаки, розвінчуючи міфи, що зараз живі в суспільстві. Виходить, термін «історична пам'ять» якнайкраще віддзеркалює суспільне ставлення до власного минулого.

Аналізуючи наявні в літературі дефініції категорії «історична пам'ять», варто звернути увагу на обсяг цього поняття порівняно з обсягом поняття «колективна пам'ять». Впродовж розгляду різних варіантів трактування терміна можна зустріти дві крайні позиції: перша наголошує на тому, що історична пам'ять є частиною колективної, друга прирівнює ці два види пам'яті. Зрозуміло, що кожен із цих поглядів має право на існування, адже іноді доволі важко прослідкувати межі, де закінчується історична пам'ять та починається колективна.

Все це ускладнюється неузгодженістю термінології та доволі складними міждисциплінарними зв'язками в царині студії пам'яті. На наш погляд, цю проблему можна вирішити наступним чином. Необхідно сприймати ці види пам'яті як множини, що перетинаються, адже, безсумнівно, історична пам'ять має соціально сконструйований характер і саме тому містить в собі вагомий колективний елемент, але водночас історична пам'ять, на відміну від колективної, має індивідуальний вимір. Для ілюстративності уявімо, що людям в певній спільноті видають окуляри з особливими лінзами, які дають можливість всім однаково дивитись на дійсність, це буде, так би мовити, колективний рівень історичної пам'яті. У таких окулярах щось можна бачити чітко, а щось, навпаки, розмито або взагалі в сліпій зоні. В процесі експлікацій таких окулярів кожним

окремим індивідумом ці окуляри набувають певних особливостей (сколи, забруднення, тріщини), що дає можливість утворитись унікальним візіям дійсності. Це вже буде індивідуальний рівень історичної пам'яті. Такі індивідуальні зміни роблять можливими зміни у колективній оптиці (або колективній рамці) сприйняття минулого. На цьому прикладі ми навмисно спрощуємо проблеми, які виникають на рівні історичної пам'яті, адже доволі часто болісні або конфліктні питання пам'яті ігнорують ці внутрішні стосунки між колективним та індивідуальним сприйняттям. Хоча завдяки цьому виникає можливість для змін в історичній пам'яті.

Методологічна близькість українознавства та комеморативних студій

Повертаючись до питання про методологічну спорідненість українознавства та комеморативних студій, звернемо увагу та те, що українознавство рефлексує з приводу змісту історичної пам'яті українців, переломлюючи світову історію крізь призму національного досвіду. Як зазначає Я. Калакура, «українознавство – мабуть, чи не єдина з наук, у назві якої органічно сфокусовані, з одного боку, системні знання про Україну і українців, а з іншого – способи і засоби самопізнання та самоусвідомлення українського народу, шляхи осмислення його минувшини, сьогодення та майбутнього. Воно стоїть на сторожі правдивої історії України і українського народу, захищає її від фальсифікацій та спотворень. Адже для того, щоб пізнати, зрозуміти та ідентифікувати себе українцем, досягнути свою національну сутність, свою місію, необхідні глибокі, правдиві та неупереджені знання про себе, насамперед історичні. Особливість історичного компонента

українознавства зумовлюється інтегративним, системним характером самої науки, яка носить узагальнюючий, всеохоплюючий характер» [26].

При цьому студії пам'яті є для українознавства не зовнішнім засобом вирішення певних теоретико-методологічних завдань, а іманентним змістом українознавчих досліджень. Візьмемо, наприклад, колекцію жіночих спогадів про голодомор О. Кісь [27]. Чи ґрунтовні історичні праці канадського дослідника С. Єкельчика «Імперія пам'яті» [28] та «Повсякденний сталінізм» [29]. Чого тут більше – україністики чи історичної пам'яті? Що превалює? Неможливо надати однозначну відповідь та, взагалі, чи є сенс ставити так запитання?

Можна сказати, що студії пам'яті органічно поєднані з українськими студіями на рівні змісту предмета дослідження і на рівні методології. Відбулось це, не в останню чергу, і через те, що офіційна ідеологія-пам'ять, репрезентована імперською історіографією та її радянським інваріантом, не визнавала права на існування якоїсь особливої «української пам'яті», що має альтернативні оцінки подій минулого. Збереження в глибинах народної пам'яті свідчень про злочини тоталітарної системи сприяє зміцненню національного духу, укріпленню справжніх гуманістичних цінностей, а головне – надає імунітет проти потенційних рецидивів тоталітаризму в майбутньому.

У методологічному плані спільна функція українознавства і *memory study*, що полягає у конструюванні національної ідентичності, дає можливість зробити припущення щодо подібності методологічного підґрунтя обох напрямків. «Йдеться про новації, які під впливом

постмодернізму спіткали за останні півстоліття методологію гуманітаристики, зокрема про декілька тісно пов'язаних між собою поворотів: цивілізаційний, антропологічний, лінгвістичний, дисциплінарний, аксіологічний, культурологічний, речовий, епістемологічний, візуальний, меморіальний, цифровий, публічний та ін.» [30, с. 9].

Серед згаданих «поворотів» найбільш значущим Я. Калакура вважає соціокультурний, який передбачає «органічний синтез знань з антропології, історії ментальностей та мікроісторії». «Спираючись на два крила – культурницьке і соціальне, – згаданий поворот переніс пізнавальні пріоритети на дослідження органічної взаємодії людини, культури та соціальних чинників історичного процесу» [30, с. 10]. В українознавстві та студіях пам'яті впливовими є методологічні настанови відмови від гранднаративів (насамперед від бачення всесвітньої історії як процесу зміни суспільно-економічних формацій, що наближають людство до комунізму); загальної переорієнтації гуманітаристики з «історії подій» на «історію людей» з акцентом на «постгероїчний дискурс», на «історію повсякденності» та «історію ментальностей»; збільшення ролі суб'єкта пізнання, який із свідка історичних подій перетворюється на співавтор історії; можливості деконструкції історичних смислів, хронологічного моделювання тощо. Подібні постмодерністські новації супроводжуються тенденцією дисциплінарного синтезу та інтеграції досягнень різних наук, сфокусованих навколо конкретних дослідницьких проблем.

Висновки. Історичну пам'ять варто розглядати як концептуальну рамку, що

дозволяє декодувати минуле цієї спільноти, адже, якщо просто перелічити певні аспекти, що входять до колективної пам'яті, втрачається формотворча сутність пам'яті. На наш погляд, і українознавство, і комеморативні студії є складовими вітчизняної гуманітаристики, розрізняючись в своїх предметах тим, що перше робить акцент на соціопросторовому, а друге – на темпоральному вимірі. Зрозуміло, що концентрація на українцях та Україні в обох – просторовому і часовому – аспектах не є абсолютною, вона є значущою лише в координатах українознавства. Для полоністики, синології чи арабістики такі ціннісно-сміслові координати будуть принципово іншими. Водночас і memory study, і українознавство належать до гуманітаристики, через що є чутливими до сучасних методологічних новацій, притаманних гуманітарному пізнанню в цілому. Загальний соціокультурний поворот, постмодерністські настанови на відмову від гранднаративів, переорієнтація з «історії подій» на «історію людей» з акцентом на «історію повсякденності» та «історію ментальностей»; збільшення ролі суб'єкта пізнання, який із свідка історичних подій перетворюється на співавтор історії; врахування можливостей деконструкції історичних смислів, використання хронологічного моделювання – все це дає можливість зробити висновки про методологічну спорідненість українознавства і студій пам'яті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загін Кіноманів. Радянська пропаганда про УКРАЇНУ в кіно. URL: <http://surl.li/Intirp> (дата звернення: 30.11.2024).
2. Киридон, А. *Гетеротопії пам'яті: теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті*. Київ, 2016. 320 с.
3. *Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини: колективна монографія* / наук. ред. Н. Масловські, А. Шептицький; наук. ред. укр. видання А. М. Киридон, С. С. Троян; пер з польськ. В. Ф. Саган. Київ, 2023. 200 с.
4. Maurice Halbwachs. *La mémoire collective*. Presses Universitaires de France. Paris, 1968. 205 p.
5. Історична пам'ять. *Вікіпедія*. URL: <http://surl.li/lgfpcw> (дата звернення: 30.11.2024).
6. Dodonov, R. Transformation of Commemorative Practices in Ukrainian Historical Discourse. *Skhid*. 2022. No. 3(1). Pp. 5–14.
7. Ковальська-Павелко, І. М. Історична і соціальна пам'ять: спільне та особливе. *Проблеми політичної історії України*. 2018. № 13. С. 280–289.
8. Посохов, С. І., Куделю, С. М., Зайцева, Ю. Л. та ін.; за ред. Посохова С. І. *Історіографічний словник*. Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив. Харків, 2014. 320 с.
9. *Філософія історії*. Енциклопедичний словник-довідник. Київ, 2023. 416 с.
10. Historical Memory. URL: <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory> (дата звернення: 30.11.2024).
11. Choices Program What is historical or collective memory? URL: https://youtu.be/9DK_Ful2UUI?si=ezfjJB_znFHpOF3_ (дата звернення: 30.11.2024).
12. Choices Program What is historical memory? URL: <https://youtu.be/o0d4I-HgRYo?si=7ElCALGjPTUhTAED> (дата звернення: 30.11.2024).
13. David Rieff. The cult of memory: when history does more harm than good. *The Guardian*. 2016. URL: <http://surl.li/sfjcwu> (дата звернення: 30.11.2024).
14. Keith Gessen. Was it inevitable? A short history of Russia's war on Ukraine. *The Guardian*. 2022. URL: <http://surl.li/oxkqwh> (дата звернення: 30.11.2024).
15. Choi, S. Y., Liu, J. H., Mari, S., &

Garber, I. E. Content analysis of living historical memory around the world: Terrorization of the Anglosphere, and national foundations of hope in developing societies. *Memory Studies*. New York, 2023. № 16(2). Pp. 333–351.

16. Wolfgang Geiger. Die Toten sind nicht tot. Historische Erinnerung angesichts neuer Herausforderungen. URL: <http://surl.li/xwwzpu> (дата звернення: 30.11.2024).

17. Paolo Jedlowski. Sulla Memoria Storica. URL: <http://surl.li/irfvgy> (дата звернення: 30.11.2024).

18. Nogué, Jean. “Le Problème de La Mémoire Historique et l’influence de La Société Sur La Réminiscence”. *Revue Philosophique de La France et de l’Étranger*. 1925. Vol. 99. Pp. 389–424.

19. Robin Terrasse. La mémoire historique est un enjeu d’influence Conflits. 2019. URL: <http://surl.li/wwhyky> (дата звернення: 30.11.2024).

20. Mariusz Menz. Pamięć historyczna. Polska Akademia Nauk w Berlinie. URL: <http://surl.li/qxxeex> (дата звернення: 30.11.2024).

21. Szarkowska, Agnieszka. Świadomość i pamięć historyczna Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie. 2004. URL: <http://surl.li/pejszc> (дата звернення: 30.11.2024).

22. Калакура, Я. Історична пам’ять як чинник самоідентифікації українців. *Українознавство*. 2004. № 3–4. С. 206–210.

23. Касьянов, Г. В. Історична пам’ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять. *Український історичний журнал*. 2016. № 2. С. 118–137.

24. Молодінов, Л. Підсвідомість. Як інтуїтивний розум людини керує її поведінкою / пер. з англ. В. Горбатська. Київ, 2020. 320 с.

25. *Складні питання історичної пам’яті у парадигмі діалогічності культур*. Колективна монографія. Білосток, 2019. 292 с.

26. Калакура, Я. Українознавство в оброні історичної пам’яті від фальсифікацій і спотворень. *Українознавство*. 2011. № 1. С.78–85.

27. Кісь, О. Колективна пам’ять та історична травма: теоретичні рефлексії на тлі жіночих спогадів про Голодомор. У *пошуках власного голосу: Усна історія як теорія, метод, джерело*: зб. наук. праць. Харків, 2010. С. 171–191.

28. Єкельчик, С. *Імперія пам’яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві* / пер. з англ. М. Климчук і Х. Чушак. Київ, 2008. 303 с.

29. Єкельчик, С. *Повсякденний сталінізм: Київ та кияни після Великої війни*. Київ, 2018. 306 с.

30. Калакура, Я. Методологічні засади соціокультурного повороту в українознавстві. *Українознавство*. 2020. № 1(74). С. 9–24.

31. Jonathan Dotan. Social media’s selective historical memory is a human rights issue. *Independent*. URL: <http://surl.li/ebgkuu> (дата звернення: 30.11.2024).

32. Cultural Memory. *Education National Geographic*. URL: <http://surl.li/motrbt> (дата звернення: 30.11.2024).

33. *Винайдення традиції* / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера; пер. з англ. М. Климчука. Київ, 2015. 444 с.

34. Ассман Аляйда. *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам’яті* / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ, 2014. 440 с.

35. Коннертон, Пол. *Як суспільства пам’ятають* / пер. з англ. С. Шліпченко. Київ, 2013. 184 с.

36. Tymofieieva, H. Communicative products of social networks and the Internet as a social glue in times of social crises and disasters. *Skhid*. 2024. Vol. 6. No 1. Pp. 61–67. URL: <https://doi.org/10.28925/2411-3093.2024.618>

REFERENCES

1. Soviet Propaganda about UKRAINE in Cinema [online] *Zagin Kinomaniv*. Available at: <http://surl.li/Intirp> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Ukr.]

2. Kyrydon, A. (2016). *Heterotopias of Memory: Theoretical and Methodological Problems of Memory Studies*. Kyiv, 320 p. [in Ukr.]

3. *Collective Memory, Reconciliation and International Relations: Collective Monograph* (2023). Kyiv, 440 p. [in Ukr.]
4. Halbwachs, M. (1968). *La Mémoire Collective*. Paris: Presses Universitaires de France, Paris. 205 p. [in Fra.]
5. *Historical Memory*. [online] Wikipedia. Available at: <http://surl.li/lgfpcw> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Ukr.]
6. Dodonov, R. (2022). Transformation of Commemorative Practices in Ukrainian Historical Discourse. *Skhid* (East), No. 3(1), pp. 5–14. [in Eng.]
7. Kovalska-Pavelko, I. (2018). Historical and Social Memory: Common and Special. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy* (Problems of Political History of Ukraine), № 13, pp. 280–289. [in Ukr.]
8. Posokhov, S., Kudeliu, S., Zaitseva, Yu., et al. (2008). *Historiographical Dictionary*. Eastern Regional Center of Humanitarian and Educational Initiatives. Kharkiv, 320 p. [in Ukr.]
9. Philosophy of History. *Encyclopedic Dictionary-Reference*. (2023). Kyiv, 416 p. [in Ukr.]
10. *Historical Memory*. [online] Available at: <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Ukr.]
11. What is Historical or Collective Memory? [online] *Choices Program*. Available at: https://youtu.be/9DK_Ful2UUI?si=ezfjJB_znFHpOF3_ [Accessed 30 Nov 2024]. [in Eng.]
12. What is Historical Memory? [online] *Choices Program*. Available at: <https://youtu.be/o0d4I-HgRYo?si=7ElCAIGjPTUhTAED> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Eng.]
13. Rieff, D. (2016). The Cult of Memory: When History Does More Harm than Good. [online] *The Guardian*. Available at: <http://surl.li/sfjcw> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Eng.]
14. Gessen, K. (2022). Was it Inevitable? A Short History of Russia's War on Ukraine. [online] *The Guardian*. Available at: <http://surl.li/oxkwvh> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Eng.]
15. Choi, S., Liu, J., Mari, S., Garber, I. (2023) Content Analysis of Living Historical Memory Around the World: Terrorization of the Anglosphere, Andnational Foundations of Hope in Developing Societies. *Memory Studies*. New York, №16(2), pp.333–351. [in Eng.]
16. Geiger, W. *Die Toten sind nicht tot. Historische Erinnerung angesichts neuer Herausforderungen*. Available at: <http://surl.li/xwzwp>. [Accessed 30 Nov 2024]. [in Deu.]
17. Jedlowski, P. *Sulla Memoria Storica*. Available at: <http://surl.li/irfvgy> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Ita.]
18. Nogué, J. (1925). Le Problème de La Mémoire Historique et l'influence de La Société Sur La Réminiscence. *Revue Philosophique de La France et de l'Étranger*. №99, pp. 389–424. [in Fra.]
19. Terrasse, R. (2019). *La mémoire historique est un enjeu d'influence Conflits*. [online] Available at: <http://surl.li/wwwhyk>. [Accessed 30 Nov 2024]. [in Fra.]
20. Menz, M. Pamięć Historyczna [online] *Polska Akademia Nauk w Berlinie*. Available at: <http://surl.li/qxxeex>. [Accessed 30 Nov 2024]. [in Pol.]
21. Szarkowska, A. (2004). *Świadomość i pamięć historyczna Trans Humana Wydawnictwo Uniwersyteckie*. [online] Available at: <http://surl.li/pejszc> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Pol.]
22. Kalakura, Ya. (2004). Historical Memory as a Factor of Self-Identification of Ukrainians. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №3–4, pp. 206–210. [in Ukr.]
23. Kasianov, G. (2016) Historical Memory and Historical Politics: to the Question of Terminology and Genealogy of Concepts. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), Kyiv, № 2, pp. 118-137. [in Ukr.]
24. Mlodinow, L. (2020). *Subliminal. How Your Unconscious Mind Rules Your Behavior*. Kyiv, 320 p. [in Ukr.]
25. *Difficult Issues of Historical Memory in the Paradigm of Dialogicity of Cultures*. Collective Monograph. (2019). 292 p. [in Ukr.]
26. Kalakura, Ya. (2011). Ukrainian Studies in the Defense of Historical Memory from Falsifications and Distortions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №1, pp.78–85. [in Ukr.]

27. Kis, O. (2010). Collective Memory and Historical Trauma: Theoretical Reflections against the Background of Women's Memories of the Holodomor. *In Search of one's Own Voice: Oral History as a Theory, Method, Source*. Kharkiv, pp.171–191. [in Ukr.]
28. Yekelchyk, S. (2008). *Empire of Memory: Russian-Ukrainian Relations in the Soviet Historical Imagination*. Kyiv, 303 p. [in Ukr.]
29. Yekelchyk, S. (2018). *Everyday Stalinism: Kyiv and Kyivans after the Great War*. Kyiv, 306 p. [in Ukr.]
30. Kalakura, Ya. (2020). Methodological Foundations of the Sociocultural Turn in Ukrainian Studies. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), №1(74), pp.78–85. [in Ukr.]
31. Dotan, J. (2021). Social Media's Selective Historical Memory is a Human Rights Issue. [online] *Independent*. Available at: <http://surl.li/ebgkuu> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Eng.]
32. Cultural Memory. [online] *Education National Geographic*. Available at: <http://surl.li/motrbt> [Accessed 30 Nov 2024]. [in Eng.]
33. Hobsbawm, E., Ranger, T., eds. (2015). *The Invention of Tradition*. Kyiv, 444 p. [in Ukr.]
34. Assmann, A. (2014). *Spaces of Memory. Forms and Transformations of Cultural Memory*. Kyiv, 440 p. [in Ukr.]
35. Connerton, P. (2013). *How Societies Remember*. Kyiv, 184 p. [in Ukr.]
36. Tymofieieva, H. (2024). Communicative Products of Social Networks and the Internet as a Social Glue in Times of Social Crises and Disasters. *Skhid* (East), 6(1), 61–67 pp. [online] Available at: <https://doi.org/10.28925/2411-3093.2024.618> [in Eng.]

Summary

UKRAINIAN STUDIES AND COMMEMORATIVE STUDIES: TERMINOLOGICAL RELATIONSHIP AND METHODOLOGICAL SPECIFICITY

Kyrylo DZIHORA

orcid.org/0000-0002-8681-5467

postgraduate student of Borys Grinchenko Kyiv University

e-mail: k.dzihora.asp@kubg.edu.ua

The relevance of the research. Ukraine is an illustration of how important memory is to a nation's ability to survive and the preserve its own identity. Despite the fact that memory studies and Ukrainian studies are institutionalized, the constant progress of Ukrainian society requires periodic revision or agreement of certain fundamental issues in these fields of study. The situation of using the terms of memory synonymously is quite common in the mass media, while the scientific literature tends towards meaningful “purity”. Under these conditions, there is a need for socio-philosophical reflection of the existing conceptual apparatus.

The **purpose** of the article is to establish the methodological affinity of research in the field of Ukrainian studies and commemorative studies.

Conclusions. A common point in the methodology of Ukrainian studies and memory studies is their functional focus on the formation of national identity. It is noted that, on the one hand, Ukrainian studies reconsider the content of the historical memory of Ukrainians through the prism of the national view of world history, and on the other hand,

memory studies are an immanent means of Ukrainian studies. General sociocultural turn, postmodernist instructions to abandon grand narratives, reorientation from “history of events” to “history of people” with an emphasis on “history of everyday life” and “history of mentalities”; increasing the role of the subject of knowledge, who turns from a witness of historical events into a co-author of history; taking into account the possibilities of deconstruction of historical meanings, the use of achronological modeling – all this allows us to draw a conclusion about the methodological affinity of Ukrainian studies and memory studies. Furthermore, most of the analyzed definitions show that everyone agrees that historical memory is a socially constructed phenomenon. Definitions given in various mass media, dictionaries, scientific studies and even in Wikipedia were considered. The main objections to the legitimacy of the term historical memory are also analyzed. They boil down to two remarks: the tautology of the term and internal contradiction. The peculiarities of historical memory covering both individual and collective levels are analyzed.

Keywords: Ukraine, Ukrainian studies, methodology, identity, historical memory, memory studies.

УДК 321(447)

DOI: 10.17721/2413-7065.4(93).2024.317562

ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ НА ШЛЯХУ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Ганна БОГДАНОВИЧ

orcid.org/0009-0007-4416-687X

провідний фахівець

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: bogdanovychanna@gmail.com

Анотація. Аналізуються особливості функціонування політичної нації українців в умовах широкомасштабної російсько-української війни, виділяються важливі тенденції та процеси, що впливають на трансформації стану українського суспільства у період 2022–2024 рр. Проаналізовані виклики та загрози на шляху формування та функціонування української політичної нації в умовах повномасштабної війни.

Ключові слова: українська політична нація, українська ідентичність, трансформація, суспільство, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Із здобуттям суверенітету у 1990-х роках ХХ ст. перед Україною, що вийшла зі складу радянської тоталітарної системи, постали питання розбудови державності на демократичних засадах, конструювання нового суспільно-політичного порядку та національного відродження. Одним із важливих аспектів на шляху утворення незалежної держави стало формування української політичної нації – сукупності громадян України, незалежно від їх етнонаціонального походження, об'єднаної спільними політичними цінностями й інтересами, які дотримуються принципів верховенства законів та пріоритетів свободи, рівності та людської гідності [26, с. 119].

За часів відновлення незалежності України процес конструювання об'єднаної політичної нації був неоднорідним, супроводжувався розбіжностями і конфліктами, в тому числі підбурюваними інформаційно-пропагандистськими діями кремлівських провладних

сил та медіа. Російсько-українська війна, що почалася у 2014 році та досягла повномасштабного характеру у 2022 році, стала визначальним фактором для консолідації українського суспільства та згуртованості нації. Незважаючи на чисельні виклики, громадяни України демонструють високий рівень національної свідомості та готовності захищати свою незалежність. Відбувається надважливий етап формування української об'єднаної політичної нації. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну стало одним із найбільших викликів для нашого суспільства, радикально змінило всі сфери життя українців – від економіки та політики до соціальних взаємин та психологічного стану. Тому дослідження особливостей функціонування українського суспільства в таких умовах є не лише актуальним, а й надзвичайно важливим для розуміння процесів, які відбуваються в країні, аналізу основних викликів і загроз, з якими зіштовхується

© Богданович Г.

суспільство на шляху трансформацій та для розробки ефективних стратегій подолання наслідків війни.

Аналіз досліджень та публікацій.

Терміни «українська нація», «політична нація», «національна ідентичність» активно увійшли в науковий дискурс з часів відновлення незалежності України у 1991 році. Теоретико-методологічні, прикладні, історичні аспекти проблеми формування в Україні політичної нації розглянуто в працях Н. Нагорної [29], В. Крисаченка [23; 24], М. Степика [33], О. Майбороди [28], В. Котигоренка [22], М. Рябчука [32] та ін. Проблематика політичної нації детально вивчається науковцями Національного інституту стратегічних досліджень [25; 36], Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України [6], Інституту соціології НАН України [37]. Щорічні соціологічні дослідження є незамінним інструментом для вивчення динаміки українського суспільства. Вони дають можливість відстежувати зміни в цінностях, ставленнях, очікуваннях громадян, а також аналізувати вплив різних соціальних, політичних та економічних факторів на життя людей.

Метою статті є аналіз ризиків і загроз існуванню сучасного українського суспільства в реаліях повномасштабної війни, викликів на шляху формування та функціонування української політичної нації.

Виклад основного матеріалу. Формування української політичної нації, громадянського суспільства – багатогранний процес, тісно пов'язаний з історичними, політичними, соціально-економічними, ідеологічними та культурними трансформаціями, які

відбувалися на теренах сучасної України. Протягом багатьох віків українські території перебували у складі інших імперій та держав, українці чітко не усвідомлювали свою ідентичність та недостатньо відчували національну єдність. Вагомий відбиток на суспільство наклала радянська спадщина – декілька поколінь українців зростали та жили в умовах тоталітарної системи СРСР, спрямованої на знищення національної української ідентичності, етнічного самоусвідомлення, знецінення української мови, культури, спотворення історичної пам'яті та нав'язування ідеологічної пропаганди та радянського способу життя. Колективізація, голодомор, репресії та депортації, каральні операції, масове залучення українців-військових до воєн, розв'язаних радянською владою – цей історичний, майже 70-річний, період залишив глибокий слід у долі українського народу, позначившись величезними людськими втратами, соціальними потрясіннями та складними наслідками для подальшого розвитку України. Також масові переселення народів з інших радянських республік, політика русифікації та формування ідентичності радянської людини значно вплинули на етнічний склад населення України, призводили до міграції народів, мовно-культурної асиміляції населення, послабили однорідність та єдність українців.

Отже, з часів здобуття державного суверенітету та відновлення незалежності України у 1991 році постало завдання від посткомуністичного суспільства без чіткої національної самоідентифікації побудувати модель сучасного демократичного українського суспільства, об'єднавчим фактором якого виступало саме громадянство

України. Конституцією України визначалось, що держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України [21]. Державна політика, законодавчі акти, національні доктрини містили визначальні положення та постулати, спрямовані на консолідацію і розвиток української нації, захищеність державного суверенітету та територіальної цілісності, зміцнення національної єдності та згуртованості українського суспільства [1].

Перші десятиліття незалежності України характеризувались проблемою нечіткої загальнонаціональної ідентичності та розрізненості громадянського суспільства. Відсутність системної україноцентричної державної політики, етнокультурні та історичні регіональні відмінності, нерівномірність економічного розвитку регіонів, внутрішні соціально-економічні проблеми, корупція, недовіра до державних інститутів, прихід до влади лідерів з полярно відмінними геополітичними орієнтирами провокували суспільні розколи та конфлікти. Внутрішні соціально-політичні та економічні кризи не сприяли консолідації суспільства та формуванню об'єднаної політичної нації. Навмисна політизація регіональних відмінностей загострювалася спекуляціями проросійських політичних опонентів демократичним проєвропейським силам, які свідомо підсилювали ці відмінності з метою дестабілізувати ситуацію в країні, особливо в періоди політичних протистоянь за владу. В прикордонних поліетнічних регіонах, здебільшого в АР Крим, регіональна

ідентичність домінувала над національною, громадянською та проукраїнською. В крайніх проявах носії агресивної антиукраїнської регіональної (місцевої) ідентичності відмовляли Україні в праві на існування, виступали ініціаторами поширення сепаратистських ідей.

Прихильність окремих груп населення до відмінних ідеологій, різних політичних сил, протилежних зовнішньополітичних орієнтацій, навмисна політизація регіональних відмінностей, посилений політичний, економічний, інформаційно-культурний тиск РФ на українців із застосуванням брудних політехнологій зумовили виникнення міфу про поділ України на дві частини – Захід і Схід – зі своєю специфічною ідентичністю, з відмітним баченням минулого, сучасного і майбутнього держави, з деяких питань непримиримо налаштованих стосовно одна одної. Східноукраїнська ідентичність – російськомовна – тяжіла до зовнішньополітичної орієнтації на Росію, збереження старих радянських моделей управління державою, зазвичай з менш виявленою національною свідомістю, західноукраїнська ідентичність – україномовна – прагнула до інтеграції в Європейський Союз, демократичних реформ та зміцнення української національної ідентичності.

На думку А. Колодій, поляризований регіоналізм українського суспільства полягав у латентному процесі формування двох протилежних, антагоністичних, соціетальних культур і двох відмінних (нехай недоформованих) національних ідентичностей, в основі яких лежали дві системи політичних цінностей, які сформувалися під впливом відмінностей попереднього історичного досвіду, економічної та суспільно-політичної

практики років незалежності, а також політичної діяльності регіональних еліт. [20].

Варто наголосити, що міф про «дві України» тривалий час існував у суспільно-політичному дискурсі, ставав предметом політичних спекуляцій під час кожної виборчої кампанії, активно роздувався проросійськими політичними силами, свідомо використовувався прокремлівськими політтехнологами під час виборів президента у 2004 році для розпалювання внутрішньонаціональних конфліктів. За відсутності цілеспрямованої державної політики формування проукраїнської етнополітики конфліктний потенціал дихотомії ідентичностей призводив до поляризації суспільства, послаблення та розмежування української політичної нації, жорсткої суспільно-політичної конфронтації. Незважаючи на наявність етнічних, мовленнєво-культурних, релігійних, соціально-політичних відмінностей у населення України та певну їх поляризованість, розкол країни на дві частини не відповідав дійсності [38].

Прагнення російської влади утримувати Україну під контролем, економічний, інформаційний та політичний тиск, ігнорування суверенітету та незалежності ставали причинами протестної мобілізації українців у боротьбі за політичні права, демократичні свободи та європейське майбутнє. Найвиразнішими прикладами суспільно-політичних протистоянь стали масові протести на столичному майдані Незалежності, пов'язані зі спротивом суспільства авторитарному прагненню РФ утримувати Україну в зоні свого впливу, будь-то Революція Свободи (Помаранчева революція) 2004–2005 рр. чи Революція Гідності

(Євромайдан) 2013–2014 рр. Обидві революції стали знаковими моментами в сучасній історії України, що суттєво вплинули на зростання національної самосвідомості, формування активної політичної нації та пов'язані з важливими етапами мобілізації громадянського суспільства як основного рушія демократичних перетворень, відстоювання своїх прав і свобод. Одним із найважливіших наслідків обох Майданів є виразна спроба відмежування від пострадянської ідентичності на користь української, відродження національних символів, мови та культури. Також значно зміцнилися суспільні настрої щодо підтримки курсу на євроінтеграцію та зближення з НАТО [11; 12; 35]. Це призвело до зміни політичного ландшафту в Україні, зміцнення політичних сил, що відстоювали проєвропейський курс, та до більш активної участі громадянського суспільства в політичному житті.

Разом з тим треба відзначити, що у частини громадян України, зокрема на Сході та Півдні – регіонах з традиційно проросійськи налаштованим населенням, було гостре несприйняття революційних подій. Інформаційний тиск з боку російських медіа та кремлівська пропаганда лише посилювали поляризацію і розкол у суспільстві, підкреслюючи різницю між прихильниками Євромайдану та його опонентами. Масштабна дезінформаційна кампанія створила сприятливий ґрунт для російської агресії проти України. Анексія Криму та початок війни на Донбасі стали прямими наслідками цієї кампанії.

Неспровокована військова агресія та порушення територіальної цілісності України змусили багатьох громадян, яким попередньо не була притаманна

чітка проукраїнська позиція, спростувати нав'язаний століттями міф про «братні» російський та український народи, визначитися щодо власної громадянської ідентичності і певною мірою здійснити екзистенційний вибір на користь суверенної України. Це важливий етап єднання української нації, не в етнічному, а громадянському розумінні. Консолідація суспільства будувалася на спільних цінностях: прагненні до демократії, справедливості, верховенстві права та європейського майбутнього України.

У надзвичайних умовах повномасштабної війни, розгорнутої вищим керівництвом РФ у лютому 2022 року, українське суспільство продемонструвало мобілізацію, згуртованість, готовність чинити опір як на полі бою, так і на полях ментальної боротьби. У 2022 році українська громадянська ідентичність зросла майже у два рази порівняно з 1992 роком – з 45,6% до 79,5% [4]. Мешканці різних регіонів, мовних груп та електоральних орієнтацій об'єдналися перед спільною загрозою, що сприяло зміцненню відчуття єдності та солідаризації суспільства у боротьбі за майбутнє незалежної України.

Період після 24 лютого 2022 року можна охарактеризувати як стан нової суспільно-політичної реальності України, коли максимально зросла згуртованість українців навколо належності до єдиної української нації та боротьби за незалежність і демократичні цінності [2]. Широкомасштабні військові дії вплинули на всі сфери суспільного життя, але разом з тим стали важливим рушієм на шляху формування нової колективної ідентичності українців та функціонування об'єднаної політичної нації.

Можна виділити важливі тенденції

та процеси, що впливають на трансформації стану українського суспільства та функціонування політичної нації у період 2022–2024 рр.

1. Консолідована проукраїнська ідентичність.

Реалії повномасштабної війни призвели до важливих суспільно-політичних змін – від трансформації «багатоідентичної» української нації до формування консолідованої проукраїнської ідентичності. Станом на серпень 2023 р. 88,5% опитаних респондентів пишуться тим, що вони є громадянами України (від 95% – на Заході країни до 75,6% – на Сході) [5]. Цей показник є найвищим за останні 20 років незалежності України. Повномасштабне вторгнення стало поштовхом до кристалізації політичної національно-громадянської ідентичності на значно ширшій території і з набагато більшою швидкістю, ніж будьколи раніше [3]. Національно-громадянська ідентичність є пріоритетним типом ідентичності для українського суспільства, інші види колективної української ідентичності (етнічна, регіональна, соціокультурна) зазнають послаблення.

На державному рівні процес зміцнення національно-громадянської ідентичності супроводжується ухваленням низки важливих законодавчих актів. Один із найважливіших – Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», що набув чинності з 01.01.2023 р. [10].

Фактор повномасштабної російсько-української війни став важливим етапом конструювання стійкої загальнонаціональної української ідентичності та формування сталої політичної нації як всередині України, так і за її межами

– в міжнародній спільноті українці перестали сприйматися як громадяни країни колишнього СРСР та ідентифікуватися як спільна нація нарівні з росіянами. На відміну від попередніх етапів повномасштабна війна змінила орієнтири самоідентифікації громадян – люди ідентифікують себе українцями незалежно від етнічного походження, регіональних відмінностей, мовних уподобань, конфесійної належності. Тобто всі ці маркери, які зазвичай ставали чинниками розмежування української політичної нації, на сучасному етапі не відіграють вирішальної ролі. Так, станом на кінець 2023 року, за даними соціологічного опитування, 69% громадян України вважають, що українці долають внутрішні суперечності і йдуть шляхом до згуртованої політичної нації [15].

2. Масове відмежування та відторгнення від проросійської та пострадянської ідентичності.

Повномасштабна війна стала катализатором процесів деімперіалізації та деколонізації в Україні, загальносуспільних трансформацій, спрямованих на ментальне відторгнення ідей «русского мира» та «братерства» народів. Відбуваються процеси деокупації минулого, переосмислення та переоцінка імперських ворожих наративів та маркерів не лише в публічному просторі, а й у свідомості українців. За даними соціопитувань, станом на травень 2024 р. лише 0,3% респондентів бажають об'єднатися з РФ, у лютому 2013 року таке прагнення підтримували 16% [18].

У липні 2023 року набув чинності Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» [7]. Одним із головних завдань

політики деколонізації є усунення з публічного простору маркерів або символіки російської імперської та радянської спадщини – об'єктів матеріальної культури, топонімів, урбанонімів.

Перша хвиля масової декомунізації розпочалася у 2015–2016 роках відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [8]. Так, за рішенням обласних, міських, районних державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування з урахуванням пропозицій громадськості, вчених, науковців, у деяких випадках за постановами Кабінету Міністрів було перейменовано чимало міст та населених пунктів, вулиць, проспектів, бульварів, районів та інших географічних об'єктів, назви яких містять символіку комуністичного тоталітарного режиму. У цей період нові назви отримали міста Кропивницький (Кіровоград), Дніпро (Дніпропетровськ), Бахмут (Артемівськ) Донецької області, Олешки (Цюрупинськ) Херсонської області, Торецьк (Дзержинськ) Донецької області, Покровськ (Красноармейськ) Донецької області, Горішні Плавні (Комсомольськ) Полтавської області, Чорноморськ (Іллічівськ) Одеської області та багато інших населених пунктів. Було перейменовано сотні вулиць, проспектів та інших об'єктів топоніміки по всій Україні, заборонялись використання та пропаганда символіки комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів.

Після 2022 року процес перейменування вулиць та міст в Україні, названих на честь радянських діячів, російських імператорів та інших історичних

постатей, пов'язаних з імперською політикою, набув нового виміру і продовжує бути не просто адміністративною процедурою, а й потужним інструментом деколонізації та утвердження національної ідентичності. Нові назви вулиць та міст найчастіше пов'язані з іменами видатних українських діячів, козацькими літописами, географічними особливостями місцевості або ж відображають важливі історичні події. Це дає можливість відновити історичну пам'ять та зберегти культурну спадщину українського народу. За даними дослідження Українського інституту національної пам'яті, показники підтримки населення процесів деколонізації та деколонізації сягають 77% [34].

Завдяки процесам деколонізації та деколонізації українська нація вже функціонує в іншій реальності. В умовах війни українські міста стали символами українського спротиву окупантам, якщо українські воїни у героїчному протистоянні захищали фортецю Бахмут, то російські війська захоплювали місто «Артьомовск». Для сучасної молоді старі назви міст, населених пунктів, вулиць, радянська символіка та «цінності», на які орієнтувалося не одне покоління українців пострадянської доби, поступово втрачають будь-який сенс та значення.

3. Соціокультурна українська ідентичність.

Повномасштабні військові дії суттєво вплинули на світогляд українців, їхні цінності, історичну пам'ять. Війна об'єднала націю навколо символічних соціокультурних цінностей – спільної історії, державності, релігії, української мови та культури. Переоцінка та обмеження інформаційного впливу країни-агресорки, наративів російської

культури, мови позитивно відобразились на підвищенні зацікавленості історією та мистецько-культурною спадщиною України серед українців, а також вбудовуванні її надбань у світовий контекст. Відбувається етап певного відродження української культури, повернення до вшанування звичаїв і традицій, зростання престижності та вживання української мови, літератури.

Завдяки ефективній інформаційно-просвітницькій роботі, українізації медійного простору, розвитку книговидавництва спостерігається зріст зацікавленості історією України, критичне переосмислення історичної пам'яті, імперського та радянського спадку, зміна ставлення до окремих історичних постатей і подій, позбавлення колоніального комплексу меншовартості, усвідомлення належності до української нації. За даними загальноукраїнського соціологічного дослідження, підтримка українцями політики держави у сфері відновлення та збереження національної пам'яті за останні 10 років досягає показника у 89,1% [34].

Відбуваються процеси культурної деколонізації – переосмислення та вилучення зі шкільної програми класиків російської літератури, чиї твори мали українофобські погляди або пропагували імперські ідеї. Це є вимушеним та необхідним кроком для звільнення від радянсько-імперського спадку та формування власної культурної ідентичності сучасних поколінь українців. Отже, українська молодь формується переважно вже в іншому соціокультурному середовищі, з іншими цінностями та пріоритетами.

4. Мовна ідентичність.

У кризовій ситуації непередбачуваного вторгнення російських військ

на значну територію України у лютому 2022 року роль української мови стала вагомим маркером розмежування на «свій – чужий» та запобіжником власної безпеки громадян. Несподіваність повномасштабного нападу для більшості населення України, жорстоке поводження збройних сил РФ, масові вбивства та катування українців носіями «великої русської культури» під час захоплення українських територій, моментальне та показове знищення україномовних книжок та підручників на окупованих територіях, прагнення українців відмежуватися від спільної ідентичності з росіянами, переоцінка колоніального та постколоніального впливу, протидія російській пропаганді значною мірою вплинули на процеси українізації та збільшення частки громадян, які обирали українську мовою спілкування у повсякденному житті.

Дані різних соціологічних досліджень засвідчують, що з 2022 року частка україномовних респондентів поступово збільшується: якщо у 2017 році українську мовою повсякденного спілкування обрали 34% респондентів, то у 2022 році цей показник зріс до 41%, в 2023 – до 61%. Хоча російська мова лишається поширеною у повсякденному спілкуванні громадян у південно-східних регіонах України, вона фактично перестала бути для них маркером національної належності [24]. У 2024 році відсоток бажаючих надати статус другої державної мови російській знизився до рекордних 3% на противагу 39% у 1997 році [16]. Питання російської мови поступово деполітизується в очах населення і вирішується еволюційним шляхом [17]. Все більше українців переходять на українську мову у повсякденному спілкуванні,

в професійній сфері, навчальній діяльності, онлайн-спілкуванні тощо. Молодь демонструє високий рівень національної свідомості та прагнення до самоідентифікації, зокрема через комунікацію українською мовою.

На державному рівні продовжують впроваджуватися законодавчі ініціативи та акти, спрямовані на зміцнення позицій української мови – набирають чинності окремі положення та статті Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що визначає пріоритетність української мови у понад 30 сферах суспільного життя, зокрема у державному управлінні, ЗМІ, сфері освіти, науки, культури, реклами, сфери послуг та ін. [9]. Створюються сприятливі умови щодо вивчення української мови, історії України – безкоштовні курси, освітні онлайн-ресурси, розмовні клуби. Ці ініціативи мають особливе значення в умовах масової міграції населення зі східних регіонів країни. Разом з тим державою контролюється дотримання норм мовного законодавства, посилюється відповідальність за їх порушення.

5. Релігійна ідентичність.

Після початку повномасштабного вторгнення певних змін зазнала релігійна самоідентифікація громадян України, зокрема конфесійна належність православних прихожан. Згідно з даними соціологічних досліджень КМІС протягом останніх чотирьох років близько 70% респондентів вважають себе православними. Проте зросла кількість респондентів, які є прихожанами Православної церкви України (ПЦУ): з 34% у 2020 році до 54% та 56% у 2022 році та 2024 відповідно. Станом на вересень 2024 р. 6% респондентів відносять себе до вірян

Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП), у 2020 році зараховували себе до УПЦ МП 15% респондентів [19].

Пропутінська позиція Російської православної церкви (РПЦ) щодо агресивної політики Росії проти України, пропагування ідеології «русского мира» та активна підтримка збройних дій армії РФ проти України продовжували розколювати українське суспільство та загострювати відносини серед українських православних вірян. За даними Єдиного держреєстру, станом на початок повномасштабного російського вторгнення в Україну діяло 8 782 церков Московського патріархату, з них перейшли до ПЦУ лише 685. Пік переходів відбувся у 2023 році, до ПЦУ повернулося 386 громад [27].

В умовах жорстокої війни конфесійна належність до православного патріархату визначає не лише релігійні погляди людини, а й є невід'ємною частиною української національної та світоглядної ідентичності. Через церковні служби, освітні проекти та інші інституції РПЦ поширювала ідеї та цінності «русского мира», які часто були інтегровані з елементами ворожої для проукраїнської ідентичності російської ідеології та пропаганди. Тому підтримка ПЦУ – це черговий спосіб відмежуватися від спільної ідентичності з росіянами. У 2023 році відбулася реформа церковного календаря в Україні, і з 1 вересня 2023 р. Православна церква України та Українська греко-католицька церква перейшли на новоюліанський календар церковних свят. На тлі російсько-української війни цей крок розглядається як політичний та цивілізаційний вибір на користь західного світу, що дозволить віддалити

Україну від спільних з росіянами культурних та церковних традицій.

6. Інтенсифікація євроінтеграційних процесів.

Багаторічна двополярність між проросійським та проєвропейським векторами змінилась переважною суспільною підтримкою євроінтеграційного курсу як єдино бажаного для громадян України. Відбулась кардинальна зміна співвідношення проєвропейськи зорієнтованих громадян, суспільна підтримка євроінтеграційного руху досягла найбільшого показника за роки незалежності України [31].

За даними соціологічного опитування КМІС [13], станом на травень 2023 року 92% українців хотіли б, щоб Україна стала членом ЄС, а 89% – членом НАТО. Переважна суспільна підтримка євроінтеграційного руху та вступу України до НАТО пов'язана зі сподіваннями посилення безпекових та геополітичних позицій України на тлі військового протистояння з РФ, підтримки прав людини та демократичних цінностей, прагненням входження в політичний, економічний, культурний простір країн західного світу. Європейський вибір є фундаментальним для українського суспільства і ґрунтується на історичному прагненні України бути невід'ємною частиною єдиної Європи.

Отже, в умовах війни і посягання на національну безпеку значних трансформацій зазнала колективна ідентичність громадян України, що призвело до змін масової цивілізаційної зорієнтованості в Україні, зростання громадянської національної свідомості. Можемо стверджувати, що відбувається надважливий етап формування проукраїнської об'єднаної політичної нації.

На відміну від попередніх десятиліть, коли РФ намагалась зберегти контроль над Україною як частиною сфери свого впливу, етнічні, регіональні, мовні розбіжності політизувались та викликали конфліктний потенціал у суспільстві, на сучасному етапі соціологічними дослідженнями фіксується послаблення інших видів національно-громадянської ідентичності – регіональної, місцевої, масове відторгнення та відмежування від проросійської та пострадянської ідентичності. Актуальні трансформації супроводжуються суттєвими змінами у соціокультурній сфері – освітній, культурній, мовній, у переоцінці колоніального минулого України та її історичної пам'яті. Процес консолідації навколо національної ідеї та формування єдиної політичної нації відбувається незалежно від регіональних, лінгво-етнічних, релігійних аспектів та політичних вподобань громадян України.

Трансформації на шляху формування нової політичної нації є надзвичайно складним процесом, який супроводжується певними викликами та загрозами. Розглянемо деякі з найбільш значущих викликів, що стоять перед українським суспільством на шляху формування та функціонування нової політичної нації у період війни:

Зовнішні виклики:

– *продовження повномасштабної війни*: тривалі бойові дії, втрати цивільного населення та військових, руйнування інфраструктури, міст та населених пунктів призводять до виснаження та деморалізації військових, зростання почуття зневіри та песимізму серед населення, соціальної напруженості та дестабілізації суспільства;

– *залежність від зовнішньої*

допомоги міжнародних партнерів: значна залежність від військової, фінансової та гуманітарної допомоги західних країн-партнерів України може обмежувати суверенітет України та створювати додаткові виклики, зокрема щодо сценаріїв закінчення війни на невігідних для України умовах;

– *інформаційна війна*: російська пропаганда спрямована на дестабілізацію ситуації в Україні, маніпуляцію громадською думкою, підриває міжнародний авторитет України, створює негативний імідж України, розколює західний світ і підсилює розбіжності між країнами НАТО та ЄС, що в свою чергу послаблює підтримку України. Також російська пропаганда через українські і закордонні медіа активно використовується для деморалізації українського суспільства та протидії його згуртованості.

Внутрішні виклики:

– *збереження високого рівня єдності суспільства*: рівень консолідації та згуртованості суспільства на початку повномасштабного вторгнення поступово знижується у зв'язку з військовими діями, що тривають вже понад два з половиною роки. Складний економічний стан, корупційні скандали, непрозорі процеси мобілізації, зростання напруги між військовими і цивільним населенням, складна ситуація на полі бою, щоденні обстріли, непомірні втрати серед військових та мирних мешканців, невідомість майбутнього України та інші обставини впливають на сформовану раніше тенденцію згуртованості суспільства та об'єднаності політичної нації;

– *демографічні втрати*: величезна хвиля масової міграції у перші місяці повномасштабного вторгнення, людські,

територіальні та матеріальні втрати, спричинені війною, виїзд молоді на навчання, зокрема хлопців-підлітків, зменшення народжуваності та інші чинники спричинили колосальні демографічні зміни. У довгостроковій перспективі це призведе до збільшення середнього віку населення, змін гендерного балансу, дефіциту робочої сили, відтоку людського капіталу, необхідності інтеграції внутрішньо переміщених осіб у нові громади, негативного впливу на економічний розвиток країни та соціальну згуртованість;

– *незмінність влади*: зосередженість влади в руках однієї політичної сили, скорочення чисельності депутатів Верховної Ради, яке ставить під сумнів її ефективність, неможливість проведення виборів президента та органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану, відсутність реформ державного апарату, контроль телевізійного медіапростору провладними телеканалами може призводити до загострення внутрішніх суперечностей та зниження ефективності державного управління. З 2023 року спостерігається зниження довіри населення до інститутів центральної влади [14]. Хоча наразі в Україні немає політичної сили, яка б могла запропонувати більш ефективну стратегію протистояння російській агресії, незмінність влади може обмежувати демократичні процеси, викликати корупційні зловживання, загострювати внутрішньосупільні суперечності;

– *соціально-економічні нерівності*: війна завдає руйнівного удару по економіці України, що призводить до посилення соціальної нерівності. Значна різниця в доходах населення, зростання безробіття, внутрішня міграція з

прифронтових регіонів у відносно безпечні, різний досвід переживання війни підсилюють напругу між різними соціальними групами та впливають на єдність у суспільстві.

– *соціальний тиск на вибір ідентичності*: в умовах війни загострилось негативне ставлення до росіян як носіїв імперської загарбницької ідентичності, яке частково розповсюджується і на російськомовних громадян України, переважно південно-східних регіонів, як носіїв проросійської, пострадянської ідентичності. У суспільному, медійному дискурсі активізувались наративи щодо необхідності позбутися всього, що пов'язувало українців з російсько-радянським минулим, зокрема мовою і культурою. Отже, частина населення відчуває певну упередженість щодо свого минулого, цінностей, родинних зв'язків, кризу власної громадянсько-національної ідентичності та прагнення приховати її під тиском суспільства, транслювати соціально привабливі параметри ідентифікації з українською нацією. Це може спотворювати результати соціологічних досліджень, ускладнювати діалог та взаємодію серед різних груп населення, особливо мешканців східних прифронтових регіонів, вимушених ховатися від війни та мігрувати у більш безпечні регіони. Коли соціальний тиск послабиться, люди зможуть повернутися до попередніх, більш комфортних параметрів соціальної ідентичності.

Висновки. Таким чином, українське суспільство попри трагедію жорсткої повномасштабної війни переживає період інтенсивних змін. В умовах війни і посягання на національну безпеку значних трансформацій зазнала колективна ідентичність громадян України як

абстрактне відчуття єдності перед лицем зовнішньої агресії, засноване на почутті національної гордості, патріотизмі. Зміни та трансформації в українському суспільстві, що фіксуються соціологічними дослідженнями, дають можливість прослідкувати зростання рівня громадянської національної свідомості у боротьбі за незалежність та демократичні цінності, активізацію євроінтеграційних процесів, масової цивілізаційної зорієнтованості та процесів деколонізації свідомості у переважної більшості населення України.

Період після 24 лютого 2022 року можна охарактеризувати як стан нової суспільно-політичної реальності України, який є визначальним для формування нової політичної нації українців. На відміну від попередніх десятиліть люди ідентифікують себе українцями незалежно від етнічного походження, регіональних відмінностей, мовних уподобань, ставлення до історичного минулого – всіх тих розбіжностей, що раніше політизувались та викликали конфліктний потенціал в українському суспільстві. Соціологічними дослідженнями фіксується послаблення інших видів національно-громадянської ідентичності – регіональної, місцевої, масове відторгнення та відмежування від проросійської та пострадянської ідентичності. Актуальні трансформації українського суспільства супроводжуються суттєвими змінами у соціокультурній сфері – освітній, культурній, мовній, у переоцінці колоніального минулого України та її історичної пам'яті.

Формування об'єднаної політичної нації є довгим і складним процесом, який вимагає від усіх українців єдності, співпраці та готовності до змін. На сучасному

етапі конструювання політичної нації в умовах повномасштабної війни українське суспільство стикається з низкою зовнішніх і внутрішніх викликів і загроз – тривалість військових дій та відсутність переваг на полі бою, залежність від зовнішньої військово-економічної допомоги, суттєві економічні та демографічні втрати України, загострення суперечностей та поступове зниження рівня згуртованості суспільства. Виникає потреба в нових політичних елітах, які відповідатимуть актуальним викликам та очікуванням суспільства. Для досягнення згуртованості суспільства та об'єднаності політичної нації на державному рівні мають бути пріоритетними процеси, спрямовані на боротьбу з корупцією, забезпечення соціальної справедливості, здійснення реформ у сфері національної безпеки, оборони, судової системи та інших важливих сферах, що впливають на модернізацію країни та її інтеграцію в європейські структури. Прагнення до європейської інтеграції сприяє поширенню демократичних цінностей та зміцненню громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз, Т. А. Концептуалізація ідентичності українства в офіційному дискурсі. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 31–46.
2. Богданович, Г. Трансформація української ідентичності як чинник формування нової політичної нації. *Українознавство*. 2024. № 3 (92). С. 44–56.
3. Головаха, Є., Івашенко-Стадник, К., Міхеєва, О., Середа, В. Від патрональності до громадянської належності: динаміка змін національно-громадянської ідентичності в Україні. *Патрональна демократія в Україні та російське вторгнення. Російсько-українська війна*. Том перший / за ред. Б. Мадяр,

Б. Мадлович. 2024. С. 292–325. URL: https://www.researchgate.net/publication/377840958_Vid_patronalnosti_do_gromadanskoj_naleznosti_dinamika_zmin_nacionalno-gromadanskoj_identichnosti_v_Ukraini (дата звернення: 15.11.2024).

4. Дембіцький, С. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» після 16 місяців війни. Презентація моніторингу. Інститут соціології НАН України. 2023. URL: <http://surl.li/stydrb> (дата звернення: 20.10.2024).

5. День Незалежності України: шлях до перемоги, ідентичність та цінність держави на тлі війни. URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shlyakh-doperemogi-identichnist-ta-tsinnist-derzhavi-natli-viyni> (дата звернення: 16.11.2024).

6. *Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі*: монографія / авт. кол.: Котигоренко В. О. (керівник, наук. ред.), Дегтеренко А. М., Калакура О. Я., Кочан Н. І., Ляшенко О. О., Мазука Л. І., Николаєць Ю. О., Новородовський В. В. Київ, 2023. 640 с.

7. Закон України від 27.07.2023 № 3005-IX «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

8. Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#n158> (дата звернення: 20.11.2024).

9. Закон України від 27.06.2024 № 2704-VIII «Про забезпечення функціонування української мови як державної». 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

10. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». 2023. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

11. Ідентичність громадян України в нових умовах: стан, тенденції, регіональні особливості. (Інформаційно-аналітичні матеріали за результатами першого етапу проекту Центру Разумкова “Ідентичність громадян України: тенденції змін, виклики та перспективи для національної єдності”). *Національна безпека та оборона*. 2016. № 3–4 (161–162). С. 2–117. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf (дата звернення: 13.11.2024).

12. КМІС (18.03.2015). Геополітичні орієнтації громадян України: стає і мінливе останніх років (лютий 2012 – лютий 2015). URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=507&page=6&y=2015> (дата звернення: 10.11.2024).

13. КМІС (18.10.2023). Значення членства в ЄС для українців, пріоритетність вступу до ЄС чи НАТО і сприйняття росії як частини Європи: результати телефонного опитування, проведеного 29 вересня – 9 жовтня 2023 року. *Прес-реліз*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1303&page=3> (дата звернення: 30.10.2024).

14. КМІС (31.10.2023). Динаміка сприйняття напрямку справ в Україні та довіри до окремих інституцій між травнем 2022 року та жовтнем 2023 року. *Прес-реліз*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1> (дата звернення: 15.11.2024).

15. КМІС (22.01.2024). Українці йдуть до згуртованої політичної нації чи розколу. *Прес-реліз*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1361&page=11> (дата звернення: 18.11.2024).

16. КМІС (12.03.2024). Динаміка ставлення до статусу російської мови в Україні. *Прес-реліз*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1385&page=1> (дата звернення: 19.11.2024).

17. КМІС (02.07.2024). Сприйняття українцями рівня єдності суспільства. *Прес-реліз*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat>

=reports&id=1418&page=1#_ftn3 (дата звернення: 20.11.2024).

18. КМІС (23.08.2024). Динаміка ставлення українців до незалежності та до свята Дня Незалежності. *Прес-реліз*. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1427&page=2> (дата звернення: 13.11.2024).

19. КМІС (15.10.2024). Релігійна самоідентифікація українців, ставлення до створення єдиної православної церкви та до закону про заборону окремих релігійних організацій. *Прес-реліз*. URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1443&page=1#_ftn1 (дата звернення: 20.11.2024).

20. Колодій, А. Міжрегіональні поділи в Україні і деякі принципи публічного врядування. *Будуємо нову Україну: збірник конференції (26–27 листопада 2014 р., м. Київ) / упоряд. Ярошенко Т. О.* Київ, 2015. 407 с. С. 309–327.

21. *Конституція України*. Розділ 1. Стаття 11. URL: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-1> (дата звернення: 25.11.2024).

22. Котигоренко, В. *Динаміка ідентичності української нації. Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі: монографія / авт. кол.: Котигоренко В. О. (керівник, наук. ред.)* Київ, 2023. С. 50–127.

23. Крисаченко, В. Українська ідентичність: онтологічні підстави та сутнісні риси. *Вісник Науково-дослідного інституту українознавства*. 2023. № 1. С. 6–21. URL: <https://visnyk.ndiu.org.ua/article/download/291947/291256> (дата звернення: 16.10.2024).

24. Крисаченко, В. Соціально-психологічні детермінанти формування нової української політичної нації: вчущання в буття. *Українознавство*. 2023. № 2. С. 8–27.

25. Крисаченко, В. С., Степико, М. Т., Власюк, О. С. та ін. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / за ред. В. С. Крисаченка*. Київ, 2004. 648 с.

26. Крисаченко, В. С. *Українознавство:*

гуманітарні виміри: навч. посіб. Київ, 2025. 504 с.

27. Лише 685 церков перейшли до ПЦУ після початку повномасштабного вторгнення. 03.05.2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/russian-church-2024-4> (дата звернення: 20.11.2024).

28. Майборода, О. Нації етнічні і політичні: оманливе розрізнення. *Політичний менеджмент*. 2004. № 5. С. 15–22.

29. Нагорна, Л. *Національна ідентичність в Україні*. Київ, 2002. 271 с.

30. НІСД (20.03.2003). Українська мова під час війни: ключові тенденції розвитку. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentarij-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-viyny-klyuchovi-tendentsiyi-rozvytku> (дата звернення: 14.11.2024).

31. Резнік, О. *Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення*. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyini-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya> (дата звернення: 30.10.2024).

32. Рябчук, М. *Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності – історичні причини та політичні наслідки*. Київ, 2019. 252 с.

33. Степико, М. *Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія*. Київ, 2011. 336 с.

34. УІНП (25.10.2024). 89% українців підтримують державну політику пам'яті: ключові дані соціології від УІНП. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuyut-derzhavnu-polityku-pamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp> (дата звернення: 20.11.2024).

35. *Україна після Євромайдану: досягнення та виклики / ред. М. Яковлев, О. Гарань*. Київ, 2015. 132 с. URL: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/331704643644fc6ab0dc8b1.16662709.pdf> (дата звернення: 05.11.2024).

36. *Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.),*

М. Т. Степика, В. М. Яблонського. Київ, 2012. 384 с.

37. *Стан сучасного українського суспільства: цивілізаційний вимір* / О. Г. Злобіна, Н. В. Костенко, М. О. Шульга та ін.; за наук. ред. М. О. Шульги. Київ, 2017. 198 с.

38. Fomina, Joanna. Language, Identity, Politics-the Myth of Two Ukraines. Bertelsmann Policy Brief. April 2014. URL: https://aei.pitt.edu/74064/1/Language_Identity_Politics_the_Myth_of_Two_Ukraines.pdf (дата звернення: 20.11.2024).

REFERENCES

1. Bevz, T. (2021). Conceptualization of Ukrainian Identity in the Official Discourse. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 4 (81), pp. 31-46. [in Ukr.]
2. Bohdanovych, H. (2024). The Transformation of Ukrainian Identity as a Factor in the Formation of a New Political Nation. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 3 (92), pp. 44-56. [in Ukr.]
3. Holovakha, E., Ivashchenko-Stadnyk, K., Mikheeva, O., Sereda, V. (2024). From Patronage to Civic Belonging: Dynamics of Changes in National-Civic Identity in Ukraine. *Patronage Democracy in Ukraine and the Russian invasion. Russian-Ukrainian War*. Vol. 1, pp. 292-325. [online] Available at: https://www.researchgate.net/publication/377840958_Vid_patronalnosti_do_gromadanskoj_naleznosti_dinamika_zmin_nacionalno-gromadanskoj_identicnosti_v_Ukraini [Accessed 15 Nov. 2024]. [in Ukr.]
4. Dembitskyi, S. (2023) *Sociological Monitoring of "Ukrainian Society" after 16 Months of War*. Presentation of Monitoring. Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. [online] Available at: <http://surl.li/stydrb> [Accessed 10 Oct. 2024]. [in Ukr.]
5. *Independence Day of Ukraine: the Path to Victory, the Identity and Value of the State against the Background of War*. [online] Available at: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shlyakh-do-peremogi-identichnist-tatsinnist-derzhavi-na-tli-viyni> [Accessed 15 Nov. 2024]. [in Ukr.]
6. Kotyhorenko, V., Dehterenko, A., Kalakura, O., et al. (2023). *Dialectic of National-Civic and Ethnic in Ukrainian Society: A Monograph*. Kyiv, 640 p. [in Ukr.]
7. *Law of Ukraine as of July 27, 2023 No. 3005-IX "On Condemnation and Prohibition of Propaganda of Russian Imperial Policy in Ukraine and Decolonization of Toponymy"* (2023). [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> [Accessed 10 Nov. 2024]. [in Ukr.]
8. *Law of Ukraine as of April 9, 2015 No. 317-VIII "On Condemnation of Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of Propaganda of Their Symbols"* (2015). [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#n158> [Accessed 10 Nov. 2024]. [in Ukr.]
9. *Law of Ukraine as of June 27, 2024 No. 2704-VIII "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language"*. (2019). [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> [Accessed 20 Nov. 2024]. [in Ukr.]
10. *Law of Ukraine as of 13.12.2022 No. 2834-IX "On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Establishing Ukrainian National and Civic Identity"*. (2023). [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [Accessed 20 Nov. 2024]. [in Ukr.]
11. Identity of Citizens of Ukraine in New Conditions: State, Trends, Regional Features (Information and Analytical Materials Based on the Results of the First Stage of the Project of the Razumkov Center "Identity of Citizens of Ukraine: Trends of Change, Challenges and Prospects for National Unity"). (2016). *Natsionalna bezpeka i oborona* (National Security and Defense), No. 3-4 (161-162), pp. 2-117. [online] Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf [Accessed 13 Nov. 2024]. [in Ukr.]
12. Geopolitical Orientations of Citizens of Ukraine: Stable and Changing in Recent Years (February 2012-February 2015). (18 March 2015). [online] *KIIS*. Available at: <https://www.kiis.org.ua/>

- kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=507&page=6&y=2015 [Accessed 13 Nov. 2024]. [in Ukr.]
13. The Importance of EU Membership for Ukrainians, the Priority of Joining the EU or NATO, and the Perception of Russia as Part of Europe: the Results of a Telephone Survey Conducted from September 29 to October 9, 2023. Press release. (18 Oct. 2023). [online] KIIS. Available at: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1303&page=3> [Accessed 30 Oct. 2024]. [in Ukr.]
14. Dynamics of Perception of the Direction of Affairs in Ukraine and Trust in Certain Institutions Between May 2022 and October 2023. Press release. (31 Oct. 2023). [online] KIIS. Available at: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1321&page=1> [Accessed 15 Nov. 2024]. [in Ukr.]
15. Ukrainians are Moving Towards a United Political Nation or a Split. Press release. (22 Jan. 2024). [online] KIIS. Available at: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1361&page=11> [Accessed 18 Nov. 2024]. [in Ukr.]
16. Dynamics of Attitudes towards the Status of the Russian Language in Ukraine. Press release. (12 March 2024). [online] KIIS. Available at: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1385&page=1> [Accessed 19 Nov. 2024]. [in Ukr.]
17. Perception by Ukrainians the Level of Social Unity. Press release. (02 July 2024). [online] KIIS. Available at: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1418&page=1#_ftn3 [Accessed 20 Nov. 2024]. [in Ukr.]
18. The Dynamics of the Attitude of Ukrainians to Independence and to the Independence Day Holiday. Press release. (28 Aug. 2024). [online] KIIS. Available at: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1427&page=2> [Accessed 13 Nov. 2024]. [in Ukr.]
19. Religious Self-Identification of Ukrainians, Attitude to the Creation of a Single Orthodox Church and to the Law on the Prohibition of Certain Religious Organizations. Press release. (15 Oct. 2024). [online] KIIS. Available at: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1443&page=1#_ftn1 [Accessed 20 Nov. 2024]. [in Ukr.]
20. Kolodii, A. (2014). Interregional Divisions in Ukraine and some Principles of Public Governance. *Building New Ukraine: Conference Proceedings* (November 26-27, Kyiv), Kyiv, 407 p., pp. 309-327. [in Ukr.]
21. *Constitution of Ukraine*. Section 1. Article 11. [online] Available at: <https://www.president.gov.ua/ua/documents/constitution/konstituciya-ukrayini-rozdil-i> [Accessed 25 Nov. 2024]. [in Ukr.]
22. Kotyhorenko, V. (2023). *The Dynamics of the Identity of the Ukrainian Nation. The Dialectic of the National-Civic and Ethnic in the Ukrainian Society: A Monograph* Kyiv, pp. 50-127. [in Ukr.]
23. Krysachenko, V. (2023). Ukrainian Identity: Ontological Foundations and Essential Features. *Visnyk Naukovo-doslidnoho institutu ukrainoznavstva* (Bulletin of the Scientific Research Institute of Ukrainian Studies), No. 1, pp. 6-21 [online] Available at: <https://visnyk.ndiu.org.ua/article/download/291947/291256> [Accessed 16 Oct. 2024]. [in Ukr.]
24. Krysachenko, V. (2023). Socio-Psychological Determinants of the Formation of a New Ukrainian Political Nation: Feeling into Being. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2, pp. 8-27. [in Ukr.]
25. Krysachenko, V., Stepiko, M., Vlasiuk, O., et al. (2004). *Ukrainian Political Nation: Genesis, State, Prospects*. Kyiv, 648 p. [in Ukr.]
26. Krysachenko, V. (2025). *Ukrainian Studies: Humanitarian Dimensions: A Textbook*. Kyiv, 504 p. [in Ukr.]
27. *Only 685 Churches Transferred to the OCU after the Beginning of the Full-Scale Invasion* (5 March 2024). [online] Available at: <https://opendatabot.ua/analytics/russian-church-2024-4> [Accessed 20 Nov. 2024]. [in Ukr.]
28. Maiboroda, O. (2004). Ethnic and Political Nations: a Misleading Distinction. *Politichnyi menedzhment* (Political Management), No. 5, pp. 15-22. [in Ukr.]

29. Nagorna, L. (2002). *National Identity in Ukraine*. Kyiv, 271 p. [in Ukr.]
30. The Ukrainian Language during the War: Key Development Trends. (20 March 2003). [online] NISS. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/ukrayinska-mova-pid-chas-viyny-klyuchovi-tendentsiyi-rozvytku> [Accessed 20 Nov. 2024]. [in Ukr.]
31. Reznik, O. *European Integration Aspirations of Ukrainians: from Ambivalence to Expression*. [online] Available at: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyi-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya> [Accessed 30 Oct. 2024]. [in Ukr.]
32. Riabchuk, M. (2019). *Overcoming Ambivalence. Dichotomy of Ukrainian National Identity - Historical Causes and Political Consequences*. Kyiv, 252 p. [in Ukr.]
33. Stepiko, M. (2011). *Ukrainian Identity: Phenomenon and Principles of Formation: A Monograph*. Kyiv, 336 p. [in Ukr.]
34. 89% of Ukrainians Support the State Policy of Memory: Key Sociological Data from UINP. (25 Oct. 2024). [online] UINM. Available at: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/89-ukrayinciv-pidtrymuyut-derzhavnu-polityku-pamyati-klyuchovi-dani-sociologiyi-vid-uinp> [Accessed 20 Nov. 2024]. [in Ukr.]
35. Yakovlev, M., Haran, O. (2015). *Ukraine after Euromaidan: Achievements and Challenges*. Kyiv, 132 p. [online] Available at: <https://dif.org.ua/uploads/pdf/331704643644fc6ab0dc8b1.16662709.pdf> [Accessed 5 Nov. 2024]. [in Ukr.]
36. Rozumnyi, M., Stepyk, M., Yablonskyi, K., eds. (2012). *Ukrainian Political Nation: Problems of Formation: Collection of Scientific Articles*. Kyiv, 384 p. [in Ukr.]
37. Zlobina, O., Kostenko, M., Shulha, M., et al. (2017). *State of Modern Ukrainian Society: Civilization Dimension*. Kyiv, 198 p. [in Ukr.]
38. Fomina, J. (2014). Language, Identity, Politics - the Myth of Two Ukraines. *Bertelsmann Policy Brief*. April. [online] Available at: https://aei.pitt.edu/74064/1/Language_Identity_Politics_the_Myth_of_Two_Ukraines.pdf [Accessed 20 Nov. 2024]. [in Ukr.]

Summary

CHALLENGES AND THREATS ON THE WAY TOWARDS FORMING AND FUNCTIONING UKRAINIAN POLITICAL NATION IN THE CONDITIONS OF FULL-SCALE WAR

Hanna BOHDANOVYCH

orcid.org/0009-0007-4416-687X

leading specialist of RIUS

of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: bogdanovychanna@gmail.com

The relevance of the research. Russia's military invasion of Ukraine became an unprecedented test for Ukrainian statehood and the nation; during the period of the full-scale war, significant qualitative changes were recorded in Ukrainian society, in particular regarding national self-identification, reevaluation of Ukraine's colonial past, and historical memory. An extremely important stage of the formation of a new political nation is taking place, united around the struggle for the independence of Ukraine and common values: the desire for democracy, justice, the rule of law, and the European future of Ukraine. The Ukrainian political nation is a complex and dynamic phenomenon that requires constant research and analysis. The study and research of the peculiarities of the functioning of

Ukrainian society in the conditions of war is not only relevant but also extremely important for understanding the processes taking place in the country, analyzing the main challenges and threats that society faces on the path of transformations, and developing effective strategies for overcoming the consequences of war.

The **purpose** of the article is to analyze modern Ukrainian society in the realities of a full-scale war, challenges, and threats on the way to the formation and functioning of the Ukrainian political nation.

Conclusions. The realities of the Russian-Ukrainian war led to important social and political changes – from the transformation of the "multi-identity" Ukrainian nation to the construction of a consolidated pro-Ukrainian collective identity. The war factor became an important stage in the construction of a stable national Ukrainian identity and the formation of a stable political nation. Unlike the previous stages, the full-scale war changed the guidelines of citizens' self-identification – people identify themselves as Ukrainians regardless of ethnic origin, regional differences, and language preferences. An important aspect was the weakening of other types of national-citizen identity – regional, local, and mass separation and rejection from pro-Russian and post-Soviet identity.

Forming a united political nation is a long and complex process that requires unity, cooperation, and readiness for change from all Ukrainians. At the current stage of the construction of a political nation in the conditions of a full-scale war, Ukrainian society is faced with a number of external and internal challenges and threats: the duration of military operations and the lack of advantages on the battlefield, dependence on external military and economic aid, significant economic and demographic losses of Ukraine, and the aggravation of contradictions and gradual decrease in the level of social cohesion.

Keywords: Ukrainian political nation, Ukrainian identity, transformation, society, Russian-Ukrainian war.

УДК 2-774:17.026.2]341.223.2(477-074.(470))(477.41-21Ірпінь)

DOI: 10.17721/2413-7065.4(93).2024.317565

«МЕЖІ РЕЛІГІЇ ПРОСТО СТЕРЛИСЬ...»¹:
МІЖКОНФЕСІЙНА СОЛІДАРНІСТЬ ГРОМАДИ М. ІРПЕНЯ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ КИЇВЩИНИ

Олександр КОЛОМИЙЧУК
orcid.org/0000-0003-2865-2396

кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу
«Український етнологічний центр»
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім. М. Т. Рильського НАН України
email: kolsasha7@gmail.com

Анотація. Висвітлено приклади міжконфесійного діалогу та солідарності християнських громад м. Ірпня під час російського вторгнення у лютому – березні 2022 р. та в період звільнення Київщини. Проаналізовано форми міжконфесійної взаємодії у соціальній, релігійно-обрядовій, громадсько-культурній сферах. Продемонстровано, що розбіжності у догматичній та богослужбовій традиції релігійних громад м. Ірпня не стали на заваді міжконфесійній згуртованості та взаємодопомозі у період ворожої окупації, а на перший план вийшли основоположні цінності християнського віровчення.

Ключові слова: релігійні громади, міжконфесійний діалог, християнський, церква, Ірпінь, Ірпінська Біблійна Церква, війна, життя.

Постановка проблеми. Нова фаза російсько-української війни, що розпочалася 24 лютого 2022 р., спровокувала чимало різноманітних процесів та викликала подекуди докорінні зміни, що охопили як матеріальну, так і духовну сфери життєдіяльності українського соціуму. Мабуть, у нашій країні, а нерідко і поза нею, не залишилося жодної людини, яка б за період повномасштабного ворожого вторгнення не звернулася до переосмислення базових та найбільших цінностей власного життя. Персональний та колективний досвіди осіб, які пережили воєнні події в Україні, засвідчують, що перед лицем страшної небезпеки міжособистісні незгоди, ба більше, конфлікти й суперечки відходять на

задній план, тобто те, що до цього часу роз'єднувало й ділило передусім на ментально-психологічному рівні, в надважких умовах війни визнається несуттєвим. Схожі процеси екстраполюються й на соціокультурну мозаїку українського суспільства, зокрема його релігійне життя, в якому у драматичні й відповідальні перші місяці відкритої війни не бракувало єдності попри усю розмаїтість. Зриму солідарність і толерантність у трагічний час випробувань продемонстрували релігійні громади різних християнських конфесій у м. Ірпені Бучанського району Київської області, що увиразнено у колективній пам'яті та травматичному персональному досвіді їхніх представників.

¹ Фраза належить авторству о. Василя Чудійовича – адміністратора церкви Святого Апостола і Євангелиста Луки УГКЦ в м. Бучі Київської області.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Основу цієї статті склали усноісторичні матеріали, зафіксовані від представників різних християнських конфесій м. Ірпеня в межах виконання дослідницького проекту «Сучасне воєнне повсякдення громад Київщини: культурно-антропологічний вимір», завдяки гранту Національної академії наук України дослідницьким лабораторіям/групам молодих вчених НАН України для проведення досліджень за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки 2024–2025 рр. З метою простежити релігійну ситуацію та воєнні досвіди членів християнських громад м. Ірпеня впродовж червня – вересня 2024 р. було проведене дослідження із застосуванням методів польових етнографічних експедицій (5 виїздів), а також методу включеного спостереження під час паломницької християнської молодіжної мандрівки до вказаного населеного пункту у жовтні 2022 р. У результаті здійснених експедиційних поїздок 2024 р. було зафіксовано свідчення 12 очевидців російсько-української війни, що належать до різних християнських конфесій м. Ірпеня, а головне – греко-католицької та протестантської. Інтерв'ю зі свідками російського збройного вторгнення на Київщину засвідчили їхню персональну незламність у подіях воєнного часу, виразили індивідуальні життєві цінності та пріоритети, що стали визначальними для релігійних громад м. Ірпеня у цивільному спротиві окупації.

Важливим аналітичним джерелом для розуміння релігійної ситуації в Україні воєнної доби, різних аспектів її поліконфесійності та міжконфесійних взаємин є результати соціологічного дослідження «Релігія і

Церква в українському суспільстві: 2000–2023 рр.», проведеного Центром Разумкова у листопаді 2023 р. [20].

Означена тема іще не була предметом окремого дослідження. Проте українські вчені цікавились станом міжконфесійних взаємин в Україні впродовж тривалого періоду. Значний інтерес в українських релігієзнавців викликають проблеми, пов'язані із конструюванням концепцій та вибудовуванням позицій у справі міжконфесійного діалогу у глобальному масштабі [22; 23; 27]. О. Горкуша відвела спеціальну увагу богословським аспектам міжконфесійної комунікації в Україні [2]. Толерантності міжконфесійних взаємин присвячені публікації В. Климова [10; 11], А. Колодного [13] та ін.

Розв'язання росією війни у 2014 р. викликало посилення інтересу у колах фахівців до проблеми міжконфесійного діалогу в поліконфесійній Україні [3, с. 6]. У публікаціях Л. Филипович виділено окремі риси релігійної ситуації в Україні у період Революції Гідності; простежено появу міжконфесійних рад, товариств, асоціацій та рухів у світовому масштабі [21]; класифіковано й охарактеризовано різні форми діалогових майданчиків для ведення міжконфесійної комунікації в Україні (у співавторстві з О. Горкушею) [3]. Важливе значення для розуміння трансформацій релігійного життя в Україні після 24 лютого 2022 р. має стаття Л. Филипович та А. Колодного, де у плані нашої теми дослідження цікавими є твердження згаданих учених щодо кардинальної зміни орієнтирів у міжцерковних та міжконфесійних взаєминах у зв'язку з новою суспільно-політичною ситуацією в країні [25]. У нещодавно опублікованій відділенням

релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України колективній монографії під назвою «Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні» (Київ, 2023) в одному із розділів (автори – А. Арістова і В. Титаренко) побіжно згадано про екуменічні молитовні практики в умовах воєнного часу в Україні, а також про ініціативи Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за місяць до відкритої російської інвазії [1].

Мета статті – простежити громадський та індивідуальний досвід соціальної комунікації християнських конфесій м. Ірпеня Бучанського району Київської області, виокремивши важливі соціокультурні й церковно-обрядові практики у цьому напрямку. Міжконфесійне єднання та співпраця нерідко визначали подальшу долю частини релігійних спільнот у найкритичніші відрізки часу в період російської збройної інтервенції. Власне, досвід соціальної комунікації та сповідання гуманістичних ідеалів у моменти найбільших воєнних загроз періоду окупації засвідчили ціннісну сутність християнських церков на території м. Ірпеня, відсунули на другий план розбіжності у догматичних постулатах або ж релігійно-обрядових практиках, тим самим визнавши їх лише зовнішнім оформленням своєї деномінації.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що м. Ірпін у релігійному плані виглядає достатньо строка-тим. Тут діють громади, що сповідують християнство, іслам, буддизм, іудаїзм. Християнство представлено усіма конфесіями, причому до початку широкомасштабного російського вторгнення протестантизм тут був у домінуючому

становищі. Відповідно до інформації Ірпінської міської ради у 2022 р. в м. Ірпені було зареєстровано близько 16 християнських релігійних громад [17]. За цим показником в м. Ірпені приблизно удвічі менше християнських релігійних громад, аніж, для прикладу, в окремих містах західноукраїнського регіону, що традиційно є більш насиченим у плані густоти таких спільнот [19]. Приміром, у м. Коломиї Коломийського району Івано-Франківської області, кількість населення якого становить понад 60 тис. осіб (як і м. Ірпеня), за інформацією управління культури та туризму Коломийської міської ради станом на жовтень 2024 року нараховується близько 30 релігійних громад християнського віросповідання.

Вказана поліконфесійність м. Ірпеня, щільне й компактне розташування значної кількості релігійних громад у місті не стали на заваді об'єднанню зусиль у справі порятунку людського життя у перші дні та тижні російської збройної інтервенції у 2022 р., а, навпаки, підготували ґрунт для його надійної реалізації. Помітну роль у цьому відіграла одна із протестантських церков містечка – Ірпінська Біблійна Церква (далі – ІБЦ). ІБЦ із початком широкомасштабного російського вторгнення спершу приймала місцевих мешканців у підвальних приміщеннях, де було облаштоване укриття, а згодом почала працювати як волонтерський центр із планомірної евакуації цивільного населення. На початку березня, коли третина міста була вже окупована російськими військами, ІБЦ перетворилася фактично в єдиний транзитний пункт, через який була можлива евакуація містян. Цьому посприяла і зручна географічно-територіально локація церкви у південній частині Ірпеня, а

саме розташування по вул. Соборній, що тягнеться на виїзд із міста у бік с. Стоянки та є єдиним можливим автомобільним маршрутом у напрямку Романівського мосту².

Аналізуючи волонтерський досвід вірян і пасторів Ірпінської Біблійної Церкви, віднаходимо чимало прикладів міжконфесійної взаємодії та солідарності, цінні якій на тлі тодішніх військових подій просто немає. В цьому контексті доречно згадати про координацію евакуації мирян парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ, храм якої знаходиться у північній частині міста на відстані понад 3 км від ІБЦ. Пригадуючи виїзд власних парафіян із міста, парох церкви Різдва Пресвятої Богородиці о. Мирослав Латинник описує це у дрібних деталях власних спогадів, що закарбувались у його пам'яті у печальних «чорно-білих» сюжетах воєнних буднів: *«І ми так, практично, сиділи до 1 березня. [...] Я тоді перший раз виїхав в місто. [...] Так страшно, і нікого немає на вулиці. Перед тим було дуже тепло. [...] А потім – раптово похмуро і похолодало. Я побачив перші «прильоти» і знищені будинки [...] по [вул.] Озерній [...]. Автомобілем потрібно було дуже обережно їхати, щоб не натрапити на нерозірваний снаряд. Під'їжджаю, наприклад, до [магазину] «Фори» [...] на вулиці Центральній, а там велика черга людей за продуктами першої необхідності. Це вже 1 березня. Люди, які стоять в черзі, сумні. Для мене, наприклад, все стало чорно-біле. Ми приїхали до Ірпінської Біблійної Церкви. В*

цей час людей приймав і організовував евакуацію пастор Станіслав Грунтковський. Він був такий радий, що мене побачив. Він мене обняв. [...] Я йому розказав про нашу ситуацію. Він каже: «Давайте так: маєте годину часу, щоб всіх людей, які перебувають у храмі, перевезти до ІБЦ». І він мені так наголосив: «За годинку часу всіх потрібно перевезти!» Я не пам'ятаю, здається, два чи три рази я їздив за людьми, які знаходилися в храмі. Я всіх перевіз до ІБЦ. Там можна було пообідати і зарядити телефони...» (На прохання співрозмовника текст узгоджено із нормами літературного мовлення)³.

Тут варто додати, що обидві релігійні спільноти були започатковані практично в один час: у 1997 р. – ІБЦ [8], у 1999 р. – парафія Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ [26]. Цьогоріч греко-католицька громада відзначала свій 25-річний ювілей, який (на тлі усього пережитого за два з половиною року) тому є надзвичайно потужним фактором, що гуртує її вірян. Саме частина із них у перші дні війни зуміли виїхати з міста завдяки волонтерській жертвності та вірності загальнолюдським ідеалам представників протестантської громади. І ось ті кілька виїздів до ІБЦ, про які згадував вище у своїх спогадах о. Мирослав, це були миряни греко-католицької громади (загалом близько 30 осіб), які з початком російської інвазії на Київщину до початку березня мешкали у підвальному приміщенні під храмом Різдва Пресвятої Богородиці⁴.

Після звільнення території

² Записав О. Коломийчук 6.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від співрозмовника, 1993 р. н., родом із м. Рівного Рівненської області.

³ Записав О. Коломийчук 17.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від о. Мирослава Латинника, 1979 р. н., родом із м. Сокаля Львівської області.

⁴ Записав О. Коломийчук 17.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від о. Мирослава Латинника, 1979 р. н., родом із м. Сокаля Львівської області.

Київщини від російських військ різні релігійні спільноти м. Ірпеня продовжували підтримувати одні одних. Так, коли 26 квітня 2022 р. настоятель храму Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ о. Мирослав Латинник повернувся до м. Ірпеня з евакуації, він побачив на церковному подвір'ї посічений осколками мін фасад парафіяльного храму, пошкоджені центральні двері до церкви та огорожу довкола, частково поруйнований парафіяльний будинок. Допоки йшов процес усунення завданої шкоди, а також при відсутності у місті комунікацій (електрики, водо- та газопостачання, які повноцінно запрацювали лише у травні), о. Мирослав на запрошення ченців Ордену Серцанів із римо-католицької парафії Святої Терези від Дитяти Ісуса у м. Ірпені перебрався жити до костелу. *«І фактично у священика о. Тадеуша Волоса проживав до середини червня»*, – ділиться пережитим греко-католицький священнослужитель⁵.

Цікаво, що активні миряни парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ в м. Ірпені на початках після відходу російських військ також певний час відвідували місцевий римо-католицький костел, де знаходили можливості для спільної молитви, а відтак – зміцнення власного духовно-емоційного стану. Так, вірянин С пригадує, як він у Страсний тиждень на заклик внутрішнього голосу зайшов до костелу Святої Терези від Дитяти Ісуса, де зустрів римо-католицького ксьондза о. Тадеуша. Опісля С дізнався, що у костелі відновились богослужіння, і впродовж десяти наступних днів він

регулярно бував на тих релігійних відправах, включаючи святкове Пасхальне богослужіння⁶.

Наведені факти міжконфесійного діалогу та взаємодії як на рівні мирян, так і на рівні священнослужителів, а також результати наших польових обсервацій релігійної ситуації в м. Ірпені засвідчують відсутність на цьому терені певної латентної загостреної суперечності поміж римо- та греко-католиками, що в умовах теперішньої війни фіксують сучасні релігієзнавці [25, с. 91]. Соціальна активність обох вищезгаданих гілок Католицької церкви на місцевому ґрунті найбільшого міста Приірпіння демонструє доволі стійку й плідну міжконфесійну толерантність, що проявляється у відвідуванні спільних заходів, комунікації із місцевою громадою та органами влади, координації харитативної діяльності тощо.

Поряд із участю представників різних релігійних громад у спільних богослужіннях міжконфесійна солідарність у період окупації міста нерідко проявлялась також у гуртуванні для спільної молитви удома, особливо коли існувала реальна загроза життю. Для прикладу, таким був спільний молитовний досвід вищезгаданого греко-католика С та його сусідки у багатоквартирному будинку, яка належала до однієї із місцевих протестантських церков. *«І вот эта ж вона молиться – я молюся. Там цей, літаєт – ми молимся. [...] Я приходив до неї. Я в її дома молився, якраз було... до Паски було ж... ой, піст. І я читал еті... псалми читал. От. Кожен день там...»*, – пригадує

⁵ Записав О. Коломийчук 8.10.2022 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від о. Мирослава Латинника під час паломництва молоді м. Києва до м. Ірпеня.

⁶ Записав О. Коломийчук 11.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від співрозмовника, 1967 р. н., родом із присілка Верхов'я Верховського району Орловської області росії.

мирянин парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ⁷.

Справа міжконфесійного діалогу та тісної взаємодії між релігійними громадами м. Ірпеня продовжилась уже в умовах поступової реанімації суспільно-культурного життя краю. Треба сказати, що така співпраця відбувається у руслі загальноукраїнських процесів, коли завдяки старанням багатьох структур (державних, наукових, релігійних, громадських) спершу започатковуються, а згодом активно використовуються різні майданчики для ведення міжконфесійної комунікації. Цей факт, на думку релігієзнавців, засвідчив перехід міжконфесійного діалогу в сучасній Україні від стихійної до мережевої стадії [3, с. 8]. Так, у червні 2023 р. державними та регіональними органами влади спільно із уповноваженими представниками Київської обласної Ради Церков та релігійних організацій, що діє при Київській обласній військовій адміністрації, також за участю представників різних релігійних громад та інституцій було проведено відкриту дискусію на тему «Релігійні організації під час війни: приклади згуртованості та ризику для стійкості». Під час відкритого обговорення слово було надане і о. Мирославу із парафії Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ, який ознайомив усіх присутніх та широку громадськість із функціонуванням у місті Ірпені **Міжконфесійної ради церков Ірпеня і Приірпіння**, яка була започаткована ще у 2014 р. У рамках цього громадського органу, що скликається раз на місяць

і куди входять усі християнські конфесії міста, священнослужителі відповідних церков та релігійних громад координують соціальне служіння у формі допомоги коштами чи ремонтними роботами для відбудови пошкоджених або ж зруйнованих помешкань власних вірян, організації роздачі продуктових наборів та різної гуманітарної допомоги потребуючим тощо [18].

Помітну роль у колективній координації соціальних ініціатив у рамках релігійних громад м. Ірпеня, в т. ч. організації та застосуванні як інструменту вищезгаданої міжконфесійної ради, відіграла Ірпінська Біблійна Церква (старший пастор – Микола Романюк)⁸. Подібна практика, на наш погляд, слугує прикладом толерантної міжконфесійної комунікації та взаємодії у справі повоєнної відбудови України [9].

Як зазначають сучасні дослідники, у період воєнного часу головною стає соціальна значимість міжрелігійного діалогу, адже релігія виходить за вузькі межі своєї функціональності, вона переростає в дієвий чинник налагодження порозуміння між людьми в ім'я спасіння людства [3, с. 5]. У цьому плані важливою формою соціальної активності Міжконфесійної ради церков Ірпеня і Приірпіння є організація та проведення так званих молитовних сніданків. Подібна практика є доволі поширеною у США та країнах Європи, а в Україні такий захід вперше було проведено у 2011 р. у м. Києві [6]. На території Ірпінської міської громади традиція **молитовних**

⁷ Записав О. Коломийчук 11.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від співрозмовника, 1967 р. н. ...

⁸ Записав О. Коломийчук 6.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від співрозмовника, 1993 р. н., родом із м. Рівного Рівненської області; записав О. Коломийчук 17.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від о. Мирослава Латинника...

сніданків була започаткована у травні 2021 р. в стінах Ірпінської Біблійної Церкви [7]. У цьому першому молитовному сніданку взяло участь понад 80 мешканців і гостей міста [16]. Як тоді, так і тепер, такі молитовні сніданки в м. Ірпені – це завжди неформальні зустрічі, що об'єднують представників різних християнських церков та конфесій, іноді й інших релігій, представників органів місцевого самоврядування, держслужбовців, освітян, викладачів, громадських діячів та волонтерів, представників бізнесу тощо. Неодмінною складовою зустрічей є спільна молитва усіх присутніх на заході, цитування уривків із Святого Письма, виконання традиційного духовного християнського гімну «Боже великий, єдиний» тощо. Водночас, як стверджують представники Ірпінської Біблійної Церкви, «для участі в молитовному сніданку не обов'язково бути релігійною людиною, важливо бути відкритим до знайомства, спілкування і спільної дії» [16]. Також на перших подібних заходах у межах Ірпінської міської громади ще у довоєнний період нерідко обговорювали плани та накреслювали перспективи розвитку на прийдешній рік, зокрема у сфері культури. Власне, саме тому й були заплановані два молитовних сніданки на рік: на першому мали визначати пріоритетні напрямки розвитку, на другому – підбивати певні підсумки роботи [7].

Молитовний сніданок, який відбувся 8 травня 2023 р. і присвячувався Дню пам'яті і примирення, був наповнений дещо іншим змістом, адже проходив в умовах активної фази російсько-української війни та фактично вперше після деокупації Київщини. Під час цього заходу лунали молитви за Україну та

українську націю, її доблесних воїнів, як живих, так і тих, що віддали своє життя у боротьбі за Батьківщину, а також за родини полеглих захисників, за Перемогу України тощо [14].

Варто зазначити, що частина дослідників релігійної картини України нерідко підкреслює відвертий пацифізм протестантських церков в Україні, де їхні представники зосереджуються виключно на соціальних проектах, що спрямовані на підтримку постраждалих [15, с. 80]. Так само відомо, що Всеукраїнський Союз Церков евангельських християн-баптистів досі не оприлюднив окремої заяви з офіційною позицією щодо військової агресії росії проти України [15, с. 81]. Проте зауважимо, що деякі віряни ІБЦ попри заборону у власному віровченні тримати у руках зброю несуть службу у лавах Збройних сил України, а тому вже через свою активну позицію виборюють не просто мир, а перемогу у війні проти росії. Про чин і доблесть цих людей сьогодні нагадують пам'ятні світлини на одній із стін їхньої церкви.

Треба відзначити також важливу роль Міжконфесійної ради церков Ірпеня і Приірпіння у процесах соціальної інтеграції та психоемоційної підтримки громадян, які втратили власну домівку. Зокрема, у червні 2022 р. представники міжконфесійної ради разом із волонтерами відвідали санаторій «Дубки», де проживають мешканці м. Ірпеня, чие житло було зруйноване в результаті бойових дій, що точились у місті [12]. Ось як пригадує той день греко-католицький священник о. Мирослав Латинник: *«На зустрічі були присутні: священнослужителі місцевих римо- і греко-католицької церков, православної церкви та ІБЦ.*

Ми відвідали тих людей і з ними спільно провели час. Був організований такий пікнік-вечеря, на якому ми співали, спілкувалися, жартували». (На прохання співрозмовника текст узгоджено із нормами літературного мовлення)⁹.

Зазначимо, що різні форми соціального служіння християнських церков і їхніх релігійних громад із суспільної точки зору є невід'ємним і одним із найважливіших компонентів у діяльності таких інституцій. Про це, зокрема, свідчать моніторингові результати соціологічних досліджень Центру Разумкова, де більша частина опитаних вказала, що провідне або важливе місце в діяльності церкви, релігійного об'єднання має посідати саме соціальне служіння, допомога людям та їх підтримка [20, с. 13].

Міжконфесійна взаємодія в м. Ірпені у період після деокупації Київщини проявилася також і в не менш важливому складнику повоєнного відновлення поруйнованих війною архітектурних об'єктів, зокрема ремонті та відбудові помешкань. Власне, про це з особливою теплотою згадують представники релігійної громади ІБЦ. Один із молодих пасторів цієї церкви й активний волонтер періоду окупації міста пригадує епізод із власного життя після звільнення Ірпеня, коли за допомогою у справі ремонту даху власного помешкання до ІБЦ звернувся о. Андрій Ключев – настоятель храму святого Миколая Мирлікійського Чудотворця Православної Церкви України (далі – ПЦУ), що функціонує при Державному податковому університеті. Надалі тісна співпраця пастора і

православного священика переросла у дружні взаємини та обопільне відвідання богослужінь: «І до цих пір ми з отцем Андрієм в дуже близьких стосунках, ми дружимо. Ми деколи до нього в церкву на службу приходимо, інколи він до нас. Тобто, якби... Якщо раніше, можливо, мидесь рідше спілкувалися, то зараз спільна біда заставила нас, як пастора і священика, знайти не те, що нас роз'єднує, да, відмінності якісь в вірі, а те, що є спільним»¹⁰.

Потрібно зауважити, що подібне тяжіння протестантських громад до міжконфесійного діалогу не можна розцінювати як прагнення до «первісної єдності християн у формі спільної з'єдиненої церковної структури», а передусім як мирне співжиття різних християнських церков, що ґрунтується на релігійній свободі та свободі совісті [24, с. 55; 62]. Власне, такі принципи витікали а priori із протестантського віровчення, яке з часом, по суті, децентралізувало християнство, принесло релігійне розмаїття у його розвиток. Водночас протестантизм не відмовився від міжрелігійного діалогу та християнського екуменізму, однак запропонував інші горизонти для їх втілення [24, с. 55–56].

Варто підкреслити, що реалії відродження суспільно-культурного й духовно-релігійного життя в м. Ірпені у наші дні нерідко базуються на тих же принципах соціальної солідарності та глибокої емпатії, що й у період надважких днів окупації краю. Перепопи у догматичній та обрядовій сферах абсолютно не протидіють спільним

⁹ Записав О. Коломийчук 8.10.2022 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від о. Мирослава Латинника під час паломництва молоді м. Києва до м. Ірпеня.

¹⁰ Записав О. Коломийчук 6.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від співрозмовника, 1993 р. н., родом із м. Рівного Рівненської області.

екуменічним практикам у середовищі християнських громад міста. Так, у 2023 році, вшановуючи пам'ять усіх загиблих у роковини широкомасштабного російського вторгнення, в одному із храмів ПЦУ відбувся міжконфесійний молебень за мир та припинення війни, де були присутні представники багатьох християнських деномінацій міста¹¹. Пізніше у тому ж 2023 році подібний захід був організований міськими органами влади та представниками різних віросповідань до Дня Незалежності України, де молилися за мир та якнайшвидшу перемогу України [5].

Релігійна толерантність та пошук того, що об'єднує, фіксуються вже у червні 2024 р. в м. Ірпені, де відбулася відкрита бесіда духовних осіб «Про конфесії Ірпеня». Захід був ініційований та проведений Міжконфесійною радою церков Ірпеня і Приірпіння. Його провели у стінах Ірпінської Біблійної Церкви. Учасниками події стали християнські священнослужителі м. Ірпеня: Микола Романюк – старший пастор Ірпінської Біблійної Церкви; о. Андрій Ключев – настоятель храму святого Миколая Мирлікійського Чудотворця ПЦУ; о. Мирослав Латинник – настоятель храму Різдва Пресвятої Богородиці УГКЦ; Валерій Секісов – пастор церкви християн віри євангельської п'ятидесятників «Філадельфія», а також о. Руслан Михалків – ректор Вищої духовної семінарії Пресвятого Серця Ісуса Житомирської єпархії Римо-католицької церкви в Україні (с-ще Ворзель). Кожен із них у доступній формі презентував власну Церкву для присутніх у залі: розповідав

про основні засади віровчення, особливості богослужбової та молитовної практики, поширення конфесії у світі та її відомих представників тощо. Опісля душпастирі відповідали на різноманітні запитання, окреслили напрямки співпраці щодо викликів і проблем воєнного сьогодення. На завершення зустрічі усі спільно помолилися за Україну та її перемогу у війні [4].

Висновки. Події воєнного часу в Україні останніх років спровокували чимало конструктивних процесів, спрямованих на філантропію та міжособистісну солідарність. Із пережитим травматичним досвідом незавершеного минулого прийшли і певні трансформації, що не оминули й релігійної сфери, де у площині міжконфесійної взаємодії відбулися помітні зрушення. Їхню наявність, за матеріалами наших експедиційних інтерв'ювань, можемо поки що констатувати на прикладі релігійних спільнот лише м. Ірпеня, на що, власне, і було спрямоване дослідження. Практики соціального служіння, відбудова поруйнованих помешкань духовенства та вірян, міжконфесійні (екуменічні) молебні за мир в Україні та молитовна солідарність – це ті сучасні явища воєнної доби, що закладають надійний підмурок міжконфесійному діалогу та єднанню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арістова, А., Титаренко, В. Геоконфесійні виміри російсько-української війни. *Георелігійні процеси і конфесійні трансформації в Україні*: колективна монографія / за заг. ред. О. Сагана. Київ, 2023. С. 182–192.
2. Горкуша, О. Міжконфесійний

¹¹ Записав О. Коломийчук 6.09.2024 р. у м. Ірпені Бучанського району Київської області від співрозмовника, 1993 р. н. ...

- богословський діалог в сучасній Україні. *Релігія – Світ – Україна*. Колективна монографія в 3-х книгах за науковою редакцією професорів А. Колодного і Л. Филипович. Книга II: *Міжконфесійні відносини поліконфесійної України*. Київ, 2011. С. 25–54.
3. Горкуша, О., Филипович, Л. Міжконфесійний діалог в сучасній Україні: доцільність та ефективність його здійснення в умовах війни. *Українське релігієзнавство*. 2018. № 85. С. 4–16. URL: <https://doi.org/10.32420/2018.85.692>
4. В Ірпені відбулася відкрита бесіда священнослужителів «Про конфесії Ірпеня». *Рупор Київщини*. 10 червня 2024. URL: <https://rupor.com.ua/news/v-irpeni-vidbulasia-vidkryta-besida-sviashchennosluzhyteliv-pro-konfesii-irpenia/>
5. В Ірпені представники різних конфесій разом молились за Україну. *Моя Київщина*. 22 серпня 2023. URL: <https://mykyivregion.com.ua/news/v-irpeni-predstavniki-riznix-konfesii-razom-molilis-za-ukrayinu-foto>
6. В Києві відбувся перший в Україні молитовний сніданок. *Релігія в Україні*. 22 вересня 2011. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/12090-v-kiyevi-vidbuvsya-pershij-v-ukrayini-molitovnij-snidanok-foto.html
7. Вперше в Ірпені відбувся міжконфесійний молитовний сніданок. *ITV*. 13 травня 2021. URL: <https://itvua.tv/news/vpershe-v-irpeni-vidbuvsia-mizhkonfesiynny-molytovnyu-snidanok-video>
8. Ірпінська Біблійна Церква. URL: <https://biblechurch.com.ua/istoriia-tserkvy>
9. Ірпінська біблійна церква отримала відзнаку та премію за благодійність. *Моя Київщина*. 17 січня 2024. URL: <https://mykyivregion.com.ua/news/irpinska-bibliina-cerkva-otrimala-vidznaku-ta-premiyu-za-blagodiinist>
10. Климов, В. Міжконфесійні відносини: їх форми і шляхи толерантизації. *Практичне релігієзнавство*. Колективна монографія / за ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ, 2012. С. 237–256.
11. Климов, В. Проблеми і шляхи толерантизації міжконфесійних відносин. *Релігія – Світ – Україна*. Колективна монографія в 3-х книгах за науковою редакцією професорів А. Колодного і Л. Филипович. Книга II: *Міжконфесійні відносини поліконфесійної України*. Київ, 2011. С. 272–298.
12. «Кожний із нас нехай намагається догодити ближньому: на добро, для збудування» (Рим. 15: 2). *Сторінка «Свято-Миколаївського храму в Ірпені» у мережі «Фейсбук»*. 27 червня 2022. URL: https://www.facebook.com/groups/stnichola/permalink/5219671431449016?locale=ru_RU&_rdr
13. Колодний, А. Практикум із толерантизації міжконфесійних відносин. *Практичне релігієзнавство*. Колективна монографія / за ред. А. Колодного, Л. Филипович. Київ, 2012. С. 294–311.
14. Молитовний сніданок присвячений до «Дня пам'яті і примирення» відбувся в м. Ірпені. 8 травня 2023. *Сторінка «парафії Різдва Пресвятої Богородиці» у мережі «Фейсбук»*. URL: <https://www.facebook.com/share/p/fLJi944MUWyEMgB5>
15. Павленко, П. Дискурс війни в євангельському віровченні у контексті нинішньої агресії Росії проти України (протестантський погляд). *Філософська думка*. 2023. № 1. С. 75–85. URL: <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.075>
16. Перший молитовний сніданок в Ірпені. 14 травня 2021. *Сторінка «Ірпінської Біблійної Церкви» у мережі «Фейсбук»*. URL: <https://www.facebook.com/groups/ibc.church/posts/4601900983172794>
17. Релігійні громади – Ірпінь – Ірпінська міська рада. URL: <https://imr.gov.ua/religiyni-hromady>
18. Релігійні організації Київщини під час війни: приклади згуртованості та ризики для стійкості. 9 червня 2023. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3714565-religijni-organizacii-kiivsini-pid-cas-vijni-prikladi-zgurtovanosti-ta-riziki-dla-stijkosti.html>
19. Релігійні організації в Україні. 21

травня 2024. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3865991-religijni-organizacii-v-ukraini.html>

20. Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000–2023 рр. (соціологічне дослідження). Київ, 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/19/2023-Religiya-F.pdf>

21. Филипович, Л. Актуальність міжрелігійного діалогу в сучасній Україні. *Волинський благовісник*. 2015. № 3. С. 301–306.

22. Филипович, Л. Католицька концепція міжрелігійного діалогу: зміна акцентів *Релігія – Світ – Україна*. Колективна монографія в 3-х книгах. Книга I: *Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу*. Київ, 2010. С. 164–172.

23. Филипович, Л. Міжнародний досвід міжрелігійного діалогу. *Релігія – Світ – Україна*. Колективна монографія в 3-х книгах. Книга I: *Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу*. Київ, 2010. С. 153–164.

24. Филипович, Л. Протестантизм та його роль в утвердженні релігійного багатоманіття світу. *Історія релігій в Україні*. 2017. Вип. 27. С. 54–62.

25. Филипович, Л., Колодний, А. Вплив російсько-української війни на трансформацію релігійного життя України. *Буковинський богословський вісник: всеукраїнський часопис*. 2024. № 3. С. 87–95. URL: <https://doi.org/10.37406/3041-1378/2024-3-11>

26. Церква Різдва Пресвятої Богородиці. URL: <https://map.ugcc.ua/view/1467-tserkva-rizdva-presvyatoy-bogorodytsi-mirpin-kyuyvska-oblast>

27. Яроцький, П. Православно-католицький діалог на вселенському рівні. *Релігія – Світ – Україна*. Колективна монографія в 3-х книгах. Книга I: *Релігія у світі культурно-цивілізаційного діалогу*. Київ, 2010. С. 172–179.

REFERENCES

1. Aristova, A., Tytarenko, V. (2023). *Geoconfessional Dimensions of the Russian-Ukrainian War. Georeligious Processes and*

Confessional Transformations in Ukraine: Collective Monograph. Kyiv, pp. 182–192. [in Ukr.]

2. Gorkusha, O. (2011). Interfaith Theological Dialogue in Contemporary Ukraine. *Religion – World – Ukraine*. Collective Monograph in Three Books. The Second Book: *Interfaith Relations of Multiconfessional Ukraine*. Kyiv, pp. 25–54. [in Ukr.]

3. Gorkusha, O., Fylypovych, L. (2018). Interfaith Dialogue in Contemporary Ukraine: Expediency and Efficiency of Its Implementation in the Conditions of War. *Ukrainske relihiieznavstvo* (Ukrainian Religious Studies), No. 85, pp. 4–16. [online] Available at: <https://doi.org/10.32420/2018.85.692> [in Ukr.]

4. An Open Conversation of Clergymen “About the Denominations of Irpin” was Held in Irpin (2024). *Rupor Kyivshchyny*, June 10. [online] Available at: <https://rupor.com.ua/news/v-irpeni-vidbulasia-vidkryta-besidasviashchennosluzhyteliv-pro-konfesii-irpenia/> [in Ukr.]

5. In Irpin the Representatives of Different Denominations Prayed Together for Ukraine (2023). *Moia Kyivshchyna*, August 22. [online] Available at: <https://mykyivregion.com.ua/news/v-irpeni-predstavniki-riznix-konfesiirazom-molilis-za-ukrayinu-foto> [in Ukr.]

6. The First Prayer Breakfast in Ukraine was Held in Kyiv (2011). *Relihiia v Ukraini* (Religion in Ukraine), September 22. [online] Available at: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/12090-v-kiyevi-vidbuvsyapershij-v-ukrayini-molitovnij-snidanok-foto.html [in Ukr.]

7. For the First Time, an Interfaith Prayer Breakfast was Held in Irpin (2021). *ITV*, May 13. [online] Available at: <https://itvua.tv/news/vpershe-v-irpeni-vidbuvsia-mizhkonfesiynnymolytovnyy-snidanok-video> [in Ukr.]

8. *Irpin Bible Church*. [online] Available at: <https://biblechurch.com.ua/istoriia-tserkvy> [in Ukr.]

9. Irpin Bible Church Received an Award for Charity (2024). *Moia Kyivshchyna*, January 17. [online] Available at: <https://mykyivregion.com.ua/news/v-irpeni-vidbulasia-vidkryta-besidasviashchennosluzhyteliv-pro-konfesii-irpenia/>

- com.ua/news/irpinska-bibliina-cerkva-otrimala-vidznaku-ta-premiyu-za-blagodiinist [in Ukr.]
10. Klymov, V. (2012). Interfaith Relations: their Forms and Ways of Tolerance. *Practical Religious Studies*. Collective Monograph. Kyiv, pp. 237–256. [in Ukr.]
11. Klymov, V. (2011). Problems and Ways to Tolerate Interfaith Relations. *Religion – World – Ukraine*. Collective Monograph in Three Books. The Second Book: *Interfaith Relations of Multiconfessional Ukraine*. Kyiv, pp. 272–298. [in Ukr.]
12. “Let Each of us Please his Neighbor for his Good, to Build him Up.” (Romans 15:2). (27 June 2022). [online] *Facebook Page of St. Nicholas Church in Irpin*. Available at: https://www.facebook.com/groups/stnichola/permalink/5219671431449016?locale=ru_RU&_rdr [in Ukr.]
13. Kolodnyi, A. (2012). Workshop on Tolerance of Interfaith Relations. *Practical Religious Studies*. Collective Monograph. Kyiv, pp. 294–311. [in Ukr.]
14. A Prayer Breakfast Dedicated to the Day of Remembrance and Reconciliation was Held in Irpin. (8 May 8 2023). [online] *Facebook Page of the Parish of the Nativity of the Blessed Virgin Mary*. Available at: <https://www.facebook.com/share/p/fLJi944MUWyEMgB5> [in Ukr.]
15. Pavlenko, P. (2023). The Discourse of War in the Evangelical Doctrine in the Context of Current Russian Aggression Against Ukraine (Protestant Viewpoint). *Filosofska dumka* (Philosophical Thought), No. 1, pp. 75–85. [online] Available at: <https://doi.org/10.15407/fd2023.01.075> [in Eng.]
16. The First Prayer Breakfast in Irpin. [online] *Facebook Page of the Irpin Bible Church*, May 14, 2021. Available at: <https://www.facebook.com/groups/ibc.church/posts/4601900983172794> [in Ukr.]
17. *Religious Communities – Irpin – Irpin City Council*. [online] Available at: <https://imr.gov.ua/religiyni-hromady> [in Ukr.]
18. Religious Organizations in Kyiv Region during the War: Examples of Cohesion and Risks to Sustainability (9 June 2023). [online] *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3714565-religijni-organizacii-kiivsini-pid-cas-vijni-prikladi-zgurtovanosti-ta-riziki-dla-stijkosti.html> [in Ukr.]
19. Religious Organizations in Ukraine (21 May 2024). [online] *Ukrinform*. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3865991-religijni-organizacii-v-ukraini.html> [in Ukr.]
20. *Religion and the Church in Ukrainian Society: 2000-2023 (Sociological Study)* (2023). Kyiv. [online] Available at: <https://razumkov.org.ua/images/2023/12/19/2023-Religiya-F.pdf> [in Ukr.]
21. Fylypovych, L. (2015). The Relevance of Interreligious Dialogue in Contemporary Ukraine. *Volynskyi blahovisnyk* (Volyn Evangelist), No. 3, pp. 301–306. [in Ukr.]
22. Fylypovych, L. (2010). The Catholic Concept of Interreligious Dialogue: Changing Emphasis. *Religion – World – Ukraine*. Collective Monograph in Three Books. The First Book: *Religion in the World of Cultural and Civilizational Dialogue*. Kyiv, pp. 164–172. [in Ukr.]
23. Fylypovych, L. (2010). International Experience of Interreligious Dialogue. *Religion – World – Ukraine*. Collective Monograph in Three Books. The First Book: *Religion in the World of Cultural and Civilizational Dialogue*. Kyiv, pp. 153–164. [in Ukr.]
24. Fylypovych, L. (2017). Protestantism and its Role in Promoting of Religious Diversity of the World. *Istoriia rehii v Ukraini* (History of Religions in Ukraine), Volume 27, pp. 54–62. [in Ukr.]
25. Fylypovych, L., Kolodnyi, A. (2024). The Impact of the Russian-Ukrainian War on the Transformation of Religious Life in Ukraine. *Bukovynskyi bohoslavskyi visnyk: vseukrainskyi chasopys* (Bukovynian Theological Herald: an all-Ukrainian Journal), No. 3, pp. 87–95. [online] Available at: <https://doi.org/10.37406/3041-1378/2024-3-11> [in Ukr.]

26. *Church of the Nativity of the Blessed Virgin Mary*. [online] Available at: <https://map.ugcc.ua/view/1467-tserkva-rizdva-presvyatoy-bogorodytsi-m-irpin-kyyvsk-oblast> [in Ukr.]

27. Yarotskyi, P. (2010). Orthodox-Catholic

Dialogue at the Universal Level. *Religion – World – Ukraine*. Collective Monograph in Three Books. The First Book: *Religion in the World of Cultural and Civilizational Dialogue*. Kyiv, pp. 172–179. [in Ukr.]

Summary

“THE BOUNDARIES OF RELIGION HAVE SIMPLY BEEN ERASED...”: INTERFAITH SOLIDARITY OF THE IRPIN COMMUNITY IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN OCCUPATION AND LIBERATION OF KYIV REGION

Oleksandr KOLOMYICHUK

orcid.org/0000-0003-2865-2396

Candidate of Historical Studies, research fellow

of the “Ukrainian Ethnological Center” Department of

M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the NAS of Ukraine

email: kolsasha7@gmail.com

Relevance of the research. The experience of social interaction and the adherence to humanistic ideals in times of the Russian occupation period demonstrated the valuable essence of Christian churches in Irpin, shifting the differences in dogmatic postulates and religious and ritual practices to a secondary level, thus recognising them merely as external forms of their denomination. The echoes of those events, despite their distance in time, still leave their mark on the collective memory and traumatic personal experiences of the inhabitants of the region.

The **purpose** of the article is to highlight the public and individual experiences of social communication of Christian denominations in Irpin, Bucha district, Kyiv region, during the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. The town of Irpin, located in the Kyiv region, was religiously diverse at the time of the Russian invasion in February 2022. Christianity was represented by all denominations, with Protestantism holding a dominant position. One of the Protestant churches in the town – the Irpin Bible Church – initially sheltered local residents in its basement rooms, which were equipped as a refuge, at the onset of the open phase of the war. Later, the church operated as a volunteer centre with a planned evacuation of civilians. In early March 2022, the priest of the Greek Catholic parish of the Nativity of the Blessed Virgin Mary addressed the Irpin Bible Church for help with evacuating his parishioners (about 30 people), who had been sheltering in the basement room of the church up to that time.

The local Roman Catholic community also provided support to the residents of Irpin. For some time after the de-occupation of the Kyiv region, the parishioners and clergy of the Greek Catholic community gathered here for prayer. During the period of

gradual restoration of social and cultural life in the town, further interfaith dialogue and cooperation continued within the framework of the Interfaith Council of Churches of Irpin and the Irpin region, which was established in 2014. One of the main tasks of this public body, which includes all Christian denominations of the town, is to coordinate social services in the form of assistance with funds or repair work for the restoration of damaged or destroyed homes of their believers and organise the distribution of food packages and various humanitarian aid to those in need, among other activities.

Keywords: religious communities, interfaith dialogue, Christian, church, Irpin, Irpin Bible Church, war, life.

ІДЕОЛОГІЧНА АГРЕСІЯ МОСКОВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ ЯК СКЛАДОВА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ШЛЯХИ ТА ФОРМИ ПРОТИДІЇ

Світлана КАГАМЛИК

orcid.org/0000-0003-4732-1410

доктор історичних наук, провідний науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: kagam@i.ua

Анотація. *Військова та ідеологічна агресія Росії повністю розсекретила позицію УПЦ МП як Церкви, що формально позиціонує себе як Українська Православна Церква, а фактично представляє геоконфесійні інтереси РПЦ. Сьогоднішні реалії українського церковного життя спонукають активний пошук протидії впливу Московського патріархату загалом і діяльності релігійної організації УПЦ МП зокрема. Визначено і проаналізовано шляхи та форми протидії ідеологічній агресії Московського патріархату як складової російсько-української війни.*

Ключові слова: *російсько-українська війна, ідеологічна агресія, Православна Церква України, Українська Православна Церква Московського патріархату, Російська Православна Церква.*

Постановка проблеми. Військова та ідеологічна агресія Росії стала маркером соціальної ідентичності й цивілізаційного вибору християнських конфесій. Вона повністю розсекретила позицію УПЦ МП як Церкви, що формально позиціонує себе як Українська Православна Церква (по суті, лише за фактом розміщення її на території України), а фактично представляє інтереси РПЦ, позаяк дотримується її установок на те, щоб Україна перебувала у сфері російських геоконфесійних інтересів. Це засвідчує панування російської мови в богослужіннях, проповідях, навчальних закладах, видавничій сфері УПЦ МП. Діяльність цієї структури не відповідає інтересам Української держави, навпаки, в український релігійний та інформаційний простір активно насаджується теорія «русского мира», ідея необхідності відродження «святої Русі» під прикриттям єдності православної віри.

УПЦ МП противиться реальній автокефалії українського православ'я і не визнає новостворену Православну Церкву України канонічною, перешкоджаючи її розвитку різними способами.

Як зазначав у цьому зв'язку М. Паращевін, «Росія, застосовуючи всі можливі засоби впливу й тиску, використовувала, використовує й використовуватиме РПЦ як інструмент гібридної війни проти України, що не дає можливості УПЦ (як залежній від РПЦ структурі) бути цілковито нейтральною» [16, с. 50]. Відповідно ці обставини ставлять на порядок денний українського сьогоднішнього пошук шляхів протидії ідеологічній агресії Московського патріархату як складовій російсько-української війни.

Аналіз наукових публікацій. Проблематика ролі Церкви в умовах сучасних глобалізаційних викликів упродовж останніх десятиліть перебувала в ракурсі постійних зацікавлень істориків,

філософів, релігієзнавців, соціологів, політологів, зокрема А. Арістової, М. Бабія, В. Войналовича, В. Єленського, С. Здіорука, В. Климова, А. Колодного, М. Павленка, М. Паращевіна, Л. Філіпович, В. Шевченка та інших, які традиційно вивчають сферу державно-церковних відносин, релігійних конфліктів та між-конфесійного діалогу.

Дослідники вже неодноразово зауважували на деструктивній ролі РПЦ та її української філії УПЦ МП як потужного інструмента реалізації політики й ідеології «русского мира» на теренах України. Як стверджують сучасні українські вчені, «проект “русского мира” суперечить національним інтересам України, орієнтований на підрив гуманітарної безпеки Української держави, поляризує українське суспільство, перешкоджає формуванню загальноукраїнської ідентичності, гальмує процеси європейської інтеграції», а тому «природно постає питання про спроможність на найвищому державному рівні здійснювати заходи, що покликані нейтралізувати експансію неоімперських світоглядних конструктів в українському суспільстві» [9].

Сучасні релігієзнавці, зокрема М. Павленко, звертають увагу на те, що УПЦ МП навіть формально до цього часу не засудила російської інтервенції, не визнала Росію агресором. Натомість, «повторюючи слова Московського Патріарха, її духовенство продовжує поводити про якусь “междоусобную брань на Украине”, на ділі цим само тільки підтримуючи дії російських загарбників, діючи на користь ворогу, виступаючи проти України» [15, с. 137]. За словами М. Паращевіна, «зберігаються підстави для звинувачень УПЦ в антидержавній, зрадницькій діяльності, в прямому

пособництві агресору, що сприяє негативному ставленню до неї значної частки населення» [16, с. 50]. Тому УПЦ МП доцільніше називати, за висловом релігієзнавця А. Колодного, «Російською Православною Церквою в Україні» [13, с. 82].

Враховуючи напрацювання вчених у цій сфері та моніторинг сучасного церковного життя, доцільно з'ясувати і систематизувати шляхи та форми протидії впливу Московського патріархату на українське суспільство.

Мета дослідження: визначити і проаналізувати шляхи та форми протидії ідеологічній агресії Московського патріархату як складової російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Сьогоднішні реалії українського церковного життя спонукають активний пошук шляхів протидії впливу Московського патріархату загалом і діяльності релігійної організації УПЦ МП зокрема як запоруки перемоги України у війні проти російського агресора. Назвемо можливі шляхи і форми цієї протидії, які реалізуються на державному, конфесійному і громадському рівнях.

1. *Державне законодавство у релігійній сфері.* Йдеться головним чином про закон «Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій» (№ 8371), який було ухвалено 20 серпня 2024 року, а набув чинності через місяць із дня його опублікування – 23 вересня 2024 р. [8]. Відразу після публікації закону Кабінет Міністрів України розпочав підготовку підзаконних актів, згідно з якими через дев'ять місяців має набути чинності норма законопроекту, яка дозволяє Державній службі з питань етнополітики та свободи совісті звертатися до суду з позовом

про припинення діяльності релігійної організації, якщо служба встановила її зв'язок із РПЦ. Також Кабмін протягом шести місяців має здійснити заходи з повернення держмайна з користування юридичних осіб, власником яких є іноземна релігійна організація, діяльність якої заборонено в країні [8].

Прийнятий закон був довгоочікуваним – його проект з'явився ще 22 березня 2022 р. [21]. Прикметно, що провід УПЦ МП відразу задекларував своє відмежування від РПЦ, але дуже обережно. Щоб зупинити розкол Церкви і дедалі частіші переходи церковних громад до ПЦУ, Собор УПЦ МП 27 травня 2022 р. ухвалив рішення про так звану «самостійність і незалежність» від російської церкви. Проте фактично в канонічному сенсі статус УПЦ не змінився, що підтвердила і Державна служба з етнополітики від 27 січня 2023 р., яка надала Висновок релігієзнавчої експертизи Статуту про управління УПЦ на наявність церковно-канонічного зв'язку з Московським патріархатом. Київська митрополія через суд намагалася скасувати це рішення, але безуспішно. Київський окружний адміністративний суд 15 травня 2023 р. визнав, що ухвалення нової редакції Статуту про управління УПЦ у 2022 р. не призвело до розриву церковно-канонічного зв'язку цієї організації з РПЦ, тобто Українська Православна Церква продовжує входити до складу Російської Православної Церкви [12].

2. *Діяльність Служби безпеки України*, яка виявляє численні факти колаборації з РФ з боку духовних осіб УПЦ МП.

Зокрема, у квітні 2022 р. настоятель храму на Дніпропетровщині навіть після повномасштабного нападу Росії на

Україну підтримував позицію патріарха Кирила та дії окупаційної влади, надавав вказівки прихожанам щодо сприяння військам РФ. Під час обшуку у нього було вилучено комп'ютерну техніку та документацію, спрямовану на підтримку агресора. Священику оголосили підозру за фактом ведення дій, спрямованих на розпалювання національної та релігійної ворожнечі, і помістили під варту [27].

Як встановило СБУ в жовтні того ж року, керуючий єпархією на Вінниччині митрополит УПЦ МП Іонафан (в миру Анатолій Єлецьких) виправдовував агресію РФ і розпалював міжконфесійну ворожнечу серед вірян. Під час обшуку місця проживання архієрея правоохоронці вилучили друківані матеріали проросійського змісту та пропагандистську літературу, у тому числі звернення В. Путіна та Московського патріарха Кирила до громадян України. Ініційована СБУ експертиза «підтвердила протиправний характер дій зловмисника» [19]. У листопаді того самого року, внаслідок обшуків у приміщеннях УПЦ МП у Києві та на Рівненщині, було виявлено проросійську літературу, мільйони готівки та «сумнівних» громадян РФ [14].

На початку грудня 2022 р. СБУ опублікувала перелік 10 головних фігурантів «церковного списку» санкцій РНБО – представників УПЦ МП або осіб, тісно пов'язаних з цією організацією. Серед них клірик УПЦ Вадим Новинський; митрополит Вишгородський і Чорнобильський, намісник Свято-Успенської Києво-Печерської лаври Павло (в миру Петро Лебідь); митрополит Сімферопольський і Кримський Лазар (в миру Ростислав Швець) та ін. [22].

Загалом, як вказують результати

діяльності СБУ, лише упродовж 2022 р. було відкрито 52 кримінальні справи, в яких фігурувало 55 священнослужителів УПЦ МП, у тому числі 14 архієрейського сану. Станом на 23 лютого 2023 р. СБУ розслідувала майже 60 кримінальних проваджень щодо проросійськи налаштованих священнослужителів УПЦ МП, поглиблену перевірку пройшли понад 350 церковних споруд і 850 осіб. Було також встановлено, що на території Києво-Печерської лаври велося незаконне будівництво та чинилися інші порушення [18].

3. *Міжконфесійний діалог між ПЦУ і УПЦ МП* – як керівництвом, так і окремими його представниками. У відповідь на те, що УПЦ МП не дистанціювалася від РПЦ, ПЦУ та наближені до неї структури закликають до обмеження діяльності УПЦ МП та єднання її з ПЦУ. Як наслідок спільних дій ПЦУ і громадськості, в окремих регіонах України (і, що важливо – у східних!) спостерігаються тенденції до єдності між ПЦУ та УПЦ МП. Про це, зокрема, повідомив 20 липня 2021 р. в інтерв'ю «Релігійній правді» єпископ ПЦУ Херсонський і Каховський Борис Харко [26].

Частина УПЦ МП намагається чітко та однозначно відмежуватися від РПЦ. Так, у складі УПЦ МП виокремилася група Андрія Пінчука, протоієрея Дніпропетровської єпархії, який 18 квітня 2022 р. став одним із ініціаторів збору підписів за міжнародний церковний трибунал над патріархом Кирилом. Предстоятелю РПЦ було висунуто звинувачення в тому, що він проповідує доктрину «руського мира», яка не відповідає православному вченню та має бути засуджена як ересь, а також схвалення війни проти України та підтримка російських

військ на території України. Станом на квітень 2022 р. прихильники Пінчука збрали 430 підписів від УПЦ МП [23].

Ще більш промовистою і резонансною можна розглядати заяву 29 архієреїв УПЦ МП, які засудили звільнення Синодом РПЦ ієрархів УПЦ на тимчасово окупованих територіях [1]. Ієрархи УПЦ заявили про свою незгоду з цими рішеннями як такими, що «були ухвалені в односторонньому порядку».

Характеризуючи цей документ, релігієзнавець В. Єленський зауважив, що «його підписала менша кількість ієрархів УПЦ МП і серед них відсутній предстоятель митрополит Онуфрій, який, очевидно, не поділяє погляди підписантів. Відповідно цю заяву можна розцінювати як «корпоративний конфлікт», де частина членів корпорації стала на захист одного зі своїх представників» [7].

Наведене вище дає можливість констатувати, що локальні осередки УПЦ МП, у тому числі її найвищого, єпископського сану, все більше усвідомлюють недоцільність чи навіть неможливість свого перебування у промосковському середовищі. Водночас діалог ПЦУ з УПЦ МП на рівні керівництва не має достатнього успіху. Зі свого боку ПЦУ робить все можливе для того, щоб цей діалог відбувся. Так, черговий заклик до переговорів з УПЦ МП на чолі з її предстоятелем митрополитом Онуфрієм, який ПЦУ оприлюднила 15 серпня 2024 р., залишився без відповіді [24].

4. *Протидія ідеології «руського мира» з боку церковної і світської громадськості.* Передусім йдеться про спільні дії ПЦУ і Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ) у цьому контексті. Національно налаштовані українські Церкви давно і активно розвінчують теорію «руського

мира» як агресивну та антиукраїнську. Особливо важливе у цьому контексті прийняте 16 лютого 2024 р. «Послання Архієрейського Синоду УГКЦ в Україні щодо війни та справедливого миру в контексті нових ідеологій» [20], яке можна розглядати як свого роду програмний документ УГКЦ, що містить аналіз витоків сучасної російської війни проти України, оцінку ідеології російського рашизму і основні напрямки протидії їй. «Послання» трактує вчення про «русский мир» як «квазірелігійне», що надало ідеологічного обґрунтування повномасштабній російській агресії проти України. Як стверджується в документі, «давня імперська традиція у сполученні із сучасним посткомуністичним тоталітаризмом призвела до справжнього злочину, що його чинить керівництво Московського патріархату, – до пропаганди війни. Саме це церковне керівництво породило нову геноцидну ідеологію, яка нині відома під назвою «русский мир», і добровільно запропонувало свої послуги злочинній владі та освятило її» [20].

У контексті протистояння впливу Московського патріархату важливі дії з боку міжнародної громадськості. Так, у США з'явилася перша публікація, яка позитивно трактує заборону УПЦ МП. В американському журналі «The Wall Street Journal» вийшла стаття авторства Джилліан Кей Мельхіор, яка виправдовує дії українських законотворців [28]. Характерно, що під впливом міжнародної громадськості у квітні 2024 р. Парламентська Асамблея Ради Європи ухвалила резолюцію «Смерть Алексея Навального й необхідність протидії тоталітарному режиму Владіміра Путіна та його війні з демократією». Важливо, що у цьому документі засуджено доктрину «русского

мира» і названо керівництво Російської Православної Церкви та особисто патріарха Московського Кіріла співучасниками злочинів путінського режиму [2].

5. *Важливу роль у подоланні впливу Московського патріархату мають виконати засоби масової інформації.* Характеризуючи їх як своєрідних камертонів суспільних настроїв, відома дослідниця-релігієзнавець Л. Філіпович зазначила, що «ЗМІ покликані вчасно, об'єктивно, відповідально інформувати українське суспільство, не створюючи інформаційних фейків, не маніпулюючи інформацією, не займатися підміною понять, не програмувати людей, а поважати їх свободу і право на правдиву інформацію. ЗМІ мають працювати не на відцентрові, а доцентрові процеси в українському суспільстві, на солідарність і консолідацію, оскільки є безліч викликів, кількість яких з кожним роком тільки зростатиме» [25].

6. *Чи не найважливішим чинником протидії РПЦ і УПЦ МП є розбудова Православної Церкви України, яку можна розглядати як у внутрішньому – українському, так і зовнішньому – міжнародному, контекстах.* Внутрішній, український, контекст розбудови ПЦУ яскраво засвідчують переходи в її середовище релігійних громад УПЦ МП. За даними агентства Держетнополітики, від 2018 р. до середини 2024 р. з УПЦ МП до ПЦУ перейшло понад 1,5 тис. релігійних громад. Зокрема, від 2018 року, коли було створено ПЦУ, підпорядкування змінили: у 2018 році – дві релігійні громади УПЦ МП; 2019 – 319; 2020 – 30; 2021 – 25; 2022 – 496; 2023 – 471; із початку 2024 року – 159 громад [4]. Упродовж 2022–2024 рр. до ПЦУ приєдналося 1127 парафій (станом на серпень 2024 р.) [17].

Тобто особливо активно почався перехід громад з початком повномасштабного російського вторгнення, яке уповні виявило сутність УПЦ МП як адепта РПЦ і держави-агресорки. Найактивніше громади переходять до ПЦУ в центральних та західних областях України – на Київщині, Хмельниччині, Вінниччині та у Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях.

Важливим чинником розбудови ПЦУ та розширення її впливу став перехід у її розпорядження Києво-Печерської лаври після тривалого і напруженого процесу звільнення монастиря від священнослужителів Московського патріархату, що стало справжньою історичною подією.

Міжнародний контекст розбудови ПЦУ – це її світове визнання. Об'єктивно найпершим офіційно визнав ПЦУ Вселенський патріархат, предстоятель якого Константинопольський патріарх Варфоломій у січні 2019 року надав Україні Томос про автокефалію. У тому ж, 2019, році ПЦУ визнали Олександрійський патріархат та Елладська Православна Церква. У листопаді 2020 року рішення щодо визнання автокефалії ПЦУ прийняв Священний Синод Кіпрської Православної Церкви. Наразі включно з ПЦУ це складає третину від усіх існуючих у світі 15 Православних Церков. За словами предстоятеля ПЦУ митрополита Епіфанія в інтерв'ю Радіо Свобода, процес визнання ПЦУ іншими помісними православними церквами загальмувався через повномасштабне вторгнення РФ та російську пропаганду [3].

У контексті зростання ролі ПЦУ для геополітичної суб'єктності України варто зауважити на її представництві в асамблеї Всесвітньої Ради Церков у жовтні 2022 р. Очільник української

церковної делегації архієпископ ПЦУ Євстратій Зоря назвав цю подію «неймовірним проривом», який фактично став «презентацією Української автокефалії перед майже усією християнською спільнотою світу» [6].

Зміцненню позицій ПЦУ сприяє підтримка Вселенського патріархату. Прикметно, що коли Церква Північної Македонії звернулася до Вселенського патріархату з проханням автокефалії, він поставив умову – визнання ПЦУ [5].

Кульмінацією розбудови ПЦУ, важливою як в українському, так і міжнародному контексті, наразі можна вважати заяву Президента України Володимира Зеленського, який закликав Константинополь підняти статус Православної Церкви України до Патріархату. Уперше цей заклик прозвучав наприкінці серпня 2024 р. під час зустрічі президента з послами Вселенського Патріарха, які приїжджали до Києва і мали донести цю інформацію до Вселенського Патріарха Варфоломія [10].

Висновки. Отже, військова та ідеологічна агресія Росії однозначно виявила позицію УПЦ МП як структурної частини РПЦ і потужного інструмента реалізації політики й ідеології «русского мира» на теренах України. Реалі українського церковного життя спонукають до активного пошуку шляхів протидії впливу Московського патріархату. У практичному сенсі ефективними засобами його реалізації можуть стати: державне законодавство в релігійній сфері; діяльність Служби безпеки України; міжконфесійний діалог між ПЦУ і УПЦ МП; протидія ідеології «русского мира» з боку церковної і світської громадськості, передусім спільні дії ПЦУ і УГКЦ у протистоянні Московському патріархату;

посилення ролі ЗМІ у подоланні релігійних загроз.

Однією із найефективніших форм протидії російській агресії в ідеологічній війні є розбудова Православної Церкви України, яку яскраво засвідчують переходи в її середовище релігійних громад УПЦ МП. Важливим чинником розширення впливу ПЦУ став перехід у її підпорядкування одного із найбільших духовних центрів України – Києво-Печерської лаври. Міжнародний контекст розбудови ПЦУ – це її світове визнання, яке наразі складає третину від існуючих у світі помісних Православних Церков. Презентацією Української автокефалії у світі є представництво ПЦУ в асамблеї Всесвітньої Ради Церков. Кульмінацією розбудови ПЦУ стала ідея піднесення її статусу до Патріархату як важливого чинника утвердження геополітичної суб'єктності України.

ЛІТЕРАТУРА

1. 29 архієреїв УПЦ МП засудили звільнення Синодом РПЦ ієрархів на ТОТ, – заява. 01.11.2024. URL: https://risu.ua/29-arhiyereyiv-upc-mp-zasudili-zvilnennya-sinodom-rpc-yihnih-yerarhiv-na-tot---zayava_n151897
2. Від співпричастя до співучасті. 21.04.2024. URL: https://df.news/2024/04/21/vid-spivprychastia-do-spivuchasti/#google_vignette
3. Гулійчук, Д. Чому більшість помісних церков досі не визнають ПЦУ: Епіфаній пояснив. 05.05.2024. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/chomu-bilshist-pomisnih-cerkov-dosi-ne-viznayut-pcu-epifaniy-poyasniv-2572392.html>
4. Держетнополітики: з 2018 року з УПЦ до ПЦУ перейшло 1,5 тис. релігійних громад. 29.08.2024. URL: https://risu.ua/derzhetnopolitiki-z-2018-roku-z-upc-do-pcu-perejshlo-15-tis-religijnih-gromad_n150573
5. Дудченко, А. Вселенський патріархат не дасть автокефалію Церкві Північної Македонії, поки вона не визнає ПЦУ, – ієрарх Елладської Церкви. 19.07.2024. URL: https://risu.ua/vselenskij-patriarhat-ne-dast-avtokefaliyu-cerkvi-pivnichnoyi-makedoniyi-poki-vona-ne-viznae-pcu---yerarh-elladskoyi-cerkvi_n149699
6. Євстратій Зоря. Архієпископ ПЦУ: Участь ПЦУ в асамблеї Всесвітньої Ради Церков – прорив неймовірний. 04.10.22. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585536-evstratij-zora-arhiepiskop-pcu.html>
7. Єленський, В. Заява архієреїв УПЦ МП до Синоду РПЦ може бути «корпоративним конфліктом». 02.11.2024. URL: https://risu.ua/zayava-arhiyereyiv-upc-mp-do-sinodu-rpc-mozhe-buti-korporativnim-konfliktom---viktoryelenskij_n151911
8. Закон про заборону діяльності пов'язаних із РПЦ Церков набув чинності. 23.09.2024. URL: <http://surl.li/vnqyqq>
9. Здіорук, С., Яблонський, В. Проект «русского мира» як механізм імперської агресії Росії проти України. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2014. Вип. 6 (74). С. 258–267.
10. Зеленський вважає, що потрібно підвищити статус ПЦУ до Патріархату. 22.09.2024. URL: https://risu.ua/zelenskij-vvazhayeshcho-potribno-pidvishchiti-status-pcu-do-patriarhatu_n151074
11. Кагамлик, С. Міжконфесійне протистояння в сучасній Україні: форми вияву та шляхи протидії. *Українознавчий альманах*. 2020. Вип. 27. С. 95–100.
12. Київська митрополія УПЦ МП прогнала суд Державній службі з етнополітики та свободи совісті. 24.09.2024. URL: <http://surl.li/jyozlq>
13. Колодний, А. Міжконфесійні та міжцерковні протистояння в незалежній Україні. *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур*. 2005. № 9. С. 81–99.
14. Обшуки в приміщеннях УПЦ в Києві та на Рівненщині: знайшли проросійську літературу, мільйони готівки та «сумнівних»

громадян РФ. 23.11.2022. URL: <http://surl.li/cxlzfe>

15. Павленко, П. Гібридна війна на церковному фронті (або «Єдина Помісна Православна Церква» як ферк УПЦ МП). *Релігійна свобода на перехресті епох, свобод і культур. Науковий щорічник*. 2016. № 19. С. 134–139.

16. Паращевін, М. Релігійні складові основних ризиків функціонування та збереження українського суспільства. *Український соціум*. 2020. № 3 (74). С. 44–61.

17. Під час війни до ПЦУ приєдналося понад тисяча парафій. 16.08.2024. URL: https://risu.ua/pid-chas-vijni-do-pcu-priyednalosya-ponad-tisyacha-parafij_n150275

18. Погорілов, С. ЗМІ: УПЦ МП не збирається йти з київської Лаври, подали позов. 29.03.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/29/7395532/>

19. Поліщук, М. Митрополиту УПЦ Іонафану після обшуків збираються повідомити про підозру. 12.10.2022. URL: <http://surl.li/hrxvcl>

20. Послання Архієрейського Синоду УГКЦ в Україні щодо війни та справедливого миру в контексті нових ідеологій. 16 лютого 2024 року. URL: <https://docs.ugcc.ua/1723/>

21. Проект Закону України від 22.03.2022 № 7204 про заборону Московського патріархату на території України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/II07172A>

22. СБУ опублікувала перелік осіб, які потрапили в «церковний список» санкцій РНБО. 03.12.2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/03/sbu-opublikovala-perelik-osib-yaki-potrapyly-u-czerkovnyj-spysok-sankczij-rnbo/>

23. Священики УПЦ МП зібрали майже півтисячі підписів за церковний трибунал над Кирилом. 18.04.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyrylo-tserkovnyi-trybunal/31808350.html>

24. У ПЦУ розчаровані відсутністю реакції ієрархів УПЦ МП на заклик розпочати діалог. 07.11.2024. URL: https://risu.ua/u-pcu-rozcharovani-vidsutnistyu-reakcii-yerarhiv-upc-mp-na-zaklik-rozpochati-dialog_n152027

25. Філіпович, Л. *Релігійна безпека в Україні: загрози і шляхи їх подолання*. 11.04.2019. URL: https://risu.ua/religiyna-bezpeka-v-ukrajini-zagrozi-i-shlyahi-jih-podolannya_n97436

26. Херсонський єпископ УПЦ МП повідомив, що в регіоні є тенденція до єдності між ПЦУ та УПЦ МП. 20.07.2021. URL: https://risu.ua/hersonskij-episkop-povidomivshcho-v-regii-ye-tendenciyi-do-yednosti-mizh-pcu-ta-upc-mp_n120139

27. Шиян, О. *Священика УПЦ МП затримали за співпрацю з Росією*. 08.04.2022. URL: <http://surl.li/iharhg>.

28. The Wall Street Journal: Чи є релігійна свобода в Україні «під загрозою»? 24.03.2024. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/50954-the-wall-street-journal-chi-ye-religijna-svoboda-v-ukrajini-pid-zagrozoju.html

REFERENCES

1. 29 *Hierarchs of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate Condemned the Dismissal of the Hierarchs by the Synod of the Russian Orthodox Church on TOT, – a Statement*. (2024). [online] 1 November. Available at: https://risu.ua/29-arhiyereyiv-upc-mp-zasudilivzvilnennya-sinodom-rpc-yihnih-yerarhiv-natot---zayava_n151897 [in Ukr.]

2. *From Communion to Complicity*. (2024). [online] 21 April. Available at: https://df.news/2024/04/21/vid-spivprychastia-do-spivuchasti/#google_vignette [in Ukr.]

3. Guliichuk, D. (2024). *Why Most Local Churches Still do not Recognize the Orthodox Church of Ukraine: Epiphany Explained*. (5 May). [online] Available at: <https://tsn.ua/ukrayina/chomu-bilshist-pomisnih-cerkov-dosi-neviznayut-pcu-epifanii-poyasniv-2572392.html> [in Ukr.]

4. *State Policies: Since 2018, 1,500 People have Transferred from the Ukrainian Orthodox Church to the Orthodox Church of Ukraine Religious Communities*. (29 Aug. 2024). [online] Available at: https://risu.ua/derzhnetopolitiki-z-2018-roku-z-upc-do-pcu-perejshlo-15-tis-religijnih-gromad_n150573 [in Ukr.]

5. Dudchenko, A. (2024). *The Ecumenical Patriarchate will not Grant Autocephaly to the Church of North Macedonia until it Recognizes the Orthodox Church of Ukraine, the Hierarchy of the Church of Hellas*. (19 July). [online] Available at: https://risu.ua/vselenskij-patriarhat-ne-dast-avtokefaliyu-cerkvi-pivnichnoyi-makedoniyi-poki-vona-ne-viznyaye-pcu---yerarh-elladskoyi-cerkvi_n149699 [in Ukr.]
6. Yevstratii Zoria (2022). *Archbishop of the Orthodox Church of Ukraine: The Participation of the Orthodox Church of Ukraine in the Assembly of the World Council of Churches is an Incredible Breakthrough*. (4 Oct.). [online] Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3585536-evstratij-zora-arhiepiscope-pcu.html> [in Ukr.]
7. Yelenskyi, V. (2024). *The Statement of the Bishops of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate to the Synod of the Russian Orthodox Church may be a "Corporate Conflict"*. (2 Nov.). [online] Available at: https://risu.ua/zayava-arhiyereyiv-upc-mp-do-sinodurpc-mozhe-buti-korporativnim-konfliktom---viktoryelenskij_n151911 [in Ukr.]
8. *The Law Prohibiting the Activities of Churches Associated with the Russian Orthodox Church Entered into Force*. (23 Sept. 2024). [online] Available at: <http://surl.li/vnqyqq> [in Ukr.]
9. Zdioruk, S., Yablonskyi, V. (2014). Project "Russian World" as a Mechanism of Imperial Aggression of Russia against Ukraine. *Scientific Notes of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*. Issue 6 (74), pp. 258–267. [in Ukr.]
10. *Zelenskyi Believes that it is Necessary to Raise the Status of the Orthodox Church of Ukraine to the Patriarchate*. (22 Sept. 2024). [online] Available at: https://risu.ua/zelenskij-vvazhaye-shcho-potribno-pidvishchiti-status-pcu-do-patriarhatu_n151074 [in Ukr.]
11. Kahamlyk, S. (2020). Inter-Confessional Confrontation in Modern Ukraine: Forms of Manifestation and Ways of Countermeasures. *Ukrainoznavchiy almanakh* (Almanac of Ukrainian Studies), Issue 27, pp. 95–100. [in Ukr.]
12. *The Kyiv Metropolitanate of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate Lost the Case to the State Service for Ethnopolitics and Freedom of Conscience*. (24 Sept. 2024). [online] Available at: <http://surl.li/jyozlq> [in Ukr.]
13. Kolodnyi, A. (2005). Inter-Confessional and Inter-Church Confrontations in Independent Ukraine. *Relihiina Svoboda na Perekhresty Epokh, Svobod i Kultur*. (Religious Freedom at the Crossroads of Eras, Freedoms and Cultures). No 9, pp. 81–99. [in Ukr.]
14. *Searches in the Premises of the Ukrainian Orthodox Church in Kyiv and Rivne Region: they Found Pro-Russian Literature, Millions of Cash and "Dubious" Citizens of the Russian Federation*. (24 Sept. 2022). [online] Available at: <http://surl.li/cxlzfe> [in Ukr.]
15. Pavlenko, P. (2016). Hybrid War on the Church Front or "United Local Orthodox Church" as a Ferk of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate *Relihiina Svoboda na Perekhresty Epokh, Svobod i Kultur* (Religious Freedom at the Crossroads of Eras, Freedoms and Cultures). No 19, pp. 134–139. [in Ukr.]
16. Parashchevin, M. (2020). Religious Components of the Main Risks to the Functioning and Preservation of Ukrainian Society. *Ukrainskyi sotsium* (Ukrainian Society), No 3 (74), pp. 44–51. [in Ukr.]
17. *During the War, More than a Thousand Parishes Joined the Orthodox Church of Ukraine*. (16 Aug. 2024). [online] Available at: https://risu.ua/pid-chas-vijni-do-pcu-priyednalosyaponad-tisyacha-parafij_n150275 [in Ukr.]
18. Pohorilov, S. (2023). *Media: Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate is not Going to Leave the Kyiv Lavra, Filed a Lawsuit*. (29 March). [online] Available at: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/29/7395532/> [in Ukr.]
19. Polishchuk, M. (2022). *After the Searches, they are Going to Inform Metropolitan Ionafan of the Ukrainian Orthodox Church*

about the Suspicion. (12 Oct. 2022). [online] Available at: <https://kp.ua/ua/politics/a657594-mitropolitu-upts-jonafanu-pislja-obshukiv-dumajut-povidomiti-pro-pidozru> [in Ukr.]

20. *Message of the Synod of Bishops of the Ukrainian Greek Catholic Church in Ukraine Regarding War and Just Peace in the Context of New Ideologies*. (16 Feb. 2024). [online] Available at: <https://docs.ugcc.ua/1723/> [in Ukr.]

21. *Draft Law of Ukraine as of March 22, 2022 No. 7204 on the Prohibition of the Moscow Patriarchate on the Territory of Ukraine*. [online] Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/JI07172A> [in Ukr.]

22. *The SSU Published a List of Persons Included in the "Church List" of National Security and Defense Council's Sanctions*. (3 Dec. 2022). [online] Available at: <https://armyinform.com.ua/2022/12/03/sbu-opublikovala-perelik-osibyaki-potrapyly-u-czerkovnyj-spysok-sankczij-rnbo/> [in Ukr.]

23. *Priests of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate Collected almost Half a Thousand Signatures for the Church Tribunal Against Cyril*. (18 Apr. 2022). [online] Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kyrylo-tserkovnyi-trybunal/31808350.html> [in Ukr.]

24. *The Orthodox Church of Ukraine is Disappointed by the Lack of Reaction of the Hierarchs of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate to the Call to Start a*

Dialogue (07 Nov. 2024). [online] Available at: https://risu.ua/u-pcu-rozcharovani-vidsutnistyu-reakciyi-yerarhiv-upc-mp-na-zaklik-rozpochatidialog_n152027 [in Ukr.]

25. Filipovych, L (2019). *Religious Security in Ukraine: Threats and Ways to Overcome them*. (11 Apr. 2019). [online] Available at: https://risu.ua/religiyna-bezpeka-v-ukrajini-zagrozi-i-shlyahi-jih-podolannya_n97436 [in Ukr.]

26. *The Kherson Bishop of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate Said that in the Region there is a Tendency towards Unity between the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate*. (20 July 2021). [online] Available at: https://risu.ua/hersonskij-yepiskop-povidomiv-shcho-v-regioni-yetendenciyi-do-yednosti-mizh-pcu-ta-upc-mp_n120139 [in Ukr.]

27. Shyian, O. (2022). *Priest of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate Detained for Cooperation with Russia*. (08 Apr.). [online] Available at: https://zaxid.net/svyashhennika_upts_mp_zatrimali_za_spivpratsyu_z_rosiyeyu_n1540618 [in Ukr.]

28. *The Wall Street Journal: Is Religious Freedom in Ukraine "Under Threat"?* (2024). [online] 24 March. Available at: https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/50954-the-wall-street-journal-chi-ye-religijna-svoboda-v-ukrajini-pid-zagrozoyu.html [in Ukr.]

Summary

IDEOLOGICAL AGGRESSION OF THE MOSCOW PATRIARCHATE AS A COMPONENT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: WAYS AND FORMS OF COUNTERMEASURES

Svitlana KAHAMLYK

orcid.org/0000-0003-4732-1410

Doctor of Historical Sciences, lead research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: kagam@i.ua

The relevance of the research. Military and ideological aggression of Russia became

a marker of social identity and civilizational choice of Christian denominations. It completely unveiled the position of the UOC MP as a church that formally positions itself as the Ukrainian Orthodox Church but in fact represents the interests of the ROC, as it adheres to its position that Ukraine should be in the sphere of Russian geoconfessional interests. This is testified by the dominance of the Russian language in religious services, sermons, educational institutions, and the publishing sphere of the UOC MP. The activity of this organisation does not correspond to the interests of the Ukrainian state. On the contrary, the theory of the "Russian world," the idea of reviving "Holy Russia", is actively planted in the Ukrainian religious and information space under the guise of the unity of the Orthodox faith. The UOC MP opposes the real autocephaly of Ukrainian Orthodoxy and does not recognize the newly created Orthodox Church of Ukraine as canonical, hindering its development in various ways. Accordingly, these circumstances put on the agenda of Ukrainians today the search for ways to counteract the ideological aggression of the Moscow Patriarchate as a component of the Russian-Ukrainian war.

The **purpose** of the study is to determine and analyze the ways and forms of countering the ideological aggression of the Moscow Patriarchate as a component of the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. Russia's military and ideological aggression has clearly revealed the position of the UOC MP as a structural part of the ROC and a powerful tool for implementing the policy and ideology of the "Russian world" on the territory of Ukraine. The realities of Ukrainian church life prompt an active search for ways to counteract the influence of the Moscow Patriarchate. In a practical sense, effective means of its implementation can be: state legislation in the religious sphere; activities of the Security Service of Ukraine; interconfessional dialogue between the OCU and the UOC MP; opposition to the ideology of the "Russian world" from the church and secular public, primarily the joint actions of the OCU and the UGCC in opposition to the Moscow Patriarchate; strengthening the role of mass media in overcoming religious threats.

One of the most effective forms of countering Russian aggression in the ideological war is the development of the Orthodox Church of Ukraine, which is clearly evidenced by the transition of religious communities of the UOC MP into its environment. An important factor in the expansion of the influence of the Orthodox Church of Ukraine was the transition to its subordination of one of the largest spiritual centers of Ukraine—the Kyiv-Pechersk Lavra. The international context of the development of the OCU is its world recognition, which currently accounts for a third of the local Orthodox Churches in the world. The presentation of Ukrainian autocephaly of Ukraine today is the representation in the Assembly of the World Council of Churches. The culmination of the development of the OCU was the idea of raising its status to the Patriarchate as an important factor in establishing the geopolitical subjectivity of Ukraine.

Keywords: Russian-Ukrainian war, ideological aggression, Orthodox Church of Ukraine, Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, Russian Orthodox Church.

УДК 32(477)

DOI: 10.17721/2413-7065.4(93).2024.318190

ГЕРОЇЗМ ЯК ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ВОЇНІВ: ВІД МИНУЛОГО ДО СЬОГОДЕННЯ

Сергій ГУБСЬКИЙ

orcid.org/0000-0003-0203-651X

молодший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

Анотація. *Висвітлюються питання героїзму українських воїнів від часів Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. до сьогодення російсько-української війни, що розпочалась у лютому–березні 2014 р. анексією Криму і збройним вторгненням рашистів в український Донбас, та нової фази російсько-українського протистояння, спричиненого повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України 24 лютого 2022 р.*

Ключові слова: *героїзм, національно-патріотичне виховання, Україна, незалежність, повномасштабне вторгнення, війна, Президент України, боротьба.*

Постановка проблеми. В історії кожного народу є такі періоди, що ставлять перед ним доленосні завдання, від яких залежить його майбутнє. Таким періодом для нашої держави і народу стала збройна агресія російської федерації проти України, розпочата у лютому 2014 р. анексією Криму та військовим вторгненням в український Донбас, і повномасштабна війна, здійснена 24 лютого 2022 р. з метою ліквідації української державності і винищення українців як окремого етносу.

Війна в Україні призвела до великих людських втрат, знищення великої кількості матеріальних ресурсів, екологічного лиха, масової еміграції за кордон (за різними оцінками, більше 6 млн.) українців, насамперед жінок і дітей.

Російські агресори окупували понад 20% української території та створили гуманітарну катастрофу у захоплених ними регіонах.

Реальна загроза втрати незалежності та фізичного винищення спричинила в

українському суспільстві величезне патріотичне піднесення, породила феномен добровольчого руху, який набув свого поширення після перемоги Революції Гідності і початку Антитерористичної операції – Операції об'єднаних сил (АТО-ООС) на Донбасі для відновлення територіальної цілісності України після створення росією квазідержавних маріонеткових утворень – «Донецької Народної Республіки» («ДНР») та «Луганської Народної Республіки» («ЛНР»).

Сьогодні українські захисники та захисниці перебувають на передньому краї боротьби з імперсько-шовіністичною путінською росією, захищають свободу і незалежність нашої країни на землі, в повітрі і на морі.

Як зазначається на початку авторської передачі журналістки Українського радіо Ніни Гончарук: «Визвольна війна породжує героїв». Законірно виникають запитання – «хто ж ці герої?», «що таке героїзм?», «які складові героїчних вчинків і які мотиви

© Губський С.

спонукають героїв їх здійснювати?».

У контексті зазначеного вище **метою** статті є висвітлення й аналіз однієї зі складових здійснення героїчних вчинків захисників і захисниць на полі бою, а часто і в повсякденному житті, – вплив національно-патріотичного виховання на їхню поведінку та вмотивованість дій.

Виходячи з цього, дослідницьким **завданням** є охарактеризувати вплив національно-патріотичного виховання в добу Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр., періоду сучасної незалежної України на патріотичне піднесення та героїчні вчинки борців за волю України у ХХ – ХХІ ст.; проаналізувати нормативно-законодавчу базу українських урядів та керівництва визвольного руху, спрямовану на формування в українських військовиків державницького світогляду та національної самосвідомості, які базуються на знанні історичних процесів національного державотворення та бойових традиціях українського війська минулих часів та сучасних Збройних сил України; окреслити підходи, спрямовані на увічнення героїзму українських воїнів.

Аналіз досліджень та публікацій. Після відновлення державної незалежності України у 1991 р. і розбудови власних збройних сил постали питання про створення системи національно-патріотичного виховання українських військовиків для формування і розвитку у них гуманістичного світогляду, розуміння закономірностей історичного процесу, становлення незалежної Української держави, набуття почуття любові до України, її народу, традицій і святинь, духовної і психологічної готовності зі зброєю в руках захищати свободу і незалежність своєї Батьківщини.

Тому вони почали висвітлюватись і аналізуватись у дослідженнях сучасних українських науковців, в тому числі й військових.

Питання історії теорії та методології військового виховання розглянуті у колективній праці вчених за редакцією В. Ягупова [3]. Основи системи формування воїна у період утвердження державності аналізував Г. Темко [18]. Дослідження феномену героїзму у вітчизняному соціокультурному просторі, освітній та військовій практиці здійснили В. Ф. та В. В. Баранівські [1]. І. Сидоренко проаналізувала проблему пропагування героїзму та мужності захисників України способом культурологічних заходів, актуалізованих досвідом проведення АТО-ООС. Особливу увагу вона приділила суті національно-патріотичного виховання військовиків України як складової загального виховного процесу [17]. В. Кротюк у своїй статті розглянув сутність понять «герой», «героїзм», здійснив ретроспективний аналіз феномену героїзму та оцінку його сучасного стану в Україні. [8]. О. Пашкова у дисертаційному дослідженні на основі узагальненого досвіду військово-патріотичного виховання курсантів вищих військових навчальних закладів опрацювала рекомендації щодо використання воєнно-історичних знань у процесі виховання майбутніх офіцерів українського війська [13]. С. Пролеєв, досліджуючи природу героїзму, зазначає, що в його основі лежить самоперевершення та здатність бути не таким, яким є кожен у своїй звичайній дійсності [15].

Виклад основного матеріалу. Герой (з давньогрецької мови ἥρως, hērōs – напівбог, славетна людина, захисник) – особа, що проявляє вищу форму мужності,

розв'язує суспільно значущі конфлікти, що дійшли до антагоністичного рівня. Тому його діяльність стає героїчною, яскраво проявляється під час воєнних дій, які потребують відповідної поведінки, проте прояви героїзму відбуваються не тільки на війні [22, с. 117].

Але герой народжується лише у подвигу, а це той вчинок, який має бути здійснений навіть ціною власного життя, хоча він не завжди ставить перед собою мету обов'язково загинути. Його дії – це не байдужість до життя, а готовність, коли виникне необхідність, пожертвувати собою заради життя інших. Тому людство й поважає та шанує героїв, оскільки в їхніх вчинках є таке, що виходить за межі людських можливостей. А героїзм – це проявлена, здійснена на практиці можливість неможливого [15].

У наш час героїзм в ім'я вищих ідеалів має бути порядним, чесним, патріотичним, а, враховуючи потреби суспільства у стабільності та гармонії, які базуються на моральних та етичних цінностях і нормах, герої як особистості з високоморальними якостями у цьому ряду займають особливе місце. Особистість героя у духовному сенсі являє собою людину, яка є прикладом для сучасників та майбутніх поколінь. Тому герої їй необхідні як носії справедливості, добра та інших позитивних моральних цінностей [1, с. 312].

Різні періоди історії українського народу та його боротьби за свою свободу і незалежність сформуvalи національних героїв, які діяли під впливом історичних, регіональних, культурних та інших особливостей. А героїчний вчинок на благо свого народу може здійснити тільки людина, якій притаманне почуття патріотизму. Варто зазначити, що патріотизм

(від грецького слова патріа – батьківщина, вітчизна) – любов до свого народу, своєї Батьківщини, місця, де народився, вірність їм. «Як соціально-психологічне почуття має широку гаму проявів: від гордості за досягнення своєї Батьківщини (в освіті, науці, економіці, мистецтві), поваги до історичного минулого, дбайливого ставлення до народної пам'яті, збереження та шанування національних і культурних традицій – до гіркоти переживань за невдачі та втрати рідної країни, за її негаразди» [6, с. 266].

Складовими українського патріотизму мають бути готовність відстояти незалежність своєї держави, бажання допомоги у становленні й утвердженні нашої Вітчизни на міжнародній арені як демократичної, правової, соціальної держави й турбота про благополуччя народу.

В армійському середовищі патріотизм є запорукою високого морального духу особового складу українських збройних формувань та надзвичайно важливою складовою боєздатності військ. У процесі піднесення морального духу військовиків велика роль відводиться системі військово-патріотичного виховання. У її реалізації значний виховний потенціал належить воєнній історії України, а зміст та форми військово-патріотичного виховання часто залежали від політики керівництва українських державних утворень – від звернення до національних традицій у часи боротьби за незалежність до недооцінки цього могутнього чинника під час становлення й утвердження атрибутів державності.

У період Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. у збройних формуваннях

українських державних утворень цього періоду національно-патріотична робота проводилась, хоча не скрізь і не завжди, на відповідному організаційно-ідейному рівні. Серед багатьох причин поразки революції й падіння Української Народної Республіки є й та, що пов'язана із слабкою організацією її армії, зокрема з незадовільним рівнем проведення виховної роботи у військах. Частина тодішніх українських керівників не надавали належної уваги і не сприяли створенню міцних національних збройних сил для захисту батьківщини від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Тому значна частина особового складу військових формувань того часу погано орієнтувались в українській національно-державній політиці і були вразливі до пропаганди ворогів незалежності України, зокрема більшовиків.

Повчальним у цьому відношенні постає період Директорії УНР (листопад 1918 – листопад 1920 рр.). Як згадував про цей час безпосередній учасник тих подій, підполковник Сірожупанної дивізії Армії УНР, військово-громадський діяч і письменник в еміграції В. Прохода, «у цей бурхливий період військово-повстанські частини росли, як гриби після дощу, але залишені без належного керівництва і певного напрямку, також і скоро зникали. Про Директорію, про її національно-державну працю та напрям її на майбутнє вояки не знали. Кожний висвітлював те чи інше явище національно-державної політики по-своєму, а більшовицьки настроєні елементи не дрімали, щоб внести ще більшу анархію в думки й погляди вояків» [16, с. 132].

Цих малосвідомих вояків необхідно було виховувати в

національно-державницькому дусі, щоб розуміли цілі і завдання боротьби за українську державність і не піддавалися ворожій агітації й пропаганді.

Організатором і водночас виконавцем національно-патріотичної роботи в українському війську у цей час був Головний отаман Симон Васильович Петлюра. Будучи керівником армії, а потім і держави, він бачив усі прорахунки та помилки у цьому напрямі й шукав шляхи для їх якнайшвидшого виправлення і подолання. «Скрізь, де я не був, з ким би не говорив, на фронті і в тилу, я зауважив брак інформації, правдивого, розумного печатного і усного слова, якого так чекає наш народ», – писав С. Петлюра у кінці березня 1919 р. [4].

Незважаючи на недоліки, за Директорії докладались значні зусилля для забезпечення на належному рівні справи інформування, агітації й пропаганди для населення і армії. Ще 30 грудня 1918 р. Директорія УНР затвердила закон про створення Управління преси й інформації, яке 13 вересня 1919 р. було перетворено у Міністерство преси й пропаганди [5]. У цей час виходила значна кількість періодичних видань для інформування армії й населення – «Бюлетень Українського Телеграфного Агентства», «Телеграми УТА», «Останні новини УТА», «Бюлетень Інформаційного бюро Армії УНР». Прес-квартира штабу Дієвої армії УНР видавала часопис «Україна». Вийшло 139 номерів, останній – 21.08.1920 р. Також Міністерство преси і пропаганди видавало газети «Український козак» та «Селянська правда».

У жовтні 1919 р. культурно-освітній відділ Головного управління Генерального штабу видав працю

полковника В. Цівчинського «Яким повинен бути український старшина». У ній зазначалось: «Я – син України: українець – це твоє credo. Сили твої духовні і фізичні ти повинен віддати безпосередньо, просто на користь твоєї Вітчизни... Для твоїх людей «самостійність, незалежність демократичної Української Республіки» – початок і кінець їх існування» [23, с. 2]. Тираж видань Міністерства преси й пропаганди на середину жовтня 1919 р. досяг 35 тис. примірників щоденно, а до кінця місяця планувалося збільшити видання друкованої продукції до 100 тис. примірників за день [10]. Друкована продукція розповсюджувалася через державні, військові та громадські заклади. Крім газет, брошур, відозв, друкувалися й засоби наочної агітації – карикатури, плакати. Також пропагандистські матеріали доставлялись літаками за лінію фронту [11].

13 січня 1919 р. було створено «Інспекцію республіканських військ по національно-культурно-політичним справам». Вона мала співпрацювати з Інформаційним бюро Армії УНР.

13 травня 1919 р. Директорією було затверджено закон про встановлення в Армії УНР державного інспекторату, який за статутом був представництвом уряду у військових формуваннях і, крім сприяння розбудові армії, мав завдання виховувати особовий склад у національно-державному дусі. Головним державним інспектором було призначено В. Кедровського. До початку жовтня 1919 р. зусиллями державної інспектури у військових частинах були створені культурно-просвітні гуртки товариства «Прогрес», у яких підготовлені інструктори читали лекції для козаків. Державним інспекторатом щоденно випускались

бюлетені, які надсилалися до військових частин. У жовтні 1919 р. у розпорядження Головного державного інспектора Директорією на культурно-освітні справи було виділено 3 млн. гривень [12]. Варто зауважити, що державні інспектори, які працювали в армійському середовищі, належали до різних українських політичних партій, а це в умовах неодноразових політичних криз і змін уряду не завжди допомагало досягненню очікуваного результату у війську. Після військових поразок Армії УНР у листопаді – на початку грудня 1919 р. від денікінців і більшовиків та внутрішнього заколоту отамана О. Волоха, що спонукало українське військо перейти до партизанських методів боротьби (І Зимовий похід 06.12.1919 р. – 06.05.1920 р.), державну інспектуру було скасовано.

Під час відновлення регулярно фронту в період спільного наступу польських і українських військ у травні 1920 р. керівництвом держави були вжиті заходи щодо відновлення культурно-освітніх структур в Армії УНР. 9 травня 1920 р. Голова Директорії Головний отаман С. Петлюра затвердив «Положення про організацію національно-освітньої праці в частинах Армії УНР» і «Штат культурно-освітньої організації в складі дивізії чи запасової бригади» [20].

Червневі поразки українських і польських військ від більшовиків і відступ на захід перешкодили завершенню процесу функціонування нових культурно-освітніх структур в Армії УНР. Тільки у вересні 1920 р. культурно-освітній відділ при штабі Дієвої армії зміг розпочати свою роботу [21].

У цей час Українською військовою місією у Польщі було видано брошуру О. Білозерського і Д. Романченка

«Порадник для національно-освітніх інструкторів у війську» – перше видання, у якому ставились цілі і завдання виховних структур у військових формуваннях та їхні функції. «Порадник» розпочинається «Загальною програмою», де зазначалось: «Підставою держави є дисциплінована, регулярна армія... Кождочасно армія являється виразником сили народу та екзекутивною його волі». Значне місце у брошурі займає «Подрібна програма праці викладів на тему українознавства», у якій зазначалось, що «виклади на тему українознавства повинні переводитись інструкторами планово та постійно» [2, с. 3, 4, 11].

Курс українознавства ділився на частини: «1. Українська мова, література та мистецтво, куди входили: а) курс української мови; б) українська література, мистецтво, культура й шкільництво; 2. Історія українського народу; 3. Історія українського війська; 4. Географія України; 5. Політичне становище України». Окремо йшли розділи «Національне виховання» й «Громадянське виховання козака» [2, с. 11–22]. До кожного з цих розділів додавався список літератури, що вже вийшла друком на той час (наприклад, з літератури, мови, історії народу, історії війська, мистецтва тощо).

Після остаточного переходу 21 листопада 1920 р. Армії УНР на територію Галичини, що тоді була окупована Польщею, праця культурно-освітніх установ для інтернованих українських військовиків проводилась у таборах.

Після розпаду Радянського Союзу у 1991 р. і з відновленням та розбудовою на його території нових незалежних держав, у т. ч. України, розпочалося створення власних збройних сил і військово-морського флоту. Воно здійснювалося

шляхом реформування збройних сил колишнього СРСР, що розміщувалися в Україні. Це були війська неіснуючої держави, хоча вони вже вважались армією України і підпорядковувались новому Верховному Головнокомандуючому – Президенту України. Їх потрібно було негайно реформувати і довести до свідомості військовиків, які прийняли присягу на вірність Україні, що вони є військом іншої держави і повинні її захищати.

Для забезпечення виховання військовиків нової армії у національно-патріотичному дусі необхідно було знайти швидке вирішення цього питання. Тому вже після створення Міністерства оборони України почала діяти Соціально-психологічна служба (СПС), концепцію якої розробив філософ, у майбутньому генерал-майор ЗС України В. Мулява.

Тодішній міністр оборони К. Морозов цю концепцію затвердив 5 березня 1992 р., а загальну структуру – 22 квітня 1992 р. СПС МО України почала створювати свої структури у війську. Однією із складових її діяльності було створення сприятливого морально-політичного та соціально-психологічного стану в армії і на флоті, допомога у розумінні військовослужбовцями закономірностей історичного процесу становлення незалежної Української держави, виховання почуття любові до України, її народу, культури, духовної і психологічної готовності захищати Батьківщину зі зброєю в руках.

У жовтні 1993 р. Управління СПС було перейменовано на Управління соціально-психологічної роботи, а потім реорганізовано у Головне управління виховної роботи МО України, яке очолив генерал-лейтенант О. Проценко.

4 вересня 1998 р. тодішній президент України Л. Кучма підписав указ «Про концепцію виховної роботи у Збройних Силах та інших військових формуваннях України». Згідно з цією концепцією Міністр оборони України видав наказ № 226 від 16 липня 2000 р. «Про затвердження положення про органи виховної роботи Збройних Сил України». Тут зазначено, що серед основних завдань роботи цих органів відповідно до напрямів їх діяльності є «виховання у військово-службовців відданості Українському народові, формування почуття любові до України, духовної та психологічної готовності зі зброєю захищати її незалежність і суверенітет» [3, с. 507].

Протягом наступних років було прийнято цілий ряд постанов, директив міністра оборони, наказів, розпоряджень щодо виконання чинного законодавства у сфері військово-патріотичного виховання, проводились науково-практичні конференції, семінари, круглі столи, присвячені цій проблематиці, що загалом мали позитивні тенденції для актуалізації цього питання в подальший період існування Української держави.

Після початку російської агресії на Донбасі у березні–квітні 2014 р. і з проведенням АТО-ООС для протидії загарбникам питання національно-патріотичної підготовки особового складу стали дуже важливими в діяльності органів державної влади і військового керівництва.

Відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про стратегію національної безпеки України», затвердженого Указом Президента України № 287/2015, та інших законодавчих актів тодішній начальник Генерального

штабу – Головнокомандувач ЗСУ, генерал армії України В. Муженко видав Наказ № 108 від 28 березня 2017 р. «Про затвердження Інструкції з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України». У цій «Інструкції» зазначається, що національно-патріотична підготовка у ЗСУ проводиться з метою «формування в особового складу державницького світогляду та національної самосвідомості, які базуються на знанні військовослужбовцями історичних процесів національного державотворення та бойових традицій українських військових формувань та сучасних Збройних Сил України» [9]. А основним змістом національно-патріотичної підготовки є «забезпечення ... формування та підтримання у військово-службовців українських патріотичних світоглядних ідеалів, які базуються на національно-патріотичних цінностях та орієнтирах; стійкої мотивації до збройного захисту територіальної цілісності, державного суверенітету України» [9].

Іншими важливими законодавчими актами у сфері військово-патріотичного виховання став Указ Президента України № 286/2019 від 18 травня 2019 р. [19] та Постанова Кабінету Міністрів України № 932 від 9 жовтня 2020 р. «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки» [14].

Висновки. Отже, масовий спротив українців після повномасштабного російського вторгнення 24 лютого 2022 р. показав, що слова Державного гімну «Ще не вмерла України» – не порожні слова. «Душу й тіло ми положим за нашу свободу...» – народ знову довів, що готовий боротися з ворогом.

Україна з 2014 р. платить непомірну

ціну за право вільно жити на своїй, Богом даній землі. На захист незалежності та територіальної цілісності України стали кращі сини і дочки українського народу, представники різних регіонів, професій, вікових груп та етнічних спільнот. Але їх об'єднувало одне – любов до Батьківщини, бажання жити у вільній державі та прагнення залишити у спадок своїм дітям і онукам щасливу і процвітаючу країну.

Своєю боротьбою Україна привертає увагу всього прогресивного людства, яке захоплюється нашою стійкістю і відвагою. Українці вірять у перемогу і повернення своїх територій включно з Кримом. Запорукою усьому є українське військо, тому вшанування подвигів українських воїнів відіграє велику роль в процесі виховання громадянської самосвідомості та патріотизму молодого покоління та є умовою й засобом формування новітньої української національної ідентичності. Вмотивованість воїнів надихає їх на героїчні вчинки в ім'я перемоги над ворогом. Тому національно-патріотичне виховання бійців і виступає проявом героїзму захисників і захисниць України під час нинішньої довготривалої і виснажливої російсько-української війни.

Подвиги наших героїв мають бути належно пошановані, а ті, хто віддав своє життя за свободу і незалежність Вітчизни, належно увічнені. Це відповідатиме не лише завданням державної політики, але й суспільному запиту. Важливим кроком у цьому напрямку має стати будівництво Національного військового меморіального кладовища.

З огляду на зазначені вище завдання уряд схвалив рішення про створення у сфері управління Міністерства у справах

ветеранів України державної установи «Національне військове меморіальне кладовище». Процедури увічнення пам'яті людей, які боролися та загинули за Україну, були унормовані низкою нормативно-правових актів, насамперед Законом України № 2292-IX від 31 травня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо Національного військового меморіального кладовища», у якому визначені основні принципи створення відповідного пам'ятного місця та визначені категорії осіб, які можуть бути там поховані.

Отже, образ сучасного українського героя, сповнений прикладів самовідданості та відваги, викликає почуття гордості за свою країну, готовності діяти на благо держави та стояти на захисті інтересів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранівський, В. Ф., Баранівський, В. В. Феномен героїзму у вітчизняному соціокультурному просторі, освітній та військовій практиці. *Вісник Національного університету оборони України*. 2015. № 2(45). С. 311–316.
2. Білозерський, О., Романченко, Д. *Порядник для національно-освітніх інструкторів у війську*. Перемишль; Ланьцут, 1920. 32 с.
3. *Військове виховання: історія, теорія та методологія: навчальний посібник для вищих навчальних закладів* / В. В. Ягупов та ін.; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Військовий інститут. Київ, 2022. 560 с.
4. *Вільна Україна*. 1919. 1 квітня.
5. *Вістник державних законів для всіх земель УНР*. 22 вересня. 1919.
6. Губський, С. Патріотизм. *Науковий інструментарій українознавця*. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар, МОНМС України, Національний науково-дослідний

інститут українознавства та всесвітньої історії. Київ, 2012. 376 с.

7. Закон України № 2292-IX від 31 травня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо Національного військового меморіального кладовища». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2292-20#Text> (дата звернення: 05.12.2024)

8. Кротюк, В. А. Феномен героїзму в контексті патріотичного виховання. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія Філософія*. Харків, 2020. № 4(47). С. 58–70.

9. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України № 108 від 28 березня 2017 р. «Про затвердження Інструкції з організації національно-патріотичної підготовки у Збройних Силах України». URL: <https://dovidnykmpz.info/ipz/nakaz-heneral-noho-shtabu-zbro-nykh-sy-5/> (дата звернення: 11.06.2024).

10. *Новини*. 1919. 19 жовтня.

11. *Новини*. 1919. 21 жовтня.

12. *Останні новини*. 1919. 8 жовтня.

13. Пашкова, О. О. *Військово-патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1991–2019)*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2021. 19 с.

14. Постанова Кабінету Міністрів України № 932 від 9 жовтня 2020 р. «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.12.2024).

15. Пролеєв, С. Якою є природа героїзму? URL: <https://forbes.ua/news/yakoyu-e-pryroda-geroizmu-22032022-6372> (дата звернення: 27.11.2024).

16. Прохода, В. *Вождь та військо*. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). Київ, 1992. С. 109–148.

17. Сидоренко, Л. Пропагування героїзму та мужності в роботі клубу військової частини як складової

національно-патріотичного виховання в Збройних Силах України. *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 2–3 (32–33). Київ, 2021. С. 37–47. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sydorenko_Liubava/Propahuvannia_heroizmu_ta_muzhnosti_v_roboti_klubu_viiskovoi_chastyny.pdf?(дата звернення: 11.06.2024).

18. Темко, Г. І. *Основи формування системи виховання воїна у період утвердження державності: світоглядно-філософський аналіз*. Київ, 1997. 319 с.

19. Указ Президента України № 286/2019 від 18 травня 2019 р. «Про Стратегію національно-патріотичного виховання». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> (дата звернення: 13.12.2024)

20. *Україна*. 1920. 2 червня.

21. *Українське слово*. 1920. 18 вересня.

22. Хамітов, Н. Героїзм. *Філософський енциклопедичний словник / редкол.: В. І. Шинкарук (голова), Є. К. Бистрицький та ін.; НАН України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди*. Київ, 2002. 751 с.

23. Цівчинський, В. *Яким повинен бути український старшина*. Кам'янець, 1919. 8 с.

REFERENCES

1. Baranivskyi, V., Baranivskyi, V. (2015). The Phenomenon of Heroism in the Domestic Sociocultural Space, Educational and Military Practice. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy* (Bulletin of the National Defense University of Ukraine), No. 2(45), Kyiv, pp. 311-316 [in Ukr.]

2. Bilozerskyi, O., Romanchenko, D. (1920). *Advisor for National Educational Instructors in the Army*. Przemyśl; Lanczut, 32 p. [in Ukr.]

3. Yagupov, V. (2022). *Military Education: History, Theory and Methodology: a Textbook for Higher Educational Institutions*. Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Military Institute. Kyiv, 560 p. [in Ukr.]

4. *Vilna Ukraina* (Free Ukraine). 1 April 1919. [in Ukr.]
5. *Herald of State Laws for all Lands of the Ukrainian People's Republic*. 22 September 1919. [in Ukr.]
6. Hubskyi, S. (2012). *Patriotism. Scientific Tools of a Ukrainian Studies Scholar*. National Research Institute of Ukrainian Studies and World History. Kyiv, 376 p. [in Ukr.]
7. *Law of Ukraine No. 2292-IX as of May 31, 2022 "On Amendments to Some Laws of Ukraine Regarding the National Military Memorial Cemetery"*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2292-20#Text> [Accessed 5 Dec. 2024]. [in Ukr.]
8. Krotiuk, V. (2020). The Phenomenon of Heroism in the Context of Patriotic Education. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Seriya Filosofiia* (Bulletin of the National University of Law named after Yaroslav the Wise. Series Philosophy), No. 4 (47). Kharkiv, pp.58-70. [in Ukr.]
9. *Order of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine No. 108 as of 28 March 2017. "On the Approval of the Instruction on the Organization of National-Patriotic Training in the Armed Forces of Ukraine."* [online] Available at: <https://dovidnykmpz.info/ipz/nakaz-heneral-noho-shtabu-zbro-nykh-sy-5/> [Accessed 11 June 2024]. [in Ukr.]
10. *Novyny* (News). 19 October 1919. [in Ukr.]
11. *Novyny* (News). 21 October 1919. [in Ukr.]
12. *Ostanni Novyny* (Latest News). 8 October 1919. [in Ukr.]
13. Pashkova, O. (2021). *Military and Patriotic Education of Cadets of Higher Military Educational Institutions of Ukraine (1991-2019)*: [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in History, in specialty 20.02.22], Kyiv, 19 p. [in Ukr.]
14. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 932 as of October 9, 2020. "On the Approval of the Action Plan for the Implementation of the National Patriotic Education Strategy for 2020-2025"*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text> [Accessed 13 Dec. 2024]. [in Ukr.]
15. Prolieiev, S. *What is the Nature of Heroism?* [online] Available at: <https://forbes.ua/news/yakoyu-e-prirodageroizmy-22032022-6372> [Accessed 27 Nov. 2024]. [in Ukr.]
16. Prokhoda, V. (1992). *The Leader and the Army. Collection of Memory of Simon Petliura (1879-1926)*. Kyiv, pp.109-148. [in Ukr.]
17. Sydorenko L. (2021). Promotion of Heroism and Courage in the Work of the Club of the Military Unit as a Component of National-Patriotic Education in the Armed Forces of Ukraine. *Viiskovo-istorychnyi merydian* (Military-Historical Meridian). Electronic Sscientific Journal. Vol. 2-3 (32-33) Kyiv, pp. 37-47. [online] Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sydorenko_Liubava/Propahuvannia_heroizmu_ta_muzhnosti_v_roboti_klubu_viiskovoi_chastyny.pdf? [Accessed 11 June 2024]. [in Ukr.]
18. Temko, H. (1997). *The Foundations of the Formation of the Warrior Education System during the period of Establishment of Statehood: Worldview and Philosophical analysis*. Kyiv, 319 p. [in Ukr.]
19. *Decree of the President of Ukraine No. 286/2019 of May 18, 2019 "On the Strategy of National Patriotic Education."* [online] Available at: <https://www.president.gov.ua/documents/2862019-27025> [Accessed 13 Dec. 2024]. [in Ukr.]
20. *Ukraine*. 2 June 1920. [in Ukr.]
21. *Ukrainian Word*. 18 September 1920. [in Ukr.]
22. Khamitov, N. (2002). *Heroism. Philosophical Encyclopedic Dictionary*.

National Academy of Sciences of Ukraine, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy. Kyiv, 751 p. [in Ukr.]

23. Tsivchynskyi, V. (1919). *What a Ukrainian Foreman should be Like*. Kamianets, 8 p. [in Ukr.]

Summary

HEROISM AS A MANIFESTATION OF THE NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF UKRAINIAN SOLDIERS: FROM THE PAST TO THE PRESENT

Serhii HUBSKYI

orcid.org/0000-0003-0203-651X

junior research fellow

of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Relevance of the research. In the history of every nation, there are periods that present fateful tasks on which its future depends. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began in February 2014, became such a period for our state and our people. It began with the annexation of Crimea, the military invasion of the Ukrainian Donbas in March-April of the same year, and after that, on February 24, 2022, a full-scale war was unleashed aiming to eliminate Ukrainian statehood and destroy Ukrainians as a separate ethnic group.

The war in Ukraine led to great human losses, destruction of a large amount of material resources, ecological disaster, and mass emigration abroad, which is, according to various estimates, more than 6 million Ukrainians, primarily women and children.

Today Ukrainian defenders are at the forefront of the fight against Putin's imperial-chauvinistic Russia, defending the freedom and independence of our country on land, in the air, and at sea.

The **purpose** of the article is the coverage and analysis of one of the constituent manifestations of the heroic deeds of our defenders on the battlefield, and often in everyday life - the influence of national-patriotic education on their behavior and the motivation of their actions.

Conclusions. The article highlights the heroism of Ukrainian soldiers from the time of the Ukrainian National Democratic Revolution of 1917-1921 to the current Russian-Ukrainian war, which began in February-March 2014 with the annexation of Crimea, the armed invasion of the Rashists in the Ukrainian Donbas, and the new phase of the Russian-Ukrainian confrontation caused by the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine on February 24, 2022.

It is noted that after the restoration of state independence of Ukraine in 1991, the issue of the creation of a system of national-patriotic education of Ukrainian soldiers arose in order to form a humanistic worldview in them, to understand the laws of the historical process of the formation of an independent Ukrainian state, and to strengthen the feeling of love for Ukraine, its people, culture, spiritual and psychological readiness to defend freedom and independence of the homeland with weapons.

The concepts of "hero" and "heroism" are analyzed and it is noted that humanity honors and respects heroes, because their actions embody the desire to defeat evil, and they act as bearers of good, justice and other positive values.

It was ascertained that different periods of the history of the Ukrainian people and their struggle for their freedom and independence formed national heroes who acted under the influence of historical, regional, cultural and other features.

It was emphasized that the feats of our heroes during today's national liberation war against the Russian invaders should be properly honored, and those who gave their lives for the freedom and independence of the Motherland should be properly immortalized.

This will meet not only the tasks of state policy, but also public demand.

Keywords: heroism, national-patriotic education, Ukraine, independence, full-scale invasion, war, President of Ukraine, struggle.

УКРАЇНСЬКІ ЕТНІЧНІ ЦІННОСТІ ТА ЦІННОСТІ ЗАХІДНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Кирило ГРАБЧАК

orcid.org/0000-0002-0541-2237

головний консультант Апарату Верховної Ради України

email: Ukraine3force@gmail.com

Анотація. Розглянуто питання українських етнічних цінностей, явища цивілізацій, класичних підходів до їхнього розуміння та виокремлення. Особлива увага звертається на цивілізацію Заходу. Проаналізовано останні публікації та соціологічні дослідження у цих напрямках. Досліджено співвідношення цінностей українського етносу та цінностей західної цивілізації.

Ключові слова: українські етнічні цінності, цінності західної цивілізації, філософія, аксіологія, соціологія.

Постановка проблеми. Питання цивілізаційного вибору України завжди було актуальним, особливої гостроти воно набуло під час теперішньої російсько-української війни. Відповідно **актуальність** досліджень співвідношення етнічних українських цінностей як базових основ найчисельнішого титульного етносу в Україні з цінностями західної цивілізації лише посилюється. Оскільки етнос є особливою соціальною спільнотою, яка має свої цінності, то відповідно етнічними цінностями вважаємо такі предмети, дії, явища, які мають значущість для цієї спільноти. До них, на нашу думку, належать властиві певному етносу мова, територія, символи, типові особливості характеру, звичаї, спосіб життя, традиції державотворення (у випадках створення власних держав). У зв'язку з цим нашою **метою** є дослідити співвідношення цінностей українського етносу та цінностей західної цивілізації (євроатлантичних цінностей, цінностей Заходу). Відповідно у статті західна (євроатлантична) цивілізація та її цінності є **об'єктом**, а українські етнічні

цінності – **предметом** дослідження. **Методологічними підставами** пошуку є аналіз і синтез, аксіологічний, історичний, цивілізаційний та системний підходи.

Джерельною базою дослідження є масив наукових монографій, дисертацій, статей, де згадуються цінності західної цивілізації, а також відповідних матеріалів, де йдеться про українські етнічні цінності у співвідношенні до цінностей західної цивілізації. Серед **останніх публікацій**, присвячених цій проблематиці, згадаємо статтю президента Республіки Фінляндія Александра Стубба в англійському виданні The Economist від 4 липня 2024 року під назвою «Цінності Заходу є важливими, але також існує реалізм, говорить президент Фінляндії» («The West's values are important, but so is realism, says Finland's president» в оригіналі) [12].

Виклад основного матеріалу. Автором свого часу було запропоновано шість наступних підходів стосовно дослідження українських етнічних цінностей: етнологічний, освітньо-педагогічний,

етнопсихологічний, соціологічний, етнополітологічний та філософський [3]. Для співвідношення українських етнічних цінностей та цінностей західної цивілізації нам видається продуктивним насамперед розглядати ці явища крізь призму філософського та соціологічного підходів. У річищі філософського підходу В. Лісовий вказував на дуже важливу роль цінностей для об'єднання спільнот, зокрема етносів: «Оскільки цінності відіграють провідну роль в об'єднанні індивідів для спільних, колективних дій, то вони є важливим, якщо не найважливішим складником тієї основи, яка забезпечує єднання людей у суспільства і спільноти (етноси, нації, цивілізації чи навіть людство загалом)» [7].

Звертаємо увагу на такі соціологічні опитування європейського та світового масштабу, як «Європейське дослідження цінностей» (European Values Study) та «Світове дослідження цінностей» (World Values Survey, скорочено WVS) [14], про які йтиметься далі.

На нашу думку, розвиваючи згадані вище ідеї В. Лісового, етнічні цінності можуть проявлятися на таких рівнях: 1) рівень етносу (етнічної нації); 2) рівень політичної нації; 3) рівень окремої цивілізації; 4) світовий рівень. Тому етнічні цінності можуть входити до цінностей більших спільнот, наприклад, до цінностей політичної нації, куди входить більша чи менша частина етнічної нації, та до цінностей певних цивілізацій. Цінності західної (євроатлантичної) цивілізації відповідно є масштабнішими та ширшими, ніж цінності окремо взятого українського етносу.

Звертаємо також увагу на необхідність розмежувати поняття «етнічні цінності» та «національні цінності». У

своїх дослідженнях ми дотримуємося погляду, що ці поняття хоч і є до певних меж близькими, але не тотожними. Насамперед це пов'язано з визначенням дефініції «нація». Якщо розуміти націю як вищу стадію розвитку етносу, то ці поняття можуть тільки у такому разі частково збігатися. Як загалом впливає з цього, поняття «етнічні цінності» значно ширше від поняття «національні цінності» у їх етнічному розумінні. Якщо ж під словосполученням «національні цінності» розуміти цінності нації у її політичному сенсі, то етнічні цінності і національні можуть як перетинатися (коли частина якогось етносу чи сам етнос повністю входять до складу певної політичної нації), так і не перетинатися (коли такого входження не відбувається).

Що ж до загальнолюдських цінностей, то вони є надто розмитими порівняно з більш локальними. «У науковому співтоваристві ще не існує єдиного підходу до розуміння загальнолюдських цінностей. Не віднайдено основу, за допомогою якої можна було б визначити єдині, загальнозначимі цінності для всіх філософських вчень, систем, культур», – зазначає українська дослідниця І. Карпенко [5]. Враховуючи сучасний період великого збурення та протистоянь на глобальній світовій арені, російсько-українську війну, такий загальний підхід навряд чи буде знайдено найближчим часом.

Також, на думку оглядачів британського видання *The Economist* у статті «Західні цінності постійно розходяться з цінностями решти світу», цінностей, які можна вважати універсальними для усіх держав світу, тобто фактично загальнолюдськими, поки на обрії проекту *World Values Survey* (Світового дослідження

цінностей) не видно, адже світські та ліберальні цінності не є більш універсальними, ніж релігійні та авторитарні [13].

Щодо європейських цінностей, то вони належать до тих словосполучень, які останніми роками часто згадуються, особливо політиками. Якщо здійснити розподіл за територіальною ознакою, то європейські цінності займуть проміжне становище між етнічними (і національними) та загальнолюдськими. Зазвичай під такими цінностями розуміють громадянське суспільство, високий рівень соціально-економічного добробуту, розвинений соціальний захист населення, вільне функціонування основних політичних прав і свобод людини. Щодо європейських цінностей хотілося б, на думку автора, відзначити два моменти. По-перше, під ними слід розуміти не сукупність національних та етнічних цінностей європейських країн, а їх квінтесенцію, найкращі зразки, що є характерними для багатьох держав. По-друге, той факт, що дефініція «європейські цінності» несе на собі відбиток назви континенту, ще не означає, що це стосується цінностей усіх країн, розташованих від мису Гібралтар до Уральських гір, та етносів, які у них мешкають. У такому разі слід розрізняти Європу як географічне і як соціокультурне поняття. Це помітно і на прикладі України. Географічно наша держава і так знаходиться у Європі, але культурно й, особливо, за рівнем економічного розвитку лише прагне до неї долучитися. Інакше кажучи, коли заходить розмова про європейські цінності, то маються на увазі в першу чергу спільні цінності економічно й культурно розвинених держав Західної Європи, а від часу процесів розширення на схід ЄС та НАТО – також держав Центральної

та Східної Європи, долучених до європейської спільноти. Питання цінностей західної цивілізації ще ширше, ніж європейські, і включає узагальнені цінності не тільки держав Західної Європи, але й США, Австралії, Канади, Нової Зеландії тощо. Слід зазначити, що початково, у період своєї могутності, насамперед у XV–XIX століттях, саме держави Західної Європи поширювали свої цінності в інших куточках світу, й історично цінності західної цивілізації ведуть свою генезу від європейських.

Цивілізацію ми розуміємо у класичних варіантах, витоки для яких простежуються у працях Ф. Гізо, Г. Бокля, Л. Моргана, О. Шпенглера, основи запропоновано А. Дж. Тойнбі та С. Гантінгтоном. Російський слов'янофіл М. Данилевський визначав цивілізацію, або культурно-історичний тип, як велику соціокультурну спільноту людей, що сформувалася на основі певних, лише їм притаманних універсальних цінностей [11]. Що прикметно і типово для російських поглядів, він протиставляв цивілізації Європи та Росії і вважав що Європа як цивілізація не тільки чужа, але й ворожа для росіян.

Попри певну умовність А. Тойнбі та С. Гантінгтон запровадили оригінальні масштабні системи поділів людства на цивілізації. Згідно з такими підходами «цивілізація (від лат. *civilis* – громадський, державний) – це спосіб життя великої спільноти людей, що посідає певну територію, сповідує свою релігію, розвиває власні культурні традиції й систему цінностей, удосконалює оригінальний комплекс суспільно-економічних відносин. Історично сформована культурна спільність людей характеризується неповторним способом життя»

[11]. Згадані науковці у своїх класичних працях «Дослідження історії» [9; 10] й «Зіткнення (протистояння) цивілізацій та зміна світового порядку» [2] мали на увазі, що цивілізації також ґрунтуються на спільних цінностях, важливим чинником розмежування вважали релігійні погляди, за що неодноразово піддавалися критиці. На думку Гантінгтона, «визначальні цінності, соціальні відносини, звичаї і погляди на життя суттєво відрізняються в різних цивілізаціях» [2, с. 21].

Семюел Гантінгтон у книзі, яка вийшла в українському перекладі у 2006 році, «Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку» [2] присвятив деякі сторінки Україні, де досить грубо та спрощено, не вникаючи в особливості та деталі, які мали суттєве значення, провів розподіл (розкол) між західною та російською (православною) цивілізаціями по умовній межі між Західною та Східною Україною, наголошуючи, що «велика частина її (Західної України) є adeptами уніатської церкви, яка притримується православних обрядів, але визнає верховенство Папи. Історично Західна Україна розмовляє українською і виявляє стійки націоналістичні погляди. З іншого боку, населення Східної України є у своїй більшості православними християнами і переважно розмовляє російською мовою» [2, с. 204]. Як зауважує Микола Рябчук, «Гантінгтонову схему багато і справедливо критикували за поверховість, зазначаючи зокрема, що православ'я в Україні істотно відрізнялося від російського, оскільки ніколи не було одержавленим» [8, с. 219].

Варто зазначити, що цивілізаційний підхід Гантінгтона про «ідею співпраці між Росією та Україною, (який. – К. Г.) спонукає Україну відмовитися від

ядерної зброї» [8, с. 33], з міркуваннями «про можливості розколу України навпіл» [8, с. 33], як показали подальші події російської військової неспровокованої агресії проти України, виявився щодо нашої держави хибним.

Збігнев Бжезінський свого часу слушно помітив: «Очолена Америкою коаліція зберігала свою єдність, тоді як китайсько-советський блок розколовся швидше, ніж за два десятиріччя. Це сталося почасти завдяки більшій гнучкості демократичної коаліції – на відміну від ієрархічного та догматичного, а до того ж, хисткого характеру комуністичного табору. Перша поділяла **спільні вартості**, але в цьому не було формального доктринерського характеру. Совети ж робили натиск на догматичну ортодоксальність із лише одним гідним віри способом інтерпретації» [1, с. 7–8].

Часто трапляється, що на практиці іноземні партнери України у своїй зовнішній політиці віддають перевагу інтересам над цінностями. Це може працювати на короткострокове майбутнє, але для зміцнення безпеки у світі на довготривалу перспективу мають значення саме спільні цінності. У зв'язку із цим певний інтерес викликає програмова стаття президента Республіки Фінляндія професора Александра Стубба «Цінності Заходу є важливими, але також існує реалізм» [12]. Він пропонує цікавий підхід, а саме аргументи реалізму, заснованого на цінностях. Констатуючи, що епоха після холодної війни закінчилася загарбницькою війною Росії проти України, професор визнає, що «епоха домінування Заходу, як ми її знали, закінчилася. Питання полягає в тому, як глобальна влада буде розподілена в майбутньому. Ми є свідками перебудови балансу між

трьома сферами влади: Глобальним Заходом, Глобальним Сходом і Глобальним Півднем... Захід і Схід борються за серця й уми Півдня» [12].

Спрощуючи для кращого розуміння класифікацію, президент Фінляндії вважає, що Глобальний Захід охоплює приблизно 50 держав, переважно в Північній Америці та Європі, а також Японію, Південну Корею, Австралію та Нову Зеландію і ці країни є більш-менш демократичними та насправді більш об'єднаними, ніж будь-коли з часів холодної війни. Глобальний Схід складається з 25 країн на чолі з Китаєм. Серед послідовників є Росія, Іран і група країн, які, як правило, голосують разом з ними в ООН. Ця група має сильну авторитарну тенденцію, протистоїть Заходу. Її члени прагнуть світового порядку, який би тісніше узгоджувався з їхніми власними системами управління. Глобальний Південь є групою із приблизно 125 країн, природно спрощений через його різноманітність. Він включає демократії та більш авторитарні держави з трьох різних континентів. Такі країни, як Індія, Саудівська Аравія, Нігерія, Південна Африка та Бразилія, зарекомендували себе як гойдалки в мінливому балансі сил [12].

Цікавими є підходи президента Фінляндії до цінностей у контексті провідної ідеї – взаємодії Глобального Заходу із Глобальним Півднем: «Було б помилкою для Заходу думати, що Південь тяжітиме до нього лише через **цінності чи силу свободи та демократії**. Схід так само помилився б, думаючи, що великі інфраструктурні проекти та пряме фінансування купують йому повний вплив на Півдні» [12].

Особливий інтерес становить

бачення професором Стуббом поєднання цінностей з інтересами крізь призму реалізму: «Зрештою, **йдеться як про цінності, так і про інтереси**. Південь буде вибирати, тому що він може. Захід має почати думати про глобальну систему, де правила та норми не просто приймаються, а й створюються Півднем. Щоб завоювати довіру Півдня, Захід повинен прийняти те, що я називаю реалізмом, **заснованим на цінностях**. З одного боку, це повинно спиратися на цінності, які Захід підтримує протягом десятиліть, такі як демократія, права людини та міжнародні інституції. З іншого боку, має бути розуміння, що глобальні виклики, такі як зміна клімату, імміграція та економічний розвиток, не можуть бути вирішені лише державами-однорідцями. Мова йде не про компроміс із вашими цінностями, а про усвідомлення того, що для того, щоб досягти прогресу, ви повинні поступитися деякими своїми інтересами. У той же час йдеться про повагу до цінностей та інтересів інших в інтересах глобальної співпраці» [12]. Наразі крізь призму російсько-української війни, на жаль, ми не бачимо особливих зусиль держав умовного Глобального Півдня у наданні військової та іншої допомоги Україні, яка досі протистоїть державі-агресору.

У рамках соціологічного підходу звертаємо увагу на такі соціологічні опитування європейського та світового масштабу, як «Європейське дослідження цінностей» (European Values Study) та «Світове дослідження цінностей» (World Values Survey) [14], які ввели українські цінності у ширший контекст. Вони були започатковані відомими іноземними соціологами, які досліджували цінності, – американцем Р. Інглгартом

та голландцями Я. Керкгофсом і Р. де Муром. Група німецьких дослідників (Г. Йоас, К. Менке, К. Фляш та інші) розвинула ці напрямки щодо Європи та Німеччини зокрема, констатуючи збільшення там цінностей самовираження порівняно з цінностями виживання [6]. Схоже, що досі на практиці великі групи мешканців держав Західної та Центральної Європи схилиються, умовно кажучи, до цінностей спокою і не усвідомлюють загроз у випадках, якщо Російська Федерація або її союзники нападуть на їхні держави, та не завжди розуміють необхідність допомоги Україні, громадяни якої поділяють значною мірою з ними спільні демократичні цінності.

Важливо, що з кінця 1990-х років масштабні опитування проводяться і в Україні. З огляду на це можна подивитися на українські цінності на тлі ширшої міжнародної панорами і, за потреби, порівняти їх із цінностями мешканців інших держав. Відповідно до системи, запропонованої Р. Інглгартом та його послідовниками, у відображенні на зведених діаграмах нижча шкала позначає вимір виживання/самореалізації, а верхня – релігійно-традиційний/секулярно-раціональний вимір. За цими вимірами Україна віддавала і віддає перевагу цінностям виживання над цінностями самовираження та секулярно-раціональним цінностям над релігійно-традиційними [14]. На жаль, можна прогнозувати, що внаслідок російсько-української війни українські цінності за цією шкалою матимуть тенденцію зміститися ще більше у бік цінностей виживання.

Проаналізувавши останні дослідження у межах проекту World Values Survey за 2022 рік, оглядачі британського видання The Economist у статті

«Західні цінності постійно розходяться з цінностями решти світу» дійшли висновків, що порівняно з 1998 роком відбулася сильніша поляризація між державами, яким більше притаманні традиційні (релігійні) та колективні цінності, та тими, де переважають світські цінності та індивідуалізм [13]. Дві основні великі групи цінностей знаходяться на протилежних кінцях згаданого спектра думок [13].

Тим часом цьогорічні українські соціологічні опитування констатують збільшення популярності демократичних цінностей серед українських громадян. Так, згідно з опитуванням Центру Разумкова, проведеним у червні 2024 року, більшість громадян України поділяють якраз демократичні цінності, що належать до європейських та західних. Зокрема, «61% опитаних відповіли, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України. 50,5% погодилися із судженням «народовладдя для нашої країни важливіше за суворий порядок в країні», тоді як лише 21% – що «суворий порядок важливіший за народовладдя». 47%, обираючи між свободою та матеріальним достатком, віддають перевагу свободі (і лише 24% – матеріальному достатку). Підтримка демократичних цінностей виражена більшою мірою, ніж у 2021 р., тобто до початку повномасштабної війни» [4]. Як зазначається на веб-сторінці Центру, «підтримка демократичних цінностей більшою мірою властива тим респондентам, які ототожнюють себе з Україною (71,5% з-поміж них відповіли, що демократія є найбільш бажаним типом державного устрою для України), тоді як серед тих, хто пов'язує себе зі своїм поселенням – 52%, з регіоном – 46%.

Вважають, що народовладдя для країни важливіше за суворий порядок, відповідно 58,5%, 43% і 41%. Віддають перевагу свободі перед матеріальним достатком відповідно 53%, 41% і 41%» [4]. На нашу думку, це свідчить про те, що громадяни України після років ціннісної амбівалентності, зокрема внаслідок каталізації подій після повномасштабного російського воєнного вторгнення, стали більше віддавати перевагу демократичним західним і європейським цінностям.

Висновки. Етнічні цінності мають свою окрему специфіку та смисли. Враховуючи свій об'єктивно зумовлений менший масштаб, вони є сумісними із європейськими цінностями та цінностями Заходу. Беручи до уваги поточний період великого збурення та протистоянь на глобальній світовій арені, сучасну російсько-українську війну, знайти якісь яскраво виражені загальнолюдські цінності у найближчій часовій перспективі проблематично. Тому цивілізаційні цінності Заходу є надзвичайно важливими для України для віднаходження свого геополітичного місця у світі та налагодження спільних дій з державами-партнерами.

Західні цінності дуже розходяться з цінностями решти світу. За останні роки відбулася більша поляризація між цінностями держав Заходу та цінностями інших цивілізацій. Водночас Україна та її громадяни поділяють багато цінностей західної (атлантичної) цивілізації.

На тлі євроінтеграційних та атлантично-безпекових прагнень України, допомоги держав західної цивілізації Україні під час російсько-української війни порівняння та співставлення українських етнічних цінностей із цінностями

західної цивілізації мають значні перспективи для подальших наукових досліджень, зокрема в аксіологічній площині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезінський, З. *Велика шахівниця* / пер. з англ. О. Фешовець. Львів, Івано-Франківськ, 2000. 236 с.
2. Гантінгтон, С. *Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку* / пер. з англ. Н. Климчук. Львів, 2006. 474 с.
3. Грабчак, К. К. Багатомірність інституалізації цінностей українського етносу. *Українознавство*. 2023. № 3. С. 170–182.
4. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). Разумков Центр. URL: <https://razumkov.org.ua/napiamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (дата звернення: 30.11.2024).
5. Карпенко, І. П. *Трансформація загальнолюдських цінностей в інформаційному суспільстві*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук: 09.00.03 Київ, 2004. 17 с.
6. *Культурні цінності Європи* / за ред. Г. Йоаса, К. Вігандта; пер. з нім. К. Дмитренко, В. Шведа. Київ, 2014. 552 с.
7. Лісовий, В. С. *У багатоголосі політичних дискусій*: статті та інтерв'ю. Київ, 2007. 239 с.
8. Рябчук, М. Ю. *Постколоніальний синдром. Спостереження*. Київ, 2011. 240 с.
9. Тойнбі, А. *Дослідження історії*. Т. 1 / пер. з англ. В. Шовкуна. Київ, 1995. 614 с.
10. Тойнбі, А. *Дослідження історії*. Т. 2 / пер. з англ. В. Митрофанова, П. Таращука. Київ, 1995. 406 с.
11. Цивілізаційний підхід. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Цивілізаційний_підхід (дата звернення: 30.11.2024).
12. Stubb, Alexander. The West's values are important, but so is realism, says Finland's president. *The Economist*. 04.07.2024. URL: <https://www.economist.com/by-invitation/2024/07/04/>

the-west-values-are-important-but-so-is-realism-says-finlands-president (дата звернення: 30.11.2024).

13. Western values are steadily diverging from the rest of the world's. *The Economist*. 03.08.2023. URL: <https://www.economist.com/interactive/international/2023/08/03/western-values-are-steadily-diverging-from-the-rest-of-the-world> (дата звернення: 30.11.2024).

14. World Values Survey site. Inglehart-Welzel Cultural Map. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> (дата звернення: 30.11.2024).

REFERENCES

1. Brzezinski, Z. (2000). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. Lviv, Ivano-Frankivsk, 236 p. [in Ukr.]
2. Huntington, S. (2006). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Lviv, 474 p. [in Ukr.]
3. Hrabchak, K. (2023) Multidimensionality of the Institutionalization of the Values of the Ukrainian Ethnic Group. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*. № 3. pp. 170–182. [in Ukr.]
4. Identity of Ukrainian Citizens: Trends of Change (June 2024). [online] *Razumkov Center*. Available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> [Accessed 30 Nov. 2024]. [in Ukr.]
5. Karpenko, I. (2004.) *Transformation of Universal Values in the Information Society*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Philosophy, specialty 09.00.03]. Kyiv, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 17 p. [in Ukr.]
6. Joas G., Wiegandt K., eds. (2014). *Cultural Values Of Europe*. Kyiv, 552 p. [in Ukr.]
7. Lisovyi, V. (2007). *In the Polyphony of Political Discussions: Articles and Interviews*. Kyiv, 239 p. [in Ukr.]
8. Riabchuk, M. (2011). *Postcolonial Syndrome. Observations*. Kyiv, 240 p. [in Ukr.]
9. Toynbee, A. (1995). *A Study of History*. Vol. 1. Kyiv, 614 p. [in Ukr.]
10. Toynbee, A. (1995). *A Study of History*. Vol. 2. Kyiv, 406 p. [in Ukr.]
11. Civilization Approach. [online] *Wikipedia. Free Encyclopedia*. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Цивілізаційний_підхід [Accessed 30 Nov. 2024]. [in Ukr.]
12. Stubb, A. (2024). The West's Values are Important, but so is Realism, Says Finland's President. [online] *The Economist*. July 4. Available at: <https://www.economist.com/by-invitation/2024/07/04/the-west-values-are-important-but-so-is-realism-says-finlands-president> [Accessed 30 Nov. 2024]. [in Eng.]
13. Western Values are Steadily Diverging from the Rest of the World's. (3 Aug. 2023). [online] *The Economist*. Available at: <https://www.economist.com/interactive/international/2023/08/03/western-values-are-steadily-diverging-from-the-rest-of-the-world> [Accessed 30 November 2024]. [in Eng.]
14. *World Values Survey Site. Inglehart-Welzel Cultural Map*. Available at: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp> [Accessed 30 November 2024]. [in Eng.]

Summary

UKRAINIAN ETHNIC VALUES AND
THE VALUES OF WESTERN CIVILIZATION

Kyrylo HRABCHAK

orcid.org/0000-0002-0541-2237

chief desk officer, The Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine

e-mail: Ukraine3force@gmail.com

Relevance of the research. The issue of Ukraine's civilisational choice has always been relevant, and it has become particularly acute during the current Russian-Ukrainian war. Accordingly, the relevance of the research of the correlation between ethnic Ukrainian values as the basic foundations of the most numerous titular ethnic group in Ukraine with the values of Western civilisation is only increasing. Since an ethnic group is a special social community that has its own values, we consider the following items to be ethnic values are those objects, actions, and phenomena that are significant for this community. In our opinion, these include the language, symbols, and typical features of a particular ethnic group, territory, symbols, typical character traits, customs, and way of life, traditions of state-building (in cases of creation of their own states).

The **purpose** is to study the correlation between the values of the of the Ukrainian ethnic group and the values of Western civilisation (Euro-Atlantic values, values of the West).

Conclusions. Ethnic values have their own specifics and meanings. Given their objectively determined smaller scale, they are compatible with European and Western values. Taking into account the current period of great turmoil and confrontation on the global world stage, the current Russian-Ukrainian war, it is problematic to find any pronounced universal values in the near future. Therefore, the civilisational values of the West are extremely important for Ukraine to find its geopolitical place in the world and to establish joint actions with partner states. Western values are very different from those of the rest of the world. In recent years, there has been a greater polarisation between the values of Western countries and those of other civilisations. At the same time, Ukraine and its citizens share many of the values of the Western (Atlantic) civilisation.

Keywords: Ukrainian ethnic values, The West's values, civilizations, philosophy, axiology, sociology.

КОНСОЛІДУЮЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНЦІВ У КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Людмила СОРОЧУК

orcid.org/0000-0003-0478-356X

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

НДІ українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

email: LVS1166@ukr.net

Анотація. Досліджується роль етнокультурної традиції українців як основи національної культури, системи духовних і матеріальних цінностей, ресурсу для забезпечення сталого розвитку та задоволення культурних потреб українського суспільства. Основні акценти розставлено на особливостях розвитку культурного контенту українців у сучасних умовах, враховуючи виклики глобалізованого світу та утвердження української культури в світі.

Ключові слова: Україна, етнос, культурна самобутність, етнокультура, культурні потреби людей, етнокультурний простір України.

Постановка проблеми. Сучасні виклики глобалізованого світу, зокрема гібридна війна РФ проти України, вибудували проблеми, пов'язані з культурною ідентичністю. Йдеться про етнокультурну традицію українців і збереження культурної спадщини, використання знань про національну культуру загалом для розуміння перебігу сучасних подій та можливостей їх застосування в подальшому розвитку українського суспільства. У Законі України «Про культуру» зазначається: «...нематеріальна культурна спадщина – звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самобутності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини» [4].

Тому пріоритетами державної політики у сфері культури й формування якісно нової культурної політики,

здатної зберегти єдність українського суспільства в умовах сучасних викликів, є забезпечення державою і людьми функціонування інформаційно-культурного простору та наповнення його якісним українським культурним контентом, що допомагає формувати національну ідентичність та підвищувати рівень патріотизму.

Незважаючи на кризові явища, воєнну загрозу й великий вплив радянської ідеології різними комунікативними методами, що спрямовані на поширення в українському суспільстві неправдивих теорій, фактів і чуток, а також фейків, розповсюджених під виглядом новин у спотвореному трактуванні, які впливають на суспільну думку, українська національна культура стає одним із визначальних чинників боротьби за українську ідентичність та є фактором єдності української нації.

Аналіз досліджень та публікацій. Вивчення етнокультурних традицій українського народу й української культури загалом є предметом наукових

пошуків багатьох дослідників. Варто зауважити, що до фундаментальних досліджень етнокультурних надбань українського народу належать праці українських вчених М. Максимовича, М. Костомарова, О. Потєбні, М. Драгоманова, П. Чубинського, М. Сумцова, І. Франка, Б. Грінченка, Д. Яворницького, В. Гнатюка, М. Грушевського, О. Воропая, Філарета Колесси, І. Огієнка, О. Дея, Л. Дунаєвської та інших. У своїх роботах вони показали цілісну картину розвитку різних сфер народної традиції, її творення й функціонування, а також акцентували увагу на тому, яку роль відіграє народна культура в утвердженні українського буття. Цілком слушним є твердження, що одними з перших збірок українського фольклору є унікальні видання М. Максимовича «Малороссийские песни» (1827 р.), «Украинские народные песни» (1834 р.) і «Сборник украинских песен», ч.1 (1849 р.), де вчений-енциклопедист детально записав і проаналізував зразки давніх українських народних пісень.

Студіюванню етнокультурної складової у процесах розвитку гуманітарної сфери нашої держави, зокрема питанням про особливості культурної ідентичності, культури як об'єднуючого ресурсу в процесах консолідації українського суспільства в період незалежності України, присвятили свої наукові розвідки Ю. Богущий, В. Андрущенко, Ж. Безвершук, Л. Новохатько, С. Павлюк. Інформацію про сучасну авангардну Україну, яка має величезні культурні багатства, через філософсько-культурологічне бачення описали М. Попович у науковій праці «Культура» (2015 р.); І. Дзюба у працях «Національна культура як чинник майбуття України» (2002 р.) [2], «Чи

усвідомлюємо національну культуру як цілісність? З криниці літ: тритомник» (2001 р.). Окремі аспекти заявленої теми досліджували М. Жулинський, а також В. Купрійчук [3; 6]. Варто згадати монографію Г. Філіпчука «Національна ідентичність: культурно-освітній вимір» (2016 р.) та актуальне дослідження В. Крисаченка «Українознавство: гуманітарні виміри», де автор акцентує увагу на питаннях формування національного гуманітарного простору, подолання викликів і загроз та перемоги над рашизмом [5]. Нове бачення проблем щодо збереження культурної спадщини в умовах збройного конфлікту, дослідження масштабів нищення культурних надбань України під час російсько-української війни 2014–2022 рр. висвітлюють Г. Денисенко, В. Солошенко та ін. у науково-популярному виданні «За ідентичність і незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі» (2023 р.).

Мета статті полягає у висвітленні консолідуєчого потенціалу етнокультурної традиції українців в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Більшість істориків, філософів, культурологів, дослідників національної ідентичності у своїх наукових розвідках доводять, що основою незалежної держави є її культурна спадщина, мова, традиції і звичаї, які в першу чергу відображаються в етнокультурі як матриці титульного народу. Тому етнокультурна традиція накопичує життєві установки людей, ціннісні орієнтації (культурні коди), які набувають значення виняткової, так би мовити, візитівки, що характеризує культурну своєрідність народу. Етнокультурні традиції для українців

відігравали вирішальну роль у збереженні своєї неповторності, рідної мови та національної ідентичності, адже культурний світ людини є визначальним чинником морально-естетичного розвитку, вираження ментальності й формування національної ідентичності. Досліджуючи проблематику української ідентичності в глобалізованому світі, М. Степико акцентує увагу на впливі етнічної культури, що визначає соціокультурну специфіку нації, особливо в сучасному часі боротьби з країною-агресором. «Колективна національна ідентичність є складним взаємозв'язком етнічних практик (на основі домінування титульного етносу, який і визначає соціокультурну специфіку нації) та громадянського вибору населення країни [10, с. 111]. Варто відзначити, що найважливішою інституцією збереження та трансляції культурних кодів, національних цінностей наступним поколінням є держава і самі люди, адже етнокультурна самобутність українців знаходить своє відображення у різних формах прагнення людей до збереження й утвердження нації в світовому культурному просторі. Відомо, що етнокультура українського народу також є носієм мови, показником етнічної самобутності. Отже, відродження і функціонування етнокультурної традиції є вагомою ознакою національної ідентичності.

Погоджуємося з думкою проф. В. Крисаченка, який зазначив, що «в часи бездержавності, навіть з огляду на політичну нетотожність окупаційних режимів, лейтмотивом і рушійною силою визвольних змагань була саме етнокультурна самодостатність українського народу. В такому випадку можна ставити знак рівності між поняттями «нація» та

«етнос», а цінності, відповідно, набувають статусу національно-етнічних» [5, с. 74]. В сучасних умовах розвитку України як незалежної держави «національні цінності набувають форми національно-державних. В такому випадку, і громадяни, і спільноти, і держава в цілому є водночас і носіями, і творцями національних цінностей, зрозуміло, різної повноти, масштабності та специфіки» [5, с. 74].

Відомо, що однією із складових гуманітарної сфери нашої держави є національна культура, а етнокультурна традиція українців становить вагому складову національної культури. Видатні події в житті людини й держави загалом, народний світогляд, релігійні вірування, народні ремесла, естетичні бажання, емоційний стан і прагнення українців – все це віддзеркалилось у народній творчості. Важливим є те, що протягом століть закладалась основа, на якій, власне, й сформувалась традиція, адже фольклорні тексти в поєднанні з народними обрядодійствами є репрезентантом не лише поетичної вправності наших предків чи реакцією на життєві події, а й відгомонам давніх вірувань та світосприйняття. Можна стверджувати, що народні пісні й обряди, народна творчість – це код, відкриваючи який, зчитуються цілі пласти культурних надбань і культурних цінностей. У контексті дослідження народних традицій та звичаїв, як влучно стверджує Леся Храплива-Щур, «... стародавні українські звичаї настільки гарні, змістовні й надто дорогі нам, щоб могли зникнути. Митці черпають із них натхнення» [11, с. 42]. Відомий фольклорист та етнограф Олекса Воропай у своїй праці «Звичаї нашого народу» зазначив: «Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей

в один народ, в одну націю. Усна народна творчість також може служити класичним прикладом єдності між усіма українськими землями. Ця спільність мови та звичаїв завжди була тими вузлами, які зв'язували наш народ, коли він був штучно поділений державними кордонами» [1, с. 5–6].

Важливим чинником згуртування й об'єднання, маркером ідентичності людей є усна народна творчість, звичаї та обряди, адже визначні події в житті людини, суспільні зміни, соціальний стан віддзеркалюються у фольклорних текстах, а народні пісні нерідко називають взірцем музично-пісенної творчості українців. Часто у фольклорних текстах передаються людські почуття, емоції, опис історичних подій (героїчний епос), а також зафіксована інформація про різні життєві події, традиції цілих поколінь та героїчні подвиги захисників рідної землі. Видатний діяч української культури І. Огієнко писав: «У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український. Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури й яскравої талановитості. Візьмемо його пісню: її утворив народ такою, як ніхто з інших народів» [7, с. 5]. Отже, від рівня культури залежить стиль життя та мислення людей, характер стосунків між ними, що впливає і на емоційний, психологічний стан, мотивацію до творчості, розвиток особистісних якостей та духовний розвиток.

Багатоаспектним, розмаїтим постає світ народної культури та духовного надбання наших предків. Попри велику кількість ґрунтовних наукових праць з вивчення етнокультурної спадщини українців протягом останніх десятиліть

в соціогуманітарній сфері акцентується увага на дослідженнях регіональних особливостей та форм побутування народного мистецтва у сучасному житті. Поза сумнівом, найвагомим пластом етнокультури залишається фольклорна традиція. Упродовж віків фольклорні тексти злилися з обрядодіями в неповторну гармонійну цілісність і віддзеркалюють життя та світосприйняття наших предків. Фольклорно-обрядова традиція, трансформуючись, донесла сучасним поколінням інформацію про давні вірування, сприйняття нашими предками навколишнього світу та ціннісні орієнтири світогляду праукраїнців [9, с. 166].

Досліджуючи етнокультуру, можна сказати, що стародавні українські звичаї змістовні й довершені, переживши трансформацію, вони донесли сенси родинних і календарних обрядів і вибудували стрижень родової та етнічної пам'яті. Давні українські звичаї, обряди, фольклорні тексти настільки досконалі, що нові покоління сприймають їх як культурний код наших пращурів. Нині трансформація народних традицій і звичаїв проходить у тісній взаємодії з науковими дослідженнями (трактуваннями) і спирається не тільки на сприйняття світу сучасною людиною, але й на розвиток нових видів комунікації. Унікальним є те, що наступні покоління, щоразу практикуючи етнокультурні зразки, продовжують і розвивають найкращі традиції своїх попередників. Прикладом є традиція колядування під час різдвяно-новорічних святкування. Цікаво, що у давніх текстах космогонічних колядок розповідається про створення (снування) світу, світобудову і возвеличення господаря та його родини; у християнських колядках тексти наповнені біблійним сюжетом

про народження Ісуса Христа, а в сучасних колядках люди розказують/оспівають події війни в Україні. Дуже зворушливим змістом про різдвяний вечір і колядування воїнів на полі бою, їхні сподівання та віру в перемогу наповнені колядка «Там во Бахмуті», а також сучасна українська колядка про перемогу і побажання щасливого мирного життя:

*«Колядую, колядую, /Перемогу чую!
Хай приходить в кожна хату/ Рік щасливий і багатий. В теплих, сонячних домівках діти хай сміються дзвінко. Землі зорані боями, буйно зацвітуть садами. Оживе хай вся земля, без сусіда-москаля! Знов розквітне Україна, сильна, вільна і єдина!»* (за матеріалами psirogozy.citi).

Відомо, що кожний із нас є спадкоємцем великої скарбниці народної культури, продовжувачем її традицій і звичаїв. Культурне розмаїття, проведення різних заходів на державному рівні та святкування й відродження народних свят, наповнених звичаями та обрядодійствами – все це характеризується етнокультурною особливістю й неповторністю (відповідно до регіону). Зауважимо, що повернення до культурних цінностей, відродження традицій святкування Великодня, різдвяно-новорічних свят, традицій писанкарства, виготовлення національних строїв, колядування й віншування під час новорічних та різдвяних свят, приготування традиційних українських страв у поєднанні з родинною обрядовістю набирають дедалі більше національних ознак і виконують функції згуртування українських громадян та консолідації української нації.

Після здобуття незалежності і суверенітету нашої держави в 1991 році культура фактично звільнилася від ідеологічного тиску компартії й почала своє

відродження. Нині традиційно державні й народно-релігійні свята, видатні події в українських громадах завершуються виступами музикантів, фольклорних колективів, організацією різноматематичних виставок народних майстрів. Збереглася традиція супроводжувати урочистості й родинні свята народними піснями та розвагами. За останнє десятиліття поступово відбувалося відродження української культурної традиції, що вибудувало нове бачення, розуміння й переосмислення сучасниками культурних цінностей та їх значення в житті людини. Тому актуальним є впровадження етнокультурних практик в організацію й проведення різних заходів та народних свят, а ширення культурного контенту (наповнення) в інформаційному просторі сприяє процесам консолідації українського суспільства.

Збереження і примноження етнокультурної традиції знаходять своє відображення під час реалізації різноматематичних культурних проєктів, проведення святкових дійств, етнофестивалів, державних та народних свят як в Україні, так і поза її межами, де проживають українці, задовольняючи культурні та естетичні потреби людей. Долучення українських громадян до культурної комунікації допомагає уникати суперечностей між людьми й дає можливість розробляти механізми запобігання конфліктності у суспільстві, особливо в умовах гібридної війни та «насаджування» культурно-інформаційного контенту з боку країни-агресорки.

На прикладі протистояння й опору залишкам радянської системи, інформаційній машині тоталітарного режиму й московській пропаганді українці продемонстрували своє волевиявлення щодо

евроінтеграційного вектору розвитку України під час Революції Гідності. Боротьба за незалежність України продовжилася далі вже на полі битви, починаючи з анексії рф Кримського півострова і частини Луганської та Донецької областей у 2014 році та повномасштабного збройного вторгнення російських окупантів в Україну 24 лютого 2022 року. Впродовж 2022–2024 років культурне життя українців зазнало суттєвих змін. Багато культурних закладів згорнули свою роботу, а проекти припинили фінансувати. Українська нація зіткнулася з важкими випробуваннями, пов'язаними з повномасштабним вторгненням з боку рф. Виборюючи незалежність у загарбницькій війні росії проти України, українські патріоти, люди з активною громадянською позицією і усвідомленням своєї ідентичності, не зрадивши своїх національних та культурних цінностей, продовжують чинити опір російській агресії, захищаючи територіальну цілісність нашої держави й українську ідентичність. Понад 20% української молоді беруть участь у волонтерських проектах сфери культури, підтримують і допомагають ЗСУ. Багато культурних установ активно долучаються до цифровізації в галузі культури, що дає змогу зберегти і захистити матеріальні й духовні культурні цінності. Велику роль у збереженні національних традицій відіграють громадські та мистецькі осередки українців у зарубіжжі [8, с. 187].

Українська культура як «м'яка сила», як культурний діалог стає визначальним фактором згуртованості українського суспільства, а українці, незважаючи на труднощі, кризові явища і руйнування, пов'язані з війною, долаючи конфліктні ситуації, вибудовують

ціннісно-світоглядні засади гуманітарної політики України в контексті євроінтеграції. Погоджуємося з думкою М. Жулинського, який сказав: «Українська культура має орієнтуватися на минуле, аби підняти з глибини традицій унікальний культурний капітал, і на майбутнє з тим, щоб мобільно і гідно інтегруватись в глобальну культуру» [3, с. 76].

Тому дуже важливо усвідомити, що збереження народних традицій, поширення культурного контенту в інформаційному просторі України має духовно об'єднуючу силу в процесах національної єдності української нації і є пріоритетом в культурній політиці нашої держави в сучасних умовах війни.

Висновки. Отже, в умовах сучасних викликів та загроз, боротьби української нації за незалежність і територіальну цілісність з сусідньою країною-агресоркою українська культура є консолідуєчим фактором єдності нації та рушійною силою згуртування українського суспільства. Переконливою є позиція, що українська культура, незважаючи на кризові явища й великий вплив радянської ідеології в постколоніальний період, є одним із визначальних чинників розвитку українського суспільства, духовного та культурного згуртування українства як в Україні, так і поза її межами. Варто зауважити, що після здобуття незалежності України в 1991 році нова генерація культурних діячів витворила особливий тип світобачення, який несе правдиву інформацію про Україну та українців у сучасному світі. Завдяки митцям, які активно поширюють культурні надбання, українські традиції і звичаї, українську мову, світова спільнота помітно зацікавилася нашою історією та культурою.

Враховуючи виклики і загрози

сучасного світу, важливим є збереження і примноження української національної культури, що має великий потенціал в утвердженні України у світовому культурному просторі. Етнокультурна традиція як складова національної культури займає вагомe місце у стратегії розвитку держави й допомагає знайти шляхи забезпечення культурних потреб людей та є консолідуючим потенціалом згуртування українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воропай, О. І. *Звичай нашого народу*. Етнографічний нарис. Київ, 1993. 590 с.
2. Дзюба, І. Національна культура як чинник майбуття України. *Починаймо з поваги до себе*: статті, доповіді. Київ, 2002. С. 49–50.
3. Жулинський, М. *Нація. Культура. Література: нац.-культ. міфи та ідейно-естет. пошуки укр. л-ри*. Київ, 2010. 560 с.
4. Закон України. Про культуру. Розділ 1. Загальні положення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
5. Крисаченко, В. *Українознавство: гуманітарні виміри*: навч. посіб. Київ, 2024. 504 с.
6. Купрійчук, В. М. Культурна спадщина як системоутворююча ознака національної ідентичності. *Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Україна. Київ. 25 травня 2023 року/ за загальною редакцією Стадника М.М. Київ, 2023. С. 177–182.
7. Огієнко, І. *Українська культура: коротка історія культурного життя народу*. Київ, 1991. 272 с.
8. Сорочук, Л. В. Консолідуючий потенціал етнокультурних традицій в українському зарубіжжі. *Українознавство*. 2020. № 4 (77). С. 183–192.
9. Сорочук, Л. В. Функціонування української етнокультурної традиції в умовах сучасних викликів і загроз. *Українознавчий альманах*. Випуск 29. Київ, 2021. С. 164–170.
10. Степико, М. Т. *Українська ідентичність у глобалізованому світі*: монографія. Харків, 2020. 258 с.
11. Храплива-Шур, Л. *Щоденний побут. Українські народні звичай в теперішньому побуті*. Київ, 1993. 52 с.

REFERENCES

1. Voropai, O. (1993). *Customs of our People*. Ethnographic Essay. Kyiv, 590 p. [in Ukr.]
2. Dziuba, I. (2002). National Culture as a Factor of the Future of Ukraine. *Let's Start with Respect for Ourselves: Articles. Reports*. Kyiv, pp. 49–50. [in Ukr.]
3. Zhulynskiy, M. (2010). *Nation. Culture. Literature: National Cultural Myths and Ideological Aesthetic Searches of Ukrainian Literature*. Kyiv, 560 p. [in Ukr.]
4. *Law of Ukraine. On Culture. Section 1. General Provisions*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> [in Ukr.]
5. Krysachenko, V. (2024). *Ukrainian Studies: Humanitarian Dimensions: A Textbook*. Kyiv, 2024. 504 p. [in Ukr.]
6. Kupriyuchuk, V. (2023). Cultural Heritage as a System-Forming Feature of National Identity. *Problems of Identity of Cultural Heritage of Ukraine in the Conditions of the Russian-Ukrainian War and in the Post-War Period*. Materials of the International Scientific and Practical Conference. Ukraine. Kyiv. May 25, pp. 177–182. [in Ukr.]
7. Ohiienko, I. (1991). *Ukrainian Culture: a Short History of the Cultural Life of the People*. Kyiv, 272 p. [in Ukr.]
8. Sorochuk, L. (2020). Consolidating Potential of Ethnocultural Traditions in Ukrainian abroad. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 4 (77), pp. 183–192. [in Ukr.]
9. Sorochuk, L. (2021). Functioning of Ukrainian Ethnocultural Tradition in the Conditions of Modern Challenges and Threats. *Ukrainoznavchyi almanakh (Ukrainian Studies Almanac)*, No. 29. Kyiv, pp. 164–170. [online] Available at: <https://ukralmanac.univ.kiev.ua/>

index.php/ua/article/view/439 [in Ukr.]

10. Stepyko, M. (2020). *Ukrainian Identity in a Globalized World: A Monograph*. Kharkiv, 258 p. [in Ukr.]

11. Khraplyva-Shchur, L. (1993). *Everyday Life. Ukrainian Folk Customs in Modern Everyday Life*. Kyiv, 52 p. [in Ukr.]

Summary

CONSOLIDATING POTENTIAL OF THE ETHNOCULTURAL TRADITION OF UKRAINIANS IN THE CONTEXT OF MODERN CHALLENGES

Liudmyla SOROCHUK

orcid.org/0000-0003-0660-1707

Candidate of Philological Sciences, senior research fellow,
RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: LVS1166@ukr.net

Relevance of the research. The peculiarities of the creation and functioning of the cultural and informational space of Ukraine in modern conditions, its filling with Ukrainian-language content and a quality cultural product, which affects the communicative organization of Ukrainian citizens and the consolidation of the Ukrainian nation, are investigated, especially in the conditions of the russian-ukrainian war.

Attention is paid to the role of the ethnocultural tradition of Ukrainians as the basis of national culture, a system of spiritual and material values, a valuable resource for ensuring sustainable development and for meeting the cultural needs of Ukrainian society. The need to preserve and multiply the Ukrainian ethno-cultural heritage is substantiated.

The **purpose** of the article is to highlight the consolidating potential of the ethno-cultural tradition of Ukrainians in the conditions of modern challenges.

Conclusions. Ethnocultural tradition, as a component of national culture, occupies an important place in the state's development strategy and helps to find ways to meet cultural needs. In the conditions of modern challenges and threats and the struggle of the Ukrainian nation for independence and territorial integrity with the neighboring aggressor country, Ukrainian culture is a consolidating factor of the unity of the nation and a driving force for the unity of Ukrainian society. Therefore, the position is convincing that Ukrainian culture, despite the crisis phenomena and the great influence of Soviet ideology in the post-colonial period, is becoming one of the determining factors in the development of Ukrainian society, spiritual and cultural unity of Ukrainians, both in Ukraine and abroad.

Ukrainian culture as a "soft power", as a cultural dialogue, becomes a determining factor in the cohesion of Ukrainian society, and Ukrainians, despite the difficulties, crisis phenomena and destruction associated with the war, overcoming conflict situations build the values and worldview foundations of Ukraine's humanitarian policy in the context of European integration.

Keywords: Ukraine, ethnos, cultural identity, ethnoculture, cultural needs of people, ethnocultural space of Ukraine.

**СТАНОВИЩЕ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ПІД ЧАС
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
ПРАВОВИЙ ТА ЛІНГВОЦИДНИЙ АСПЕКТИ**

Наталія БЕЗСМЕРТНА

orcid.org/0000-0001-8853-1110

молодший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: Natalia_bs@ukr.net

Анотація. Проаналізовано становище української мови під час російсько-української війни, зокрема правовий та лінгвоцидний аспекти. Рекомендовано комплекс заходів для органів державної влади щодо вдосконалення державної мовної політики України, зокрема в її східних і на деокупованих територіях, з метою зміцнення української національної ідентичності та мовної стійкості українців.

Ключові слова: Україна, українці, українська мова, державна мовна політика, російсько-українська війна, лінгвоцид, тимчасово окуповані та деокуповані території України, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Після відновлення незалежності України, 24 серпня 1991 р., становище української мови в країні було незадовільним, оскільки тогочасні владні органи проводили державну мовну політику у контексті пострадянської парадигми, зберігаючи недоторканість російської й обмежуючи поступальний розвиток української. Провайдерами цієї антиукраїнської діяльності були проросійські налаштовані політики, які проводили деструктивну державну мовну політику та діяли в інтересах росії та зросійчених громадян України, які не бажали виходити із зони комфорту та вчити українську мову. Діяльність таких відкритих прихильників «русского мира», прихованої «п'ятої колони», була налаштована на те, щоб українські громадяни не ідентифікували себе українцями, а мали пострадянську (проросійську) свідомість. Найбільш зросійченими українцями є мешканці Сходу та Півдня України, враховуючи

їх історію заселення росіянами та регіональні особливості, у зв'язку з якими вони найбільше піддавалися політиці зросійщення та асиміляції, яку проводила російська імперія, СРСР, а сьогодні російська федерація (далі рф). Особливо погіршилося становище української мови під час російсько-української війни на тимчасово окупованих ворогом територіях України. Наразі перед вченими постає питання системно проаналізувати правовий та лінгвоцидний аспекти щодо функціонування української мови в умовах війни. **Актуальність** дослідження полягає в тому, що в умовах російсько-української війни, особливо під час повномасштабного вторгнення російських загарбників, на порядок денний постало питання об'єднання громадян Української держави у монолітну політичну націю, щоби перемогти державу-агресора. Для консолідації усіх зусиль, окрім воєнного, політичного, економічного, міжнародного та інших

чинників, важливу роль відіграє українська мова як важливий фактор згуртування громадян, зміцнення їх національної ідентичності та самосвідомості. Тому наукове осмислення становища української мови під час російсько-української війни, а саме досягнення правового та лінгвоцидного аспектів, є важливим внеском у забезпечення консолідації української нації.

Огляд джерел та літератури. Треба відзначити, що, враховуючи недостатній системний аналіз цієї проблематики, становище української мови під час російсько-української війни, а саме правовий та лінгвоцидний аспекти, потребують системного вивчення. Лінгвоцидний аспект щодо української мови досліджують, зокрема, В. Іванишин [5] та Я. Радевич-Винницький [5]. Функціонування української мови в умовах війни висвітлюють у своїх публікаціях О. Бадюк [15], В. Кулик [6], Т. Кремінь [9], О. Янковський [15] та інші дослідники.

Джерельною базою дослідження є закони України щодо функціонування державної політики України із забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованих територіях Української держави, забезпечення їх правової життєдіяльності [1; 2; 4], а також закон України щодо державної мовної політики [3].

Метою дослідження є аналіз становища української мови під час російсько-української війни: правовий та лінгвоцидний аспекти¹.

Виклад основного матеріалу. Революція гідності (2013–2014) стала остаточним підтвердженням того, що

український народ визначився з геополітичним вектором розвитку країни, який спрямований на повернення до європейських основ. Проте північний сусід не став миритися з волевиявленням українського народу і почав у 2014 р. окупувати українські території (Автономну Республіку Крим, частини Луганської та Донецької областей). А 24 лютого 2022 р. розпочалося повномасштабне вторгнення рф на територію України, внаслідок якого було окуповано частини територій Херсонської, Харківської, Запорізької, Миколаївської, Київської, Чернігівської, Сумської областей. Проте вже у березні – квітні 2022 р. Збройні сили України звільнили повністю Київську, Чернігівську, Сумську області, відкинувши ворога до східних областей України. Також внаслідок контрнаступу восени 2022 р. було деокуповано частину територій Херсонської, Харківської та Миколаївської областей. На 2024 р. тимчасово окупованими територіями (далі ТОТ) залишаються Автономна Республіка Крим, частини територій Запорізької, Миколаївської, Харківської, Херсонської, Луганської та Донецької областей (близько чверті українських територій).

Після незаконної збройної окупації рф територій України було прийнято ряд законів про ТОТ. Зокрема, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [2] (ухвалений 15 квітня 2014 р., набув чинності 27 квітня 2014 р.) визначає статус територій України, що були тимчасово окуповані російською федерацією, внаслідок збройної агресії,

¹ Праця підготовлена у ході виконання прикладної науково-дослідної роботи «Особливості сучасної державної мовної політики в східних і деокупованих територіях України» (№ держреєстрації 0123U100533).

встановлює особливий правовий режим на цій території, зазначає про особливості діяльності в умовах цього режиму, дотримання та захист прав фізичних та юридичних осіб.

Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» [4] (ухвалений 18 січня 2018 р., підписаний Президентом України 20 лютого 2018 р., набув чинності 24 лютого 2018 р.) визначає державну політику України щодо українських тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, які були окуповані російською федерацією через збройну агресію.

Після повномасштабного вторгнення рф був прийнятий закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» (підписаний Президентом України 21 квітня 2022 р., набув чинності 7 травня 2022 р.), внаслідок чого закон «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях» втратив свою чинність. У діючому Законі України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» зазначено, що цілями державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України є: 1) деокупація тимчасово окупованої території; 2) забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у передбаченому законом обсязі; 3) забезпечення

незалежності, єдності та територіальної цілісності України [1].

Державна мовна політика в Україні має бути сукупністю ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин в Українській державі, розвиток української мовної системи, що сприяє формуванню національної ідентичності та забезпеченню національної безпеки України. Сучасна державна мовна політика у східних і деокупованих територіях України має базуватися на мовному Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р. [3] та враховувати історію та регіональні особливості цих територій, які були заселені росіянами після штучних голодоморів та знаходилися під впливом російської пропаганди під час інформаційної війни, яку вела рф після відновлення української державності. У структурі сучасної державної мовної політики мають бути розроблені такі програми: Програма сучасної мовної державної політики у східних та південних областях України, Програма сучасної мовної державної політики на деокупованих територіях України, Програма сучасної мовної державної політики на тимчасово окупованих територіях України.

Під час війни росії проти України важливість і значення української мови стали просто очевидними. Згідно з рішенням КСУ від 14.07.2021 р. влада рф використовує російську мову як один із інструментів геополітичної експансії, внаслідок чого створено загрозу загострення міжетнічних стосунків. Мовне питання від початку постання України як незалежної держави є одним із головних у веденні рф гібридної війни проти

України. Трагічні наслідки таких дій з боку рф для нашої держави виявилися в збройній агресії проти України, коли рф здійснила окупацію частини території України – Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, а також у Донецькій та Луганській областях з утратою Україною на цій частині території свого суверенітету. Поширення російської мови в Україні дало змогу рф юридично обґрунтовувати розпочату рф 20 лютого 2014 р. окупацію Автономної Республіки Крим. У зв'язку з цим росія не змогла не згадати про новий, засадничий принцип міжнародного права, ще не введений офіційно до Статуту ООН, але який є загальноновизнаним і вже широко застосовується, а саме – «обов'язок захищати». У такий спосіб здійснюється інструменталізація політичного конструкту «російськомовне населення» України з метою перетворення його на геополітичну зброю та знаряддя відновлення імперії, реалізація чого становить небезпеку для української державності. Пункт 13.9. рішення КСУ: виходячи з об'єктивного стану, в якому натеper перебуває Україна у зв'язку з військовою агресією з боку рф і використання нею «мовного питання» як одного з інструментів своєї геополітичної експансії, Конституційний Суд України наголошує, що загроза українській мові рівнозначна є загрозою національній безпеці України [10].

Не українська мова розколює суспільство, а російська. Зросійщені українці – це результат окупації рф. Якщо в Україні не буде української, то не буде України. Якщо в Україні не буде російської – Україна стане незалежною. Варіанту «лишити, як було» немає. Неможливо примирити всередині однієї країни дві мови, тому що дві мови – це дві

держави; російська та українська культури взаємозаперечують одна одну; російська мова – це політичний інструмент для асиміляції та знищення українців як нації. Російська мова тримала вкупі поневолені країни СРСР. А коли СРСР припинив своє існування, тодішній міністр закордонних справ А. Козирев використав так званий термін «русскоязычное население» (як стверджує П. Гриценко). Таким чином, росія не втратила впливу та отримала легітимне право втручатися в життя держави, обґрунтовуючи це захистом так званого «російськомовного населення» України. Конституційний Суд України визнав, що влада рф використовує російську мову як один із інструментів геополітичної експансії. Цим історичним рішенням КСУ визнав Закон в цілому таким, що відповідає Конституції України, а «мовне питання» – одним із головних політичних інструментів геополітичної експансії рф. КСУ ствердно наголосив, що «загроза українській мові рівнозначна є загрозою національній безпеці України». Нелегітимний президент рф в. путін вважає, що «граніц нет... рускій мір – не територія, а люди... ми захищаєм свої традиції, культуру і людей». Русифікація – перший етап окупації. Це вже вторгнення. За ним обов'язково слідує другий етап – анексія території. Коли народ не реагує на поширення російської мови та підпадає під маніпуляції про «дискримінацію», отримуємо сценарій Білорусі. У 1995 р. «білорусизація» була припинена референдумом, який провели з ініціативи самопроголошеного президента Білорусі О. Лукашенка через неправильне розуміння ситуації з рівноправністю мов, та «щоб не обмежувати права російської мови», білоруси вирішили надати їй, нарівні

з білоруською, статус державної. Це й стало початком тотального зросійщення громадян Білорусі. Гіркий досвід білорусів має розуміти кожен зросійщений українець. Якщо народ дозволяє проникати російській мові всередину країни та окупувати свої території, він отримує два варіанти: 1. Добровільне зросійщення. Це пасивна окупація без жодного патрона. Ризик втрати незалежності назавжди. Через кілька поколінь це будуть повністю росіяни (сценарій Білорусі). 2. Війна за «прітесненіє». Бо відродження своєї ідентичності рф сприймає як загрозу «руському миру» на тій території (сценарій України). Світогляд «какая різниця» стає причиною для вбивства. Мова і політика йдуть поруч. Особливо в Україні. Інакше не було б сотень заборон, цькування і врешті фізичного знищення. Межі «руського мира» є межами російської імперії, і вони закінчуються там, де звучить російська мова. Російська мова дорівнює російський танк, дрон, ракета. Контент-маркетингова агенція TOP Lead у своєму телеграм-каналі, спираючись на дослідження «Економічної правди», опублікувала інформацію, що за 2023 р. українці спожили російського контенту (на YouTube та музичних стрімінгових сервісах) на 81,6 млн. доларів, 5 млн. з яких у вигляді податків пішло в бюджет рф. Так, російські автори контенту заробляють на українських переглядах чи прослуховуваннях і платять з цього доходу податки в російський бюджет. Тобто українці лише за один рік оплатили 10000 фру-дронів для російської армії, де 500 доларів – вартість 1 фру-дрона. Споживати російський контент означає ставати учасником російської агресії проти України та давати можливість впливати на себе.

На сьогодні мова має ще більше значення. Не лише як культурний маркер, а й засіб оборони: інформаційної, ідеологічної, зрештою, військової. На нашу думку, основою сучасної державної мовної політики має бути тотальна українізація. Заходячи на ТОТ України, український військовий має нести не лише Державний Прапор України, але й українську мову як символ національної ідентичності української нації.

У рішенні КСУ 14.07.2021 р. зазначено, що «загроза українській мові рівнозначна загрози національній безпеці України, існуванню української нації та її держави... Поряд із Державним Прапором України, Державним Гербом України та Державним Гімном України українська мова є невіддільним атрибутом Української держави. Тому будь-які прояви зневаги до державної мови слід розцінювати як такі, що ганьблять саму державу, а отже, є недопустимими. Публічний глум над українською мовою або її умисна дискредитація є зазіханням на конституційний лад України, образою національної гідності її громадян, що має бути переслідуючим за законом» [10]. Тобто будь-які випадки порушення Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) мають бути взяті до уваги та зупинені на законодавчому рівні, а порушники – притягнені до відповідальності відповідними органами. Сучасна державна мовна політика України має бути спрямована на: 1) повернення кордонів та сфер функціонування державної мови українців на всій території Української держави, а особливо у східних, південних та деокупованих територіях України; 2) відстоювання прав української мови на функціонування у

всіх сферах суспільного життя на усіх територіях України, а особливо у східних, південних та деокупованих територіях України; 3) розширення функціонування державної мови у всіх сферах функціонування та на всіх територіях України (особливо у східних, південних та деокупованих територіях України). В української нації має бути сформований високий рівень групової національної ідентичності (мова, культура, традиції, історія), адже це дає відчуття належності до однієї нації та створює внутрішню опору нації (не економіка, не податки, не рівень життя і навіть не зброя, бо це зовнішні атрибути). Держава-агресор ніколи не розіграє мовну карту в Польщі, тому що поляки мають кордони, внутрішню опору – високий рівень групової (національної) ідентичності, яка формується на основі мови, історії, культури, спільних традицій. Вони відчувають свою належність до однієї групи (нації). Нація – це є також група. Чим вищий рівень групової (національної) ідентичності, тим більший потенціал групи (нації), тим вона сильніша, тим більше учасники групи (нації) можуть зробити разом, їх не просто роз'єднати, вони прагнуть до автономії. Тому у Польщі не буде розколу суспільства, бо поляки не сумніваються, вони мають високий рівень національної ідентичності, їх ніхто не буде їхати «заціщати» на танках. А якщо якийсь росіянин чи російськомовний скаже, що його «притісняє» польська мова в Польщі, то до нього застосують кардинальні методи (наприклад, депортація з країни). Зросійщені становлять іншу групу, бо об'єднані іншою мовою, культурою, мають інший інформаційний простір. Вони так само мають високий рівень групової ідентичності

і так само прагнуть до автономії. Ось чому дві мови дорівнює дві держави. Таке суспільство приречене на розкол. Така країна не розвивається, бо кожен тягне на свою сторону. Аж поки одна не асимілює іншу або вони утворять дві окремі держави. Білорусь – гарний приклад країни завершеної асиміляції. Білорусам не вистачило націоналізму. Протистояти російському геноциду може тільки наступальний націоналізм. Українська держава тримається на радикальних україномовних, які чинять опір і принаймні хоча б тримають баланс. Якщо їх не стане, то всі інші толерантні дуже швидко здадуться, тому що існує поняття мовної домінантності. Російська мова – домінантна мова, що спрямована на асиміляцію та є інструментом окупації. З війною радикальних україномовних стає все менше, а росіян більше кількісно, а це означає, що в нас один радикально україномовний має бути на трьох росіян. Йдеться за виживання нації, тому кордони державної мови мають бути стійкими. Лагідна українізація і толерантність тут не допомогли. Сучасна державна мовна політика має бути стійкою і послідовною: 1) повернення кордонів державній мові; 2) відстоювання прав української мови; 3) розширення функціонування державної мови.

Лінгвоцид (від лат. lingua – мова і caedere – убивати) – складова частина політики етнокультурної асиміляції (етноциду), мовна політика, що виявляється в цілеспрямованій діяльності державних і недержавних (релігійних, освітніх, громадських, професійних та ін.) інституцій, спрямованій на обмеження функціональної сфери мови певного народу на його етнічній території та її поетапну ліквідацію [12].

Отже, лінгвоцид у перекладі з латинської мови означає мововбивство. Лінгвоцид як цілеспрямоване нищення української мови як визначальної ознаки національної ідентичності української нації з боку РФ впродовж багатьох століть є незаперечним історичним фактом та визнаний рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 № 1-р/2021 (справа № 1-179/2019(4094/19)). «Шляхом репресій, „розстріляного відродження“, голодоморів, запровадження вищої освіти лише російською мовою, „гармонізації словників“ тощо українська мова стала жертвою лінгвоциду, а українське суспільство зазнало тотального зросійщення» [10].

З початку повномасштабної агресії РФ проти України (24 лютого 2022 р.) Уповноваженим із захисту державної мови Тарасом Кременем було ініційовано збір фактів лінгвоциду української мови. Працівниками Секретаріату з відкритих джерел та проросійських пропагандистських інтернет-ресурсів зафіксовано понад 200 випадків витіснення української мови з публічного простору та суспільного вжитку, в тому числі переслідування, дискредитацію громадян України та репресії за мовною ознакою, що є однією зі складових політики знищення українського народу, його ідентичності та державності. Дії окупаційних адміністрацій на тимчасово окупованих територіях щодо мовного питання є схожими незалежно від регіону. Масштаби витіснення державної мови залежать від тривалості

окупації, під якою перебував населений пункт. Вилучення або витіснення української мови зі вжитку відбувається одночасно з її заміщенням російською... На цей час випадки, що свідчать про витіснення державної мови та плану асиміляційну політику окупантів, зафіксовані у таких п'яти сферах суспільного життя: культурній, освітній, офіційного спілкування та публічному просторі [9].

Окупаційна адміністрація, захоплюючи органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної і комунальної форм власності, змінювала мову їх діяльності, у тому числі мову нормативних актів, діловодства та документообігу в цілому. Засідання, заходи, зустрічі, робоче спілкування, пов'язане з виконанням посадових обов'язків, провадяться виключно російською мовою. На територіях, що тривалий час перебувають в окупації, поширюють дію російського законодавства, що змінює мову нормативно-правових актів, якими змушені керуватися місцеві жителі. Також, за інформацією російських ЗМІ, відбувається інтеграція захоплених територій до російської системи правового супроводу, зокрема у Херсонській області, де окупаційна адміністрація, плануючи спочатку запровадити російську мову як другу державну, анонсувала заборону документообігу українською мовою. Ця інформація була поширена російською газетою «Комерсант», у якій наводились слова колишнього т. зв. «заступника голови військово-цивільної адміністрації» К. Стремоусова: «Документообіг буде вестися винятково російською мовою. Тією рідною мовою, якою спочатку все життя розмовляла Херсонська область» [8]. Також у російських ЗМІ

поширювалась інформація про видання т. зв. «указу» окупаційної адміністрації Харківської області щодо застосування російської мови як офіційної для ведення документації. Українській мові відводилася роль регіональної, застосування якої є необов'язковим.

Уповноваженим із захисту державної мови Т. Кременем було виявлено та задокументовано, що місцеві окупаційні сили унормовують життя в громадах т. зв. «нормативними актами», що виконані недержавною мовою. Серед зафіксованих із відкритих джерел випадків: т. зв. «наказ» щодо скасування комендантської години м. Херсон у період святкування Великодня; т. зв. «розпорядження» про введення в обіг російського рубля на території Каховського району (Херсонська обл.); т. зв. «наказ» щодо надання списків квартир, власники яких залишили м. Херсон, з метою їх конфіскації і передачі іншим особам; повідомлення щодо необхідності отримання «тимчасових дозволів» на здійснення господарської діяльності на території Каховського району; звернення окупаційного керівництва Херсонської області до російських представників влади щодо встановлення пам'ятника Катерині II; розпорядження та указ окупаційного керівництва Херсонської області щодо встановлення курсу обміну валют та цін на товари та послуги; т. зв. «указ» окупаційного керівництва Херсонської області щодо використання бухгалтерської програми; т. зв. «указ» окупаційного керівництва Херсонської області щодо посилення відповідальності за скоєння окремих правопорушень, які посягають на громадський порядок і громадську безпеку; т. зв. «розпорядження» окупаційної Каховської військової

адміністрації (Херсонська обл.) щодо посилення пропускового контролю на території Каховського району; т. зв. «постанова» самопроголошеної «ДНР» щодо позбавлення права власності на нерухомість у м. Маріуполь (Донецька обл.); т. зв. «указ» окупаційного керівництва Херсонської області щодо тарифів на комунальні послуги; т. зв. «указ» і «порядок» окупаційного керівництва Херсонської області щодо заходів із заохочення здачі зброї; т. зв. «указ» окупаційного керівництва Херсонської області щодо реєстрації громадян, які втратили документи. Мовою звернень до окупаційних органів є російська. Витіснення письмової форми української мови з офіційного діловодства супроводжується також обмеженнями у застосуванні її усної форми під час виконання службових обов'язків. Під час офіційних засідань, заходів, зустрічей, інформування громадян застосовується недержавна мова: зустріч т. зв. «голови уряду Херсонської області» з представниками сільськогосподарської галузі регіону проводилася російською мовою; урочисті заходи відверто пропагандистського характеру до Дня перемоги супроводжувалися російськомовними промовами з боку представників окупаційної адміністрації м. Волновахи (Донецька обл.); недержавною мовою відбувалися і оповіщення громадян з різних питань суспільно-політичного життя, зокрема в соціальній сфері щодо виплат пенсій і з питань проведення незаконних референдумів. Змінюється формат і мова роботи таких державних установ, як органи реєстрації актів цивільного стану: церемонії укладання шлюбу у Херсоні здійснювалися недержавною мовою та з використанням символіки країни-агресора (прапор,

гімн); свідоцтва про шлюб були видані російською мовою; реєстрація факту народження дитини теж супроводжувалася видачею свідоцтва про народження російського зразка. Зафіксовані й інші випадки заміни вітчизняних офіційних документів на російські: сервісні центри з видачі водійських посвідчень у м. Херсон видавали документи, що посвідчують право фізичної особи на керування транспортним засобом, виконані за російським зразком; видачі російських свідоцтв про здобуття повної загальної середньої освіти; відкриття пунктів прийому документів на отримання російського громадянства («паспортний стіл») з подальшою видачею паспорта країни-окупанта (Нова Каховка, Херсонська обл.); платіжні документи та рахунки на оплату комунальних послуг виконуються російською мовою [9].

Варто відзначити, що українська мова є вагомою частиною культури українського народу, а мистецтво, література творяться нею, тому знищення об'єктів та пам'яток культури є складовою лінгвоциду. За даними інтерактивної «Мапи культурних втрат», за попередніми підрахунками, станом на грудень 2022 року понад 550 різних пам'яток та об'єктів культури були зруйновані внаслідок повномасштабного військового вторгнення росії на територію України [13]. Окупанти максимально заміщують функціонування української мови у сфері культури на ТОТ України: заміна мови проведення масових культурно-розважальних заходів; зміна або створення нових музейних експозицій; популяризація та нав'язування російських та радянських музичних творів; демонстрації фільмів російською мовою; демонтажі українських меморіалів та встановленні

символів радянської епохи, сучасної культури країни-агресорки; вилучення української літератури та наповнення бібліотек російськомовними та пропагандистськими виданнями та ін. Всі ці дії є складовою російської окупаційної політики у боротьбі з українською ідентичністю.

На думку мовознавців В. Іванишина та Я. Радевича-Винницького, лінгвоцид спрямовується в першу чергу проти писемної форми мовлення [5, с. 21]. Російські окупаційні війська системно розпочали масштабну боротьбу з українськими книгами. Задokumentовано знищення книг з архіву Героя України В'ячеслава Чорновола в м. Буча (Київська обл.); вилучення українськомовної літератури зі шкільної бібліотеки в м. Верхньоторецьке (Донецька обл.); викрадення українськомовних книг з міських бібліотек в м. Щастя (Донецька обл.); вилучення з бібліотек тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької, Чернігівської та Сумської областей історичної та художньої літератури та її подальше знищення [9]. Головний редактор видання «Трибун» О. Артюх у своєму телеграмі опублікував фото листа, який росіяни розсилають по навчальних закладах окупованої Луганщини, де йдеться про вилучення 365 українських книжок. Крім цього, окупанти вимагають позбутися всієї української літератури на тему голодомору, методичок та довідників з історії України й навіть дитячих коміксів.

Проект Радіо Свобода «Новини Приазов'я» дізнався, у якому становищі опинилася українська мова на ТОТ України та яку кінцеву мету переслідує окупаційна влада, русифікуючи всі сфери життя на цих українських землях. За

словами голови Запорізької обласної військової адміністрації І. Федорова, рф наразі впроваджує так званий «комплексний план протидії ідеології тероризму на 2024 – 2028 рр.», ухвалений в. путіним у кінці 2023 р. Центр національного спротиву повідомив, що на окупованій частині Херсонщини є випадки, коли населення не переходить на російську мову при спілкуванні з жителями рф, які приїхали туди на заробітки. Тому окупаційна влада збирається відкрити мовні курси з російської мови для підвищення «загального рівня» російської мови українців. Кандидат історичних наук із Херсона А. Петрик згадав, як рф усіма можливими способами намагалася русифікувати це місто відразу після початку його окупації. «Я думаю, що і жителі Херсона, і на правобережжі, пам'ятаючи оці заходи з розповсюдженням імперських нарративів, проведення всяких білбордних кампаній так званих, коли розміщувалися на розтяжках, на білбордах портрети російських полководців, імператорів, інших імперських діячів. І все це було на вулицях Херсона і насаджувалась думка про російський характер Херсона, про спільність історій і так далі. Все це ми бачили, починаючи з кінця весни–літа 2022 року до моменту визволення території правобережної Херсонщини. Окупанти, по суті, діють у всіх можливих і доступних їм сегментах роботи, починаючи навіть з дошкільних закладів», – зауважив А. Петрик. Проте населення на ТОТ залишається з українською мовною ідентичністю, підкреслює історик. Таким чином, плани загарбників з витравлювання української мови на цих землях провалилися. Проте, на думку А. Петрика, надалі російська влада запроваджуватиме ще більш жорсткі

методи (розстріли, катування, масове виселення населення, депортації людей, викрадення дітей), які абсолютно повторюють сталінські часи Радянського Союзу, щоб русифікувати окуповані території. Директор Агентства розвитку Приазов'я, політолог Костянтин Батозський, згадуючи окупований Маріуполь, зважає на те, що рф повертає його до епохи радянської доби: окупанти планують перейменувати Маріуполь у Жданов; повертають радянські назви вулиць, районів міста (наприклад, українському проспекту Миру повернуто назву вулиці Леніна); окупаційна влада вкладає великі ресурси в освіту, русифікуючи дітей; окупанти маркують свою присутність і постійно розміщують велику кількість зовнішньої реклами, агітаційних матеріалів (наприклад, «Донецьк і Маріуполь, брати навечно»). Українська мова у Маріуполі зникає, каже політолог. Одним із факторів є те, що у місті тепер живе велика кількість трудових мігрантів (громадяни з Таджикистану, Киргизстану, Узбекистану тощо). Доктор соціологічних наук, керівник Інституту конфліктології та аналізу росії О. Шульга розповів «Новинам Приазов'я», що рф на окупованих територіях використовує радикальні методи викорінення всього українського, що не є новими для російської системи: заборона всього, що було там до окупації (мова, політичні, громадські, релігійні організації, просто зачищення символічної сфери); фізична заміна людей, витіснення тих, хто не згоден до кінця. Проте змінилися інтенсивність, жорсткість і темпи заселення окупованих територій жителями рф, зауважив він, тому «заморожування» війни сприятиме продовженню цих процесів. Головна мета, яку переслідує рф на

окупованих територіях, – це асиміляція українського населення та уніфікація, додав О. Шульга [15].

Отже, підсумовуючи, можемо виокремити такі аспекти русифікації українців в окупації на ТОТ України: мовні курси з російської мови для українців; посилення русифікації; повернення до радянської епохи; асиміляція й уніфікація.

З початку збройної агресії рф на територію України спостерігаємо динаміку розвитку мовної ситуації, зумовлену російським нападом:

1. Повномасштабне російське вторгнення стало катализатором активізації процесу українізації. Українська мова поступово починає домінувати в тих регіонах (Схід і Південь України) і сферах (неформальне спілкування, професійна зайнятість, віртуальний простір), де тривалий час не посідала провідних позицій. Про це свідчать результати загальнонаціонального опитування щодо мовного питання в Україні, який провела соціологічна група «Рейтинг» у березні 2022 р. Повномасштабне вторгнення консолідувало українське суспільство та відчутно вплинуло на ставлення громадян до питання статусу мови. Переважна більшість – 83% опитаних – висловила думку, що єдиною державною мовою має бути українська. Якщо до 24 лютого 2022 р. за надання державного статусу російській мові виступало 25% респондентів, то вже за місяць їх лишилось усього 7% [14].

2. Вимушений виїзд українських громадян за межі України пожвавив інтерес іноземців до вивчення української мови – за кілька місяців після російської агресії вона стала однією із популярних європейських мов. Відчутно підвищився

рейтинг української мови на світовому рівні. На знак солідарності з нашою країною українську мову почали вивчати понад 1,3 млн. іноземних користувачів. Особливої популярності вона набула в державах, які прийняли найбільшу кількість біженців з України (за повідомленням онлайн-платформи з вивчення мов Duolingo).

3. Розширення україномовної аудиторії. Цю тенденцію засвідчують результати опитування «Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го», що провів Київський міжнародний інститут соціології, де є показові зрушення у мовній ситуації, а саме: збільшення у повсякденному житті частки респондентів, які спілкуються українською мовою, та зменшення частки російськомовних. У грудні 2022 р. 41% опитаних зазначили, що спілкуються винятково українською, ще 17% – переважно комунікують українською. Натомість тих, хто розмовляє тільки російською, виявилось 6%, переважно російською – 9%. Проти 2017 р. частка україномовних зросла на 8%, а російськомовних зменшилася на 11%; різке збільшення у 2022 р. частки людей, які вважають російську мову взагалі неважливою. Таких виявилось 58% – у 2014 р. їх було всього 9%. Показово, що навіть у традиційно російськомовних регіонах – на Півдні та Сході – такої думки дотримується 46% мешканців; різке зростання на Півдні й Сході України кількості громадян, котрі пов'язують себе з українською національністю. Якщо 2017 р. таких було 64%, то 2022 р. – 90% [6].

4. Українська мова набуває популярності також в інтернет-просторі. До прикладу, онлайн-біржа Freelancehunt налаштувала власний сервіс таким чином,

що українською відкривається будь-яка пошукова сторінка для користувачів з України. За інформацією ресурсу, частка фрилансерів, яка до війни обирала українську мову, коливалася в межах 11–30%. Після російського вторгнення цей показник виріс до 96% [7].

5. Російська збройна агресія призвела до масштабного переміщення населення зі Сходу України в центральні та західні регіони. Переважна більшість внутрішніх переселенців – російськомовні. Отже, склалися сприятливі обставини для опанування української мови багатьма внутрішньо переміщеними особами. З цією метою 2022 р. активно реалізовано проект «Єдині». Опісля восьми проведених курсів перейти на українську вдалося майже 50 тис. людей [11]. Внутрішньо переміщені особи, а особливо їхні діти, які опиняються переважно в україномовному просторі, швидше опановують українську та стають її носіями, цим самим значно розширюючи її функціонування.

6. Крім позитивних зрушень у становищі української мови у 2022–2023 рр., у 2024 р. спостерігаються негативні тенденції, наприклад, мовні скандали, що пов'язані з приниженням української мови зросійщеними громадянами (в Одесі слухачку за зауваження модерувати конференцію державною мовою вивели із залу організатори; у Бучі через заклик розмовляти українською побили жінку; у Києві двоє чоловіків побили дівчину за українську мову). Російська пропаганда працює безперебійно, особливо зараз, коли українська мова почала відроджуватися від лінгвоциду. Зросійщені громадяни мають низький рівень національної свідомості та ідентичності, тому на них діє рашистська пропаганда.

Вони свою позицію відстоюють тим, що, на їхню думку, Україна – вільна країна, мова не закінчить війну, «какая різниця» тощо. Чомусь за порушення мовного закону зросійщені громадяни переважно не несуть відповідальності перед законом, тому українська держава має системно і комплексно проводити виважену мовну політику для всебічного поширення української у гуманітарному просторі України.

З приводу рекомендацій комплексу заходів для органів державної влади та інших суб'єктів політики української держави щодо особливостей сучасної державної мовної політики у східних і на деокупованих територіях України пропонуємо: 1) ґрунтуючись на законі української держави, внести зміни до статті 10 Конституції України, а саме позбавити російську мову привілейованого статусу; 2) визнати на законодавчому рівні лінгвоцид української мови на деокупованих, тимчасово окупованих територіях (ТОТ) України як різновид геноцидної політики російської федерації щодо України та українців; 3) запровадити мовну поліцію у кожній області України для дотримання норм діючого мовного закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», врегулювання мовних конфліктів та захисту української мови; 4) включити до освітньої програми загальноосвітніх навчальних закладів твори з української літератури національно-патріотичного спрямування для формування та зміцнення національної ідентичності, утвердження мовної стійкості учнів; 5) переглянути наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження концептуальних засад реформування історичної освіти в системі загальної

середньої освіти», оскільки об'єднання предмета історії України з предметом всесвітньої історії не підсилить знання з історії України, а послабить, тому що історію України треба вивчати як історію окремого українського народу, а не поєднувати з історією інших народів; б) запровадити обов'язкове вивчення предмета «Українознавство» у загальноосвітніх та вищих навчальних закладах для утвердження національної ідентичності української молоді; 7) на державному рівні внести зміни до Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» та визначити цілі державної мовної політики на тимчасово окупованих територіях України; 8) розробити комплексну державну програму з відновлення функціонування української мови в східних, південних, деокупованих та тимчасово окупованих територіях України у всіх сферах суспільного життя для підвищення ефективності державної мовної політики на цих територіях в контексті зміцнення національної ідентичності та забезпечення національної безпеки України.

Отже, сучасна державна мовна політика України має реалізовуватись у контексті україноцентричної парадигми в усіх сферах суспільного життя на всій території України, особливо у східних, південних та на деокупованих територіях, які найбільше постраждали від зрощення, асиміляції та лінгвоциду. Зміни, які ми рекомендуємо внести в українське законодавство, сприятимуть українізації гуманітарного простору України та поширенню функціонування української мови у всіх сферах суспільного життя.

Висновки. Проаналізувавши становище української мови під час російсько-української війни, зокрема правовий та лінгвоцидний аспекти, ми прийшли до таких висновків: 1) охарактеризовано сутність державної політики України щодо забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованих територіях української держави; 2) сучасна державна мовна політика України має базуватися на всебічному виконанні мовного Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» 2019 р.; 3) наведено приклади лінгвоциду, антиукраїнської діяльності російських окупантів на тимчасово окупованих та деокупованих територіях України; 4) виявлено, що на ТОТ України в усіх сферах суспільного життя окупантами здійснюється цілеспрямована політика витіснення державної української мови шляхом заміщення її на російську; 5) виокремлено такі аспекти русифікації українців на ТОТ України, як мовні курси з російської мови для українців, повернення до радянської епохи, асиміляція й уніфікація; 6) простежено динаміку розвитку мовної ситуації, зумовленої російською збройною агресією проти України, з 24.02.2022 р. і до сьогодні; 7) рекомендовано комплекс заходів для органів державної влади щодо вдосконалення державної мовної політики України, зокрема в східних, південних областях і на деокупованих територіях, враховуючи регіональні особливості, з метою зміцнення української національної ідентичності та мовної стійкості українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання

правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21.04.2022 № 2217-IX (2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n173> (дата звернення: 30.09.2024).

2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII (2014). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-VII#Text> (дата звернення: 30.09.2024).

3. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25.04.2019 № 2704-VIII (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 30.09.2024).

4. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 № 2268-VIII (2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> (дата звернення: 30.09.2024).

5. Іванишин, В., Радевич-Винницький, Я. *Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України*. Дрогобич, 1994. 218 с. С. 21.

6. Кулик, В. Мова та ідентичність в Україні на кінець 2022-го. Збруч. 07 січ. 2023. URL: <https://zbruc.eu/node/114247> (дата звернення: 30.09.2024).

7. Морозов, О. 96% фрилансерів перейшли на українську мову після 24 лютого. URL: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/332871-96-frilanseriv-pereyshli-na-ukrayinsku-movu-pislya-24-lyutogo> (дата звернення: 04.12.2024).

8. Окупанти на Херсонщині готуються заборонити українську мову в документах. URL: <https://hromadske.ua/posts/okupanti-na-hersonshini-gotyuyutsya-zaboroniti-ukrayinsku-movu-v-dokumentah> (дата звернення: 30.09.2024).

9. Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у

2022 р. URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/richnyi-publichnyi-zvit-za-2022-rik> (дата звернення: 30.09.2024).

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14.07.2021 № 1-п/2021 (справа № 1-179/2019(4094/19) (2021). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf (дата звернення: 30.09.2024).

11. У січні стартує дев'ятий безкоштовний онлайн курс вивчення української мови. *Вечірній Київ*. 26 груд. 2022. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/76276/> (дата звернення: 04.12.2024).

12. Українська мова. *Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін. 2-ге вид. Київ, 2004. 824 с. С. 315.*

13. Український культурний фонд. Мапа культурних втрат. URL: <https://uaculture.ucf.in.ua/culture-loss/> (дата звернення: 04.12.2024).

14. Шосте загальнонаціональне опитування: мовне питання в Україні (19 березня 2022). Соціологічна група «Рейтинг». 25 березня 2022. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html (дата звернення: 04.12.2024).

15. Янковський, О., Бадюк, О. «Розмовляти українською небезпечно, бути українцем – злочин»: посилення русифікації в окупації. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/povuny-pryazovya-posylennya-rusyfikatsiyi-v-okupatsiyi/32977221.html> (дата звернення: 04.12.2024).

REFERENCES

1. *Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Regulation of the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" as of 21.04.2022 No. 2217-IX*. [online] Available

at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2217-20#n173> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

2. Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine" as of 15.04.2014 No. 1207-VII. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-VII#Text> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

3. Law of Ukraine "On Ensuring Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" as of 25.04.2019 № 2704-VIII. [online] Available at: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

4. Law of Ukraine "On the Peculiarities of the State Policy on Ensuring the State Sovereignty of Ukraine in the Temporarily Occupied Territories in Donetsk and Luhansk Regions" as of 18.01.2018 No. 2268-VIII. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

5. Ivanyshyn, V., Radevych-Vynnytskyi, Ya. (1994). *Language and Nation: Theses on the Place and Role of Language in the National Revival of Ukraine*. Drohobych, 218 p., 21 p. [in Ukr.]

6. Kulyk, V. (2023). Language and Identity in Ukraine by the End of 2022. *Zbruch*. 07 January. [online] Available at: <https://zbruc.eu/node/114247> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

7. Morozov, O. (2024). 96% of Freelancers Switched to the Ukrainian Language after February 24. [online] Available at: <https://www.village.com.ua/village/city/city-news/332871-96-frilanseriv-pereyshli-na-ukrayinsku-movu-pislya-24-lyutogo> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

8. *Occupiers in Kherson region are preparing to ban the Ukrainian language in documents*. (2024). [online] Available at: <https://hromadske.ua/posts/okupanti-na-hersonshini-gotuyutsya-zaboroniti-ukrayinsku-movu-v-dokumentah> [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

9. *Annual Report on the Status of Compliance with the Law of Ukraine. "On*

Ensuring Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" in 2022. [online] Available at: <https://mova-ombudsman.gov.ua/richnyi-publichnyi-zvit-za-2022-rik> 253 p. [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

10. *Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the Case on the Constitutional Submission of 51 People's Deputies of Ukraine on the Compliance with the Constitution of Ukraine (Constitutionality) of the Law of Ukraine. "On Ensuring the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language" as of 14.07.2021 No. 1-p/2021 (case No. 1-179/2019(4094/19)*. (2022). [online] Available at: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/1_p2021.pdf [Accessed 30 Sept. 2024]. [in Ukr.]

11. The Ninth Free Online Course for Studying the Ukrainian Language will Start in January. (2022). [online] *Evening Kyiv*. 26 December. Available at: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/76276/> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

12. Rusanivskyi, V., Taranenko, O., Ziabliuk, M., et al., eds. (2004). Ukrainian Language. *Encyclopedia*. 2nd ed., corr. and suppl. Kyiv, 824 p., 315 p. [in Ukr.]

13. *Ukrainian Cultural Fund. Map of Cultural Losses*. (2024). [online] Available at: <https://uaculture.ucf.in.ua/culture-loss/> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

14. Sixth Nationwide Survey: Language Issue in Ukraine (2022). [online] *Sociological Group "Rating"*. 25 March. Available at: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/language_issue_in_ukraine_march_19th_2022.html [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

15. Yankovskyi, O., Badiuk, O. (2024). "Speaking Ukrainian is Dangerous, being Ukrainian is a Crime": Increasing Russification in the Occupation. [online] Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-posylennya-rusyfikatsiyi-v-okupatsiyi/32977221.html> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

Summary

STATUS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE DURING
THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: LEGAL AND LINGUICIDE ASPECTS

Nataliia BEZSMERTNA

orcid.org/0000-0001-8853-1110

junior research fellow

of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: Natalia_bs@ukr.net

Relevance of the research. In the context of the Russian-Ukrainian war, the issue of uniting the citizens of the Ukrainian state into a monolithic political nation in order to defeat the aggressor state became a priority. To consolidate all efforts, in addition to military, political, economic, international, and other factors, the Ukrainian language plays an important role as an important factor in uniting citizens, strengthening their national identity and self-awareness. Therefore, a scientific understanding of the situation of the Ukrainian language during the Russian-Ukrainian war, namely, understanding the legal and linguicide aspects, is an important contribution to ensuring the consolidation of the Ukrainian nation.

The **purpose** of the study is to analyze the status of the Ukrainian language during the Russian-Ukrainian war, namely, to understand the legal and linguicide aspects.

Conclusions. The essence of the state policy of Ukraine regarding the protection of the rights and freedoms of citizens and the legal regime in the temporarily occupied territories of the Ukrainian state. It is shown that the modern state language policy of Ukraine should be based on the comprehensive implementation of the language legislation of Ukraine. The essence of the concept of "linguicide" is explained and cases of linguicide, anti-Ukrainian activities of Russian occupiers in the temporarily occupied and deoccupied territories of Ukraine are given. The following aspects of the Russification of Ukrainians during the occupation in the TOT of Ukraine are highlighted: Russian language courses for Ukrainians, return to the Soviet era, assimilation and unification. The dynamics of the language situation caused by the Russian armed aggression against Ukraine have been traced since February 24, 2022, and till present days. A set of measures for state authorities and other subjects of the Ukrainian state policy for improving the state language policy of Ukraine has been recommended.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Ukrainian language, state language policy, Russian-Ukrainian war, linguicide, temporarily occupied and deoccupied territories of Ukraine, national identity.

«НІЩО НЕ БУДЕ ТАК, ЯК РАНІШЕ»: НОВИЙ СВІТ ПІСЛЯ ВІЙНИ

Микола ВАСЬКІВ

orcid.org/0000-0003-3909-1213

доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: myvaskiv@ukr.net

Анотація. *Йдеться про відтворення докорінних змін світоустрою та соціально-психологічного індивідуального самосприйняття та сприйняття світу після великих воєн у художній літературі, зокрема наслідків російської війни проти України в сучасній українській мілітарній літературі. Непомірно велика кількість людських жертв, доценту знищених міст і сіл породжують обов'язок берегти пам'ять про загиблих героїв. Відбувається перехід від орієнтації на індивідуалізоване буття до об'єднання навколо колективних цінностей (держава, нація, національна культура, національна ідентичність тощо) та самовідданого захисту цих цінностей.*

Ключові слова: *мілітарна (комбатантська) література, проблематика твору, відтворення світогляду, самосприйняття переможця, месіанізм.*

Постановка проблеми. Великі війни протягом XIX–XX століть були потужними ударами не лише по економіці, культурі втягнутих до них держав, а й по суспільному та особистому світобаченню, розумінню сенсу буття, реальності й перспектив розвитку. Чи не домінантним було усвідомлення, що світ у ході й після війни докорінно змінився. Передусім такого страшного удару суспільній та індивідуальній свідомості завдали дві світові війни. Перша світова війна сприймалася як безсенсовна, нічим не виправдана кількामільйонна бійня, після чого повернення до попереднього буття було вже неможливим. Це не могло оминати художню літературу.

«Перша світова війна справила вплив на переважну більшість письменників. <...> Війна значною мірою відбилася на їх світосприйнятті, стала однією із провідних тем у творчості» [10, с. 5]. Понад те, можна стверджувати, що белетристика чи не першою діагностувала

планетарний характер змін, що найповніше відбилася у феномені «літератури втраченого покоління». «Перша світова війна, наростаюча криза капіталістичної системи сприяли виникненню на Заході особливого літературного феномену, що отримав назву “літератури втраченого покоління”. <...> письменники побували на війні, бачили її жахи та страждання. Вони втратили свої попередні ілюзії, “загубилися” на війні, зненавидівши її як жорстоку бойню. Проте із плином часу термін “утрачене покоління” набув значно ширшого сенсу. Представники “втраченого покоління” з гуманістичних позицій засуджували війну, брехню, фальш, лицемірство буржуазного суспільства. Вони створили яскраві, що запам'ятовуються, образи молодих людей, фізично й духовно скалічених війною <...> Кохання, фронтова дружба, забуття у вині – ось що вони протиставляли жорстокій війні. Та й цей відхід у приватне життя найчастіше виявлявся

ілюзорним, вирішувався у трагічному плані. Звідси песимізм, усвідомлення безглуздості життя, що пронизують багато творів “утрачених» [10, с. 6–7].

Стан дослідження проблеми. Перша світова зруйнувала модерністський культ людської індивідуальності, неповторності й цінності кожної людини, уніфікувавши її до спільного знаменника, коли «легко» можна людину замінити іншою чи просто знищити як непотрібну чи браковану деталь. «В сенсі вагомості певних своїх соціально-психологічних наслідків перша світова війна не поступалася другій, а можливо, і її перевершувала. Хоч би як руйнівник закоренілих ідеалів. <...> коли Європу переїзали траншеї, переділили мінні поля, обплутав колючий дріт, велика ілюзія розвіялася, залишаючи після себе таку саму велику порожнечу зневіри. <...> відчували себе обманутими подвійно, обманутими не лише державою, а й самим життям, ніби всією його очевидною безглуздістю» [8, с. 315–316]. Знищення непомірно великої кількості людей заради примарних ідей державних мужів, політиків постає в літературних творах особливо абсурдним.

Окопна війна в літературі часто зводилася до відтворення окопного побуту: «У його (Дос Пассоса. – М. В.) романі “Три солдати” (1921) майже немає батальних сцен, центр ваги перенесено на зображення тилового побуту, казарменної рутини. Всіх трьох героїв: крамаря, фермера, випускника Гарварду, який мріє стати музикантом, – “розмелює” воєнна машина. Безглуздість війни як концентрованого виразу пануючого в світі хаосу – тема роману Е. Е. Каммінґса “Велетенська печера” (1922)» [3, с. 73]. «Перед читачем розгортаються тужні картини:

дощ, бруд, сумний побут прифронтового містечка, солдати й офіцери, розчаровані у війні, охоплені апатією. Все частіше чутно розмови про безглуздість війни. <...> Письменник акцентує увагу на безглуздості, аморальності війни, оголюючи бруд її побутового боку» [7, с. 75].

Повсякденність військового побуту, поступова його звичність призводять до того, що жахи війни, її антигуманність, алогічність, потворність сприймаються як звичні («усе це (включаючи й людський мозок, розмазаний по стінці окопу, й вивалені нутрощі, й відірвані органи, й відчайдушний, незмовкний крик поранених коней) подається не інакше як моторошний, звироднілий, гротескний “побут” війни. <...> Важко уявити собі щось більш ненормальне, аніж війна, що стала побутом, стала повсякденністю, настільки засмоктала людину до своєї орбіти, що заміщує їй “справжнє” життя» [8, с. 321]). Так само художня література фіксує, що довготривала «звична» війна породжує певний розкол у суспільстві між тими, хто воював, і тими, хто жив у мирному тилу із захисними егоїстичними меседжами «я тебе туди не відправляв».

Герой роману В. Фолкнера «Солдатська нагорода» (1926) Дональд Мегон «повертається додому в рідну Джорджію фізично скаліченим. Та його “нагорода” – відчуженість у власній сім’ї, байдужість довколишніх, зрада нареченої» [3, с. 74]. Подібно до його долі, у багатьох творах ішлося про «про солдатів, які повернулися додому й не знайшли дому. Все нібито стоїть на попередніх місцях і все-таки до невпізнання змінилося. Колишні солдати почувають себе ніби в чужій країні, ніби серед людей, що говорять незрозумілою мовою. Й вони

туляться один до одного. Їм здається, що єдина їх опора – це колишнє фронтове товариство» [8, с. 328–329].

Руйнівною для усталеного нібито після Першої світової війни світу стала й наступна світова: «Тема другої світової війни <...> помітно вплинула на долю всього людства і залишила слід в історії кожної із країн-учасниць» [6, с. 290]. Та художня література не звелася лише до фіксування песимістичних настроїв, повної розгубленості в хаосі воєнного й післявоєнного життя. Вона також відтворює і велич людини, яка залишається нездоланною, життєствердною навіть на тлі найбільших злочинів, зрад тощо.

У творах Е. М. Ремарка йдеться про «покоління м о л о д и х і х о р о ш и х, яке демонструє, з одного боку, що може зробити з людиною війна, а з іншого – що як людина вона все-таки непереможна» [3, с. 323]; в його романах «не німці програють війну; її прогнала людяність, яка залишилася, проте, непереможною» [3, с. 328]. Відповідні процеси Т. Денисова фіксує в американській літературі. «Антивоєнні мотиви звучать на захист людської особистості. Така двоєдність взагалі характерна для зображення другої світової війни письменниками США, вона поглиблює їх твори, виводить їх на загальнолюдські мотиви, проблеми, істини» [6, с. 300].

Антивоєнний пафос літератури спрямовувався не лише на констатацію непереможності гуманізму, а закликав до непримиренного протистояння до будь-яких виявів фашизму, диктаторства, гноблення людської індивідуальності й гідності. «Безперервна боротьба за життя може спонукати особливо цінувати його – й не лише в собі, а й у ближньому; нестерпна важкість умов

може викувати волю та стійкість; жорстокість – розбудити доброту» [8, с. 333]. Парадокс у тому, що символом, моделлю такого диктату над людиною, його абсурдності постає армія – не лише армія загарбника, а й часто визвольна армія, коли обов'язкові засоби ієрархізації досягнення мети поступово затуляють цю мету або навіть підмінюють її.

«Наголос у найкращих антивоєнних романах США робиться на критиці тенденції до фашизації армії й суспільства, поміченої прогресивними письменниками в період війни в надрах самої американської армії, американського суспільства». «Сатиричне зображення армії стає традицією повоєнної літератури США, а розповсюдженими художніми засобами – гротеск, іронія, елементи фантастики» [6, с. 290, 297]. Цей струмінь в американській літературі настільки потужний, що Т. Денисова наголошує на цьому неодноразово: «Антимілітаристські тенденції живі і плідні в літературі США. Своєю головною спрямованістю антивоєнний роман вписується в американську традицію, бо сутність його зводиться до відстоювання особистості, в даному жанровому різновиді – проти армійської машини, яка і є головним механізмом пригноблення індивідуальності. Війна ж створює екстремальні умови для особистості і оптимальні – для машини гноблення» [6, с. 304].

Ще раз можемо повторити, що художня література, мистецтво загалом чутливо фіксують докорінні зміни в післявоєнних світобудові, суспільно- й індивідуально-психологічних реакціях на минуле й сучасність, взаєминах між державами, етносами, релігіями, людьми, розумінням сутності цих взаємин, суспільних інститутів, явищ тощо. Та

мистецтво також стає й попередженням, своєрідним щепленням, аби те жахливе воєнне минуле не повторювалося: «Якщо би навіть у ФРН не залишилося жодного відвертого, жодного замаскованого, жодного потенційного нациста, тридцяти-сорокові роки все одно не стали би минулим цілком подоланим. Те, що було, – чи світле, чи похмуре – було. Воно завжди з нами, й воно змінює нас. Кого – до гіршого, а кого – до кращого, але змінює» [8, с. 412]. Письменство має попереджати, робити все можливе, аби минуле не просто стало минулим, а й не робило нас гіршими, змінювало лише до кращого. Давати орієнтири для майбутнього руху в скоригованому напрямі.

Ось як метафорично цю місію мистецтва сформулював Курт Воннегут: «Я багато думав, навіщо потрібне мистецтво. Найкраще, що я міг надумати, це моя теорія канарки в шахті. Згідно цієї теорії митець потрібний суспільству, тому що він наділений особливою чуттєвістю. Підвищеною чуттєвістю. Він, як канарка, яку беруть з собою до шахти <...> вона борсається в клітці, ледве зачувши газ, коли люди із своїми грубими органами нюху ще й не підозрюють про наближення небезпеки» [6, с. 300].

Виклад основного матеріалу. Здавалось би, це абстрактна метафорика, бо світові війни – в минулому, їх повторення неможливе, як неможливі й великі, довготривалі війни загалом, хіба що якісь локальні збройні конфлікти. Російська війна проти України стала великою війною для всього, яка руйнує усталений світопорядок. «Права людини порушують всюди – і природні, і фундаментальні – навіть у країнах, які вважаються найбільш демократичними. Але порушення міжнародних угод – це великий крок до

загибелі цивілізації. Після анексії Криму і вторгнення Росії на материкову Україну світ уже ніколи не буде таким, як раніше. Його необхідно змінити. Ці тектонічні зсуви вже не склеїти дипломатією» [14]. Глобальна спільнота може за інерцією вдавати, що нічого екстраординарного не сталося. Так, це небачений за розмірами «конфлікт» після Другої світової війни, але він нібито вписується в низку інших конфліктів.

Можливо, для багатьох держав і суспільства це так і є, вони ховають голову в пісок, як колись це робили й ми, українці, коли йшлося про якісь «незрозумілі» війни, «конфлікти» в різних точках світу, які нас мало зачіпали. Не лише наші конкретні економічні політичні інтереси, а й наше гуманістично-психологічне світобачення, ставлення до інших людей, етносів («а що колись, ще до наших нових проблем, зачіпало мене більше – палання Нотр-Дам-де-Парі чи війна в Судані?» [12, с. 249]). Тепер до нас прийшла війна, яка руйнує наш зовнішній світ, а заодно й дуже особистий, суб'єктивний: «Очевидно, для професійних авторів і журналістів – це не перша і не остання війна, яку вони бачать. Однак – це наше єдине життя і реальність» [13, с. 238]. «Через критичну наближеність до цього вогнища, у якому палає світ, багато українців, а також ними перейнятих – і самі поплавлені, неадекватні. “Надто емоційні”, як кажуть організатори європейських фестивалів» [12, с. 250]. Учора ми були подібні до «організаторів фестивалів», тепер – дуже далеко від колишнього сприйняття війни, не чужої, а проти нас.

Як європейські літератури й література американська у час і після світових воєн були своєрідним сейсмографом, який фіксував визначальні зміни в

суспільному й особистому бутті, в соціально-психологічному сприйнятті світу, та запобіжником від повторення жахливих помилок минулого, так само й сучасна українська література, передусім мілітарна (комбатантська), тобто написана безпосередніми учасниками воєнного протистояння, чи не найпершою фіксує зміни в українській, а почасти й світовій колективній та індивідуальній свідомості. Передусім це стосується усвідомлення того, що весь довоєнний уклад життя залишається в минулому, повернення до нього вже неможливе. Також письменники намагаються визначити, дуже часто – інтуїтивно, підсвідомо, які ж риси нового українського (а можливо, не лише українського) світу будуть визначальними.

Поступово, можливо, дуже повільно, але приходять усвідомлення, що повномасштабне вторгнення не мине через наступні кілька місяців (така думка, такі відчуття домінували ще в 2022 році, для когось такими є й досі, витісняючи знання, що війна насправді триває з 2014 року) і ми заживемо, як до війни. «Час виставить відстань, час все розсудить... Чи лиш мене від цих фраз нудить? Зовсім не впевнений, що суд цей справедливий. <...> / Шкода, що в нас нема цієї відстані, яка називається час. / Шкода, що краса як така втратила красу. / То був чудовий світ, у якому багатьом з нас більше немає місця» [12, с. 251]. Про те, що світ учорашній уже не повернеться, що все змінилося, зміниться безповоротно й докорінно письменники-«мілітаристи» нагадують часто, ледь не з перших тижнів повномасштабного вторгнення.

«Єдине, що тепер не викликало сумнівів, – з війною в Україні весь світ

зрушився з вісі, взявся тріщинами, його яскрава мажорна мозаїка розсипалась, і вже не буде такою, як досі» [11, с. 50]. «У мене відчуття, що все н@бнулось, абсолютно все. Ти втратив контроль, ти не контролюєш нічого» [13, с. 217]. «І рани Бучі, які ніби загоїлись, та все одно відчувається, що ніщо не буде так, як раніше» [13, с. 143]. «Міняємося ми, міняються ландшафти довкола, як фізичні, так і ментальні, шалений нурт історії руйнує узвичаєні уявлення й ієрархії. Мусимо вчитися про все це говорити. У день нашої перемоги дізнаємося про масштаби втрат, про її високу й жорстоку ціну. І з цим знанням жити багатьом українським поколінням, осмислювати уроки, вибудовувати якісь інші системи вартостей. Але це в майбутньому» [1, с. 4]. І цю низку цитат можна продовжувати й продовжувати.

Наведені вислови взято із творів, написаних після лютого 2022 року. Однак треба віддати належне чутливості письменників – учасників бойових дій ще від 2014 року, – які вже тоді фіксували, з одного боку, намагання «мирної» тилової спільноти продовжувати жити, ніби нічого не сталося («Тепер війна наче віддалилася. Хоча насправді це люди від неї відсторонилися. <...> Таке враження, що і сам ти, як нагадування про війну – причина дискомфорту» [5, с. 158–159]; «А десь там, за десятки кілометрів від нас, війна вже давно скінчилася. Для більшості. Війна – це нецікаво...» [17, с. 113]), а з іншого – усвідомлення тектонічних зрушень, які не матимуть зворотного характеру: «Ми ніколи більше не зможемо насолодитись миром, бо завжди будемо бачити ворога, несправедливість, зраду, фальш. <...> Усе життя ми будемо в пошуках честі і гідності,

тому, на жаль, багато хто з нас просто накладе на себе руки, ні, не через несправедливість до себе, а через світ, який так і не навчився цінувати те, за що він воював» [4, с. 144–145]. «Ми забагато втратили, щоб це все так просто залишити» [4, с. 215], – підсумовував Борис Гошко у 2019 році, зафіксувавши, що є люди, які готові утверджувати нову Україну, з новими за самоусвідомленням і світоглядом людьми.

Остання цитата також свідчить, що зорієнтованість на новий, інший для України світ є вимушеною й не мала апріорної відмови від попереднього життя. Персонажі творів мілітарної літератури, переосмислюючи минулі роки, періодично стверджують, що мирне життя було, виявляється, безхмарним, майже щасливим, хоча в ті роки здавалося, що клубки проблем породжують тривогу, сумніви, інколи – розпач. Герой Гошка «згадав, як йому було добре вдома, цивільні проблеми для нього стали смішними, а дрібні сварки з Мар'яною – взагалі безглуздами. Він винуватив себе, бо не цінував те життя, яке мав. Тепер я мушу цінувати те життя, яке маю» [4, с. 9–10].

М. Лаюк не знає, чи збережуться сокровенні, щемливі традиції, які раніше викликали замилювання, але навіть якщо збережуться, то матимуть уже зовсім інше, трагічне наповнення. «Не знаю, як у майбутньому наші діти згадуватимуть якісь такі традиції, як кукуци. Усе, що зараз є, незалежно від того, як події розвиватимуться далі, вже є невинуватим» [12, с. 214]. Одна з персонажів «Позивного для Йова» О. Михеда виявляє спільну думку багатьох інших, зокрема й автора: «Я була у суперхорошому місці у своєму житті. <...> У мене було життя, яке я хотіла жити» [13, с. 211]. Але передвоєнне

привабливе життя, яке «хотілося жити», виявилось незахищеним.

Убезпечуватися від неї «треба було на вчора. Але “вчора” багато кому здавалося, що війна – не з нами, не про нас» [13, с. 13]. (Оця теза про відстороненість від війни значної частини суспільства, дуже великої – після 2014 року, значно меншої, але все ще чималої – після лютого 2022 року, рефреном проходить через значну частину творів письменників-«мілітаристів», які через власну шкуру засвоїли, увібрали те, чого не можуть чи не хочуть сприймати «тиловики».) Коли ж прийшла велика війна, на повний зріст постала вся ефемерність, беззахисність мирного довоєнного життя, що утверджувалося, зокрема, й світом естетично прекрасного, світом «святого» мистецтва. «Після повномасштабного вторгнення мені складно фокусуватися на читанні і вслухатися у напівтони моралізаторства великої літератури. Війна надає кришталевій чистоті сприйняттю, але й такої ж кришталевій крихкості звичному укладу життя та самим людям» [13, с. 331]. Тому так само періодично мілітарна літературна наполягає, що нам потрібна вже інша література, ніж раніше, заангажованіша, конкретніша, ніж у довоєнні часи, наближена до реальності, до нефікційності. Та й зі світової літератури нам потрібно формувати новий канон, докорінно перекроївши попередній.

Чи не найстрашніше при формуванні нового світу, нового світобачення, самосприйняття є усвідомлення того, що доведеться викреслити зі свого життя щонайменше кілька років, а можливо – й позбутися його. «Щоби вижити, доводиться прийняти: ми станемо лише матеріалом, який перемелює історія» [13, с. 158]. Персонаж книги О. Михеда

«живе з відчуттям, ніби після вторгнення кожен із нас встиг пережити кілька реінкарнацій» [13, с. 153]. Формується, отже, не лише новий світопорядок, а й нова людина. «Пишучи професійно антимілітаристські тексти, я спостерігала, як, хоча й мимоволі, але мілітаризуюся сама» [16, с. 36]. На місце незацікавленості, об'єктивності у сприйнятті буття інших держав і етносів прийшли пристрасність, емоційність, суб'єктивність, коли постало питання про збереження / втрату власної держави, нації, культури, ідентичності.

На місце абстрактного гуманізму, риторичних розмірковувань про те, чого людина ніколи не може переступати, покладатися на справедливість холодної юриспруденції, прийшло бажання всіма засобами відстоювати своє найрідніше, безмежно ненавидіти та знищувати ворога. Інколи доходить до крайнощів. Одна з героїнь О. Михеда заявляє: «Переоцінила своє ставлення до ненависті та помсти – раніше думала, що це погано і руйнівню, зараз думаю, що це правильно в контексті війни» [13, с. 327]. Її слова автор наводить не як чужу думку, а як підтвердження власного, такого самого переконання. Людина нової української воєнної та повоєнної формації вміє дуже любити, але ця любов спонукає й безмежно ненавидіти тих, хто зазіхає на найдорожче, найулюбленіше.

Оця ненависть і біль від безповоротних утрат визначатиме буття мільйонів українців протягом наступних років і десятиліть. «Після приходу росіян увесь звичний світ заміновано. Він детонує болем і втратою» [13, с. 144]. Ми втратили цілі міста й села як частку рідного ландшафту, але ще більше – втратили цілі міста й села людей, убитих,

знищених, а також тих, хто ніколи вже до них не повернеться. «Бахмут стає саме тією точкою, до якої окремі люди чи й цілі спільноти будуть повертатися – затримуватися й ціпенити. І на це годі вплинути, крім як зупинити зло якомога швидше, запобігти новим катівням, викраденням дітей, згвалтуванням, неправним катастрофам» [12, с. 164]. «Чи буде сенс його відновлювати? Відновлювати інші стерті міста? <...> Але чи захочуть сюди повертатися ті, які облаштуються в інших місцях? А є ще ті, яким уже не треба повертатися. Навіщо сюди повертатися?» [12, с. 180]. «Мають минути десятиліття, щоб загоїлася вся ця оранка. Як скоро така війна закінчиться? За рік, два, п'ять. Але вона ще довго житиме в душах її свідків» [17, с. 137].

Як узагальнення звучать слова Олени Стяжкіної про те, що неживі, їхні слова, думки, переживання, усні й писемні, постійно житимуть із нами, переслідуватимуть нас: «Ми будемо далі жити от такими: з останніми словами, останніми листами і сотнями незавершених розмов» [14, с. 11]. І вимагатимуть від нас доносити ці слова до всього світу. «Я, українська письменниця, маю говорити сьогодні від імені колеги Володимира Вакуленка, який, на відміну від мене, не пережив чергової спроби імперії знищити українську ідентичність», – писала Вікторія Амеліна [2, с. 22–23]. Тепер ми, живі українці, маємо говорити від імені та про Володимира Вакуленка й так само Вікторії Амеліної, яка також була вбита російською воєнщиною, про тисячі й тисячі інших неживих і скалічених співвітчизників.

Інколи свідомість, прагнення спокою вимагають витіснити спогади про втрати, забути про них. Але тоді ми витісняємо й

сутність самих себе, стираємо свої сумління й моральність: «Найважче – коли питаєш про вік солдата і розумієш, що людина ще взагалі нічого в житті не побачила, жодної краси. Так, психологи скажуть: комплекс вини. Але, мені здається, позбуватися цього почуття, хай би чим воно було, – це неправильно, неетично. Ми є нами, якщо приймаємо, що певних речей, які навіть нас руйнують, позбуватися не маємо права» [12, с. 252]. Війна, проте, не лише асоціюється із нашими втратами, які визначатимуть наше буття на довгий час. Вона формує нові риси нашої ментальності чи виносить на поверхню ті, що зріли в нас латентно, про які ми здогадувалися, але боялися зізнатися в цьому навіть самим собі.

Уже згадувалися твердження теоретиків літератури, що персонажі західної мілітарної літератури єдналися у військове братство перед загрозами незрозумілого цивільного світу. Сучасні українські письменники-«мілітаристи» теж фіксують красу й силу солдатського побратимства. «Дружбу, яка загартовується вогнем і бідою, радістю і відчаєм, митями, яких неможливо забути? Цивільну дружбу не можна порівнювати з бойовою. Бойові побратими – безкорисливі, їм байдуже на твій статус і твої помилки в житті, минуле їх не обходить взагалі. <...> Це найкращі люди, яких я коли-небудь знав <...>

– А що для тебе важливіше – дружба чи кохання?

– Ці почуття не порівнюються, дівчинко. Щасливий той, хто має те і те» [4, с. 90]. Про воєнне братерство йдеться і в А. Чеха, й у А. Гуменюка, і в М. Лаюка, й у «Люті» Є. Стеблівського, і в ліриці М. Кривцова, Я. Черногуз та багатьох інших. Можливо, це зовсім нове явище в

українському суспільстві, можливо, відродження багатовікового побратимства, що так культивувалося в козацькі славетні часи.

Можливо, відродженням козацької слави, воїнської звитяги минулого, а можливо, виявом нової риси української ментальності стали героїзм теперішніх вояків, сміливість зійтися в герці з найстрашнішим ворогом, перед яким ціпеніє весь світ: «Почавши, ми побачили, що є шанс не лише вистояти, а й перемогти. Тобто зробити те, що всі у світі вважали неможливим. І це змінює само- і світосприйняття» [13, с. 323]. Твориться нова нація, чи радше оприявнюється, яку заколисували, але так і не приспали мантри про миролюбність, ледачкуватість українців, про їх сповідування принципу «моя хата скраю».

«Ніхто не може бути впевнений у тому, що саме очікує за наступним поворотом і куди саме покличе його новий горизонт. У житті кожної людини чимало несподіванок». Переважно так було раніше. Війна творить нове цілісне єднання. «Сьогодні наші стежки перетнулися, наші долі зустрілися й переплелися на якийсь час – спільними завданнями, спільними радіщами нових досягнень і спільним болем незворотних втрат, спільними перемогами і однією на всіх пам'яттю» [9, с. 57]. Це твердження учасника АТО, військового капелана про нове єднання передбачало його тимчасовість, до завершення АТО чи через якийсь короткий проміжок часу після нього. Тепер розуміємо, що на таке єднання, попри обмеження, переважно – самообмеження, власних індивідуальностей – на десятиліття.

«Українці навчилися *“не боятися найстрашнішого”*» [13, с. 324]. Раптом

ціннішими за особистий спокій і благополуччя стали інші чинники – мій рід, мій і наш дім, наша мова, наша культура, наша нація, наша держава. Прийшло усвідомлення, що це занадто велика розкіш для постколоніальної нації – влаштовувати внутрішні з'ясування стосунків, хто важливіший, хто кого годує чи повчає. «Те, що ми такі різні, – наша біда, поразка і трагедія. Не може бути в одному народі двох правд, не можуть дві частини народу мати дві різні історії» [5, с. 341]. Відбувається консолідація нації в тилу, між місцевими мешканцями та внутрішніми переселенцями, між вимушеними переселитися за кордон не за земляцькими об'єднаннями, а за ідейною спорідненістю. А найвищим виявом цієї консолідації нації є військове побратимство.

Цінність такого єднання, воєнного досвіду, переосмислення світоустрою переросла державні кордони, вийшла за їхні межі. Українці перестали сприймати себе лише безправними гастарбайтерами, бідними родичами ситого Заходу. Натомість вони стають світовими лідерами у вмінні відстоювати себе, свою спільноту, свої здобутки, лідерами думок у власному сприйнятті та все більше – у рецепції «цивілізованого» світу. «Українці та українки прохають, щоб їх сприймали такими, якими вони є: громадянами та громадянками суверенної демократичної європейської держави <з> <...> чітким баченням майбутнього, у якому варто боротися й навіть помирати за свободу вибору власної долі» [16, с. 26].

Ми зуміли «<...> поставити питання решті демократичного світу, на яке давали відповідь в Україні: яка ціна свободи? Момент, коли, продемонструвавши

світові свою стійкість, самодостатність і колективну силу, Україна мусила перестати бути об'єктом зверхніх лекцій і перетворитися на суб'єкт із досвідом, який мав екзистенційну цінність для всього світу. <...> Щоб не лише захочувати епістемну довіру до України, а й розкривати цінність її досвіду та народу – країни, яка здивувала світ» [16, с. 191, 193]. Поступово зростає визнання України не лише як частини європейської та світової спільноти, а й як одного із лідерів цих спільнот, що відкриває великі перспективи, але й накладає велику відповідальність.

У певний момент у творах українських письменників починають з'являтися навіть месіаністські нотки. «У той час, коли українці та українки борються за свою свободу всім, що мають, – від зброї до слова, настав сприятливий момент для світу дізнатися, що надихає цю боротьбу» [16, с. 194]. Цей месіанізм ще не сформульований, витає на рівні підсвідомості. Його важко чітко артикулювати, бо носіями його є звичайні солдати. «<...> зараз хлопці, може, навіть не знають, що таке церква, не знають багато речей, але в цих умовах, в окопах Господь кожному каже щось напряду – від серця до серця. І наша країна щось нове візьме звідси, це буде інша нація» [12, с. 55]. Будь-який месіанізм має світлий і зворотний боки. Мабуть, наш теперішній мілітарнолітературний – теж. Але зараз домінує його життєствердний, гуманістичний струмінь, позитивний і для України, і для всього світу.

Висновки. Великі війни, неймовірна кількість убитих і скалічених, масових руйнувань, усе досконаліші засоби вбивства і знищення матеріальних цінностей завжди призводили до суттєвих

змін світоустрою, міждержавних, між-етнічних і міжособистісних стосунків, самоусвідомлення індивідуумів і націй, після все жажливішої воєнної дегуманізації – високий гуманізм і тотальна рівноправність не лише декларувалися, а й активно впроваджувалися через юриспруденцію, етику, культуру й мистецтво. Крах довоєнного устрою життя та перші паростки докорінно відмінного трибу буття, потребу утвердження цього нового світобачення першими вловлювали митці, передусім ті, хто пройшли через жахи війни й повернулися до світу, який ще за інерцією був звичним.

Російська війна проти України ще триває, а українська мілітарна література вже відправляє читачам чіткі сигнали про руйнування довоєнного світу в прямому й переносному значенні. Це стало очевидним для всіх після повномасштабного вторгнення. Та твори мілітарної літератури доводять, на противагу до очікувань більшості українців, що неможливе й повернення до «вчорашнього» життя після завершення війни (вважалося, що вона буде недовгою, сподівання на це постійно підтримує стійкість громадян України). Письменники, їх персонажі, сюжетно-психологічні колізії фікційних і нефікційних текстів доводять, що ми живемо й, головне, будемо жити в зовсім інших умовах і з докорінно відмінним світобаченням.

Поки важко чітко сформулювати всі риси «нового світу», можливо, через те, що вони є в текстах, але дослідник (тобто автор цієї статті) не в змозі їх уловити й вербалізувати. Проте певні прикмети цього світу, які видаються домінантними, вдалося зафіксувати. По-перше, довгий час нам доведеться жити з великими втратами, з відчуттям

їх непоправності. Це стосуватиметься сотень тисяч, а радше й мільйонів тих, хто втратив найближчих членів сім'ї, родичів, друзів і товаришів, бойових побратимів. Але стосуватиметься й усієї національно-державної спільноти, яка згуртувалася для відсічі ворогові, перейшла від переважно індивідуальних чинників буття до загальних.

Душевна й духовна рана від втрати найкращих, тих, хто пожертвував життям чи здоров'ям заради всіх нас сущих, нації, національної культури, держави, довго кровоточитиме. Нагадуванням про втрати, людські й матеріальні, нагадуватимуть тотальні руїни міст і сіл, які нескоро вдасться відновити чи створити на їх місці зовсім нові поселення. Війна ще довгий час триватиме після завершення бойових дій. «Війна триватиме доти, доки не розмінують останню посадку, а блокпости не заростуть диким виноградом чи молодими кленами» [17, с. 94]. Це Артем Чех написав ще до повномасштабного вторгнення. Отже, тепер тривання війни через необхідність відновити знищене, через пам'ять про втрачених і втрачене серед нині сущих та їхніх нащадків і нащадків убитих, через доконечну потребу знищити людиноненависницьку нацистську російську ідеологію та покарати її носіїв продовжиться на десятиліття.

Мілітарна література доводить, що ми не мали права на розкол, внутрішні чвари та протистояння в питаннях загальнодержавної й національної безпеки, єдності, утвердженні власних національно-державних цінностей. І не матимемо такого права, поки не зарубцюються всі рани війни, поки не утвердиться беззаперечно Українська держава та всі її атрибути, поки не зникнуть реальні зовнішні

загрози. Про це писали «мілітаристи» від 2014 року, тим паче – після лютого 2022 року. Для зарубіжної літератури, переважно «західної», було певне коло актуальних проблем, які намагалися зробити такими й для української спільноти «лідери суспільної думки» й письменники. Можливо, це було правильним у контексті євроінтеграції. Тепер на зміну постмодерністському утвердженню індивідуалізму українська література змушена зосередитися на війні, її наслідках, на єднанні навколо загальних інтересів, якщо ми хочемо зберегтися як нація й держава, з українською ментальністю й культурним кодом.

Письменники-«мілітаристи» фіксують у своїх творах також формування в українців відчуття себе як нації воїнів, героїв, переможців, непоступливих захисників національних і власних принципів і переконань. У перебігу війни створюються морально-духовні цінності, які мають і матимуть непроминальне значення, не лише для українців, а й для світової спільноти, передусім тих, хто зараховує себе до демократичного, цивілізованого світу. Українці, їх світогляд і культура реально стають повноправними частками прогресивного людства та світової культури, вносять у їх буття вагомі цінності й переконання. Понад те, інколи у творах української мілітарної літератури звучать месіаністичні нотки, утвердження особливої ролі українства в подальшому світовому бутті, що дає сильний поштовх для нашої національно-культурної, ментальної самоідентифікації, для повного відродження й подальшого розвитку. Це ставить і високі вимоги до українців, у дусі Франкового «Мойсея»,

аби довести небезпідставність власної провідної ролі, до якої виносить українство бурхливе море сучасної історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева, В. <Передмова>. *Смерть солдата. Історія, розказана його сестрою*. Київ, 2023. 208 с.
2. Амеліна, В. Історія однієї перемоги. *Я перетворююсь... Щоденник окупації. Вибрані вірші*. Харків, 2024. С. 7–23.
3. Гиленсон, Б. А. *Эрнест Хемингуэй*. Москва, 1991. 192 с.
4. Гошко, Б. *Люди війни*. Київ, 2019. 232 с.
5. Гуменюк, А. (Кельт). *Африка: Пісні війни: коротка проза*. Львів, 2023. 360 с.
6. Денисова, Т. Н. Нотатки про антивоєнний роман. *Роман і романісти США ХХ століття*. Київ, 1990. С. 289–304.
7. Денисова, Т. Н. *Роман і романісти США ХХ століття*. Київ, 1990. 362 с.
8. Затонский, Д. *Художественные ориентиры ХХ века*. Москва, 1988. 416 с.
9. Зелінський, А. *Моя мандрівка у Країну морпихів: із щоденника капелана*. Львів, 2021. 200 с.
10. *История зарубежной литературы ХХ века*. 1917–1945: учеб. для студ. пед. ин-тов. Москва, 1990. 431 с.
11. Ісаченко, Л. *Гонитва на виживання: роман*. Львів, 2023. 184 с.
12. Лаюк, М. *Бахмут*. Київ, 2024. 255 с.
13. Михед, О. *Позивний для Йова: хроніки вторгнення*. Львів, 2023. 344 с.
14. Пагутяк, Г. *Дунайські зустрічі. Пікнік на долині Meriddo*. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100008877120318> (дата звернення: 27.10.2024).
15. Стяжкіна, О. <Передмова>. *Смерть солдата: історія, розказана його сестрою*. Київ, 2024. С. 9–13.
16. Хромейчук, О. *Смерть солдата: історія, розказана його сестрою*. Київ, 2024. 208 с.
17. Чех, А. *Точка нуль*. Чернівці, 2024. 216 с.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2023). Preface. In: Khromeichuk, O. *The Death of a Soldier. A Story Told by his Sister*. Kyiv, pp. 9–13. [in Ukr.]
2. Amelina, V. (2024). The Story of One Victory. *I am Transforming... Diary of the Occupation*. Selected Poems. Kharkiv, pp. 7–23. [in Ukr.]
3. Gilielson, B. (1991). *Ernest Hemingway*. Moscow, 191 p. [in Rus.]
4. Hoshko, B. (2019). *People of War*. Kyiv, 232 p. [in Ukr.]
5. Humeniuk, A. (Kelt) (2023). *Africa: Songs of War: Short Prose*. Lviv, 360 p. [in Ukr.]
6. Denysova, T. (1990). Notes on an Anti-War Novel. *The Novel and Novelists of the 20th Century in the USA*. Kyiv, Dnipro, pp. 289–304. [in Ukr.]
7. Denysova, T. (1990). *The Novel and Novelists of the 20th Century in the USA*. Kyiv, Dnipro, 362 p. [in Ukr.]
8. Zatonyskiy, D. (1988). *Artistic Landmarks of the 20th Century*. Moskva, 416 p. [in Rus.]
9. Zelinskyi, A. (2021). *My Journey to the Land of Marines: From a Chaplain's Diary*. Lviv, 200 p. [in Ukr.]
10. *History of Foreign Literature of the 20th Century. 1917–1945*: Textbook for Students of Pedagogical Institutes. Moscow, 431 p. [in Rus.]
11. Isachenko, L. (2023). *The Pursuit of Survival: A Novel*. Lviv, 184 p. [in Ukr.]
12. Laiuk, M. (2024). *Bakhmut*. Kyiv, 255 p. [in Ukr.]
13. Mykhed, O. (2023). *Call Sign for Job: Invasion Chronicles*. Lviv, 344 p. [in Ukr.]
14. Pahutiak, H. *Danube Meetings. Picnic in the Megiddo Valley*. [online] Available at: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100008877120318> [Accessed 27 Oct. 2024]. [in Ukr.]
15. Stiazhkina, O. (2024). Preface. In: Khromeichuk, O. *The Death of a Soldier. A Story Told by his Sister*. Kyiv, pp. 9–13. [in Ukr.]
16. Khromeichuk, O. (2024). *The Death of a Soldier. A Story Told by his Sister*. Kyiv, 208 p. [in Ukr.]
17. Chekh, A. (2024). *Point Zero*. Chernivtsi, 216 p. [in Ukr.]

Summary

"NOTHING WILL BE THE SAME AS BEFORE": A NEW WORLD AFTER THE WAR

Mykola VASKIV

orcid.org/ 0000-0003-3909-1213

Doctor of Philology, Professor, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: myvaskiv@ukr.net

The relevance of the research. The great wars of the 19th and 20th centuries were powerful blows not only to the economy and culture of the involved states but also to the social and personal worldview, understanding of the meaning of life, reality, and prospects for development. There was an almost dominant awareness that the world had changed radically during and after the war. First and foremost, the two world wars dealt such a terrible blow to the public and individual consciousness. The First World War was perceived as a meaningless, unjustified massacre of several million people, after which it was no longer possible to return to the previous existence. This could not escape fiction.

The **purpose** is to analyse the reproduction of radical changes in the world order and socio-psychological individual self-perception and perception of the world after major

wars in fiction, in particular the consequences of the Russian war against Ukraine in contemporary Ukrainian military literature.

Conclusions. Russia's war against Ukraine is still ongoing, and Ukrainian military literature is already sending clear signals to readers about the destruction of the pre-war world, literally and figuratively. This became obvious to everyone after the full-scale invasion. However, works of military literature prove, contrary to the expectations of most Ukrainians, that it is also impossible to return to 'yesterday's' life after the war (it was believed that it would be short-lived, and the hope for this constantly supports the resilience of Ukrainian citizens). Writers, their characters, plot, and psychological conflicts of fictional and non-fictional texts prove that we live and, most importantly, will continue to live in completely different conditions and with a radically different worldview. So far, it is difficult to clearly articulate all the features of the "new world," perhaps because they are present in the texts, but the researcher (i.e., the author of this article) is unable to catch and verbalise them. Nevertheless, certain features of this world that seem to be dominant have been recorded. First, we will have to live with great losses for a long time, with a sense of their irreparability. This will be true for hundreds of thousands, if not millions, of those who have lost their closest family members, relatives, friends, and comrades, and comrades-in-arms. But it will also affect the entire national and state community, which rallied to repel the enemy, moved from predominantly individual factors of existence to common ones.

Keywords: military (combatant) literature, the problematics of the work, reproduction of worldview, self-perception of the winner, messianism.

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

УДК 9(М)3

DOI: 10.17721/2413-7065.4(93).2024.317583

АКТОВІ КНИГИ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ РАНЬОМОДЕРНОЇ ДОБИ

Микола ВИСОТІН

orcid.org/0000-0002-0449-2239

молодший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: nik16@ukr.net

Анотація. Подано узагальнюючу інформацію щодо сутності актових книг як історично-го феномену. Схарактеризовано особливості функціонування українських судово-адміністративних органів України XVI–XVII ст., продуктом діяльності яких є актові книги. Висвітлено властивості системи ведення актових книг, головні підходи до класифікації та їх особливості як джерела для наукових досліджень.

Ключові слова: актова книга, гродський суд, земський суд, возний, староста, підстароста, писар, суддя, Україна, Волинь, класифікація, історичне джерело.

Постановка проблеми. Важливим історичним джерелом з історії України ранньомодерної доби є актові книги судово-адміністративних органів України, зокрема гродських і земських судів (Мал. 1, 2, 3). Вони містять значну за обсягом і цінністю інформацію з різних аспектів історичного процесу: щодо стану економічного розвитку тогочасного суспільства, системи судочинства, соціальної історії, приватного життя тощо. Про масовий характер цього джерела свідчать такі цифри: тільки в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві наразі зберігається 2119 актових книг, що містять, за неповними підрахунками, понад мільйон документів [13, с. 43].

Мета дослідження полягає в узагальненні та актуалізації матеріалу, що стосується сутності актових книг як цінного джерела та історичного феномену, викладеного в окремих розвідках та працях, присвячених діяльності українських судово-адміністративних органів XVI–XVII століть (гродських і земських

судів), а також організацій, утворених у XIX ст. для збирання, зберігання, вивчення та видання історичних документів (зокрема, й актових книг) – Тимчасової комісії для розбору давніх актів при Київському, Волинському і Подільському генерал-губернаторі (більше відомої як Київська археографічна комісія) та Київського центрального архіву давніх актів.

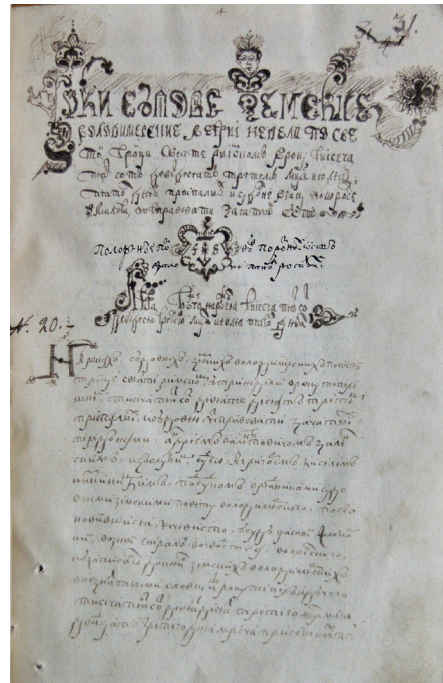
Мал. 1. Актіві книги. Фото автора.

© Висотін М.

Мал. 2. Актіві книги. Фото автора.

Виклад основного матеріалу. Академічні енциклопедії визначають актові книги як збірники документів, що уклалися в результаті діяльності різних судів у Великому князівстві Литовському та Речі Посполитій і відповідно в українських землях, які свого часу входили до складу цих багатонаціональних держав (Галичина, Київщина, Волинь і Поділля) [6, с. 59; 25]. На відміну від безпристрасних і лаконічних словникових дефініцій вчені, на долю яких випало щастя відкрити актові книги світові й першими досліджувати їх, не шкодували на їхню користь захоплених епітетів. Так, Михайло Максимович писав, що «акти ці воістину дорогоцінні, оскільки являють собою нове й важливе свідчення про характер народної просвіти¹ краю в XVII ст.», Осип Бодяньський порівнював їх зі скарбом, з ним погоджувалися професори історико-філологічного факультету

Мал. 3. Сторінка актової книги. Фото автора.

¹ У цьому випадку під «народною просвітою» варто розуміти не лише рівень освіченості населення України XVI–XVII ст. (хоча він був досить високим, про що свідчать актові книги та інші джерела [20]), а й загальний рівень розвитку тогочасного суспільства (економічний, культурний, соціальний тощо).

Київського університету, які 21 травня 1904 р. у доповідній записці відзначали, що «у стінах Університета св. Володимира зберігається неоціненний науковий скарб – Центральний архів давніх актових книг Південно-Західного краю» [10, с. 5]. А Орест Левицький називав їх «дорогоцінним історичним скарбом» і в захваті писав: «...яке розмаїття життєвих фактів ... містять в собі ці книги! Як виразно, ревниво зберегли вони для нащадків не лише державний лад..., а й характеристику населення! Біскуп і прелат, вельможний пан ... і підданий, татарин, [еврей], міщанин проходять перед читачами актових книг зі своїми справами, в яких описується їхнє громадянське становище й нрави...» [15, с. 264].

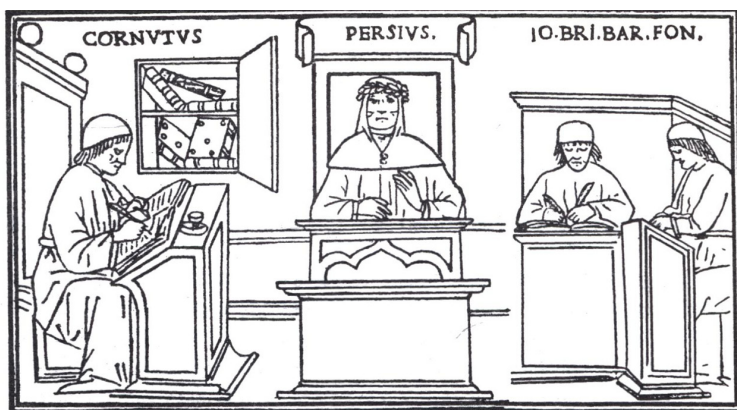
Характеристика судово-адміністративних установ України XVI–XVII ст.

Головними органами шляхетського судочинства в Україні XVI–XVII ст. були гродські [12, с. 75–82; 18, с. 18, 22] і земські [12, с. 82–89; 18, с. 15, 22] суди. Це були суди першої інстанції, які першими

розглядали справи по суті і приймали рішення [14, с. 265].

Гродський, або замковий, суд (*judicium castrense*) (від латинського слова «castrum», слов'янським відповідником якого є «грод» – замок, фортеця) [4, с. 754] розміщувався у центральних містах повітів (звідки, власне, й походить його назва) (Мал. 4). На чолі цього суду стояв староста (*capitaneus*) – очільник повіту (звідси й інша назва цього суду – старостовський або старостинський – *officia castrensia capitanea*). До складу гродських судів, крім старости, входили його заступник – підстароста або намісник (*vicicapitaneus*), понамісник – заступник підстарости, суддя і писар.

Старосту призначав король, а всіх інших (підстаросту, суддю і писаря) – сам староста² з числа своїх шляхетних слуг, «осілих»³ в регіоні [22, с. 166]. Саме старости або їхні заступники – підстарости відігравали головну роль у гродському суді, вони приймали рішення по всіх справах. Статус суддів був формальним

Мал. 4. Засідання гродського суду. Давнє зображення.

² Намісник старости, або підстароста, сам обирав свого заступника – понамісника. Щоправда, староста, коли вважав за потрібне, втручався в цей процес і сам призначав понамісника [14, с. 61].

³ Осілим вважався шляхтич, який володів нерухомістю у повіті. Осіла шляхта користувалася переважними правами порівняно із шляхтою неосілою, в тому числі й при заміщенні вакантних урядів.

і відрізнявся від того значення, яке ми вкладаємо в цей термін сьогодні. Як пише П. Троневиц, «судді гродського суду відігравали роль юристів-консультантів» при старостах [23, с. 84].

Земський суд (*judicium terrestre*) [5, с. 532–533] також існував у кожному повіті воєводства (Мал. 5). Він складався з трьох чиновників – земського судді, підсудка й писаря. Вони називалися судовими урядниками повіту і разом становили «вряд земський судовий» [14, с. 272]. Кожен з них обирався на повітових сеймиках з числа місцевих осілих шляхтичів. Процедура обрання і призначення на посаду полягала у тому, що шляхта на сеймиках обирала по 4 «електи» (кандидати) на «суддівство», «підсудство» та «писарство», з яких король затверджував по 1 кандидату на відповідну посаду [20].

Таким чином, принципова відмінність між цими судами (окрім юрисдикції) полягала у тому, що гродський суд здійснювався призначуваними чиновниками на чолі з королівськими

представниками – старостами [20], тоді як земський суд був абсолютно незалежним від адміністрації і складався із судових урядників, яких повітова шляхта обирала з-поміж себе. Ця обставина, на думку І. Лаппо, забезпечувала земському суду «абсолютно особливе становище ... в судовій системі» [14, с. 266].

Кожен із гродських і земських урядників міг мати помічників-служебників. Наприклад, у розпорядженні луцького гродського суду «був цілий штат урядників із числа господарських бояр, замкових слуг» і т. ін. [23, с. 84]. Закон не встановлював кількість помічників, їх було стільки, скільки потрібно для ефективного виконання функцій відповідним судом.

Гродські і земські суди здійснювали свою діяльність на сесіях, які називалися «рочки» або «роки». Сесії гродського суду скликалися кожні 6 тижнів. Однак фактично гродський суд діяв безперервно. Його канцелярія приймала заяви від позивачів і вносила їх до записових актових книг незалежно від того,

Мал. 5. Земський суд. Давнє зображення.

розпочалися «рочки» чи ні. Тому дуже часто сторона, зацікавлена у вчиненні «прудшої справедливості», воліла негайно звернутися зі своєю справою до канцелярії гродського суду, аніж очікувати початку «земських рочків». Через це з часом земські суди занепадають, а гродські починають домінувати.

Земський суд, на відміну від гродського, працював періодично й перерви між його сесіями були тривалішими. Так, «земські рочки» скликалися лише тричі на рік – взимку, влітку і восени. Вони мали назву за релігійними святами, до яких були прив'язані: у січні «відсужувалися» «трьохсвятительські» («трикрульські») роки, у червні–липні – святотроїцькі, а у вересні – святомихайлівські [8, с. 271].

До юрисдикції гродських судів належали кримінальні справи за так званими старостинськими артикулами, зокрема про напад на шляхту, грабунки, вбивства, зґвалтування і т. ін.: «... про наїзд кґвалтовний на дома шляхетські, кґвалт в містах наших, про пожоги й розбій на дорогах, про кґвалтування панян і невіст, про злодійство, про фальш, про голову шляхетську...» [7, с. 208–209; 20].

До компетенції земських судів належав розгляд цивільних справ, зокрема різноманітних майнових і фінансових суперечок (про недотримання зобов'язань, несплату боргів, поділ земель), скарг про образи честі й гідності, побиття, втечі підданих тощо.

Крім того, і гродські, і земські суди володіли так званим «правом вічності», тобто надання юридичної сили різним документам: контрактам, угодам купівлі-продажу, дарування, займу, заповітам тощо. Фактично до актових книг міг бути внесений будь-який документ,

що мав значення для конкретної особи, яка мала право звертатися до цього суду [14, с. 289]. До того ж за «правом вічності» суди засвідчували різні офіційні документи, такі як королівські грамоти, привілеї, мандати, декрети, сеймові постанови, ординації місцевих влад (воевод, старост) і т. ін. Внесення документів за «правом вічності» передбачало дослівне переписування їхнього тексту до актової книги із зазначенням таких особливостей, як наявність печаток та їхня цілісність, підписи осіб, що засвідчували документ і т. ін. Фіксація документа в актових книгах за «правом вічності» мала дуже велику вагу для його власника, тому що в разі втрати оригіналу (наприклад, під час пожежі, внаслідок крадіжки, пограбування, татарського нападу тощо) він міг підтвердити своє право чи обов'язок іншої особи просто взявши випис із актової книги, оскільки така копія мала вагу справжнього документа.

Ця функція суттєво розширювала спектр повноважень судів, а отже, вела й до значного посилення їхньої ваги. Набуття гродськими й земськими судами права «вічності» значно збільшує цінність актових книг як історичного джерела, оскільки спектр вміщеної до них інформації не обмежується лише фактичним змістом кримінальних та цивільних справ, а й додає до них масу сюжетів та обставин, що в різних аспектах відбивають повсякденне життя тогочасного соціуму.

З часом розподіл компетенцій між гродськими й земськими судами перестав бути таким чітким і виразним, як це було при їхньому виникненні. Відбувалася їх своєрідна взаємна дифузія, внаслідок чого навіть досвідчені вчені-правознавці вагалися з точним

розмежуванням функцій цих судів [16, с. 7].

Важливими учасниками судового процесу також були возні – судові урядовці, які здійснювали функції виконавців, офіційних свідків, глашатаїв, а також реалізовували провадження (Мал. 6).

Основними функціями возних були вручення позовів⁴, «ув'язання в маєтності»⁵, засвідчення наслідків злочину (що передбачало огляд місця події, тілесних ушкоджень постраждалих, опитування свідків тощо), «обволання»⁶ злочинців, поширення офіційної інформації шляхом її публічного оголошення «на місцях звиклих» і т. ін. Під час судових засідань возні слідували за порядком, приводили свідків до присяги, викликали учасників справи до судової зали тощо.

Мал. 6. Возний. У руці тримає символічну літеру «F» – початкову в імені богині правосуддя Феміди, яка уособлювала законність і безпристрасність. Давнє зображення.

«Визнання» возних у суді стосовно вчинених ними дій містили велике значення, оскільки мали вагу доконаного факту. Офіційні дії возних фіксувалися в актових книгах. Такі записи називалися «визнанням» або «зізнанням» возних і становили значний відсоток від загального числа внесених до актових книг записів [6, с. 601–602; 21, с. 141–148].

Возні обиралися шляхтою зі свого середовища з числа порядних, достойних довіри людей. Крім звичайних возних, були ще генеральні возні («возний енерал», «енеральний возний»), яких затверджував король, надаючи їм «автентики». В актових книгах містяться численні «обляти автентіку на вознівство», тобто записи про королівський диплом на цю посаду [26, арк. 211 зв., 237, 241 зв.; 11].

Приступаючи до виконання своїх обов'язків, возний складав присягу, за порушення якої передбачалося суворе покарання. Так, за неправдиві свідчення возному могла загрожувати навіть смертна кара [20]. Вступ на посаду супроводжувався цікавим обрядом «постриження» волосся над очима й вухами, що мало символічне значення, «аби вони добре бачили й чули на обидві сторони і правду зізнавали» [21, с. 136].

Актові книги гродських і земських судів та система їх ведення

У результаті діяльності розглянутих вище судових органів в Україні у XVI–XVII ст. виникли різноманітні книги рукописних записів (чистових і чернеток),

⁴ Позов – офіційне повідомлення про виклик до суду. Сповідивши відповідача згідно із встановленою процедурою, возний таким чином «складав рок».

⁵ Ув'язання – введення нових власників, а також орендарів у володіння маєтками згідно із рішенням суду або досягнутими домовленостями.

⁶ Обволання – публічна вказівка на особу злочинця і повідомлення про скоєний ним злочин (наприклад, вбивство, нанесення тяжких тілесних ушкоджень тощо).

які дійшли до наших днів, хоч далеко не у повних комплектах і не у початковому складі.

Існують такі групи судово-адміністративних книг XVI–XVIII ст.: актові книги гродські (*acta castrensia*) і земські (*acta terrestria*). Вони відрізнялися за способом внесення до книг записів, способом фіксації і за формою. Вперше актові книги були введені статутом 1529 р. лише при гродських судах. Пізніше актові книги з'явилися і в діловодстві земських судів.

Саме на прикладі останніх добре простежується порядок ведення судових справ. Члени суду з'їжджалися за три дні до початку рочків. Вони відчиняли сховище з книгами, видавали виписи і склали реєстри поточних справ, за якими встановлювалася черговість їх розгляду [23, с. 89]. Зазвичай сесія розпочиналася на наступний день після свята, до якого вона була прив'язана. Спочатку у порядку ведення актових книг не було ніякої системи. Все, що протягом дня відбувалося у суді, записувалося на аркуші спеціального паперу з водяними знаками дубовими чорнилами. Більшість записів велися за стандартною схемою: спочатку вони записувалися до чернетки – «протоколу» («мануалу») у скороченому вигляді, без вступних і заключних формул, а потім переписувалися в чистовик – «індукту». Другим Статутом Великого князівства Литовського 1566 р. передбачалося ведення всіх судових актів «слова рускими» [20]. Однак пред'явлені документи могли вноситись тією мовою, якою були написані, в тому числі польською і латинською. Початок і кінець актів написані специфічними штампами

– канцелярською мовою (т. зв. «канцелярит»). Наприклад, стандартною є перша фраза документів: «На вряду кгородському, в замку його королівської милості Луцькому ставши облічне⁷ ...» [28, арк. 257 зв.; 11]. В основному тексті також простежується прагнення дотримуватися канцеляриту, але зустрічаються й елементи живої мови, здебільшого в тих частинах документа, які містять пряму мову. В таких ситуаціях часто можна зустріти приклади звичайних розмовних зворотів і лайливих слів. Так, шляхтич, намагаючись образити жінку, називає її «старою мавпою».

Акти переписувалися не одразу після судового засідання, оскільки потрібний був час для їх остаточного редагування та формулювання рішень. При великій кількості записів ця безсистемність створювала великі труднощі у користуванні ними. Тому вже у XVI ст. у судах велося декілька книг залежно від характеру розглядуваних справ.

Після закінчення сесії члени суду ще три дні знаходилися на місці і продовжували свою роботу впорядковуючи книги, видаючи виписи із них всім, хто їх потребував, та задовольняючи «інші потреби шляхетські».

Безпосередню роботу із актовими книгами контролював писар. Він особисто нічого не писав, за нього це робили помічники-підписки. Однак всю відповідальність за правильність оформлення ділової документації ніс саме писар як «особа присягла» (тобто така, що складала присягу). Кількість підписків могла бути різною. Як правило, в книгах зустрічаються декілька різних почерків при єдиному підпису писаря, що свідчить

⁷ Облічне – особисто.

про число помічників. Іноді навіть один акт міг бути записаний різними почерками, внаслідок чого кількість рядків на сторінці могла коливатися від 18 до 40. Іноді акти вписувалися без заголовків, окремих імен і навіть цілих фрагментів (при остаточній компоновці книги вони мали бути дописані). Однак багато актів так і залишилися незавершеними. Так, у книзі Луцького гродського суду налічується 58 актів без заголовків [26, арк. 37; 11]. Часто в книгах зустрічається багато чистих аркушів (повністю або частково). Деякі акти записані стислим дрібним почерком, а іноді – такими літерами, що цілу сторінку займають лише заголовок і дата [27; 11]. Очевидно, не маючи ще сформульованого того чи іншого акта, писар залишав для нього вільне місце [3]. При цьому він міг помилитися в кількості необхідних аркушів, внаслідок чого потрібно було стискати або розширювати почерк. Якщо

справа не доводилася до кінця, то місце, передбачене для відповідного актового запису, залишалося вільним. Ці аркуші розмальовувалися віньєтками, перекреслювалися літерою «Z» або погашувалися словом «Vacua». Підписки іноді розважались, малюючи на чистих аркушах або їхніх фрагментах (Мал. 7, 8). Чисті непогашені аркуші або їхні фрагменти нерідко використовувалися для підробок та фальшувань як в давнину, так і пізніше, в XIX ст.

Для полегшення впорядкування аркушів останнє слово на кожному із них записувалося першим на наступному. Однак, незважаючи на це, нерідко при остаточному складанні книг підписки припускалися помилок і сторінки йшли в неправильному порядку. Робота над впорядкуванням паперів, записаних на поточних рочках, тривала до наступної сесії. Весь цей час вони знаходились у писаря «для порадного справування та

Мал. 7, 8. Малюнки підписки в актовій книзі. Фото автора.

начисто переписання». Правильність написання актів перевірялася, про що свідчать примітки на полях (т. зв. «маргіналії»). Наприклад, в одній із книг на полях було зроблено напис «полским писмом», а внизу того ж аркуша «руским писмом» додано: «той аркуш порядніше потрібно було б переписати». Кожен документ, внесений до книг, нумерувався. Номери сторінок не ставилися. Наявну нині посторінкову нумерацію провели царські чиновники в середині XIX ст. за дорученням «Комісії, найвище затвердженої для приведення до ладу метричних і актових книг по губерніям Київській, Волинській і Подільській», про що свідчать записи наприкінці кожної справи.

Акти, як правило, вписували в секстерни, тобто зошити, складені з 4–6 аркушів паперу. Секстерни за рік складалися в книгу. Якщо документів

збиралося дуже багато, то з них формували декілька томів. Інколи актові книги мають не річну структуру, а містять акти за декілька місяців. При зшиванні книги обрізали з усіх боків, внаслідок чого деякі вставки, зроблені на полях, могли бути пошкодженими.

Оформлені належним чином справи з попередньої сесії писар представляв на наступних рочках. Роз'їжджаючись після закінчення сесії, «врядники земські судові» складали готові книги «в скриню моцну», замикали її на три замки й запечатували власними печатками (Мал. 9). Сундук зі справами зберігався під постійною охороною в безпечному місці, яке спеціально для цього мали підготувати гродські старости [14, с. 291–292].

Так, у Луцькому повіті Волинського воєводства засідання гродського і земського судів відбувалися на території

			
Печатка луцького земського судді Гаврила Васильовича Бокіячовського (1566–1569 рр.).	Печатка володимирського земського підсудка Григорія Гівшовича Кисля-Низкинського (1576 р.).	Печатка володимирського земського судді Богдана Костюковича-Хоболтовського (1571 р.).	Печатка київського земського судді Єсифа Івановича Немирича (1585 р.).
			
Печатка берестейського земського підсудка Богдана Туминського (1596 р.).	Печатка луцького земського підсудка Івана Михайловича Хрінницького (1583 р.).	Печатка луцького земського підсудка Івана Михайловича Хрінницького (1592–1600 р.).	Печатка луцького земського судді Федора Кад'яновича Чаплича-Шпановського (1592–1600 рр.).

Мал. 9. Печатки земських суддів та підсудків XVI ст.

Мал. 10. В'їзна вежа Луцького замку. Фото автора.

міського замку у притворі⁸ соборної церкви Іоанна Богослова, а також у критому дерев'яному дворі (будинку), спеціально зведеному з цією метою за наказом старости Олександра Пронського. Там само зберігалися й скрині зі справами [23, с. 86, 88–89] (Мал. 10, 11, 12).

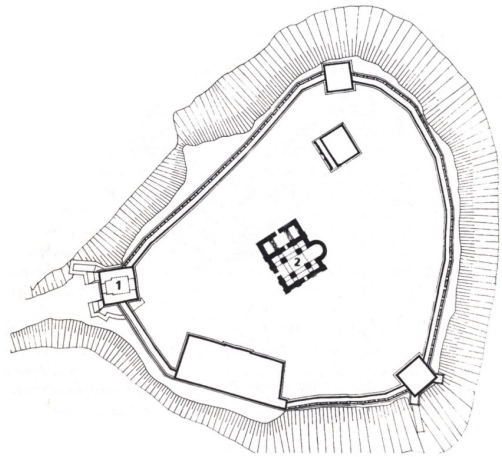
Кількість актових книг, що накопилися за майже 300 років роботи судів, величезна. Для полегшення роботи з ними дослідники неодноразово намагалися їх впорядкувати. Наведемо декілька існуючих підходів.

О. Петруський і Л. Татомир (працювали в другій половині XIX – на початку XX ст.) запропонували таку загальну класифікацію. Для актових книг гродських судів:

1. Книги записів (inscriptionum).
2. Книги реляцій (relationum).
3. Книги повноважень (plenipotentiarium).

Для актових книг земських судів:

1. Книги рішень (libri decretorum).
2. Книги вироків (libri condemnationum).

Мал. 11. План Верхнього замку в Луцьку. Цифрами позначені:

1. В'їзна вежа. 2. Соборна церква Іоанна Богослова, в притворі якої відбувалися засідання луцького гродського і земського судів.

⁸ Притвор – прибудова перед входом до храму.

Мал. 12. Внутрішнє подвір'я Верхнього замку в Луцьку. Вигляд з боку в'їзної вежі. У центрі знімка фундамент соборної церкви Іоанна Богослова. Фото автора.

3. Реєстри справ (registra causarum) [1, s. 7].

О. Левицький у 1903 р., а пізніше Л. Проценко в 60-х роках ХХ ст. наводять таку класифікацію:

1. Декретові книги – містять судові постанови.

2. Записові книги – містять нотаріальні документи (продажні, орендні, заставні записи та ін.).

3. Поточні книги – містять скарги, свідчення, заяви тощо⁹ [19; 16, с. 8].

М. Ковальський вважав такі підходи до впорядкування судових книг недосконалими, оскільки вони не враховували великої кількості актів і форм актових книг. У зв'язку з цим він запропонував наступну класифікацію:

1. Початкові записи, або протоколи (prothocollon, protocollon).

2. Чистові записи або індукти (inducta).

3. Зв'язки рукописів або фасцикули¹⁰ копій індуктованих чи неіндуктованих книг (fasciculi copiarum inductarum, fasciculi copiarum non inductarum).

4. Реєстри справ (registra causarum).

5. Предметно-іменні та інші покажчики або індекси (indices), вміщені в книгах актів [13, с. 33].

На жаль, зібрання актових книг значною мірою було втрачене ще в давнину під час татарських нападів, пожеж, козацько-селянських повстань та інших драматичних подій. Вже в наш час значних втрат колекція актових книг зазнала в роки фашистської окупації. До війни в ЦДІА УРСР у Києві зберігалось 6027 актових книг [9, с. 91]. Під час війни більшу частину книг було вивезено до Німеччини, інші згоріли разом із будинком Київського університету, де вони зберігалися. У 1945–1946 рр. було знайдено і повернено до Києва 1175 томів

⁹ Л. Проценко відзначає, що «такого поділу в книгах дотримувались тільки незначний час, і згодом все почало писатись впереміжку».

¹⁰ Фасцикула – справа, яка складається із документів різного змісту, розміщених за їхніми реєстраційними номерами.

вивезених книг [17, с. 161]. Ще 96 у 60–70-ті роки надійшло з Мінського обласного архіву [13, с. 41], 187 томів кременецьких книг, які перебували в розсіпу, було впорядковано після війни співробітниками відділу давних актів Київського архіву [13, с. 43]. 2119 актових книг, що зберігаються нині в ЦДІА України в м. Києві, становлять лише 35,1% від їх довоєнної кількості. В цьому зібранні 936 томів, тобто 44%, становлять книги Волинського воєводства (Володимирського, Луцького і Кременецького повітів), з них 160 земських і 776 – гродських судів [25; 11].

Актові книги гродських і земських судів як джерело з історії України XVI–XVII ст.

Актові книги гродських і земських судів є «дорогоцінним історичним спадком ... які набагато років вперед можуть слугувати невичерпним джерелом для всебічного вивчення минулого життя» українського суспільства, писав відомий історик і дослідник судових книг Орест Левицький [15, с. 6]. Пояснюючи свою думку, він зауважував, що «кожна подія відбивалась в цих книгах з подробицями, яких не можна знайти в жодному літописі. Життя приватне і громадське, зміни в державному устрої, урядові розпорядження й приватні справи шляхти, напади татар, поступове утворення козацтва, ремесло, промисли, побут міст і сіл і, нарешті, релігійна боротьба відображені в актових книгах винятково яскраво. Іноді у книги записувались навіть природні явища, що вражали сучасників своєю незвичайністю...» [16, с. 3–4]. Наскільки поширеними були

актові книги серед тогочасного населення, підкреслює Іван Лаппо: «...рідкий зем'янин не мав у своїй «скрині» чи «каліті» листів судових – випису заявленого до суда документа цивільної угоди, заповіту або судового вироку... [тож]...з фактами, почерпнутими з судових книг, неминуче стикається кожен дослідник...» [14, с. 264]. Вражає перелік документів, які містяться в актових книгах, значення яких важко переоцінити для дослідників тієї епохи: «різноманітні угоди, договори, зобов'язання майнового або особистого характеру ... продажні, орендні, заставні, дарчі, винові¹¹, боргові зобов'язання, заповіти; королівські жалувані грамоти і привілеї, сеймові конституції, постанови повітових сеймиків і конфедерацій, устави про податки і мито, переписи військових земських ополчень, люстрації, інвентарі тощо» [15, с. 62].

Гродські й земські суди були установами шляхетського судочинства, тож в першу чергу вони містять інформацію щодо шляхетського стану, його землеволодіння, прав та привілеїв, ментальних цінностей тощо. Попри це, оскільки дуже часто міщани й селяни входили до кола матеріальних інтересів шляхти, актові книги містять відомості щодо становища й цих страт тогочасного соціуму. Таку інформацію подають інвентарі та люстрації шляхетських маєтків, що включали міста і села, а іноді цілі волості. Зокрема, вони містять дані щодо чисельності помешкань у населених пунктах, пересічного числа членів міщанських та селянських родин, їхнього господарства, повинностей тощо.

¹¹ Віно, вено - придане: подарунок жінці від чоловіка на весілля, запис маєтку на жінку; дар від батька або родичів нареченій на користь її майбутнього чоловіка.

Цікаву інформацію надають орендні й заставні листи, зокрема про селянський двір, сільськогосподарські знаряддя праці, систему господарювання, забезпеченість селян землею, робочою худобою, їхні повинності та загалом про селянське домогосподарство. Дані актових книг дають можливість дослідити характер і співвідношення форм ренти на Правобережній Україні цієї доби.

Історія актових книг нараховує майже три століття. Цей факт забезпечує можливість відстежувати еволюційні зміни в житті ранньомодерного соціуму та робити певні висновки щодо закономірностей його розвитку; а охоплення практично всіх соціальних страт дає можливість реконструювати його

горизонтальну та вертикальну будови, а також формальну інституцію й неформальні структури.

Актові книги є важливим джерелом для вивчення спеціальних історичних дисциплін: 1) палеографії староукраїнської мови XVI–XVII ст. («почерки, суцільне й роздільне написання, графіка літер, скорочення слів, усічення або пропуск голосних, надрядкові знаки, написання сполучників, вживання розділових знаків, абзаців, великих літер, літерних цифр ... орнаментів, водяних знаків» тощо) (Мал. 3, 7, 8); 2) дипломатики, оскільки в актових книгах гродських і земських судів представлений «весь спектр юридичних документів приватних і офіціальних форм [тогочасного]

Мал. 13. Монети, що перебували у грошовому обігу Волині в XVI ст.

Монети іноземних емітентів: 1. Талер 1550 р., архієпископство Зальцбург; 2. Левендальдер 1575 р., провінція Голландія; 3. Дука́т 1556 р., Королівство Угорщина; 14. Денга, Російська держава, Іван IV.

Монети Великого князівства Литовського: 4. Дука́т 1548 р. (із зображенням гербів Київського та Волинського воєводств); 5. Чотирьохгрошовик 1567 р.; 6. Трьохгрошовик 1563 р.; 7. Гріш 1548 р.; 8. Півгріш 1547 р.; 9. Дводенарій 1570 р.; 10. Денарій 1555 р.; 11. Обол (південарій) 1547 р.

Монети Королівства Польщі: 12. Гріш 1580 р.; 13. Трьохгрошовик 1595 р.

діловодства, [зокрема] скарги, апеляції, зиски, розейми, квитації, угоди, свідчення возних, королівські листи, юраменти, протестації, декрети, асекурації, плені-потенції, маніфестації, позови, реляції положення позовів, вироки, тестаменти, дарчі» тощо; 3) метрології, а саме «міри ваги, довжини ... ціни, співвідношення грошових систем, зокрема польської і литовської ... співвідношення грошових одиниць однієї системи, ... ціни на різні предмети, ... міри сипучих і рідких тіл, міри довжини, міри землі» тощо, а також хронології, нумізматики (Мал. 13), архівної справи тощо [19].

Важко переоцінити важливість цього джерела для істориків, мовознавців, демографів та представників інших наук, коло яких сьогодні навіть складно окреслити саме через невивченість усієї повноти вмісту актових матеріалів.

Для полегшення вивчення актових книг та їх популяризації як наукового джерела насамперед слід вирішити питання формальної теорії та класифікації актів, здійснити їх внутрішній опис та налагодити систематичне видання найбільш важливих із них. У такому разі актові книги, «це унікальне джерело, допоможуть розкрити ще не одну цікаву сторінку в історії нашої країни», – як ще в 60-х роках ХХ століття наголошувала Людмила Проценко – науковець, викладач, заступник голови Шевченківської районної організації Товариства охорони пам'яток історії та культури міста Києва, а також багаторічний директор Центрального архіву-музею літератури і мистецтва УРСР [19].

Висновки. Актові книги були і до сьогодні залишаються цінним історичним джерелом. Вони становлять інтерес не лише для українських учених, а

й для закордонних дослідників, у першу чергу тих країн, які свого часу входили до складу багатонаціональної держави Річ Посполита (Польща, Литва, Білорусь). На ґрунтовній джерельній базі, яку становлять актові книги, можливе вирішення низки наукових проблем, що є ключовими для української культурно-історичної ідентичності. На сьогодні це завдання є стратегічним. Отримане на базі вивчення актових книг нове знання про історичне минуле українського народу має бути використане для трансформації сучасної історичної освіти, а також у всіх ланках навчального процесу в межах концепції про безперервність освіти. А популяризацію науково достовірного і виваженого знання з малодосліджених або сфальсифікованих аспектів історії України можна використати в системі заходів із національно-патріотичного виховання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej z archiwum t. zw. Bernardzkiego we Lwowie*. Lwow, 1868. Т. 1.
2. Balzer, O. *Grodzkie czy ziemskie. Kwartanik historyczny*. Lwow, 1888. Т. 11.
3. Андріяшев, О. М. Актові книги Київського центрального архіву давніх актів. *Центральний архів стародавніх актів у Києві*. Київ, 1929. Вип. 1.
4. Брокгауз, Ф. А., Эфрон, И. А. *Энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург, 1893. Т. IXа.
5. Брокгауз, Ф. А., Эфрон, И. А. *Энциклопедический словарь*. Санкт-Петербург, 1894. Т. XIIа.
6. *Енциклопедія історії України* / ред. Смолій В. А. Київ, 2003. Т. 1. 685 с.
7. *Енциклопедія Історії України* / ред. Смолій В. А. Київ, 2004. Т. 2. 524 с.
8. *Енциклопедія Історії України* / ред. Смолій В. А. Київ, 2012. Т. 9. 944 с.

9. Исаевич, Я. И. Гродские и земские акты – важнейший источник по истории аграрных отношений в Речи Посполитой в XVI–XVII вв. *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы*. Рига, 1963.
10. Київський центральний архів давніх актів. 1852 – 1943. Т. 1. 1852 – 1921 / ред. Музичук О. В.; упоряд.: Муравцева Л. М., Страшко В. В., Сухих Л. А. Київ, 2002. 458 с.
11. Кіку, І. О. Значення актових книг, як джерела з історії України XVI – XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1983. № 11.
12. Ковальова, С. Г. *Судоустрій і судочинство на українських землях Великого князівства Литовського*. Миколаїв, 2008. 199 с.
13. Ковальський, Н. П. *Источниковедение по истории Украины XVI–XVIII вв*. Вып. 4. Днепропетровск, 1979. 112 с.
14. Лаппо, И. Земский суд в Великом княжестве Литовском в конце XVI века. *Журнал Министерства народного просвещения*. Седьмое десятилетие. Санкт-Петербург, 1897. Ч. CCCXI.
15. Левицкий, О. И. Об актовых книгах, относящихся к истории юго-западного края и Малороссии. *Труды XI археологического съезда в Киеве*. Москва, 1902. Т. II.
16. Левицкий, О. И. История учреждения Киевского Центрального архива. *Чтения в обществе Нестора Летописца*. Київ, 1903. Кн. XVII. С. 3–73.
17. Мітюков, О. Г. *Радянське архівне будівництво на Україні (1918 – 1973)*. Київ, 1975.
18. Падох, Я. *Суди і судовий процес старої України*. New York – Paris – Sydney – Toronto – Lviv, 1990. 128 с.
19. Проценко, Л. А. *Актові книги як джерело до вивчення спеціальних історичних дисциплін*. URL: <http://surl.li/rzkbia> (дата звернення: 04.12.2024).
20. *Статут Великого княжества Литовського 1566 г.* Издание императорского Московского общества истории и древностей Российских. Москва, 1855.
21. Старченко, Н. Возні на Волині в останній третині XVI – на початку XVII ст. Судові урядники чи слуги? *Соціум. Альманах соціальної історії*. 2008. Вип. 8. С. 134–162.
22. Старченко, Н. Прибутки судових урядників Волинського воєводства в останній третині XVI століття. *Український археографічний щорічник*. 2012. Т. 19/20. С. 165–186.
23. Троневиц, П. *Луцький замок*. Луцьк, 2003. 198 с.
24. Халєбський, П. *Україна – земля козаків: подорож, щоденник / упоряд. Рябий М.* Київ, 2009. 293 с.
25. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІА України в м. Києві). Ф. 21, 22, 25, 26, 27, 28.
26. ЦДІА України в м. Києві. Ф. 25. Спр. 213.
27. ЦДІА України в м. Києві. Ф. 25. Спр. 214.
28. ЦДІА України в м. Києві. Ф. 25. Спр. 219.
29. *Юридична енциклопедія / ред. Шемшученко Ю. Т.* 1. Київ, 1998. URL: https://leksika.com.ua/18580318/legal/aktovi_knigi (дата звернення: 04.12.2024).

REFERENCES

1. *Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej z archiwum t. zw. Bernardynskiego we Lwowie*. (1868). Т. 1. Lwow. [in Pol.]
2. Balzer, O. *Grodskie czy ziemskie. Kwartalnik historyczny*. Т. 11. Lwow, 1888. [in Pol.]
3. Andriiashev, O. (1929). Act Books of the Kyiv Central Archive of Ancient Acts. *Central Archive of Ancient Acts in Kyiv*. Vol. 1. Kyiv. [in Ukr.]
4. Brokgauz, F., Efron, I. (1893). *Encyclopedic Dictionary*. Vol. IXa. S.-Peterburh. [in Rus.]
5. Brokgauz, F., Efron, I. (1894). *Encyclopedic Dictionary*. Vol. XIIa. S.-Peterburh. [in Rus.]
6. Smolii, V., ed. (2003). *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Vol. 2. Kyiv, 685 p. [in Ukr.]
7. Smolii, V., ed. (2004). *Encyclopedia of*

the History of Ukraine. Vol. 2. Kyiv, 524 p. [in Ukr.]

8. Smolii, V., ed. (2012). *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Vol. 2, Kyiv, 944 p. [in Ukr.]

9. Ysaevych, Ya. (1963). City and Zemstvo Acts are the Most Important Source on the History of Agrarian Relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth in the 16th and 17th Centuries. *Ezhehodnyk po ahrarnoi ystoriy Vostochnoi Evropy* (Yearbook of the Agrarian History of Eastern Europe), Ryha. [in Rus.]

10. Muzychuk, O., ed., Muravtseva L., Strashko, V., Sukhykh, L., comp. (2002). *Kyiv Central Archive of Ancient Acts. 1852 – 1943*. Vol. 1. 1852 – 1921. Kyiv. 458 p. [in Ukr.]

11. Kiku, I., (1983). The Significance of Act Books as Sources of Ukrainian History in the 16th – 18th Centuries. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* (Ukrainian Historical Journal), № 11. [in Ukr.]

12. Kovalova, S. (2008). *Judicial System and Legal Proceedings in the Ukrainian Lands of the Grand Duchy of Lithuania*. Mykolaiv, 199 p. [in Ukr.]

13. Kovalskiy, N. (1979). *Source Studies on the History of Ukraine in the 16th – 18th Centuries*. Dnepropetrovsk, 112 p. [in Rus.]

14. Lappo, I. (1897). Zemsky Court in the Grand Duchy of Lithuania at the End of the 16th Century. *Zhurnal Mynysterstva narodnoho prosveshchennyia* (Journal of the Ministry of Public Education). Vol. CCCXI. S.-Peterburh. [in Rus.]

15. Levytskyi, O. (1902). On the Register Books Relating to the History of the Southwestern Region and Little Russia. *Trudy XI arkeolohycheskoho s'ezda v Kyeve* (Proceedings of the XI Archaeological Congress in Kyiv). Vol. II. Moskva. [in Rus.]

16. Levytskyi, O. (1903). History of the Establishment of the Kyiv Central Archive. *Chtenyia v obshchestve Nestora letopystsa* (Readings in the company of Nestor the Chronicler). Vol. XVII. Kyiv, pp. 3 – 73. [in Rus.]

17. Mitiukov, O. (1975). *Soviet Archival Construction in Ukraine (1918 – 1973)*. Kyiv. [in Ukr.]

18. Padoh, Ya. (1990). *Courts and Judicial Process of Old Ukraine*. New York – Paris – Sydney – Toronto – Lviv, 128 p. [in Ukr.]

19. Protsenko, L. *Act Books as a Source for Studying Special Historical Disciplines*. [online] Available at: <http://surf.li/rzkbia> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

20. *Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1566*. (1855) Edition of the Imperial Moscow Society of Russian History and Antiquities. Moskva. [in Rus.]

21. Starchenko, N. (2008). The Vozny in Volhynia in the Last Third of the 16th – Early 17th Centuries: Court Officials or Servants? *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii* (Socium. Almanac of Social History), Vol. 8, pp. 134 – 162. [in Ukr.]

22. Starchenko, N. (2012). Incomes of Court Officials of the Volyn Voivodeship in the Last third of the 16th Century. *Ukrainskyi arkeohrafichnyi shchorichnyk* (Ukrainian Archeographic Yearly Periodical). Vol. 19/20. Kyiv, pp. 165 – 186. [in Ukr.]

23. Tronevych, P. (2003). *Lutsk Castle*. Lutsk, 198 p. [in Ukr.]

24. Khalebskyi, P. (2009). *Ukraine – the Land of the Cossacks: a Journey, a Diary*. Kyiv, 293 p. [in Ukr.]

25. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv* (CSHA of Ukraine in Kyiv). F. 21, 22, 25, 26, 27, 28 [in Ukr.]

26. *CSHA of Ukraine in Kyiv*. F. 25. C. 213. [in Ukr.]

27. *CSHA of Ukraine in Kyiv*, F. 25. C. 214. [in Ukr.]

28. *CSHA of Ukraine in Kyiv*, F. 25. C. 219. [in Ukr.]

29. Shemshuchenko, Yu., ed. (1998). *Legal Encyclopedia*. Vol. 1. Kyiv. [online] Available at: https://leksika.com.ua/18580318/legal/aktovi_knigi [Accessed 04 Dec. 2024]. [in Ukr.]

Summary

ACT BOOKS AS A SOURCE OF THE HISTORY OF UKRAINE
IN THE EARLY MODERN ERA

Mykola VYSOTIN

orcid.org/0000-0002-0449-2239

junior research fellow

of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: nik16@ukr.net

Relevance of the research. Act books of the judicial and administrative bodies of Ukraine, particularly the grodskyi (city) and zemstvo courts, are an important historical source in the history of Ukraine in the early modern era. They contain significant information in terms of volume and value on various aspects of the historical process: the state of economic development of contemporary society, the judicial system, social history, private life, etc.

The **purpose** of the study is to generalize and update the material concerning the essence of act books as a valuable source and historical phenomenon, set out in separate investigations and works devoted to the activities of Ukrainian judicial and administrative bodies of the 16th–17th centuries (grodskyi and zemstvo courts), as well as organizations established in the 19th century for the collection, storage, study and publication of historical documents (including act books) – the Temporary Commission for the Analysis of Ancient Acts under the Kyiv, Volyn and Podolsk Governor-General (better known as the Kyiv Archeographic Commission) and the Kyiv Central Archive of Ancient Acts.

Conclusions. Act books were and remain a valuable historical source up to this day. They are of interest to Ukrainian scholars and foreign researchers, primarily those countries that were once part of the multinational state of the Polish-Lithuanian Commonwealth (Poland, Lithuania, Belarus). It is possible to solve a number of scientific problems that are key to Ukrainian cultural and historical identity based on a solid source base, which act books constitute. Today, this task is strategic. The new knowledge about the historical past of the Ukrainian people obtained based on the study of act books should be used for the transformation of modern historical education, as well as in all links of the educational process within the concept of continuity of education. the popularization of scientifically reliable and balanced knowledge about little-studied or falsified aspects of the history of Ukraine can be used in the system of measures for national patriotic education.

Keywords: act book, grodskyi court, zemstvo court, voznyi, starosta, pidstarosta, scribe, judge, Ukraine, Volyn, classification, historical source.

УДК 172.15(477)
DOI: 10.17721/2413-7065.4(93).2024.317569

ПАТРІОТИЗМ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН: ДОСВІД РІЗНИХ КРАЇН І УКРАЇНСЬКИЙ ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Тетяна БЕВЗ

orcid.org/0000-0002-0129-1925

доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник
НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка
email: tetanabevz@gmail.com

Анотація. Патріотизм як соціокультурний феномен відіграє ключову роль у формуванні національної ідентичності, згуртованості суспільства та забезпеченні його стійкості перед глобальними викликами. Розглянуто досвід різних країн у формуванні патріотичних цінностей. Особливу увагу приділено українському історіографічному виміру, який висвітлює роль патріотизму у сучасних умовах. Висновки підкреслюють значення патріотизму як рушія суспільного прогресу та національної консолідації.

Ключові слова: патріотизм, соціокультурний феномен, історіографічний вимір патріотизму, Україна, міжнародний досвід.

Постановка проблеми. В умовах сучасної російсько-української війни питання патріотизму набуває особливої гостроти. Українське суспільство стикається з викликами, що потребують мобілізації духовних і моральних сил, а також усвідомлення спільної мети захисту незалежності. Аналіз патріотизму як соціокультурного феномену допомагає зрозуміти механізми формування громадянської стійкості й консолідації. Патріотизм як соціокультурний феномен реалізується не лише на рівні індивідуальної свідомості, але й у процесі цілеспрямованого формування громадянських цінностей через систему виховання. Національно-патріотичне виховання є одним із ключових механізмів популяризації патріотизму як суспільної норми, особливо в контексті сучасних викликів.

Актуалізація теми патріотизму в умовах повномасштабної війни рф проти України потребує глибинного осмислення терміна «патріотизм», звернення

до його витоків та етимології. Слово «патріотизм» походить від латинського «patria», що означає «батьківщина», і грецького «patriotēs» (πατριώτης), що означає «співвітчизник або член роду». Грецьке слово у свою чергу походить від слова «patris» (πατρίς), що означає «батьківщина» або «країна батьків». Корінь цього слова означає «батьківщина». Батьківська лінія, патріархат і навіть власний батько пов'язані [1]. Етимологія слова «патріотизм» пов'язана з поняттям батьківщини та відданості їй. Слово підкреслює зв'язок людини зі своєю країною, культурою та народом, а також готовність захищати та підтримувати свою батьківщину.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Зауважимо, що питання про «патріотизм як феномен: етимологічні корені, історична еволюція та ідеологічні аспекти»¹ були висвітлені в авторській публікації. Загалом стаття є аналізом історіографічних досліджень, тому окремо розглядати ці питання вважаємо

недоцільним, оскільки аналіз історіографії має органічно вплітатися у виклад матеріалу, формуючи єдину аргументативну лінію.

Поняття патріотизму має давні коріння. Воно виникло ще в античні часи, коли люди почали формувати свої перші міста-держави. В античній Греції та Римі патріотизм проявлявся у відданості місту-державі (полісу). Сучасне розуміння патріотизму сформувалося у період Просвітництва та Французької революції, коли з'явилися ідеї національної держави та народного суверенітету.

Як зазначено у британському словнику, слово «патріотизм» вперше згадується на початку 1700 р. До цього часу термін «патріот» міг стосуватися «учасника руху опору, борця за свободу», зокрема, тих, хто воював проти британців у війні за незалежність – асоціації, які збереглися й до сьогодні.

Стандартне визначення терміна «патріотизм» у словнику звучить як «любов до своєї країни». Автор книги «Патріотизм, мораль і мир» Стівен Натансон надав перше стійке філософське трактування цих питань, розрізнив різні форми патріотизму та показав, чому деякі форми справді небезпечні, а інші можуть бути цінними та конструктивними [2], а також визначив патріотизм як явище, що включає: 1) особливу прихильність

до власної країни; 2) відчуття особистої ідентифікації з країною; 3) особливу турботу про добробут країни; 4) готовність до самопожертви заради блага країни [3].

У XIX ст. англійський історик і політик Джон Емеріх Єдвард Дальберг-Актон (Лорд Актон. – Т. Б.) протиставив «національність» і патріотизм як прихильність та інстинкт проти моральних стосунків. Національність – це «наш зв'язок із расою», який є «просто природним або фізичним», тоді як патріотизм – це усвідомлення наших моральних обов'язків перед політичною спільнотою. У XX ст. британський історик Елі Кедурі зробив протилежне, представивши націоналізм як повноцінну філософську та політичну доктрину про нації як базові одиниці людства, в яких індивід може знайти свободу та самореалізацію, а патріотизм – як просто почуття прихильності до своєї країни [4].

В енциклопедії Британіка «патріотизм» визначається як почуття прихильності та відданості країні, нації чи політичній спільноті. Патріотизм (любов до батьківщини) і націоналізм (вірність своїй нації) часто сприймаються як синоніми, однак патріотизм бере свій початок приблизно за 2000 років до піднесення націоналізму в XIX столітті [5].

Праця «Routledge Revivals: Patriotism:

¹ Бевз Т. Патріотизм як феномен: етимологічні корені, історична еволюція та ідеологічні аспекти. *Українознавство та етнопедогогіка: витоки, становлення та розвиток шкільництва на теренах Прикарпаття*: матеріали обласної педагогічної науково-практичної конференції (29 травня 2024 року) / авторка ідеї та упорядниці Л. Максим'як. Івано-Франківськ. Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти; Навчально-науковий інститут українознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; Науково-дослідний інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2024. С. 65–68; Бевз Т. Національно-патріотичне виховання в Україні: від історичних засад до сучасних освітніх практик. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. С. 297–301.

The Making and Unmaking of British National Identity (1989). Volume III: National Fictions» [6] вперше опублікована у 1989 р., це третій із трьох томів, присвячених зміні уявлень про патріотизм у британському житті від XIII до кінця XX ст., і була спробою примиритися з силою національної ідеї через історичну критику.

За визначенням, патріотизм – це гордість і відданість своїй Батьківщині. Однак всебічно пояснити це поняття досить складно. Патріотизм і уявлення про нього значною мірою залежать від країни, в якій він проявляється, а також від історичного та геополітичного фону країни; деякі патріоти можуть акцентувати більше уваги на політиці, тоді як інші зосереджуються на географічних якостях своєї батьківщини. В інших країнах патріотизм не відіграє великої ролі або навіть сприймається неохоче.

Мета статті – дослідити патріотизм як соціокультурний феномен у контексті міжнародного досвіду та історіографії його вивчення в Україні, визначити особливості його формування та проявів у різних суспільствах і на етапах української історії.

Завдання дослідження: проаналізувати сутність патріотизму як соціокультурного феномену, його складові, форми та значення для суспільного життя; окреслити ключові підходи до осмислення патріотизму у світовій науковій думці; дослідити основні аспекти історіографії вивчення патріотизму в Україні.

Предмет дослідження: соціокультурний феномен патріотизму, його прояви, значення та історіографічне осмислення в Україні, а також вплив міжнародного досвіду на його розвиток.

Виклад основного матеріалу.

Патріотизм починається ще з колиски, з любові до найближчих людей, адже, як зазначав Френсіс Бекон, саме сім'я є початком любові до Батьківщини. Ця любов поступово переростає у найвищу чесноту цивілізованої людини. Але справжній патріотизм, за словами Л. Графа, – це не порожні слова чи гучні демонстрації, а щоденна, невтомна турбота про спільне благо.

У хвилини важких випробувань патріотизм проявляється особливо яскраво. Ф. Клінгер наголошував, що той, хто у хвилину загального лиха не переймається долею своєї Батьківщини, не заслуговує жити у вільній державі. Водночас любов до рідної землі, як стверджував Сенека, не залежить від її величини – Батьківщину люблять за те, що вона своя.

Цицерон вбачав у Батьківщині джерело всіх загальних симпатій, а Василь Сухомлинський підкреслював, що патріотизм починається не лише з любові до своєї землі, а й із любові до людини. Він називав патріотизм серцевиною особистості, основою її активної позиції, сферою духовного життя, яка пронизує все, чого людина прагне, що пізнає, робить, любить чи ненавидить. Таким чином, патріотизм – це водночас особиста чеснота і суспільна цінність, яка починається з малого, але охоплює все: від почуттів і дій окремої людини до долі цілої нації.

В Україні патріотизм асоціюється з національною самосвідомістю, культурною спадщиною та історичною боротьбою за незалежність. Патріотизм для українців – це любов до рідної землі, української мови та традицій, а також підтримка національної єдності, особливо в умовах зовнішньої агресії. Через історичну боротьбу за незалежність

український патріотизм також включає елемент захисту країни, волонтерство та участь у суспільно важливих ініціативах.

Цінним, на нашу думку, для дослідження питання є окреслити еволюцію ідей патріотизму у різних країнах і періодах, адже вона відображає зміну суспільних цінностей, історичних обставин та культурних традицій. Так, у Стародавній Греції у філософії Платона (427–347 або 348 р. до н. е.) та Арістотеля (384–322 рр. до н. е.) патріотизм асоціювався з полісом. Для Платона ідеал полягав у служінні державі як гармонійному цілому. Арістотель розглядав поліс як природне середовище для досягнення людської досконалості. У «Політиці» Арістотель розглядає патріотизм як невід'ємну частину чеснот добродесного громадянина, адже кожен має працювати на благо свого «поліса» (міста-держави), підкреслюючи важливість зв'язку між патріотизмом і справедливістю, де патріотизм є формою громадянської відповідальності перед державою та суспільством. У Римі патріотизм базувався на ідеї *virtus* (чеснота) і служінні Римській республіці. Цицерон (106 до н. е.–43 до н. е.) підкреслював, що громадянські обов'язки до республіки стоять вище за особисті інтереси.

У середньовіччі патріотизм поступився місцем релігійним обов'язкам. Люди сприймали себе не стільки громадянами окремих держав, скільки частиною єдиної християнської спільноти. В епоху Відродження патріотизм повертається у контексті відновлення інтересу до античної спадщини. Нікколо Макіавеллі (03.05.1469–22.06.1527) наголошував на важливості сильної держави та громадянської відданості їй.

Ідеї свободи й рівності в епоху

Просвітництва сприяли появі патріотизму, пов'язаного з правами громадянина. Жан-Жак Руссо (28.06.1712–2.07.1778) висловлював думку, що справжній патріотизм виникає в суспільстві, де влада базується на волі народу, і вважав патріотизм необхідним для створення суспільного договору й об'єднання людей у громадянське суспільство. У праці «Про суспільний договір» він підкреслював, що патріотизм формує моральну основу для об'єднання людей на засадах спільних цінностей та відповідальності. Жан-Жак Руссо заклав основи громадянського патріотизму, зосереджуючи увагу на важливості суспільного блага та обов'язків перед державою.

Як важливу моральну якість, яка виходить за межі сліпої любові до батьківщини і через призму етичних обов'язків громадянина перед державою, розглядав патріотизм Іммануїл Кант (22.04.1724–12.02.1804). У трактаті «До вічного миру» він наголошував на важливості патріотизму як морального обов'язку перед державою, але без шкоди для загального миру та справедливості. Один із авторів Декларації незалежності США Томас Джефферсон (13.04.1743–04.07.1826) вважав патріотизм важливим для збереження свобод і незалежності. Його патріотизм був тісно пов'язаний з ідеями свободи, демократії та захисту від тиранії. Він підкреслював роль патріотизму в громадській активності та необхідності бути пильними до збереження демократичних принципів і свобод.

XIX століття характеризувалося піднесенням національної самосвідомості. Йоганн Готфрід Гердер (25.08.1744–18.12.1803) та Фрідріх Шиллер (10.11.1759–09.05.1805) вважали, що патріотизм базується на культурній і

мовній ідентичності. Водночас революційні рухи Європи формували ідею боротьби за незалежність як прояв патріотизму. Італійський філософ і політичний діяч Джузеппе Мадзіні (22.06.1805–10.03.1872) визначав патріотизм як любов до батьківщини, що базується на ідеї національного обов'язку та прагненні до незалежності, та основу для здобуття свободи та єдності нації. Джузеппе Мадзіні вплинув на формування сучасного націоналізму, наголошуючи на обов'язку громадян перед батьківщиною й важливості національного відродження. Тарас Шевченко (09.03.1814–10.03.1861) та Юрій Федькович (08.08.1834–11.01.1888) вважали патріотизм передусім любов'ю до рідної землі, мови та боротьбою проти імперського гноблення.

Ідеї демократичних прав людини та індивідуальної свободи у XX столітті почали тісно переплітатися з патріотизмом. Еріх Фромм (23.03.1900–18.03.1980) зробив важливий внесок у сучасне розуміння патріотизму як здорової любові до країни, яка є конструктивною і не суперечить інтересам інших народів.

Через призму націоналізму, описуючи націю як «увялену спільноту», розглядав патріотизм Бенедикт Андерсон (26.08.1936–13.12.2015). На його думку, патріотизм виникає разом із відчуттям належності до нації як спільноти, яку підтримують символи, традиції та історія. Праця Бенедикта Андерсона «Уявлені спільноти» стала важливим джерелом для вивчення патріотизму як соціально сконструйованого явища, що формується через культуру, мову та історію.

Сучасні мислителі розглядають патріотизм через призму громадянського обов'язку, який не суперечить глобальній

відповідальності. Суспільства шукають баланс між національними інтересами та спільним благом людства. Так, Марта Нуссбаум (нар. 06.06.1947) розробила концепцію «глобального патріотизму», вважаючи, що патріотизм має не обмежуватися відданістю одній країні, а поважати загальнолюдські цінності. Вона виступає за баланс між любов'ю до батьківщини та відповідальністю перед світом. Марта Нуссбаум запропонувала етичний патріотизм, що поєднує любов до країни з універсальними цінностями, такими як права людини, соціальна справедливість і рівність.

Таким чином, можемо констатувати, що кожен із цих мислителів пропонував свій унікальний погляд на патріотизм, розглядаючи його як чесноту, обов'язок перед батьківщиною, джерело громадянської єдності чи як потенційну загрозу світовому миру. Їхні ідеї допомагають краще розуміти складність патріотизму та його різні форми, що залишаються актуальними й сьогодні.

Патріотизм є універсальною категорією, яка проявляється у різних суспільствах. Вивчення патріотизму в інших країнах дає можливість перейняти кращі практики формування національної свідомості. Розглянемо особливості патріотизму у різних країнах.

На ідеях свободи, демократії та поваги до Конституції, а також усіх законів і порядків значною мірою базується американський патріотизм. Любов до країни проявляється через гордість за американські цінності, право на самовираження та підтримку інституцій, що забезпечують ці права. Американський патріотизм часто виражається через символи, як-от прапор або День незалежності. Акцент робиться на

громадянській активності та праві на критику держави в межах демократичного суспільства. Про американський патріотизм Джон Маккейн писав: «... перебуваючи в ув'язненні, я закохався в свою країну. Я любив її й раніше, але, як і в більшості молодих людей, моя прихильність до неї була не більшою ніж звичайною вдячністю за комфорт та привілеї, що були доступними більшості американців і сприймалися як належне. Тільки коли я втратив Америку на певний час, то зрозумів, як сильно я її люблю» [7]. Понад те, «американці ніколи не йдуть. Ми ніколи не здаємося. Ми ніколи не ховаємося від історії. Ми творимо історію» [7]. Результати соціологічних досліджень середини 2023 р. засвідчили, що 85% – це частка американців, які вважають себе дуже патріотами, 63,9% – американці, які володіють американським прапором, 41% американців надзвичайно пишаються тим, що вони американці [8]. Таким чином, 41% американського населення дуже чи надзвичайно пишається тим, що вони американці, і вони не бояться демонструвати це: приблизно 64% населення мають американський прапор, а приблизно 51% – одяг із патріотичними зображеннями чи символами. Цікаво, що патріотизм, здається, також охоплює покоління, причому міленіали лише трохи менш патріотичні, ніж покоління X або навіть бебі-бумери [8]. Укорінений патріотизм також є однією з причин, чому так багато американських чоловіків вирішували брати участь у війнах упродовж історії, і близько 45% дорослих старше 75 років є ветеранами. Чоловіків-ветеранів до 55 років, до речі, помітно менше, хоча патріотизм живий і здоровий, а США все ще відправляють солдатів у зони бойових дій [8].

Французький патріотизм тісно пов'язаний з ідеями свободи, рівності й братерства, що є основними принципами Французької революції. Патріотизм у Франції часто сприймається як обов'язок підтримувати ці принципи й захищати права та свободи громадян. Французи дуже цінують свою культуру, мову та інтелектуальну спадщину, вважаючи захист культурної самобутності важливим елементом патріотизму.

Через історичні події ХХ століття патріотизм у Німеччині сприймається обережно й асоціюється з конституційним патріотизмом, який базується на повазі до демократичних інститутів, прав людини та верховенства права. Німецький патріотизм заохочує гордість за досягнення держави та її роль у міжнародній політиці, зокрема в питаннях миру та прав людини. Часто він пов'язаний з екологічною відповідальністю та соціальною солідарністю. Юрген Хабермас (Jürgen Habermas) виділив ідею конституційного патріотизму, стверджуючи про те, що Німеччині не потрібен патріотизм, у центрі уваги якого знаходяться гімн і національні прапори, а також заслуги предків, але ось почуття такої причетності до Конституції, до конституційної країни – це було б добре [9].

Поеднанням поваги до традицій, цінностей гармонії та колективної відповідальності перед суспільством є японський патріотизм. Важливу роль у патріотизмі відіграє шанування імператора як символу єдності нації. Патріотизм у Японії не завжди є показовим. Натомість японці висловлюють свою відданість країні через щоденну працю, дотримання порядку і взаємоповагу в суспільстві. В Японії система морального та патріотичного виховання є тісно

пов'язаною із державною системою освіти.

У Китаї патріотизм часто асоціюється з ідеями колективізму та соціальної гармонії. Повага до держави та її лідерів є важливим елементом китайського патріотизму.

Польський патріотизм зосереджується на гордості за боротьбу за свободу та незалежність, а також на глибокій повазі до католицької віри. Польща пройшла через століття поділів і окупацій, тому патріотизм тут тісно пов'язаний із захистом національних і культурних цінностей. Патріотизм у Польщі часто виражається через пам'ятні дати, шанування героїв національної історії та підтримку традицій.

Найважливіший елемент патріотизму в ситуації зовнішньої загрози, а саме з початком повномасштабної війни РФ проти України, поляки демонструють у справі захисту своєї незалежності – це поведінка, пов'язана передусім з інтересами нації та держави. На думку професора, директора Інституту філософії і соціології Польської академії наук Генрика Доманського, «патріотизм у ситуації зовнішньої загрози – це поведінка, пов'язана з інтересами нації та держави. Зараз ознакою патріотизму є також і надання допомоги біженцям з України» [10]. У травні 2023 р. дослідники Польської академії наук провели опитування. На питання, що вони розуміють під патріотизмом, виявили дві основні тенденції: з одного боку, національний патріотизм, який асоціюється з великими справами й жертвами, а з другого – громадянський патріотизм, зосереджений на повсякденних діях на благо країни [11]. Національний патріотизм асоціюється з великими справами,

жертвністю та боротьбою за незалежність. Проте проблема в тому, що в сучасній польській реальності немає можливості його проявити. Крім того, національний патріотизм може виражатися через любов до польської історії, традицій і культури. На думку багатьох респондентів, це поняття іноді експлуатують у політичних іграх. Громадянський патріотизм виражається в участі у виборах, інтересі до політики або піклуванні про спільне благо, тобто це патріотизм малих щоденних дій, а не великих одноразових самопожертв [11].

В Ізраїлі патріотизм – це насамперед відданість захисту держави, а також важливий елемент національної ідентичності в умовах постійної зовнішньої загрози. Ізраїльський патріотизм зумовлений історичним досвідом народу, важливістю підтримки національної безпеки та колективної відповідальності. Патріотизм в Ізраїлі включає службу в армії та підтримку обороноздатності країни. Суспільна згуртованість тут дуже сильна, особливо у питаннях, що стосуються безпеки.

Канадський патріотизм акцентує увагу на різноманітності, відкритості та мирному співіснуванні різних культур. Патріотизм тут часто поєднується з ідеями толерантності, соціальної справедливості та поваги до природи. У Канаді патріотизм зазвичай проявляється через підтримку прав людини, захист навколишнього середовища та гордість за миротворчі зусилля країни.

Отже, у різних країнах патріотизм включає любов до батьківщини, шанування національних символів, готовність до захисту інтересів держави та підтримку суспільного блага. Кожна країна надає патріотизму унікальних

рис залежно від історичного досвіду та культурних цінностей. Наприклад, в Україні та Польщі патріотизм акцентує на боротьбі за свободу, у Німеччині – на підтримці демократичних цінностей, в Ізраїлі – на обороні держави. Таким чином, патріотизм має універсальні риси, але його зміст і форма можуть змінюватися залежно від історичних, культурних і соціальних умов кожної країни.

Зарубіжні дослідники аналізують патріотизм у різних контекстах – філософському, соціологічному, психологічному, політичному. Так, Лідія Моланд у праці «Гегель про політичну ідентичність» провокативно спирається на політичну філософію Гегеля, щоб залучити іноді суперечливі сучасні питання, такі як патріотизм, національна ідентичність і космополітизм. Лідія Моланд стверджувала, що патріотизм для Гегеля вказує на ставлення до держави, тоді як національна ідентичність є відповіддю на культуру [12]. Натомість Джонатан М. Хансен у книзі «Втрачена обіцянка патріотизму: обговорення американської ідентичності, 1890–1920» зазначав, що, можливо, найголовніше те, що патріоти-космополіти вважали критичне ставлення до своєї країни суттю патріотизму, тим самим виправдовуючи прискіпливу увагу до американського мілітаризму під час війни. Джонатан М. Хансен оперував поняттям «космополітичний патріотизм». Укорінений не у війні, а в прихильності до соціальної справедливості космополітичний патріотизм віддавав перевагу боротьбі проти сексизму, расизму та політичної корупції в Сполучених Штатах, а не боротьбі з іноземними ворогами [13]. У передмові до книги «Міркування неоконсерватора» (1983) Ірвін Крістол наголосив, що «неоконсерватизм

не тільки патріотичний – це само собою зрозуміло, – але також і націоналістичний. Патріотизм впливає з любові до минулого нації; націоналізм виникає з надії на майбутнє нації, самобутню велич. Націоналізм у наш час, мабуть, найпотужніша з політичних емоцій» [14]. Відповідь на питання «Як прищеплюється патріотизм системі, яка, як стверджують деякі, заснована на власних інтересах?» спробував дати Уолтер Бернс у праці «Створення патріотів», яка стала змістовним і провокативним есе саме про цей парадокс. Досвідчено та зрозуміло, проводячи читача через історію та філософію патріотизму в республіці, від стародавніх греків до сучасного життя, Уолтер Бернс розглянув унікальну природу патріотизму в Сполучених Штатах Америки та його хиткий стан. І він стверджував, що колись і державна освіта, і вплив релігії сприяли формуванню громадянської свідомості, орієнтованої на суспільство, проте сьогодні сама ідея патріотизму зазнає нападів [15].

У зв'язку з цим низка дослідників ставить риторичні питання: чи варто в школах виховувати патріотизм? Якщо так, то чому? І яка концепція патріотизму має спрямовувати ці зусилля? Чи є патріотизм необхідним для збереження національної єдності, підтримки рішучої відданості справедливим настановам чи мотивації національного служіння? Чи небезпека патріотизму настільки велика, що затьмарює його потенційні переваги? Чи існує справді добродесна форма патріотизму, яку суспільства та школи мають прагнути культивувати? Відповіді на ці питання частково дають у книзі «Патріотичне виховання в глобальну епоху» [16] філософ Рендалл Керрен та історик Чарльз Дорн, намагаючись

зрозуміти, яку роль патріотизм може законно відігравати в школах як аспект громадянської освіти. Вони простежують цілі та обґрунтування, які керували прищепленням патріотизму в американських школах упродовж багатьох років, методи, за допомогою яких школи прагнули виховати патріотизм, і концепції патріотизму, що діють у цих цілях, обґрунтуваннях і методах. Також вони досліджують значення цих концепцій для справедливості, освіти та процвітання людини. Незважаючи на те, що історія спроб виховання патріотизму в школах містить як позитивні, так і застережливі уроки, Рендалл Керрен і Чарльз Дорн стверджують, що громадянська освіта, організована навколо трьох компонентів громадянської чесноти – інтелекту, дружби та компетентності – та інклюзивна і сприятлива шкільна спільнота можуть сприяти розвитку добродісної форми патріотизму, яка сумісна з рівним громадянством, аргументованою незгодою, глобальною справедливістю та відданістю здоров'ю демократичних інститутів і природного середовища [16]. Загалом праця «Патріотичне виховання в глобальну епоху» активно виступає за захист демократичних інституцій, оскільки розглядає розуміння патріотизму в контексті націоналістичних, популістських і авторитарних рухів у Сполучених Штатах і Європі.

У світі глобалізації, коли національні кордони втрачають жорсткість через інтеграцію економік, цифрові комунікації та міграцію, ідея нації як «уявленої спільноти» допомагає зрозуміти, чому патріотизм залишається сильним. І у цьому контексті варто назвати низку досліджень, які найкраще відтворюють цю ситуацію. На нашу думку, це книга

«Уявлені спільноти» Бенедикта Андерсона, яка пояснювала, як засоби масової інформації, культурні традиції та політична риторика формують національну ідентичність, що має ключове значення для сучасного суспільства в умовах криз, наприклад, війни в Україні чи дебатів про біженців. Другою книгою у цьому сенсі варто назвати «Патріотизм і космополітизм» Марти Нусбаум, яка проаналізувала етику патріотизму, розглядаючи його як частину ширшої відповідальності за світове співтовариство. «21 урок для 21 століття» Ювала Ной Харарі називаємо третьою знаковою книгою для розгляду патріотизму, в якій проаналізовано, як технологічний прогрес, соціальна нерівність та глобальні виклики змінюють патріотизм. Зокрема, він порушує питання, чи можна залишатися патріотом у світі, де штучний інтелект і транснаціональні корпорації мають більший вплив, ніж уряди. Його книга закликає до перегляду патріотизму в контексті таких викликів, як інформаційні війни, вплив соціальних мереж і кризи демократії, що гостро відчуються в Україні та світі. Ще однією знаковою книгою називаємо працю Тімоті Снайдера «Про тиранію. Двадцять уроків двадцятого століття. Графічна версія», у якій показано, як патріотизм може бути використаний для захисту демократії або ж спотворений для виправдання авторитаризму. Автор наголошував на ролі громадян у запобіганні тиранії через активну участь у суспільному житті та спротиві пропаганді. Ця праця особливо важлива для України, де патріотизм став ключовою ідеєю в боротьбі за свободу та незалежність у війні проти російської агресії. Тімоті Снайдер підкреслював, як важливо уникати того,

щоб патріотизм перетворився на інструмент маніпуляції. Таким чином, зазначимо, що ці книги допомагають зрозуміти, як патріотизм змінюється під впливом глобальних процесів і технологій. Вони дають інструменти для аналізу сучасного світу, показуючи, як зберегти цінності демократії, справедливості та миру.

Еволюція терміна «патріотизм» в Україні тісно пов'язана з історичними подіями, культурними змінами та політичними процесами. У період Київської Русі та середньовіччя поняття патріотизму проявлялося через відданість князю та місцевій громаді. Люди відчували себе частиною великого політичного утворення та були готові захищати його від зовнішніх ворогів. У XVI–XVII ст., під час козацької доби, патріотизм набув нових рис. Запорізькі козаки були віддані своїй вільній спільноті та ідеалам свободи. Вони боролися за незалежність України від іноземних панувань. У XIX ст., під впливом європейських національно-визвольних рухів, в Україні почало формуватися національне відродження. Інтелігенція активно популяризувала ідею української національної ідентичності та культурного патріотизму. Під час Української революції (1917–1921 рр.) патріотизм проявлявся через прагнення до створення незалежної української держави. Українська Народна Республіка (УНР) та Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) стали символами національного визволення. У радянський період багато українців продовжували таємно підтримувати національні цінності та традиції. З 1991 р., після здобуття незалежності, патріотизм в Україні набув нових форм. Він став символом відданості національній державі, її суверенітету та територіальній

цілісності. Патріотизм проявляється у шануванні української мови, культури, традицій та історії. Після Революції Гідності 2013–2014 рр. та подій, пов'язаних з російською агресією на сході України та анексією Криму, патріотизм став ще більш актуальним. Він проявлявся у підтримці Збройних сил України, волонтерському русі, збереженні та популяризації української культури та мови. В умовах повномасштабної війни РФ проти України ухвалено низку концептуальних законів, зокрема Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». Серед основних принципів, що визначають порядок формування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, є патріотизм – спрямування державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності на формування громадянської стійкості, протидію проявам дискримінації, корупції, колабораціонізму, сепаратизму, пропаганди тоталітарних режимів [17].

Тема патріотизму та національно-патріотичного виховання досліджується різними науками, оскільки вона має багатогранний характер і охоплює різні аспекти суспільного, культурного, психологічного та освітнього життя. Не ставлячи за мету проаналізувати увесь історіографічний доробок сучасних українських науковців, розглянемо лише кілька праць з історії, філософії, політичної науки та педагогіки, які представлені монографіями, науковими статтями, навчально-методичними посібниками та дисертаціями. Так, історики аналізують еволюцію патріотизму в різні

епохи, його вплив на формування національних держав, вивчають роль історичних подій у вихованні патріотичних почуттів у населення, а також досліджують «патріотизм» у контексті національно-визвольних рухів, війн та мирних соціальних трансформацій. У контексті сучасності українські дослідники зробили значний внесок, аналізуючи феномен патріотизму в умовах глобалізації, війни та трансформацій суспільства. Доречним буде тут назвати книгу Я. Грицака «Подолати минуле: глобальна історія України», в якій він розглянув історію України через глобальний контекст, досліджуючи, як патріотизм та національна ідентичність розвивалися під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, і запропонував нове бачення патріотизму, що ґрунтується на відкритості до світу. Книга підкреслює роль патріотизму в сучасній Україні як інструменту стійкості перед викликами, водночас наголошуючи на важливості глобального мислення.

У статті «Еволюція феномену патріотизму у світовій історії» Ю. Івченко досліджується еволюція явища патріотизму в історичному контексті. Особлива увага приділена дослідженню становлення патріотизму та формулюванню його сутності в античний період. Проведено аналіз ролі та значення цього феномену у функціонуванні держави. Авторка визначила патріотизм як одну з базових складових національної самосвідомості народу, що виражається у почуттях любові, гордості і відданості своїй Батьківщині, його історії, культурі, традиціям та побуту, в почутті морального обов'язку її захисту, а також у визнанні самотності і самоцінності інших спільнот, в усвідомленні їх права на існування без конфронтації один з одним [18].

У філософському розумінні патріотизм можна розглядати в трьох аспектах: онтологічному – як реально існуючі почуття, погляди, ідеї; гносеологічному – як відображення у свідомості людини соціальної дійсності; ціннісному – як ставлення до світу через призму духовних і матеріальних орієнтирів, як духовно-перетворювальне ставлення до дійсності [19, с. 155]. Авторкою статті здійснено аналіз проблем формування патріотизму в суспільстві; досліджено його особливості та механізми становлення в соціокультурному просторі; розглянуто сутність патріотизму як соціального компонента національної самосвідомості, а також доведено, що його формування у контексті загальнонаціональної ідентичності можливе за умови визначення основних культурно-ідеологічних символів, які б відображали інтереси та ціннісні орієнтації народу.

Т. Циганчук та А. Черкасова у статті «Феномен патріотизму в уявленнях українців» емпірично дослідили феномен патріотизму в уявленнях українців. Варто наголосити, що автори статті поняття патріотизму тісно пов'язують з поняттями законності, з традиціями, культурою та історією. Автори висловили міркування щодо того, що важливого значення у формуванні патріотизму молодь надає політичній еліті та владі, підвищенню рівня соціально-економічних умов, таким чином, частково знімаючи з себе відповідальність та знову ж проявляючи пасивну позицію [20]. Акцентовується увага на пасивну представленість патріотичних цінностей в уявленнях студентів.

Монографія авторського колективу Київського університету ім. Б. Грінченка «Формування патріотичної та

громадянської свідомості учнів: теорія і практика» у першій частині висвітлила історико-філософські аспекти становлення і розвитку поняття «патріотизм», його постійні трансформації в умовах динамічного розвитку суспільства, а також враховані різноманітні погляди і тенденції в осмисленні ролі патріотизму, патріотичного виховання дітей та юнацтва. Друга частина монографії має характер практичних напрацювань і методичних рекомендацій для педагогів. У монографії «патріотизм» характеризується як складне, багатокомпонентне у змістовому плані структуроване явище, що має різні етапи та рівні розвитку, форми вияву й проявляється у найважливіших сферах життя суспільства. У зв'язку з цим він по-різному розуміється, сприймається й проявляється у різних соціальних верствах, групах [21, с. 10]. На жаль, сьогодні залишаєся надто мало місця для розвитку соціокультурної складової комплексу патріотичних почуттів.

Як зазначили автори монографії, з одного боку, формуються патріотичні симулякри – символи без змісту, ідеологічні «пустушки», чие призначення зводиться лише до миттєвих дій, ситуативної мобілізації (наприклад, на час виборів або у зв'язку з військовими діями на Сході України). З другого – патріотизм знаходить собі укриття у царині приватного, інтимно-особистого [21, с. 10].

Цінним, на нашу думку, є те, що автори монографії дають визначення низці категорій, таким як «патріотична свідомість», «патріотичні відносини», «патріотична діяльність», «патріотичний вчинок», «патріотична поведінка». Розглянемо їх. Так, патріотична свідомість

– це відображення суб'єктом значущості своєї вітчизни і готовності вжити необхідних заходів щодо захисту її національних інтересів [21, с. 25]. Патріотичні відносини виникають у процесі суспільної практики як реальний зв'язок суб'єкта з об'єктом, як своєрідний канал трансформації всіх видів впливу на об'єкт патріотизму. Патріотичні відносини є передумовою матеріалізації патріотичної свідомості і здійснення патріотичної діяльності людини [21, с. 25]. Виходячи з цього, патріотична діяльність – це спосіб втілення патріотичної свідомості та реалізації усіх видів впливів суб'єкта на об'єкт патріотизму, сукупність дій, спрямованих на реалізацію патріотичних цілей. Ця діяльність становить основу патріотизму, ту його сторону, яка реально відчувається й спостерігається [21, с. 26]. На особливу увагу заслуговує визначення поняття «патріотичний вчинок», який визначається як така форма ставлення суб'єкта до батьківщини, що може відбуватися не тільки як активна практична дія, але і виявлятися у вигляді непрямого прояву, дії навпаки, або «пасивного» прояву, що виражається в ухиленні від запропонованих антипатріотичних дій [21, с. 26]. Не менш важливим є й визначення поняття патріотичної поведінки, яку автори розглядають як самостійний вид соціальної поведінки і яка має складну внутрішню структуру: вона включає мотив діяльності, вольове прагнення до неї, сам вчинок, самооцінку людини і ставлення до вчинку оточуючих [21, с. 29]. Отже, у монографії наголошено на важливості систематичного підходу до вивчення патріотизму як багатогранного явища, що включає свідомість, відносини, діяльність, вчинки та поведінку. Патріотизм розглядається не

лише як емоційна чи символічна категорія, а й структурований процес із чіткими проявами в різних аспектах соціального і особистісного життя.

Монографія «Теорія і практика формування патріотизму старшокласників» Р. Петронговського присвячена теоретичному обґрунтуванню сутності, структури патріотизму сучасних старшокласників та експериментальній апробації новітніх навчально-виховних технологій його формування, яке здійснюється у пізнавально-пошуковій, предметно-перетворювальній, громадсько корисній, краєзнавчій та інших видах позаурочної діяльності [22].

У навчально-методичному посібнику Н. Череповської «Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді» запропоновані способи оптимізації процесу виховання патріотизму у старшокласників, студентів та розвитку їхньої медіаграмотності засобами медіаосвіти. Авторка посібника висунула ідею ресурсності патріотизму особистості в умовах інформаційної війни та збагачення його такими новими інструментальними якостями, як свідоме ставлення до інформації, здатність до рефлексії емоцій, почуттів щодо сприйнятого, спроможність критично осмислити інформацію і зробити самостійні висновки, творчо переосмислити повідомлення [23].

Професор М. Іщенко створив «Кодекс честі патріотів України», а також є автором навчального посібника «Патріот України у системі цінностей філософії гуманізму і демократії» [24], у якому на основі цінностей філософії гуманізму і демократії розробляються питання еволюційного виникнення патріотизму та його ролі в єдності українського

суспільства. Водночас варто наголосити, що автор постійно пише про «об'єктивні закони соціального становлення людини», «об'єктивні потреби людей», «об'єктивний світ», а також про те, що «формування патріотизму, єдності будь-якого суспільства, в тому числі українського, є об'єктивним процесом».

Зазначимо, що філософи досліджують моральні аспекти патріотизму, його узгодженість з універсальними цінностями. Вивчаються дилеми між патріотизмом і космополітизмом, між лояльністю до своєї країни та об'єктивною критикою її недоліків. Для прикладу, візьмемо дисертацію Н. Волошиної «Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства», в якій здійснено комплексне соціально-філософське дослідження патріотизму сучасного українського суспільства та з'ясовано суб'єкт і об'єкт патріотизму українського суспільства перехідної доби.

Політичною наукою патріотизм досліджується як політичний інструмент для формування державної ідеології та легітимізації влади, вивчаються національні інтереси, державна політика у сфері виховання громадян, аналізується використання патріотичної риторики у виборчих кампаніях, війнах, а також у мирний час. У докторській дисертації на здобуття ступеня доктора політичних наук Б. Філатов обґрунтував «власну концепцію патріотизму як чинника політичної трансформації сучасної України, що полягає у набутті діяльністю конкретних демократичних політичних інститутів патріотичного характеру, а також значення центрів демократичного перетворення політичного процесу та його інтенсифікації» [25].

Автор запропонував низку патріотичних цільових орієнтирів щодо якісних перетворень конкурентної політики в Україні. До них належать: патріотична політична концентрація (зосередженість політичних суб'єктів на досягненні патріотичних політичних цілей); патріотичний самоконтроль (свідоме утримання політичних акторів від досягнення цілей, які суперечать патріотичній політичній альтернативі); патріотична конструктивність (налаштованість учасників політичних взаємодій на співпрацю з метою реалізації патріотичної політичної альтернативи); патріотичний консенсус (одностайність щодо шляхів та методів досягання патріотичних політичних цілей) [25]. Виникає риторичне питання: як ці патріотичні цільові орієнтири щодо якісних перетворень конкурентної політики в Україні реалізуються на практиці?

Національно-патріотичне виховання є центральною темою педагогіки, особливо в аспекті формування громадянських якостей у молоді. Педагогіка визначає методи, форми і принципи, які допомагають виховувати патріотичну свідомість. Досліджується вплив освіти на формування любові до Батьківщини, розуміння історії, культури та традицій. Упродовж останніх років підготовлено низку дисертаційних робіт з теми національно-патріотичного виховання зі спеціальності «педагогіка». Зокрема, про «формування патріотичних ідеалів студентів аграрних закладів фахової передвищої освіти» А. Петріва [26]; про «формування національно-патріотичної вихованості в учнів основної школи» О. Федоренко [27], «патріотичне виховання дітей 6–7 років засобами художнього краєзнавства у закладах

дошкільної освіти» Н. Охріменко [28]; «національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньо-мовленнєвої діяльності» С. Тесленко [29] та ін. Зупинимось на питанні формування національно-патріотичної вихованості в учнів основної школи. Так, дисертанткою О. Федоренко визначено критерії формування національно-патріотичної вихованості (когнітивний, емоційно-мотиваційний, вчинково-діяльнісний) та їх показники, що є необхідними для діагностування національно-патріотичної вихованості учнів основної школи загальноосвітніх навчальних закладів. Сутність означених критеріїв авторкою запропоновано розглядати через такі показники, як: усвідомлення значення та знання державної мови, традицій, звичаїв, культурної спадщини свого народу; знання історії свого народу, своєї країни, подій, що відбуваються останнім часом; розуміння й усвідомлення свого місця та ролі в житті Батьківщини; інтерес до національно-патріотичних справ, шанобливе ставлення до законів України, готовність обстоювати права, свободи та національні інтереси держави, бути відповідальним за дії та вчинки; доброзичливе ставлення до представників різних конфесій і культур; здійснення національно-патріотичних вчинків; участь у національно-патріотичних справах шкільного колективу, самоорганізація національно-патріотичних справ [27]. Отже, можна стверджувати, що патріотизм і національно-патріотичне виховання є багатодисциплінарними поняттями, які досліджуються у контексті індивідуального розвитку, суспільних змін, державної політики та культурних процесів. Їхня складність вимагає

залучення знань із різних галузей науки, що дає можливість повніше зрозуміти природу цих явищ.

У сучасних дослідженнях «патріотизм» можна розглядати як: по-перше, активну громадянську позицію, яка включає участь у політичному житті країни, захист її інтересів та дотримання законів; по-друге, глибоке почуття любові та відданості до своєї батьківщини, що включає гордість за її досягнення, історію та культуру; по-третє, моральний обов'язок кожного громадянина підтримувати і захищати свою країну, сприяти її добробуту та розвитку («патріотизм є центральною моральною чеснотою»); по-четверте, форму соціальної солідарності, яка об'єднує людей навколо спільних цінностей, ідеалів та традицій; по-п'яте, політичну ідеологію, яка акцентує увагу на національних інтересах та суверенітеті держави.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що патріотизм як соціокультурний феномен є складним багатогранним явищем, що поєднує емоційну прихильність до своєї країни, усвідомлення спільних цінностей, традицій, історії та культурної ідентичності. Він формується під впливом історичних, соціальних і політичних умов, адаптуючись до особливостей кожної епохи та суспільства. Досвід різних країн свідчить, що патріотизм може бути потужним чинником консолідації нації, проте водночас несе ризики, коли перетворюється на інструмент маніпуляцій, націоналізму чи шовінізму.

Український історіографічний вимір патріотизму має унікальні особливості, зумовлені тривалим історичним досвідом боротьби за незалежність, самобутність і державність. Український

патріотизм проходив різні етапи: від козацької доби, коли він був тісно пов'язаний із військовою та релігійною культурою, до часів національно-визвольного руху, коли сформувалися ідеї національного самоусвідомлення. У ХХ столітті український патріотизм зіткнувся із викликами тоталітарних режимів, які намагалися придушити національну ідентичність, і отримав новий імпульс під час здобуття незалежності у 1991 році. В українському контексті патріотизм є не лише важливою історичною категорією, але й актуальним соціокультурним феноменом, що потребує системного розвитку через освіту, культуру та державну політику.

У сучасній Україні патріотизм залишається важливим чинником державотворення та соціальної згуртованості, особливо у контексті захисту територіальної цілісності від зовнішньої агресії. Патріотизм тут виявляється не лише як любов до рідної землі, а й активна громадянська позиція, готовність до самопожертви заради свободи, демократичних цінностей і збереження національної культури.

Питання національно-патріотичного виховання набуло особливої актуальності у сучасному світі через численні виклики й загрози, які впливають на національну безпеку України. Національно-патріотичне виховання стає важливим елементом стійкості суспільства, формуючи патріотичну свідомість, готовність до захисту держави та згуртованість у протистоянні зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Перспективи подальших досліджень наукової проблеми. Тема «Патріотизм як соціокультурний феномен: досвід різних країн і український

історіографічний вимір» надзвичайно актуальна для сьогодення і потребує продовження дослідження. Варти уваги, на нашу думку, будуть питання дослідження змін у понятті патріотизму в українській історіографії від часів Київської Русі, через козацьку добу, до новітньої історії, а також аналіз ролі українського патріотизму під час здобуття незалежності та в умовах сучасних викликів, таких як російська агресія та процес євроінтеграції. Подальших досліджень потребує вивчення патріотизму в умовах війни, зокрема, як воєнні дії впливають на консолідацію суспільства та його патріотичні почуття, а також питання критичного патріотизму: баланс між любов'ю до країни та здатністю визнавати її недоліки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Patriotism vs. Nationalism: What's The Difference? URL: <https://www.dictionary.com/e/patriotism-vs-nationalism/>
2. Nathanson Stephen. Patriotism, Morality, and Peace. Rowman & Littlefield, 1993. 227 с.
3. Patriotism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/patriotism/>
4. Patriotism vs. Nationalism: What's The Difference? URL: <https://www.dictionary.com/e/patriotism-vs-nationalism/>
5. Baumeister, A. Patriotism. URL: <https://www.britannica.com/topic/patriotism-sociology>
6. Routledge Revivals: Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity (1989). Volume III: National Fictions. Edited By Raphael Samuel Copyright. URL: <https://www.routledge.com/Routledge-Revivals-Patriotism-The-Making-and-Unmaking-of-British-National-Identity-1989-Volume-III-National-Fictions/Samuel/p/book/9781138212442?srsltid=AfmBOopp7HZOYDrr94NrgtRSNo8H4JoDHRxDSY5Uu9IQGT8o2u62bDte>
7. Що таке патріотизм: найяскравіші цитати Джона Маккейна. 27.08.2018. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/shcho-take-patriotyzm-nayaskravishi-tsytaty-dzhona-makkeyna/>
8. Patriotism in the U.S. – statistics & facts. 03.07.2023. URL: <https://www.statista.com/topics/2482/patriotism-in-the-us/>
9. Габермас, Юрген. Громадянство і національна ідентичність. *Умови громадянства*: зб. ст. / під редакцією Варта ван Стінбергена. Київ, 2005. С. 49–70. URL: <http://litopys.org.ua/rizne/haber.htm>
10. «Gazeta Polska Codziennie» про бойовий патріотизм поляків. 11.11.2022. URL: <http://surl.li/tvntuf>
11. Marchlewska, M., Rogoza, R., Rogoza, M., Witke, D., Furman, A., Szczepańska, D., Maciantowicz, O., Molenda, Z., Maison, D. (2023). Czy i jak identyfikujemy się dziś z Polską? Raport segmentacyjny. Laboratorium Poznania Politycznego. Instytut Psychologii PAN. URL: https://psychopol.psych.pan.pl/images/Raporty/LaboratoriumPoznaniaPolitycznegoIPPAN_RaportSegmentacyjny_NdS.pdf
12. Moland Lydia L. Hegel on Political Identity: Patriotism, Nationality, Cosmopolitanism Northwestern University Press, 2012.
13. Hansen Jonathan M. The Lost Promise of Patriotism: Debating American Identity, 1890–1920. University of Chicago Press, 2003.
14. Fonte John. American Patriotism and Nationalism: One and Indivisible. URL: <https://www.nationalreview.com/2017/05/nationalism-patriotism-american-history-conservatives-progressives/>
15. Berns Walter. Making Patriots. University of Chicago Press, 2001.
16. Randall Curren, Dorn Charles. Patriotic Education in a Global Age. University of Chicago Press, 2018.
17. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». 13.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

18. Івченко, Ю. В. Еволюція феномену патріотизму у світовій історії. URL: <http://surl.li/ijnyuk>

19. Івченко, Юлія Володимирівна. Соціально-філософський зміст патріотизму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1(11). С. 154–162.

20. Циганчук, Т. В., Черкасова, А. А. Феномен патріотизму в уявленнях українців. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2018. №20. С. 80–85. URL: http://mdu.edu.ua/?page_id=1505

21. *Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика*: моногр. / авт. кол.: Александро́ва О. С., Левітас Ф. Л., Салата О. О., Шепетяк О. М., Матвійчук О. Є., Петрошук Н. Р. та ін. ; [за заг. ред. проф. Левітаса Ф. Л.; наук. ред. Александрової О. С., Салати О. О.]. Київ, 2018. 172 с.

22. Петронговський, Р. Р. *Теорія і практика формування патріотизму старшокласників*: монографія / за ред. проф. М. В. Левківського. Житомир, 2003. 220 с.

23. Череповська, Н. І. *Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді*: навчально-методичний посібник. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2017. 156 с.

24. Іщенко, М. П. *Патріот України у системі цінностей філософії гуманізму і демократії*: навч. посібник / за ред. д-ра філос. наук, проф. М. П. Іщенка. Черкаси, 2022. 202 с.

25. Філатов, Б. А. *Патріотизм як чинник політичної трансформації сучасної України*: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/20e/hrolaywd492h0v0bih2l8pomsap6d11f/dis_%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf

26. Петрів, А. Б. *Формування патріотичних ідеалів студентів аграрних закладів*

фахової передвищої освіти: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011– освітні, педагогічні науки. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2024.

27. Федоренко, О. *Педагогічні умови формування національно-патріотичної вихованості в учнів основної школи загальноосвітніх навчальних закладів*: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2021. URL: <https://snu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/05/Dysertatsiya-Fedorenko-O.M.pdf>

28. Охріменко, Н. П. *Патріотичне виховання дітей 6–7 років засобами художнього краєзнавства у закладах дошкільної освіти*: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 – освітні, педагогічні науки. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин, 2024.

29. Тесленко С. О. *Національно-патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами художньо-мовленнєвої діяльності*: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.08 – дошкільна педагогіка. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, МОН України. Миколаїв, 2021. Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», МОН України. Одеса, 2021.

REFERENCES

1. *Patriotism vs. Nationalism: What's The Difference?* [online] Available at: <https://www.dictionaty.com/e/patriotism-vs-nationalism/> [in Eng.]

2. Nathanson, S. (1993). *Patriotism, Morality, and Peace*. Rowman & Littlefield, 227 p. [in Eng.]

3. Patriotism. *Stanford Encyclopedia of*

- Philosophy*. [online] Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/patriotism/> [in Eng.]
4. *Patriotism vs. Nationalism: What's The Difference?* [online] Available at: <https://www.dictionary.com/e/patriotism-vs-nationalism/> [in Eng.]
 5. Baumeister A. *Patriotism*. [online] Available at: <https://www.britannica.com/topic/patriotism-sociology> [in Eng.]
 6. Samuel, R., ed. (1989). *Routledge Revivals: Patriotism: The Making and Unmaking of British National Identity*. Volume III: National Fictions. [online] Available at: <https://www.routledge.com/Routledge-Revivals-Patriotism-The-Making-and-Unmaking-of-British-National-Identity-1989-Volume-III-National-Fictions/Samuel/p/book/9781138212442?srsId=AfmBOopp7HZOYDrr94NrgtRSNo8H4JoDHRxDSY5Uu9IQGT8o2u62bDte> [in Eng.]
 7. *What is Patriotism: John McCain's Most Memorable Quotes*. (27 Aug. 2018). [online] Available at: <https://www.volynnews.com/news/all/shcho-take-patriotyzm-nayiaskravishitsytaty-dzhona-makkeyna/> [in Ukr.]
 8. *Patriotism in the U.S. – Statistics & Facts*. (3 July 2023). [online] Available at: <https://www.statista.com/topics/2482/patriotism-in-the-us/> [in Eng.]
 9. Habermas, Yu. (2005). *Citizenship and National Identity. Conditions of Citizenship: Collection of Articles*. Kyiv, pp. 49–70. [online] Available at: <http://litopys.org.ua/rizne/haber.htm> [in Ukr.]
 10. *"Gazeta Polska Codziennie" about the Combat Patriotism of the Poles*. (11 Nov. 2022). [online] Available at: <http://surl.li/tnvtuf> [in Ukr.]
 11. Marchlewska, M., Rogoza, R., Rogoza, M., et al. (2023). *Czy i jak identyfikujemy się dziś z Polską? Raport segmentacyjny. Laboratorium Poznania Politycznego. Instytut Psychologii PAN*. [online] Available at: https://psychopol.psych.pan.pl/images/Raporty/LaboratoriumPoznaniaPolitycznegoIPAN_RaportSegmentacyjny_NdS.pdf [in Pol.]
 12. Moland, L. (2012). *Hegel on Political Identity: Patriotism, Nationality, Cosmopolitanism*. Northwestern University Press. [in Eng.]
 13. Hansen, J. (2003). *The Lost Promise of Patriotism: Debating American Identity, 1890–1920*. University of Chicago Press. [in Eng.]
 14. Fonte, J. *American Patriotism and Nationalism: One and Indivisible*. [online] Available at: <https://www.nationalreview.com/2017/05/nationalism-patriotism-american-history-conservatives-progressives/> [in Eng.]
 15. Berns, W. (2001). *Making Patriots*. University of Chicago Press. [in Eng.]
 16. Curren, R., Dorn, C. (2018). *Patriotic Education in a Global Age*. University of Chicago Press, [in Eng.]
 17. *The Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Policy in the Field of Strengthening Ukrainian National and Civil Identity" as of 13 December 2022*. [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukr.]
 18. Ivchenko, Yu. *The Evolution of the Phenomenon of Patriotism in World History*. [online] Available at: <http://surl.li/ijnnyk> [in Ukr.]
 19. Ivchenko, Yu. (2016). Social and Philosophical Content of Patriotism. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* (Philosophical and Methodological Problems of Law), No. 1 (11), pp. 154–162. [in Ukr.]
 20. Tsyhanchuk, T., Cherkasova, A. (2018). The Phenomenon of Patriotism in the Perceptions of Ukrainians. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho* (Scientific Bulletin of V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv State University), No. 20, pp. 80–85. [online] Available at: http://mdu.edu.ua/?page_id=1505 [in Ukr.]
 21. Aleksandrova, O., Levitas, F., Salata, O., et al. (2018). *Formation of Patriotic and Civic Consciousness of Pupils: Theory and Practice: A Monograph*. Kyiv, 172 p. [in Ukr.]
 22. Petronhovskiy, R. (2003). *Theory and Practice of Forming Schoolchildren's Patriotism: A Monograph*. Zhytomyr, 220 p. [in Ukr.]
 23. Cherepovska, N. (2017). *Media*

Education Resources for the Development of Patriotism and Critical Thinking of Youth: a Study Guide. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology. Kropyvnytskyi, 156 p. [in Ukr.]

24. Ishchenko, M. (2022). *The Patriot of Ukraine in the System of Values of the Philosophy of Humanism and Democracy: A Textbook.* Cherkasy, 202 p. [in Ukr.]

25. Filatov, B. *Patriotism as a Factor in the Political Transformation of Modern Ukraine.* [An abstract of thesis for Doctor of Sciences degree in Politics, specialty 23.00.02 -political institutions and processes]. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. [online] Available at: https://scc.knu.ua/upload/iblock/20e/hrolaywd492h0v0bih2l8pomsap6dl1f/dis_%D0%A4%D1%96%D0%BB%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2.pdf [in Ukr.]

26. Petriv, A. (2024). *Formation of Patriotic Ideals of Students of Agricultural Institutions of Higher Education.* [An abstract of thesis for Doctor of Sciences degree in Philosophy, specialty 011 – educational, pedagogical sciences]. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, [in Ukr.]

27. Fedorenko, O. (2021). *Pedagogical*

Conditions for Forming National and Patriotic Education in Secondary School Pupils of General Educational Institutions. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Pedagogy, specialty 13.00.07 – theory and methods of education]. Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Kyiv, [online] Available at: <https://snu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/05/Dysertatsiya-Fedorenko-O.M.pdf>. [in Ukr.]

28. Okhrimenko, N. (2024). *Patriotic Education of Children aged 6-7 Using Artistic Local History in Preschool Education Institutions.* [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Philosophy, specialty 011 – educational, pedagogical sciences]. Nizhyn Mykola Gogol State Pedagogical Institute named after, Nizhyn, 2024. [in Ukr.]

29. Teslenko, S. (2021). *National-Patriotic Education of Senior Preschool Children Through Artistic and Speech Activities.* [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Pedagogy, specialty 13.00.08 – preschool pedagogy]. V. O. Sukhomlynskyi National University of Mykolaiv. MES of Ukraine. Mykolaiv. South Ukrainian National Pedagogical University named after K. Ushynskyi, MES of Ukraine. Odesa. [in Ukr.]

Summary

PATRIOTISM AS A SOCIOCULTURAL PHENOMENON: EXPERIENCE OF DIFFERENT COUNTRIES AND UKRAINIAN HISTORIOGRAPHICAL DIMENSION

Tetiana BEVZ

orcid.org/0000-0002-0129-1925

Doctor of Historical Sciences, Professor,

chief research fellow of Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

email: tetanabevz@gmail.com

The relevance of the research. Patriotism remains an important sociocultural phenomenon that determines peoples' identity, ensures national unity and society's resilience to the challenges of globalization. Patriotism plays a central role in shaping civic consciousness and protecting national interests in the modern world, where the processes of intercultural integration, information influence, and hybrid threats are growing. For

Ukraine, which is amid the war, the issue of patriotism has become critical as a factor of social cohesion, restoration of national identity, and countering aggression. Studying the experience of other countries helps to better understand the peculiarities of patriotism in the Ukrainian context, and the historiographical dimension makes it possible to assess its evolution in different historical periods.

The **purpose** of the study is to analyze patriotism as a sociocultural phenomenon on the example of different countries, with an emphasis on its formation, functioning, and impact on society.

Conclusions. Experience shows that patriotism can take different forms depending on historical, cultural, and political circumstances: In the United States, patriotism is focused on civic values, ideals of freedom and democracy. In France, it is based on national statehood and republicanism. In Israel, patriotism is closely linked to the defense of the state and religious and cultural heritage. In Ukraine, patriotism has historically been shaped by the struggle for independence, national culture, and language. Ukrainian historiography highlights how patriotism was a driving force during liberation movements, the fight against colonialism, and, in the modern context, in the confrontation with Russian aggression. Today, Ukrainian patriotism unites citizens around the idea of protecting statehood, territorial integrity, and European values. Ukraine actively uses patriotic rhetoric in public policy, education, culture, and media. The historiographic approach allows us to assess historical aspects and formulate strategic decisions for the further development of patriotic education.

Patriotism is a powerful sociocultural phenomenon that affects all spheres of public life. The Ukrainian experience confirms that patriotism is a key factor in strengthening national identity, mobilizing society against external threats, and restoring statehood. The experience of other countries, analysis of historiography, and current challenges show that the formation of patriotism is a dynamic process that requires a systematic approach and support from the state and civil society.

Keywords: patriotism, sociocultural phenomenon, historiographical dimension of patriotism, Ukraine, international experience.

ДОСВІД МІЖНАРОДНОЇ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОЇ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯРОСЛАВИ СТЕЦЬКО

Любов ОТРОШКО

orcid.org/0000-0002-1204-7493

молодший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: otroshkoliubov@gmail.com

Анотація. Узагальнено та актуалізовано знання про міжнародну національно-патріотичну та громадсько-політичну діяльність Я. Стецько, проаналізовано її участь у національно-визвольній боротьбі та особистий внесок у розвиток української публічної дипломатії, становлення української політичної нації і української державності (середина ХХ – початок ХХІ ст.).

Ключові слова: Україна, українці, Ярослава Стецько, міжнародна діяльність, українська політична нація.

Постановка проблеми. Згідно з положеннями українознавчої концепції П. Кононенка, українознавство є «системою наукових інтегративних знань про Україну і світове українство як цілісність, як геополітичну реальність, що розвивається в цілісності простору і часу» [5, с. 5]. Предметом українознавчих досліджень є «феномен українства, закономірності, досвід і уроки його етно-, націє-, державотворення, матеріального й духовного життя, формування і розвитку етнічної території України» [5, с. 6]. Тому одним із першочергових завдань для дослідників є вивчення та осмислення досвіду патріотів-професіоналів світового рівня, які зуміли поєднати особисті морально-етичні якості з національно-державницькою та громадсько-політичною діяльністю, своїми ідеалами та прагненнями сприяли становленню громадянського суспільства та політичної нації в Україні [5, с. 6–7].

Українська нація як громадянська та

політична спільнота являє собою «...досить численне об'єднання людей, яке в цілому досягло стану політичного життя і має волю до суверенного буття та розвитку, тобто є суб'єктом у ставленні до себе та до інших націй і народів» [23, с. 24; 30]. Варто наголосити, що завдяки видатним борцям за незалежність, таким як Євген Коновалець, Андрій Мельник, Степан Бандера, Роман Шухевич, Ярослав Стецько, Ярослава Стецько та ін., українська суверенна європейська держава у кінці ХХ ст. все ж відновила свою геополітичну суб'єктність на світовій політичній арені і щодня це доводить [22]. Зокрема, те, що українська нація здатна самостійно приймати рішення про подальший вектор розвитку демократії та може стати членом військово-політичних блоків, що спільно захищають свої культурні, національні та державні кордони. Хоча цю державницьку проєвропейську візію не сприймає та відкидає сусідня російська неоімперія, що завжди

прагнула взяти Україну під свій контроль і вже протягом 10 років здійснює окупацію, анексувавши АР Крим та тимчасово захопивши частини Луганської та Донецької областей. Україна вже понад 1000 днів дає відсіч повномасштабній збройній окупації путінським режимом українських територій завдяки політичній волі та згуртованості громадянського суспільства у боротьбі за збереження геополітичної суб'єктності держави.

Під загрозою російської окупації та геноцидній політиці кремля щодо українського народу фундаментальним завданням українознавства є переосмислення досвіду боротьби провідників українського народу за політичну, національну, культурну, державну незалежність та свободу. В основу боротьби учасниками національно-визвольних змагань був закладений один мотив – це збереження національної самостійної та суверенної держави України і недоторканності її кордонів. В умовах сучасної російсько-української війни у захисників мотив – той самий. Враховуючи зміни характеру міжнародних відносин, що склалися у зв'язку із неспровокованим нападом Росії на Україну, і парадигми міждержавного співробітництва з Україною в рамках стратегічного партнерства та можливого вступу до військово-політичних блоків, виникла потреба переосмислити досвід та місію провідників-державників, виявити їх особистий внесок у розбудову Української держави та вплив на формування свідомої громадянської позиції патріотів-сучасників у боротьбі проти російської окупації українських територій та геноцидній політиці російського уряду щодо українського народу.

Актуальність проблеми. Для

національно-патріотичного виховання, особливо в умовах сучасної російсько-української війни, важливо актуалізувати знання про особистий вагомий внесок борців за відновлення української державної незалежності, розбудову української публічної дипломатії та становлення української політичної нації, зокрема такої легендарної постаті, як Я. Стецько. Це дослідження дає можливість засвоїти історичний урок, суть якого полягає у тому, що протистояння російській окупації та боротьба за збереження геополітичної суб'єктності Української держави можливі, потрібні і важливі для українців на всіх рівнях міжнародного співробітництва. Міжнародна громадсько-політична діяльність Я. Стецько є яскравим прикладом національно-визвольної боротьби проти російського поневолення, цей досвід треба вивчати задля формування свідомої національно-патріотичної позиції у боротьбі громадян за збереження Української держави та політичної нації, щоб не повторювати помилок минулого.

Мета дослідження – узагальнити та проаналізувати основні напрями міжнародної національно-патріотичної та громадсько-політичної діяльності Я. Стецько, охарактеризувати її особистий внесок у становлення української публічної дипломатії, розбудову Української держави та української політичної нації в середині ХХ – на початку ХХІ ст.

Джерельна база та історіографія. Основними історичними джерелами особового походження є праці про Я. Стецько. Це статті про неї у наукових, науково-популярних та періодичних виданнях, спогади, автобіографічні записи, архівні документи, установчі (партійні) текстові матеріали, фото-, відео-,

аудіовізуальні матеріали, партійні та галузеві архіви, музейні фонди, інтернет-ресурси та ін.

Працею, в якій охарактеризовано основні напрями національно-патріотичної та громадсько-політичної діяльності Я. Стецько, зокрема й міжнародної, є збірка «Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників» (2011) в упорядкуванні М. Чепіжко та В. Чепіжко, у якій опубліковані спогади, думки і враження, отримані під час співпраці чи зустрічей з нею І. Губки, М. Базельюк, М. Білого, Л. Брацюнь, С. Жижка, О. Каменюка, Б. Кожина, П. Кононенко, Р. Круцика, Є. Лупакова, М. Магаса, Л. Максимець, Є. Марчука, В. Овчарука, В. Огризка, Д. Павличка, В. Проценка, В. Рога, В. Сергійчука, О. Скіпальського, В. Сніжка, В. Ткача та О. Чешкова. Книга доповнена фото В. Саквука, Є. Власова, М. Лісового та світлинами з власних архівів авторів [21].

Важливим документальним джерелом є колективна монографія «Вірна дочка України. Слава Стецько: життєпис у боротьбі», підготована авторами Б. Мельничук, М. Сагайдак, В. Уніят (2011) [6]. Джерелом для дослідників є автобіографія Я. Стецько «Слава Стецько. Жінка, яка творила незалежну Україну», літературний запис якої здійснив Д. Куделя – дослідник історії Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН) з Дніпропетровська (2021) [28]. У колективній монографії «Українки в історії ХХ–ХХІ століття» (2012) Н. Міщанчук розміщено розділ про неї [7]. Короткі відомості про діяльність Я. Стецько містяться у довідково-біографічних виданнях та енциклопедичних словниках [24; 25; 26; 27; 29]. Деякі аспекти міжнародної діяльності розкрито у монографії

«Нарис історії Антибольшевицького блоку народів» (2021) [19].

Ряд наукових та науково-популярних статей, в яких згадується дипломатична діяльність Я. Стецько, опубліковано такими авторами: С. Багрянний «Від АБН – до фронту народів, що зазнали агресії з боку Росії» [2]; Л. Романишин «Ярослава Стецько: життя і діяльність» [20]; Л. Отрошко «Громадсько-політична діяльність Слави Стецько в контексті етнокультурних процесів в Україні у період від середини 80-х років ХХ ст. до початку 2000-х років» [12]; «Історіографічний огляд праць, присвячених життю і діяльності Ярослави Стецько в контексті етнокультурних, державотворчих та націєтворчих процесів в Україні» [13]; «Парламентська діяльність Слави Стецько: державотворчі та етнокультурні аспекти (початок 1990-х – початок 2000-х)» [16]; Н. Позняк, О. Хоменко «Про громадсько-політичного діяча Ярославу Стецько» [17] та ін.

Різні аспекти її міжнародної діяльності згадуються у періодичних виданнях (газетах) такими авторами, як: С. Багрянний «Якби Слава Стецько була з нами, то вела б у бій проти російських окупантів» («Шлях перемоги» від 20 травня (№ 20) 2015. С. 2); Т. Батенко «Вічна революціонерка» («Поступ» від 13–14 травня 2000, № 84 (528). С. 7); В. Береза «Двадцять три спогади про Славу» («Шлях перемоги» від 7 вересня 2011, № 36. С. 6); Б. Борович «Жінка. Легенда. Символ. В Україні відзначили 100-річчя з дня народження Ярослави Стецько» («Галічина». Інтернет-ресурс від 15 травня 2020); К. Дорошенко «Вона пішла переможницею» («День» від 13 березня 2017); М. Вишня «Слава Стецько: життя справжньої жінки» («Українське слово»

від 11–17 березня 2015, № 10. С. 7); Волович О. «Славна дочка України Ярослава Стецько» («Новини Кіровоградщини» від 19 травня 2020); К. Вустич «Провідниця: «Я щаслива, що провела життя не на кухні» – Я. Стецько» («Бережанське віче» від 14 травня 2010. С. 5); Я. Гулько «Легендарне подружжя Стецьків» («Тернопіль вечірній» від 11 лютого 2009. С. 17); В. Заєць «А ти, славна Україно, не забудь за мене!..» («Нація і держава» від 16 травня 2005. № 80); С. Зятьєв «Це жінка незламної сили духу...» («Українське слово» від 19–25 травня 2010. С. 2); О. Івченко «Олексій Івченко про Славу Стецько і КУН» («Нація і держава» від 18 жовтня (№ 42) 2012. С. 5); О. Каменюк «Ї життям була Україна» («Вільне життя» від 10 березня 2007. С. 3); О. Каменюк «Чи ж заграє українська кров?» («Вільне життя» від 11 березня 2011. С. 6); Д. Лучка «Славі Стецько – 90!: Репортаж з рідної домівки Слави Стецько у с. Романівка Тербовлянського району» («Нова Тернопільська газета» від 19–25 травня 2010. С. 1); В. Манько «Я буду боротись за Україну до останнього подиху життя» («Шлях перемоги» від 26 травня 2010. С. 3); М. Ониськів «Жила Україною: [громад.-політ. діячка Слава Стецько]» («Свобода» від 12 березня 2008. С. 3); Т. Процев'ят «Мить Слави: спогад на 13-ту річницю дороги у краші світи Ярослави Стецько» («Україна молода» від 25–26 березня 2016. № 37. С. 5); В. Рог «Слава Стецько: життя з вірою в Україну» («Шлях перемоги» від 13 березня (№ 10) 2013. С. 1); Г. Садовська «Людина чину і твердих переконань» («Вільне життя плюс» від 15 березня 2013. № 21. С. 5); «Хай забудеться моє ім'я, але хай живе вічно Україна» («Вільне життя» від 19 березня 2008. С. 6); О. Скотникова

«Жінка-легенда Ярослава Стецько – символ боротьби за незалежність України» («Україна молода» від 16 серпня 2011, № 143. С. 12); Терещук Г. «Голова ОУН Ярослава Стецько – жінка, яка творила незалежну Україну» («Радіо Свобода» від 14 травня 2021); Я. Тракало «Вона несла ідею незалежності в народ ...»: учора в Києві відзначили десяти роковини з дня смерті Ярослави Стецько» («Україна молода» від 13 березня (№ 38) 2013. С. 2) та ін.

Величезний обсяг інформації про міжнародний характер діяльності Я. Стецько також міститься у друкованих виданнях, збірках документів та установчих документах і матеріалах, різних інших періодичних та неперіодичних виданнях міжнародних та українських політичних організацій, а також в архівах, зокрема, у Галузевому державному архіві Служби зовнішньої розвідки України, архівах ОУН та Конгресу Українських Націоналістів (далі – КУН), що ще потребують дослідження [1; 4; 9].

Для впровадження українознавчих знань та національно-патріотичного виховання української молоді в умовах російсько-української війни велике значення мають музейні фонди, які водночас виконують функцію збереження та представлення для широкої аудиторії матеріальних пам'яток про певну історичну постать або період історії та культури України. Зокрема, в с. Юшківці (Львівщина) є музей, присвячений визвольній боротьбі українського народу, а саме віртуальна 3D версія експозиції музею, присвячена Славі Стецько [8].

Окремі положення щодо осмислення міжнародної національно-патріотичної та громадсько-політичної діяльності Я. Стецько були розглянуті протягом

2023 – 2024 рр. у межах держбюджетної прикладної НДР «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах російсько-української війни» (№ держреєстрації 0123U100536), зокрема у матеріалах всеукраїнських та міжнародних конференцій [10; 11; 14; 15].

Виклад основного матеріалу. Ярослава Стецько (в дівоцтві – Ганна-Євгенія Йосипівна Музика, псевдо – Слава Стецько) (14.05.1920–12.03.2003) – відома українська громадсько-політична діячка світового національно-визвольного, антибільшовицького та антиімперського руху, націонал-патріотка, дипломатка, депутатка – стала впливовою частиною політичного становлення української нації та держави. Вона змогла виховати у собі міцну волю і прагнення до захисту суверенного буття та розвитку України, усвідомлюючи її геополітичну суб'єктність у ставленні до інших націй і народів. Не зважаючи на довгий час перебування в еміграції з 1944 по 1991 рр., політичні переслідування та тиск з боку радянського режиму, вона завжди наголошувала, що є україркою, представляла Українську державу та відстоювала інтереси українців на міжнародному рівні. Після відновлення незалежності й повернення в Україну Я. Стецько продовжила свою послідовну працю, присвячену розбудові українського парламентаризму та демократії. У незалежній Україні впродовж 1991 – 2001 рр. Я. Стецько очолювала Організацію Українських Націоналістів (далі – ОУН), 1992 – 2003 рр. – Голова політичної партії Конгресу Українських Націоналістів; була депутатом трьох скликань, а також проводила активну

громадську та просвітницьку роботу [6; 7; 21; 28].

Соратниця провідника ОУН С. Бандери, помічниця та дружина ідеолога партії Я. Стецька, Я. Стецько, пройшовши вишкіл ОУН, досягла значних управлінських політичних посад завдяки своєму таланту, освіті, гарту та лідерським якостям. Це дало їй можливість мати вплив на формування суспільно-політичної думки як в Україні, так і за кордоном, вести видавничу та редакторську діяльність, щоб доносити ідею відновлення Української Самостійної Соборної Держави до ширших мас громадськості та розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР). Після повернення в Україну вона продовжувала сприяти розвитку української законотворчості у парламенті й становленню української політичної нації, створивши й очоливши політичну партію КУН (1992 – 2003 рр.), що діяла на основі націоналістичної ідеології [28, с. 4].

У публічному дипломатичному просторі Я. Стецько відома своєю участю у діяльності міжнародних антикомуністичних, антиімперських та антибільшовицьких організацій, зокрема, як Президент Антибільшовицького Блоку Народів (далі – АБН), англ. – *Anti-Bolshevik Blok of Naion, ABN* (1986 – 1996 рр.); Голова Проводу ОУН (бандерівська) (1991 р. – початок 2000-х); постійна делегатка Світової Антикомуністичної Ліги (далі – САКЛ), англ. – *World Anti-Communist League, WACL*; Антикомуністичної Ліги Азіатських Народів (далі – АКЛАН), англ. – *Asian Peoples Anti-Communist League, APACL*; Європейської Ради Свободи, (далі – ЄРС), англ. – *European Freedom Council, EFC* та ін. [19; 28, с. 8].

Загалом найголовнішими позиціями, яких дотримувалась та відстоювала Я. Стецько у міжнародному полі, були перш за все – розвал СРСР і поновлення демократичного ладу в пострадянських республіках; відновлення Україною незалежності; відстоювання членства України в Європейському Союзі (далі – ЄС), англ. – *European Union, EU*, налагодження міждержавного співробітництва з Україною в рамках Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), англ. – *United Nations, UN*, а також вступ України до Північноатлантичного альянсу (далі – НАТО), англ. – *North Atlantic Treaty Organization, NATO* та ін. [19; 28].

Згадані міжнародні політичні організації були головним фронтом боротьби з «російським імперіалістичним комунізмом» [28, с. 8], основним завданням яких було досягти розпаду СРСР – «імперії Зла» і підтримати окремі національні держави на шляху до незалежності, що, врешті-решт, і сталося. Проте злочини комуністичного режиму так і не були покарані, й тому на початку XXI ст. світ знову опинився перед загрозою третьої світової війни. Після 24.02.2024 р., тобто після повномасштабного збройного нападу Росії на Україну, міжнародним організаціям необхідно переглянути свої повноваження та винайти дієві інструменти для стримування російської неоімперської зовнішньої політики, що несе загрозу руйнуванню основних засад мирного співіснування об'єднаних націй світу і створює прецедент неможливості врегулювання регіональних конфліктів засобами міжнародної дипломатії.

Саме на дипломатичні зусилля покладалися громадсько-політичні діячі, відстоюючи інтереси Української держави за кордоном у середині XX – на

початку XXI ст. Основною діяльністю Я. Стецько було виконання нею особисто та під її керівництвом значного обсягу щоденної організаційної роботи, а саме: налагодження міжнародних зв'язків та розвиток відносин з різними осередками української еміграції (державними, громадськими, культурними, мистецькими, молодіжними, інформаційними та ін.), а також із громадсько-політичними діячами країн перебування, що підтримували ідеї української державної незалежності; реалізація іміджевих, популяризаторських, інформаційних та ін. проектів за кордоном на підтримку України (демонстрації, пікети, блокування тощо); координація роботи партійних осередків ОУН та КУН як в Україні, так і за кордоном; участь у роботі міжнародних заходів (зустрічей, з'їздів, конференцій та ін.); активна видавнича та редакційна діяльність; міжнародний напрям парламентської діяльності і т. п.

У міжнародній дипломатичній діяльності Я. Стецько можна умовно виділити три хронологічні періоди.

Перший – національно-патріотична та громадсько-політична боротьба за відстоювання інтересів Української самостійної держави у повоєнний період в еміграції разом із Я. Стецьком в ОУН (1944 – 1986 рр.) проти російського імперіалізму і більшовизму, захист прав поневолених Росією народів та участь у роботі таких міжнародних політичних організацій, як АБН, САКЛ, АКЛАН, ЄРС та ін. [19, с. 178–190; 21, с. 35–48].

Другий – діяльність в еміграції після смерті Я. Стецька і до відновлення незалежності України як Голови Проводу ОУН та Президента АБН (1986 – 1991 рр.). Приміром, свою діяльність в еміграції як керівника ОУН Я. Стецько

детально змалювала у спогадах, які записав Д. Куделя [28, с. 67–163]. Коротку хроніку транснаціональної діяльності АБН подано у ґрунтовній праці історика Г. Роя, де також йдеться про особистий внесок Я. Стецько у діяльність цієї організації та пов'язаних із нею об'єднань [19, с. 178–190; 21, с. 35–48].

Третій – парламентська та дипломатична робота після повернення в незалежну Україну, виконання обов'язків депутата та голови партії КУН (1991 – 2003 рр.), а також участь у формуванні національно-патріотичного крила у парламенті на противагу залишкам проросійських сил та «п'ятій колонії кремля». У цей час Я. Стецько набула повноважень депутата Верховної Ради України і продовжила підтримувати міжнародні зв'язки вже як Голова КУН, Голова Проводу ОУН та Голова АБН. З розпадом СРСР, тобто з 1991 р., САКЛ трансформувалася у Світову Лігу за Свободу і Демократію, а АКЛАН стала називатися Азійсько-Тихоокеанською Лігою за Свободу і Демократію, отримавши згодом, у 1993 р., статус неурядової організації при ООН [18; 22]. Я. Стецько брала участь у засіданнях цих організацій. Це давало їй змогу продовжувати боротьбу за свободу та демократію поневолених народів з авторитарним російським режимом.

Міжнародну дипломатичну діяльність Я. Стецько можна охарактеризувати за окремими напрямками: представницький, видавничий і редакторський та парламентський.

1. Представницька діяльність. Я. Стецько була постійною делегаткою у роботі міжнародних організацій, організаторкою конференцій, симпозіумів та інших численних заходів, де виступала з

доповідями, заявами тощо. Дипломатична робота Я. Стецько виявлялася у тому, що вона представляла посткомуністичні та східноєвропейські народи на заходах АБН, що насправді був створений для боротьби з більшовиками 21–22 листопада 1943 р. з ініціативи ОУН (б) на таємній I-й Конференції поневолених народів Східної Європи і Азії в Україні. «Ініціаторами створення були представники бандерівського крила українських націоналістів – ОУН (б)» [19, с. 14]. У 1946 р. в еміграції у Мюнхені (Німеччина) АБН вже постав як міжнародна неурядова антикомуністична організація і діяв до 1996 р. «АБН об'єднав навколо ідеї визвольної боротьби з совецьким комунізмом понад десятків емігрантських організацій Східної Європи та Азії» [19, с. 14].

З головування Я. Стецько в АБН та КУН 2–3 вересня 1995 р. розпочався II Збір КУН, де працювала секція АБН, на якій у виступі Голови Українського комітету АБН М. Базелюк було виголошено нову концепцію діяльності АБН, головна ідея якої полягала у відстоюванні прав націй у світі без імперії [3].

Також Я. Стецько була постійним делегатом САКЛ, що діяла з 1967 р., брала участь у інших міжнародних конференціях та заходах. У політичних товариських зустрічах АКЛАН та ЄРС вона була представником від України. В одному з інтерв'ю Я. Стецько згадувала про це: «Конференція Європейської Ради відбулася у Мюнхені 6 липня, а у Брюсселі пройшла конференція Світової Антикомуністичної Ліги. На ній було змінено назву організації на Світову Лігу за свободу та демократію» [18; 22].

Очолити АБН після смерті свого чоловіка Я. Стецька у 1986 р., Я. Стецько

добре розуміла, що антикомуністичний політичний блок – це саме та міжнародна організація, яка спільними зусиллями має продовжувати відстоювати інтереси постраждалих від російської агресії народів. Як Президент АБН Я. Стецько доклала величезних зусиль, щоб поширювати передусім в Україні зокрема й у світі загалом правдиву інформацію про події, виступаючи з численними промовами, заявами та зверненнями на конференціях та інших заходах і акціях у різних країнах світу. Володіючи декількома іноземними мовами, вона на високому дипломатичному рівні працювала з лідерами поневолених народів світу [19].

2. Видавнича та редакторська діяльність. Другим важливим напрямом її міжнародної діяльності була розбудова видавничої справи ОУН та АБН. Британським осередком ОУН у 1949 р. була заснована Українська Видавнича Спілка. При ній у Лондоні діяла Українська Інформаційна Служба (далі – УІС, англ. – *Ukrainian Information Service*) – агентство, створене для розповсюдження інформації про події в Україні та на пов'язані теми [1]. АБН через УІС видавав свої друковані періодичні та неперіодичні видання. Деякі з них можна знайти на інтернет-сайті «Архів ОУН» (ouhuis.info), де розміщені фонди, колекції та електронна бібліотека ОУН, в якій є оцифровані примірники видань. Наразі особливий фонд Слави Стецько (ф. 25) знаходиться на стадії упорядкування [1]. Частково інформація міститься на сайті «Націоналістичний портал» (ukrnationalism.com) [9].

Найвідоміші періодичні видання АБН: «Визвольна політика», «Визвольний шлях», *The Ukrainian Review* та «Свобода народів» [1; 10].

«Визвольна політика» – український суспільно-політичний часопис-місячник. Заснований у Німеччині Проводом Закордонних Частин ОУН у 1946 р. Упродовж періоду існування видавався на циклостилі виключно для членів АБН до 1949 р. Тематика – історія, міжнародні відносини. Виходив протягом 1946–1949 рр. у Празі (Чехія) та Мюнхені (Німеччина) [1; 10].

«Визвольний шлях» – український суспільно-політичний, літературний і науковий часопис-місячник ОУН. Заснований у Лондоні в 1948 р. Видавався в Лондоні та Києві Українською Видавничою Спілкою УІС протягом 1948–2009 рр. У часописі публікувалися як ідеологічні матеріали на такі теми: міжнародна політика й економіка УРСР, історія ОУН та Української Повстанської Армії, тощо, так і з історії та археології України, літератури, музико- та мистецтвознавства; проза й поезія авторів-емігрантів та членів підпілля ОУН, переклади творів художньої літератури, спогади істориків та політичних діячів, передруки творів української літератури періоду Розстріляного відродження та «шістдесятників», література самвидаву та політичні документи, огляди книжок, новини й аналітика щодо діяльності націоналістичної опозиції в Україні, хроніка з життя як в еміграції, так і в УРСР та ін. [1; 10].

The Ukrainian Review – англomовний кварталник, видання Союзу Українців у Великій Британії разом з Організацією Оборони Чотирьох Свобід України у США і Лігою Визволення України в Канаді. Журнал виходив у Лондоні з 1954 по 1999 р. Перші редактори – В. Державін і В. Орелецький, з 1965 р. – Слава Стецько. Журнал присвячений визвольній

боротьбі поневолених Росією народів, зокрема України, особливо радянського періоду. Окрім статей, у ньому публікувалися документи з руху опору, інформація з України; огляд нових публікацій з історії, літератури, міжнародних відносин, політики [1; 10].

«Свобода народів» – часопис поневолених народів. Заснований АБН у 1994 р., виходив протягом 1995 – 1996 рр. і був присвячений національно-визвольній боротьбі поневолених народів проти російських окупантів. Тематика – історія, міжнародні відносини, політика. Шеф-редактор журналу – М. Базелюк. Архів ОУН (Лондон) оцифрував та розмістив у вільному доступі на своєму інтернет-сайті випуски цього журналу. Видавався у Львові – Києві (Україна), Торонто (Канада), Нью-Йорку (США). У журналі було опубліковано два інтерв'ю Я. Стецько, назви яких розкривають її позицію: «У ХХІ столітті немає місця для імперій» («Свобода народів». 1995. № 1. С. 3–7); «АБН у боротьбі за волю народів» («Свобода народів». 1995. № 2. С. 62–67) та доповідь Голови КУН Слави Стецько на II Зборі КУН «В ім'я нації і держави» («Свобода народів». 1995. № 4. С. 16–20) [1; 10].

Найвідоміші неперіодичні видання АБН – *ABN Correspondence* та *News from Ukraine*. *ABN Correspondence* – інформаційний бюлетень Проводу Закордонних Частин ОУН. Редактор – Я. Стецько. Бюлетень АБН став головним друкованим органом АБН після журналу «Визвольна політика» і видавався з лютого 1950 р. по 2000 р. англійською, німецькою, французькою та російською мовами. Тематика – економіка, історія, культура, міжнародні відносини, політика [1; 10].

News from Ukraine – англомовний

інформаційний вісник, заснований у червні 1971 р. Видавався та редагувався до 1982 р. у Лондоні УІС. У віснику повідомлялося про останні події, пов'язані з боротьбою за національну незалежність та права людини. Тематика – історія, міжнародні відносини, політика, право [1; 10].

3. Парламентська діяльність. Після розпаду СРСР 26 грудня 1991 р. АБН міг змінити свою діяльність на більш ліберальну, але почалася хвиля національного самовизначення пострадянських народів. Проте Я. Стецько як Голова Проводу ОУН, Президент АБН та Голова КУН прийняла рішення, що необхідно продовжувати антиімперську боротьбу. Після початку російсько-чеченської війни, що тривала з 11 грудня 1994 р. до 31 серпня 1996 р., АБН почав підтримувати боротьбу за демократичне самовизначення народів Закавказзя, що намагалися зберегти свою свободу і незалежність, організовуючи політичний тиск на окупаційну політику уряду Росії з боку інших країн, відстоюючи демократичне право націй на самовизначення та проводячи збір гуманітарної допомоги постраждалим від російської агресії у російсько-чеченських війнах [19, с. 168; 21, с. 33–48]. Підтримка від АБН, САКЛ та ЄРС була виключно політичною і полягала у боротьбі з новітнім російським імперіалізмом, що хотів відновити свій вплив на народи Кавказу та нівелювати і поглинути демократичні рухи, що з'явилися в Чечні (Ічкерії), та порушувати права людей на вільне й демократичне самовизначення у Грузії. Під тиском Росії ці нації досі, як і Україна, продовжують боротися за національне самовизначення та за вихід з-під її політичного впливу і за обрання

проєвропейського вектора розвитку [1; 10].

Тож принципова позиція Президента АБН у боротьбі поневолених народів за свої демократичні права сприяла формуванню у середині 90-х років ХХ ст. – на початку 2000-х образу України у світі як форпосту боротьби за свободу у Східній Європі.

В українському парламенті Я. Стецько боролася за узаконення на державному рівні та визнання міжнародними організаціями й урядами інших країн таких позицій: 1) засудження діяльності комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборону їхньої символіки (Закон України № 317–VIII від 09.04.2015); 2) належної оцінки важливості офіційного визнання ОУН революційної та УПА і їх внеску у боротьбу за державність України; узаконення правового статусу та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ ст.; отримання правового статусу учасників бойових дій особами, які брали участь у всіх формах політичної, збройної чи іншої колективної або індивідуальної боротьби за незалежність України у складі націоналістичних організацій, структур та формувань, таких як ОУН, АБН та ін. (Закон України № 314–VIII від 09.04.2015); 3) посилення соціального захисту учасників боротьби за незалежність України у ХХ ст. (Закон України № 2640 – VIII від 06.12.2018 р.); 4) визнання Голодомору 1932–1933 рр. в Україні геноцидом українського народу (Закон України № 376 – V від 28.11.2006 р.) та ін. [16].

На жаль, за життя Слава Стецько, як і багато інших борців за незалежність України, так і не змогла побачити здійснення всіх своїх задумів і мрій, проте її

зусилля у парламенті не були марними і втілилися згодом у перелічені вище Закони України та мали вплив на формування зрілої української демократії і становлення української політичної нації. Прийняття одного з них відбулося за її життя, коли український парламент законодавчо закріпив статус жертв нацистських переслідувань (остарбайтерів – людей, вивезених нацистами протягом війни на примусові роботи до Німеччини) та їх соціальну підтримку (Закон України № 1584 – III від 23.03.2000 р.) [16].

Висновки. Отже, узагальнивши досвід міжнародної національно-визвольної та громадсько-політичної діяльності Я. Стецько, можна стверджувати, що він був вагомим в історії відновлення державної незалежності України. Її можна вважати прикладом української жінки-політика міжнародного рівня, ім'я якої асоціюється з українським національним патріотизмом. Вагомість її внеску полягає в тому, що: 1) зберігши свою патріотичну позицію та національну ідентичність, вона у перехідний кризовий період державницького та національного становлення України стійко протистояла політиці радянського та пострадянського комуністично-тоталітарного режиму, брала активну участь у протидії російському впливу на громадянське суспільство й відстоювала проєвропейський вектор руху української політичної нації; 2) сприяла розвитку націонал-патріотичних, громадсько-політичних та державно-політичних рухів та виведенню їх на міжнародні впливові позиції і з гідністю та розумом протидіяла російським впливам як у внутрішній, так і в зовнішній політиці України; 3) працювала як у підпіллі, так і у вимушеній

політичній еміграції поруч із іншими борцями за незалежність України ХХ ст.; 4) після повернення з еміграції намагалася об'єднати національно-патріотичні сили в українському парламенті навколо української національно-визвольної ідеї та створити потужне середовище протидії проросійським втручанням у національно-визвольні та державотворчі процеси в Україні; 5) проводила антибільшовицьку та антирадянську боротьбу, очоливши ОУН, АБН та КУН, підтримувала представників поневолених націй та українців в Україні і діаспорі; 6) розвивала націоналістичний громадсько-політичний рух в Україні на початку кризового пострадянського періоду; 7) під її проводом революційна ОУН (б), разом із парламентською партією КУН, виховала нову генерацію українських націоналістів, що за своїм ідеологічним змістом та партійним спрямуванням стала дієвим інструментом в очищенні української влади від комуністичних та соціалістичних впливів і формуванні поміркованого українського парламентаризму початку 90-х – початку 2000 років в Україні; 8) працювала над налагодженням міжнародних зв'язків України з українською діаспорою тощо.

Охарактеризовано особистий внесок Я. Стецько у становлення та розвиток української публічної дипломатії у період від середини ХХ – до початку ХХІ ст. Виокремлено основні напрями її міжнародної діяльності: 1) участь у створенні та роботі міжнародних антибільшовицьких, антикомуністичних та антиімперських організацій, що відстоювали права поневолених народів; 2) організація видавничої справи ОУН та АБН, зокрема редагування періодичних та неперіодичних видань; 3) парламентська робота

щодо узаконення державою та міжнародного визнання позицій, які стосувалися засудження діяльності комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та заборони їхньої символіки; 4) належної оцінки важливості офіційного визнання діячів ОУН, АБН та ін. як борців за незалежність України у ХХ ст.; 5) визнання Голодомору 1932–1933 рр. в Україні геноцидом українського народу; 6) законодавчого закріплення статусу жертв нацистських переслідувань (остарбайтерів) та їх соціальної підтримки тощо.

Я. Стецько назавжди залишиться в пам'яті поколінь нескореною й незламною жінкою, громадсько-політичною діячкою та націонал-патріоткою, яка відстоювала українську національну ідею в українському громадянському суспільстві та сприяла розбудові української політичної нації в українській незалежній державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів ОУН. Українська Інформаційна Служба – Лондон. URL: <https://ounuis.info/> (дата звернення: 04.12.2024).
2. Багрянний, Сергій. Від АБН – до фронту народів, що зазнали агресії з боку Росії. *Український погляд* від 19 квітня 2016. URL: <https://ukrpohliad.org/life/vid-abn-do-frontunarodiv-shho-zaznaly-agresiyi-z-boku-rosiyi.html> (дата звернення: 04.12.2024).
3. Базелюк, М. Концепція діяльності Антибільшевицького блоку народів в сучасних умовах. *Свобода народів*. 1994. № 4. С. 42–49.
4. *Восьмий Надзвичайний Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й Постанови*. Бібліотека Українського Підпільника. Ч. 17. Видання Української Центральної Інформаційної Служби (УЦІС). Б. м., 1991. 261 с.
5. Кононенко, П. П., Пономаренко, А. Ю.

Українознавство: конспект лекцій. Київ, 2005. 392 с.

6. Мельничук, Б. І., Сагайдак, М. І., Уніят, В. Б. *Вірна дочка України. Слава Стецько: життєпис у боротьбі*. [Вид. 2-ге]. Тернопіль, 2011. 127 с.: іл.

7. Міщанчук, Н. Слава Стецько – символ незламного духу України. *Українки в історії ХХ–ХХІ століття* / В. Борисенко, П. Кононенко, Є. Сверстюк [та ін.] Київ, 2012. С. 115–122.

8. Музей Слави Стецько в с. Юшківцях. URL: <http://old.dailylviv.com/3D/stecko/> (дата звернення: 04.12.2024).

9. Націоналістичний портал. URL: <https://ukrnationalism.com/> (дата звернення: 04.12.2024).

10. Отрошко, Л. Висвітлення національно-визвольної боротьби України проти росії у друкованих виданнях АБН. «*Свою Україну любіть!*»: збірник матеріалів III Всеукраїнських наукових читань з міжнародною участю (м. Київ, НДІУ, 29.06.2023 р.) / автор-упорядник: Фігурний Ю. С.; організаційний секретар: Шакурова О. В. Київ, 2024. С. 54–57. URL: <https://ndiu.knu.ua/elektronna-biblioteka/zbirnyk-materialiv-iii-vseukrainski-naukovi-chytannia-z-mizhnarodnoiu-uchastiu-svoiu-ukrainu-liubit> (дата звернення: 04.12.2024).

11. Отрошко, Л. Внесок Ярослави Стецько у становлення української публічної дипломатії (середина ХХ – початок ХХІ ст.). *Ціна свободи: від Української революції 1917 – 1921 рр. до російсько-української війни*: матеріали II Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 22–23 листопада 2024 р.).

12. Отрошко, Л. Громадсько-політична діяльність Слави Стецько в контексті етнокультурних процесів в Україні у період від середини 80-х років ХХ ст. до початку 2000-х років. *Українознавство*. 2018. №3. С. 62–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2018_3_6 (дата звернення: 04.12.2024).

13. Отрошко, Л. Історіографічний огляд праць, присвячених життю і діяльності Ярослави Стецько в контексті

етнокультурних, державотворчих та націєтворчих процесів в Україні. *Гілея*. Збірник наукових праць. Випуск 157. Історичні науки. 2020. С. 102–108. URL: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=228> (дата звернення: 04.12.2024).

14. Отрошко Л. Міжнародна діяльність Ярослави Стецько та її боротьба за українську державність. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ, 2024. С. 133–137. URL: <https://ndiu.knu.ua/elektronna-biblioteka/materialimizhnarodnoji-naukovo-praktichnoji-konferentsiji-ukrajinoznavchi-refleksiji-suchasnikh-sotsiokulturnikh-protsesiv> (дата звернення: 04.12.2024).

15. Отрошко, Л. Міжнародна культурно-просвітницька та дипломатична діяльність Ярослави Стецько задля збереження української ідентичності в еміграції. *Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна (Київ, НДІУ, 25.05.2023 р.) / за загальною редакцією Стадника М. М. Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.; організаційний секретар: Сцібан О. Є. Київ, 2023. С. 227–231.

16. Отрошко, Л. Парламентська діяльність Слави Стецько: державотворчі та етнокультурні аспекти (початок 1990-х – початок 2000-х). *Етнокультурний розвиток українського суспільства в умовах політики реваншу Російської Федерації (1991–2021)* / МОН України; НДІУ; Авт. кол.: Фігурний Ю. С. (керівник проекту, автор-упорядник, науковий редактор), Безсмертна Н. С., Отрошко Л. Г., Семенова О. В., Чирков О. А. Київ, 2021. С. 104–125. URL: https://ndiu.org.ua/images/elektr_bibl/etn_roz_2021.pdf (дата звернення: 04.12.2024).

17. Позняк, Н., Хоменко, О. Про громадсько-політичного діяча Ярославу

Стецько. *Українські вісники*. Тернопіль, 2008. С. 144–148.

18. Про Світову Лігу за свободу і демократію розповідає Ярослава Стецько, голова АБН (розмову вели Я. Грицак, О. Кривенко, І. Марків). *Поступ*. Часопис Товариства Лева. 1990. № 1. С. 5.

19. Рій, Г. Є. *Нарис історії Антибольшевицького блоку народів*: монографія. Київ, 2021. 236 с.

20. Романишин, Л. Ярослава Стецько: життя і діяльність. *Українська історична біографістика: забуте і невідоме*. Тернопіль, 2008. Ч. 2. С. 218–223.

21. *Слава Стецько – донька української нації. Спогади сучасників* / автори, упорядники і керівники проекту М. Чепіжко, В. Чепіжко. Київ, 2011. 208 с.

22. Степан Бандера – від символу до історичної постаті / авт. І. Марків, С. Пахолків. *Поступ*. Часопис Товариства Лева, 1990, № 1. С. 4.

23. Степико, М. Щодо поняття нації. *Українська політична нація: проблеми становлення*: зб. наук. ст. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М. Т. Степика, В. М. Яблонського. Київ, 2012. С. 23–31. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-12/ukr_nasya-c7129.pdf (дата звернення: 04.12.2024).

24. Стецько Слава. *Енциклопедія українознавства: словникова частина*: в 11 т. Париж; Нью-Йорк; Львів, 1973. Т. 8. С. 3049–3062. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii235.htm> (дата звернення: 04.12.2024).

25. Стецько Ярослава Йосипівна, Стецько Ярослав Семенович. *Хто є хто на Тернопільщині. Видатні земляки*: довідково-біографічне видання. Вип. 1. Київ, 2004. С. 195.

26. Стецько Ярослава Йосипівна. *Жінки України*: біографічно-енциклопедичний словник. Київ, 2001. С. 432.

27. Стецько Ярослава Йосипівна. *Імена України*: біографічний щорічник. Київ, 2002. С. 537–538.

28. *Слава Стецько. Жінка, яка творила*

незалежну Україну. Автобіографія / Дмитро Куделя. Київ, 2021. 200 с.

29. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.): бібліографічний довідник. Вип. 2 / упорядник Н. П. Мудра. Київ, 2006. 192 с.

30. *Українська політична нація: генеза, стан, перспективи* / за ред. В. С. Крисаченка; Національний інститут стратегічних досліджень. Київ, 2004. 647.

REFERENCES

1. *OUN Archives. Ukrainian Information Service – London*. [online] Available at: <https://ounuis.info/> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

2. Bagrianyi, S. (2016). From ABN to the Front of Peoples who Suffered Aggression from Russia. *Ukrainian View*. April 19, 2016. [online] Available at: <https://ukrpohliad.org/life/vid-abn-do-frontu-narodiv-shho-zaznaly-agresiyi-z-boku-rosiyi.html> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

3. Bazeliuk, M. (1994). The Concept of the Activities of the Anti-Bolshevik Bloc of Peoples in Modern Conditions. *Freedom of Peoples*. No. 4, pp. 42–49. [in Ukr.]

4. *The Eighth Extraordinary Meeting of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN)*. (1991) Materials and Resolutions. Library of the Ukrainian Underground Worker Ch. 17. Publication of the Ukrainian Central Information Service (UCIS). 261 p. [in Ukr.]

5. Kononenko, P., Ponomarenko, A. (2005). *Ukrainian Studies: Lecture Notes*. Kyiv, 392 p. [in Ukr.]

6. Melnychuk, B., Sahaidak, M., Uniat, V. (2011). *Faithful Daughter of Ukraine. Slava Stetsko: Biography in Struggle*. [Ed. 2nd]. Ternopil: Aston. 127 p. [in Ukr.]

7. Mishchanchuk, N. (2012) Slava Stetsko – a Symbol of the Indomitable Spirit of Ukraine. *Ukrainian Women in the History of the XX–XXI Centuries*. Kyiv, pp. 115–122. [in Ukr.]

8. *Museum of Glory Stetsko in the Village of Yushkivtsi*. [online] Available at: <http://old.dailylyviv.com/3D/stecko/> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

9. *Nationalist Portal*. [online] Available at: <https://ukrnationalism.com/> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]
10. Otroshko, L. (2024) Coverage of the National Liberation Struggle of Ukraine against Russia in Printed Publications of the Ukrainian National Academy of Sciences. "Love your Ukraine!": The Materials of the III All-Ukrainian Scientific Readings with International Participation (Kyiv, RIUS, 29 June 2023) pp. 54–57. [online] Available at: <https://ndiu.knu.ua/elektronna-biblioteka/zbirnyk-materialiv-iii-vseukrainski-naukovi-chytannia-z-mizhnarodnoiu-uchastiu-svoiu-ukrainu-liubit> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]
11. Otroshko, L. (2024) Yaroslava Stetsko's Contribution to the Formation of Ukrainian Public Diplomacy (Mid-20th – Early 21st Centuries). *The Price of Freedom: from the Ukrainian Revolution of 1917 – 1921 to the Russian-Ukrainian War*: Materials of the II International Scientific Conference (Kyiv, 22-23 November 2024). [in Ukr.]
12. Otroshko, L. (2018) Public and Political Activities of Slava Stetsko in the Context of Ethnocultural Processes in Ukraine from the Mid-80s of the 20th Century to the Beginning of the 2000s. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 3, pp. 62–81. [online] Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukr_2018_3_6 [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]
13. Otroshko, L. (2020) Historiographical Review of Works Dedicated to the Life and Activities of Yaroslava Stetsko in the Context of Ethnocultural, State-Building and Nation-Building Processes in Ukraine. *Gileia*. Collection of Scientific Works. Issue 157. Historical Sciences, pp. 102–108. [online] Available at: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=228> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]
14. Otroshko, L. (2024) International Activities of Yaroslava Stetsko and her Struggle for Ukrainian Statehood. *Ukrainian Studies Reflections on Modern Socio-Cultural Processes*: Materials of the International Scientific and Practical Conference Dedicated to the 190th Anniversary of the Opening of the Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, October 24, 2024). Kyiv, pp. 133–137. [online] Available at: <https://ndiu.knu.ua/elektronna-biblioteka/materiali-mizhnarodnoji-naukovo-praktichnoji-konferentsiji-ukrajinoznavchi-refleksiji-suchasnikh-sotsiokulturnikh-protsesiv> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]
15. Otroshko L. (2023) International Cultural, Educational and Diplomatic Activities of Yaroslava Stetsko for the Preservation of Ukrainian Identity in Emigration. *Problems of the Identity of the Cultural Heritage of Ukraine in the Conditions of the Russian-Ukrainian War and in the Post-War Period*: Materials of the International Scientific and Practical Conference, Ukraine (Kyiv, RIUS, 25 May 2023). Kyiv, pp. 227–231. [in Ukr.]
16. Otroshko, L. (2021) Parliamentary Activity of Slava Stetsko: State-Building and Ethno-Cultural Aspects (Early 1990s – Early 2000s.) *Ethnocultural Development of Ukrainian Society in the Context of the Policy of Revenge of the Russian Federation (1991–2021)*. MES of Ukraine; RIUS; pp. 104–125. [online] Available at: https://ndiu.org.ua/images/elektr_bibl/etn_roz_2021.pdf [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]
17. Pozniak, N., Khomenko, O. (2008). About the Public and Political Figure Yaroslava Stetsko. *Ukrainian Bulletins*. Ternopil, pp. 144–148. [in Ukr.]
18. Yaroslava Stetsko, Head of the ABN, Talks about the World League for Freedom and Democracy (the Conversation was Conducted by Ya. Hrytsak, O. Kryvenko, and I. Markiv) (1990). *Postup*. Journal of the Lion Society. No. 1, 5 p. [in Ukr.]
19. Rii, H. (2021) *An Outline of the History of the Anti-Bolshevik Bloc of Peoples: A Monograph*. Kyiv, 236 p. [in Ukr.]
20. Romanyshyn, L. (2008) Yaroslava Stetsko: Life and Activity. *Ukrainian Historical Biography: Forgotten and Unknown*. Ternopil, Part 2, pp. 218–223. [in Ukr.]
21. Chepizhko, Zh., Chepizhko, V., comp. (2011). *Slava Stetsko – a Daughter of Ukrainian*

Nation. Memories of the Contemporaries. Kyiv, 208 p. [in Ukr.]

22. Markiv, I., Pakholkiv, S. Stepan Bandera – from Symbol to Historical Figure (1990). *Postup*. Journal of the Lion Society. No. 1, 4 p. [in Ukr.]

23. Stepyko, M. On the Concept of a Nation (2012). *Ukrainian Political Nation: Problems of Formation: Collection of Scientific Articles*. Kyiv, pp. 23–31. [online] Available at: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2012-12/ukr_nacya-c7129.pdf [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

24. Stetsko Slava (1973) *Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary Part: in 11 Vols*. Paris; New York; Lviv, T. 8, pp. 3049–3062. [online] Available at: <http://litopys.org.ua/encycl/euii235.htm> [Accessed 4 Dec. 2024]. [in Ukr.]

25. Stetsko Yaroslava Iosypivna, Stetsko

Yaroslav Semenovich (2004) *Who is Who in the Ternopil Region. Outstanding Countrymen: Reference and Biographical Edition*. Issue 1. Kyiv, 195 p. [in Ukr.]

26. Stetsko Yaroslava Iosypivna (2001) *Women of Ukraine: Biographical and Encyclopedic Dictionary*. Kyiv, 432 p. [in Ukr.]

27. Stetsko Yaroslava Iosypivna (2002). *Names of Ukraine: Biographical Yearbook*. Kyiv, pp. 537–538. [in Ukr.]

28. Stetsko, S. (2021). *Slava Stetsko. The Woman Who Created Independent Ukraine: An Autobiography*. Kyiv, 200 p. [in Ukr.]

29. Mudra, N., comp. (2006). *Ukrainian Woman in the Liberation Struggle (1940–1950): Bibliographic Reference Book*. Issue 2. Kyiv, 192 p. [in Ukr.]

30. *Ukrainian Political Nation: Genesis, State, Prospects*. (2004). National Institute of Strategic Research. Kyiv, 647 p. [in Ukr.]

Summary

EXPERIENCE OF INTERNATIONAL NATIONAL-PATRIOTIC AND PUBLIC-POLITICAL ACTIVITY OF YAROSLAVA STETSKO

Liubov OTROSHKO

orcid.org/0000-0002-1204-7493

junior research fellow

of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

The relevance of the research. For national-patriotic education, especially in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war, it is very important to update knowledge about the personal significant contribution of fighters to the restoration of Ukrainian state independence, the development of Ukrainian public diplomacy, and the formation of the Ukrainian political nation, in particular such a legendary figure as Ya. Stetsko. This study provides an opportunity to learn a historical lesson, the essence of which is that resistance to Russian occupation and the struggle to preserve the geopolitical subjectivity of the Ukrainian state is important for Ukrainians at all levels of international cooperation. The international public and political activity of Ya. Stetsko is a vivid example of the national liberation struggle against Russian enslavement, this experience must be studied in order to form a conscious national-patriotic position.

The **purpose** of the article is to summarize and analyze the main directions of the international national-patriotic, public and political activity of Ya. Stetsko, and characterize her personal contribution to the formation of Ukrainian public diplomacy, the development

of the Ukrainian state, and the Ukrainian political nation in the mid-20th – early 21st centuries.

Conclusions. Thus, the article summarizes the experience of international national liberation and public political Ya. Stetsko, analyzes her participation in the national liberation struggle for the restoration of the state independence of the Ukrainian state and the formation of the Ukrainian political nation in the mid-20th – early 21st centuries. The knowledge that Ya. Stetsko is an example of a Ukrainian woman politician of the international level, whose name is associated with Ukrainian national patriotism and fighters for the independence of Ukraine, is updated. Her personal contribution to the formation and development of Ukrainian public diplomacy is characterized.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Yaroslava Stetsko, international activity, Ukrainian political nation.

**ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА ДОСЯГНЕННЯ ФУНДАТОРА
СУЧАСНОГО УКРАЇНОЗНАВСТВА ПЕТРА КОНОНЕНКА****Юрій ФІГУРНИЙ**

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Анотація. Осмислено життєвий шлях та досягнення фундатора сучасного українознавства Петра Кононенка. Головну увагу приділено аналізу становлення особистості П. Кононенка, створення ним модерної міждисциплінарної науки, навчальної дисципліни та започаткування науково-дослідної інституції – Інституту українознавства.

Ключові слова: Україна, українці, П. Кононенко, українознавство, національно-патріотичне виховання, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. 28 лютого 2024 року на 93-му році життя не стало Петра Петровича Кононенка (1931–2024), творця сучасного українознавства та засновника й багатолітнього директора Науково-дослідного інституту українознавства. Людина не вибирає час і місце своєї появи на цей світ, але саме вона отримує можливість обирати свій шлях, у переважній більшості важкий і небезпечний. Недаремно українці полюбляють говорити: «Життя прожити – не поле перейти. В умовах реваншистської неоімперської політики російської федерації (далі – рф) щодо України та неоголошеної російсько-української гібридної війни, гостро постає питання щодо збереження існування української державності та виживання українців як неповторної етнічної спільноти та політичної нації. Актуальність дослідження заявленої теми полягає у тому, що, аналізуючи вагомий внесок П. Кононенка у формування практичних і теоретичних засад модерного українознавства, намагаємося досягнути, яким чином українознавство як інтегративна наука

(комплексна система наукових знань) про Україну, українців і світове українство у просторі та часі може реально протидіяти російській агресивній політиці щодо України, зокрема «руському миру», актуалізувати національно-патріотичне виховання українських громадян, сприяти поступальному розвитку сучасного українського суспільства, творенню української політичної нації та розбудові Української Самостійної Соборної Держави.

Аналіз досліджень та публікацій. Особистість П. Кононенка й здобутки на ниві української гуманітаристики цікавили багатьох вітчизняних дослідників. Зокрема, його життєвий шлях осмислювали С. Барабаш [1], Л. Дзюбинська [6], І. Зеленчук [67], З. Іванчук [8], Н. Істоміна [11], Я. Конєва [17], В. Коротя-Ковальська [41], Ю. Мушкетик [46], Л. Отрошко [52], І. Пасемко [1; 53], А. Погрібний [1], Є. Федоренко [1], Ю. Фігурний [56; 57; 58; 60; 61], О. Хоменко [65], П. Шкрібляк [67], О. Ярошинський [60; 61].

Внесок вченого у формування

практичних і теоретико-методологічних засад сучасного українознавства досліджували Я. Калакура [13; 14; 15; 16], Ю. Фігурний [60; 61], О. Ярошинський [60; 61; 70]. Поетичний, прозовий і літературознавчий доробок аналізували Д. Гришканич [5], Г. Лопушанська [44], О. Хоменко [64; 65]. Освітнянську складову в діяльності науковця вивчали О. Газізова [4], Т. Мінченко [45], І. Нисевич [49], С. Новосад [50], П. Сікорський [54], Ю. Фігурний [60; 61], О. Ярошинський [60; 61]. Етнологічну компоненту у напрацюваннях П. Кононенка досліджували Ю. Фігурний [59], О. Шакурова (Лебедева) [43; 66], М. Шостак [68]. Роль науковця у створенні й функціонуванні часопису «Українознавство» показали В. Кухар [42], О. Ярошинський [69]. Бібліографічні покажчики праць П. Кононенка уклали Н. Безсмертна [3], Н. Істоміна [10], Ю. Фігурний [3], О. Ярошинський [60; 61; 70]. Збірники на пошану П. Кононенка упорядкували П. Сікорський [2], Л. Токар [47], Ю. Фігурний [62; 63].

Джерельною базою нашого дослідження є особова справа П. Кононенка та його найвагоміші наукові, науково-публіцистичні й мемуарні праці, оприлюднені ним упродовж 1991 – 2024 рр. [18; 19; 20; 21; 22; 23; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36; 37; 38; 39; 40].

Метою дослідження є осмислення становлення особистості П. Кононенка, створення ним модерної міждисциплінарної науки, навчальної дисципліни та науково-дослідної і інституції – Інституту українознавства.

Для досягнення поставленої мети вважаємо за доцільне стисло охарактеризувати стан заявленої проблематики та джерельної бази дослідження; проаналізувати головні етапи життя й науково-освітнянської діяльності П. Кононенка; лаконічно окреслити розвиток українознавства у ХХ ст.; розкрити перипетії формування модерного українознавства, становлення й функціонування українознавчої інституції та важливу роль у цих процесах П. Кононенка; показати вагомий потенціал інтегративного українознавства у протидії «руському миру» й посиленні національно-патріотичного виховання українських громадян¹.

Виклад основного матеріалу.

П. Кононенко народився 31.05.1931 р. у с. Марківцях Бобровицького району Чернігівської області в родині селян-колгоспників. Мати – Павлина Семенівна Кононенка (у дівочтві – Шевченко, 1902 р. народження) – з робітників, весь час проживала у с. Марківцях, а з 1939 р. ніде не працювала через втрату працездатності. Батько – Петро Олександрович (1903 р. народження) – із селян-бідняків. До 1939 р. працював у колгоспі, був членом ВКП(б). У 1934 р. поїхав на заробітки (працював у Вінницькому кар'єрному управлінні) і більше до родини не повертався. Павлина Семенівна виховала і підняла на ноги, окрім Петра, ще 4 дітей – Володимира (1923 р. н., загинув під час Другої світової війни), Віру (1925 р. н.), Ростислава (1927 р. н.), Катерину (1934 р. н.). У 1938 – 1946 рр. навчався у Марківецькій середній

¹ Праця підготовлена у ході виконання прикладної науково-дослідної роботи «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (№ держреєстрації 0123U100536).

школі, де закінчив сім класів [51, арк. 3].

Зростання без батька не зламало Петра, а, навпаки, загартувало його характер, цілеспрямованість та вольові якості. Під час нацистської окупації хлопчина навіть намалював на газетному папері гасло: «Бий фашистів!» й повісив на тин, але хрещений, дядько Стратон, вчасно зняв цю листівку з паркану, тим самим врятувавши життя йому і родині [27, с. 23].

З 1946 р. по 1949 р. П. Кононенко навчався у Заворницькій середній школі, де на становлення його особистості мав великий вплив вчитель української мови й літератури В. Кириченко. Саме Василь Якович допоміг юнаку визначитися з майбутньою професією педагога та порадив вступати на філологічний факультет Київського університету. Тут вкотре юнак проявив свій характер, склав успішно 7 іспитів і став студентом омріяного вишу, знехтувавши тим самим розпорядженням воєнного комісара Воробйова, який прагнув відправити здібного юнака як сина офіцера навчатися у Ленінградську медичну академію [27, с. 27–31].

Навчаючись на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка у 1949–1954 рр., П. Кононенко остаточно сформувався як особистість. Проте це була сталінська доба, коли за наклепом «стукача» могли не лише відрахувати з університету, а й посадити до в'язниці чи відправити до концтабору. Одного разу у сусідній кімнаті студентського гуртожитку чекісти заарештували «ворогів народу». Головна провина цих хлопців була в тому, що вони читали твори Б. Грінченка і слухали музику М. Лисенка. Оскільки П. Кононенко на той

час був членом комітету комсомолу й не проявив, на думку органів безпеки, підвищеної пильності (першим не повідомив про «ворогів народу»), його почали цькувати. На зборах університетського комсомольського активу йому було інкриміновано «притуплення політичної пильності» і зроблено дві пропозиції. Перша – «виключити з комсомолу», відповідно й з КДУ. Друга – «оголосити сувору догану з останнім попередженням». Загалом за виключення проголосувало понад 100, за догану – 640 активістів [27, с. 32–33, 114–115].

Попри всі труднощі П. Кононенко успішно завершив навчання на відділенні україністики, отримав фах філолога, був рекомендований до аспірантури, а після складання вступних іспитів зарахований до аспірантури при кафедрі історії української літератури філологічного факультету КДУ (1954–1957 рр.). Під час навчання в аспірантурі у 1955 р. він одружився з чарівною дівчиною Наталією. Це був шлюб на все життя. Дружина народила йому чотирьох дітей, але, на превеликий жаль, життя двох дітей обірвалося завчасно, і лише сини Андрій (1959 р. н. і Тарас (1964 р. н.) стали надійною опорою для батьків [51, арк. 2–7].

По закінченні навчання в аспірантурі П. Кононенко написав кандидатську дисертацію на тему «Проблема позитивного героя в українській радянській прозі періоду становлення (1917–1932 рр.)», за матеріалами якої готував до друку книгу обсягом 9 друкованих аркушів [51, арк. 3].

Проте з об'єктивних і суб'єктивних причин П. Кононенко не зміг вчасно захистити дисертаційне дослідження, з головою поринувши у комсомольську роботу. Зокрема, він був обраний

секретарем комітету ЛКСМУ (Ленінського комуністичного союзу молоді України) КДУ, членом бюро Київського міського ЛКСМУ, членом ЦК ЛКСМУ й членом Комісії по роботі серед студентської молоді ЦК ВЛКСМ. Також у 1957 році П. Кононенко був прийнятий кандидатом у члени Комуністичної партії Радянського Союзу (далі – КПРС), а у жовтні 1958 р. став членом КПРС. Разом з тим ще 18.03.1958 р. П. Кононенко пише на ім'я тогочасного ректора КДУ, академіка АН УРСР І. Швеця заяву: «В листопаді 1957 року я закінчив аспірантуру при кафедрі української літератури і тоді ж, не одержавши призначення по спеціальності, був обраний секретарем Комітету ЛКСМУ КДУ. Вважаю, цю роботу серйозною і необхідною. Проте основний мій фах – філологія, тому я прошу Вас зарахувати мене викладачем української літератури на півставки, щоб не поривати зв'язків з наукою» [51, арк. 45].

Клопотання П. Кононека було задоволено, і з 01.04.1958 р. його зарахували на 0,5 ставки доцента кафедри української літератури з окладом 525 крб. на місяць [51, арк. 47]. Так розпочалася його викладацька діяльність на філологічному факультеті КДУ (за сумісництвом). З 01.03.1960 р. П. Кононенко був зарахований на посаду асистента кафедри історії української літератури філологічного факультету КДУ з окладом 1050 крб. на місяць [51, арк. 48].

З 1961 р. П. Кононенко почав працювати вже на посаді старшого викладача кафедри історії української літератури (викладачем з 1958 р.), читав науковий курс історії української радянської літератури на відділі української мови та літератури, спецкурси і спецсемінари,

керував дипломними роботами і педагогічною практикою студентів. «Науково-методичну роботу товариш П. П. Кононенко вміло поєднує з активною партійною роботою, працюючи і секретарем партбюро філологічного факультету», – саме так охарактеризував викладацьку і партійну діяльність П. Кононенка завідувач кафедри історії української літератури доцент А. Іщук при переобранні у 1963 р. Петра Петровича на посаду старшого викладача цієї кафедри [51, арк. 52].

Символічна, на наш погляд, тема захищеної молодим науковцем у 1966 р. кандидатської дисертації «Образ героя в літературі епосу Греції, Риму, Середньовіччя, Відродження». Так, саме герой як в античні часи, так і в часи Ренесансу був творцем. Він не тільки творив власне життя, але своєю креативною енергетикою прискорював і змінював на краще світ, який його оточував. А разом із навколишнім середовищем трансформувалися й пересічні люди. Героїчний титан Прометей не лише подарував людству вогонь, окрім того, й це найважливіше, він запалив у їхніх серцях полум'я знання, віри в себе та в свої сили. Кожна епоха творить власних героїв, проте саме вони стають тими каталізаторами людського цивілізаційного процесу, завдяки яким людство, незважаючи на всі перешкоди й негаразди, піднесення й падіння, – прогресує, а не регресує [56, с. 37].

Розпочавши свою трудову діяльність на кафедрі історії української літератури філологічного факультету КДУ, П. Кононенко пройшов шлях від асистента кафедри до її завідувача (1988 – 1996 рр.), а в 1986 – 1991 рр. був деканом філологічного факультету. Про таку кар'єру могла мріяти кожна радянська людина. Проте

тим і відрізняється справжній творець від пересічного виконавця, що перший, сприймаючи все багатоманіття Всесвіту, не розчиняється в ньому, а, синтезуючи надбання попередників, створює щось нове й епохальне, тоді як другий в більшості випадків механічно копіює та компілює отримані кимось новітні знання. Саме тому П. Кононенко, захистивши у 1986 р. другий варіант докторської дисертації «Історичний розвиток літератури і проблеми її народності (перший варіант «Проблеми гуманізму в українській літературі на сучасному етапі» [26], підготовленої ним у 1971 р., був «зарізаний» ортодоксальними номенклатурними чиновниками від науки), міг спокійно спочивати на лаврах, але 60-річний вчений вкотре доказав насамперед своїм землякам, що мало жити в Україні, мало її віддано любити – треба ще її знати. Саме Петро Петрович став творцем нового наукового напрямку, сучасної дослідницької школи, модерного, інтегративно-комплексного знання – українознавства. Символічно, що сама ідея українознавства активно пропагувалася і розвивалася вченим ще в кінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. за часів горбачовського СРСР, але реально втілилася в життя лише у незалежній Україні [56, с. 37–38].

Спочатку за клопотанням П. Кононенка навесні 1991 р. була започаткована Асоціація «Інститут українознавства», яка створювалася з метою ефективного використання творчого потенціалу вчених і спеціалістів наукових, освітніх та інших закладів у сприянні процесам державотворення [48, с. 26–27].

4 листопада 1991 р. була прийнята ухвала Вченої ради КДУ «Про створення Інституту українознавства при

Київському університеті». Зокрема, в ній зазначалося: «1. Вважати за доцільне створення Інституту українознавства при Київському університеті. 2. Доручити ректорату підготувати і видати відповідний наказ до 31 грудня 1991 року» [48, с. 32–33].

На початку 1992 р. згідно з наказом №19 від 24 січня 1992 р. за підписом виконуючого обов'язки міністра освіти України Л. О. Каніщенка в Києві почав діяти новий освітньо-науковий підрозділ – Інститут українознавства КДУ під керівництвом новопризначеного директора П. Кононенка [48, с. 33]. Дуже швидко Інститут організаційно оформився, структурувався й набув реальних результатів. Вже восени 1992 р. завдяки клопотанням П. Кононенка був проведений перший набір до щойно відкритої аспірантури з українознавчих спеціальностей.

У травні 1993 р. П. Кононенко у Віденському університеті отримав одну з найпрестижніших європейських літературних премій, так звану «Herder-Preis». При її врученні лауреату професор Райнгард Ляуер, зокрема, відзначив: «Професорові, доктору наук Петрові Кононенку, як я вже повідомив, буде вручена премія Гердера як одному з українських вчених вперше... Україна для нього – це ніякий не ізольований острів, але цілком у Гердеровому розумінні, – специфічна і надійна складова частина Європи» [53, с. 39–41].

З відновленням української незалежності в житті вітчизняної науки розпочався новий період. Україна дуже потребувала оновлення у гуманітарній сфері, очищення від колоніального й тоталітарного минулого та повернення до своїх першоджерел. Саме українознавство

мало стати дієвим чинником не лише подолання імперського й радянського нарративів, але й творення новітніх україноцентричних сенсів. З цією метою П. Кононенко підготував у першій половині 90-х років ХХ ст. й оприлюднив у 1994 р. свою інноваційну на той час працю «Українознавство». Дуже важливо, що вона була затверджена Міністерством освіти України «як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, учнів старших класів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв і гімназій, вчителів» [19, с. 1].

За П. Кононенком, українознавство – це інтегративна наука про Україну й українство у часопросторовому розвитку. Якщо раніше Україна розглядалася в окремих її сутностях, то тепер вчений пропонує її досліджувати як цілісність етнічну, територіально-географічну, національно-культурну, мовну тощо, а всі надбання українського етносу (створену ним матеріальну й духовну культуру, мову освіти, науку, мистецтво) вважати загальнопланетарним феноменом. Ґрунтуючись на цих положеннях, П. Кононенко розглядає українознавство як цілісну наукову систему, що поєднує такі центри (складові): «Україна – етнос; Україна – природа, екологія; Україна – мова, художня словесність; Україна – історія; Україна – нація, Україна – держава; Україна – культура: матеріальна й духовна; освіта, мистецтво, література, філософія, релігія, економіка, право, наука, військо; Україна в міжнародних відносинах; Україна – ментальність, Доля, Історична місія» [19, с. 21].

П. Кононенко наголошував, що концепція сучасного українознавства буде базуватися, по-перше, на принципах історизму: має бути вивчено весь

попередній досвід (позитивний і негативний) та осмислено великі вітчизняні й зарубіжні традиції, по-друге, наукового, а не ідеологічного підходу [19, с. 21]. Вчений розумів, що отримані новітні українознавчі знання, якщо вони не набудуть широкого розповсюдження у національному гуманітарному просторі, то, зрештою, перетворяться у кантівську «річ у собі». А для того, щоби вони стали «річчю для всіх», треба вміти їх оприлюднювати, масштабувати й популяризувати. На тверде переконання вченого, українознавство мало бути не лише одним із рівноправних предметів базового змісту освіти, а й синтезуючим ферментом, її філософією і методологією: «Оскільки українознавство є формами і пізнання, й виховання, воно має бути складовою частиною усіх ланок формування характерів (ідеалів, світогляду) та освіти; родинної школи; початкової школи; середньої школи; середніх спеціалізованих закладів (у тому числі гімназій, ліцеїв, коледжів); вищої школи» [19, с. 22].

У 1996 р. П. Кононенко оприлюднив книгу «Свою Україну любіть...». У ній вчений всебічно осмислив такі центри загального розвитку українства, як формування української нації, мови, матеріальної і духовної культури (у тому числі релігії, філософії, мистецтва, художньої словесності, права), та переконливо розкрив сутність таких феноменів, як доля України, ментальність, історична місія українців [18].

Також у 1996 р. П. Кононенко опублікував підручник для студентів вищих навчальних закладів «Українознавство». Це було доопрацьоване й покращене видання попереднього навчального посібника 1994 р. Так, у главі III «Концентри

українознавства» з'явився новий 8-й параграф: «Україна – релігія, філософія, мистецтво». Глава IV «Україна у міжнародних зв'язках. Ментальність. Доля. Історична місія» була суттєво перероблена й на її базі у підручнику з'явилися Глава IV «Україна у міжнародних зв'язках. Доля. Роль української національної ідеї» й зовсім нова Глава V «Ментальність українців. Історична місія» [20].

У 1999 р. П. Кононенко у співавторстві з Т. Кононенком оприлюднив наукову працю «Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія». У цій монографії системно проаналізовано питання української мови як феномену з її генезою, етапами, проблемами, перспективами розвитку, осмислено тернистий шлях української мови, але водночас її глибинний розвиток як в Україні, так і за її межами, її міжнародний авторитет та історичну місію [39].

Інститут під керівництвом Петра Кононенка розпочав наполегливо працювати над впровадженням новітніх українознавчих технологій у зміст національної освіти на всіх її рівнях. Цьому посприяла і перша Міжнародна конференція «Роль вищих навчальних закладів (інституцій) у розвитку українознавства», яка була проведена Інститутом у 1992 р. у Києві. Згодом було проведено ще кілька наукових форумів з цієї актуальної проблематики, а саме: третя Міжнародна науково-практична конференція «Українознавство: теоретико-методологічні та організаційні проблеми» (Київ, 1994); п'ята Міжнародна науково-практична конференція «Місце і роль українознавства у реформуванні національної системи освіти» (Київ, 1996) [9, с. 293].

Якщо у першій половині й у середині 90-х років ХХ ст. українознавство було у тренді, то на зламі тисячоліть активізувалося негативне ставлення до нього як з боку керівництва Міністерства освіти і науки України (далі – МОН України) так і чиновників на місцях. Поступово українознавство розпочали переносити з інваріативної до варіативної компоненти навчальних предметів. Унаслідок непорозумінь з адміністрацією Університету Інститут припинив своє існування, на його базі був створений Центр українознавства, який продовжив українознавчі студії [57, с. 74].

Опісля першої реорганізації Інституту, а точніше його ліквідації, завдяки зусиллям П. Кононенка 21 червня 2000 р. Кабінет Міністрів України видав Постанову за № 1003 «Про утворення Науково-дослідного інституту українознавства» за підписом тогочасного прем'єр-міністра України Віктора Ющенка [48, с. 73]. У цій постанові було визначено чотири головні напрямки роботи: 1. Розробка історико-теоретичних, методологічних та практичних проблем українознавства. 2. Впровадження нових технологій. 3. Координація українознавчих досліджень. 4. Підготовка кадрів українознавців [48, с. 92].

Щоби системно й комплексно виконати поставлені перед Інститутом завдання, П. Кононенко в 2001 р. ініціював створення фахового періодичного видання з українознавчої тематики, доклавши до цього весь свій потужний організаторський досвід і непересічний хист вченого-українознавця. Так Петро Петрович став головним редактором журналу «Українознавство». Свою наукову і громадську позицію вчений виклав у статті «Українознавство Третього

тисячоліття», яка відкривала перше число часопису. Зокрема, він наголосив: «Журнал «Українознавство» виходить у світ на межі тисячоліть. На межі, що відділяє десятиліття бездержавності й рабства від доби великих надій та сподівань на відродження України як правової, демократичної, соборної, суверенної держави та на розквіт великої нації, призначеної самою Природою на здійснення тільки їй наперед визначеної високої загальнолюдської місії» [32, с. 4].

Розуміючи важливість впровадження національно-патріотичного виховання української молоді в освітній та гуманітарний простір, під орудою П. Кононенка в НДІУ були започатковані спочатку всеукраїнські, а з 2007 р. – Міжнародні конкурси з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів усіх рівнів Української держави [12, с. 10].

Ставши фундатором модерного українознавства-українолюбства як цілісної, інтегративної та комплексної системи наукових знань про Україну, українців і світове українство в просторі та часі, Петро Кононенко продовжував невпинно розвивати і збагачувати теоретико-методологічні та історіософські засадничі принципи українознавчої парадигми. У кожній своїй статті, розвідці, книзі вечний намагався допомогти всім небайдужим читачам осягнути, усвідомити та зрозуміти місце й роль українознавства в поступальному цивілізаційному розвитку українського народу, що, врешті-решт, повинно допомогти утвердитися в глобалізаційному часопросторі Третього тисячоліття як українцям, так і українознавству [56, с. 41].

Розглядаючи науковий доробок П. Кононенка на початку 2000-х років,

треба насамперед виділити його вагомі українознавчі дослідження, такі як: «Освіта XXI століття : філософія родинності» (2001) (у співавторстві з Т. Кононенком); «Український етнос: генеза і перспективи» (2003) (у співавторстві з Т. Кононенком); «Українознавство. Конспект лекцій» (2005) (у співавторстві з А. Пономаренко); «Національна ідея, нація, націоналізм» (2005), «Українознавство: підручник для вищих навчальних закладів» (2006), «Українська освіта у світовому часопросторі» (2007) (у співавторстві з Т. Кононенком), «Українська національна ідея: проблема методології» (2008), «Українознавство XXI століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» (2008) (у співавторстві з Т. Кононенком).

Так, у монографії «Освіта XXI століття: філософія родинності» досліджується проблема проблем – створення української національної системи освіти, яка б відповідала завданням і характеру прогресивного розвитку України як суверенної та демократичної держави, також відбивала новітні тенденції сучасної світової педагогіки, як української, так і зарубіжної, й разом із тим поєднувала традиційні й новочасні засади, патріотизм і професіоналізм, виховні та пізнавальні аспекти. Освіта XXI століття має в першу чергу базуватися на засадах українознавства, саме це дає змогу поєднати новітні інноваційні освітні процеси з вітчизняним багатотисячолітнім досвідом родинної етнопедagogічної системи [35].

В історичному нарисі «Український етнос: генеза і перспективи» вивчається проблема генези українського етносу, прогнозується його майбутнє як в Україні, так і в інших країнах планети Земля. У книзі розкрито, що кожне покоління

українців повинно відповісти на питання: коли виник український етнос, яким був і є його зв'язок з нацією, державою та вселюдством і що він вносить у загальносвітовий розвиток цивілізації й культури [38].

У конспекті лекцій «Українознавство», який підготовлений згідно з навчальною програмою дисципліни «Українознавство», міститься лекційний матеріал з усіх центрів українознавства, рекомендована література до навчальних тем і коротка хрестоматія до вивчення курсу. Також у книзі показано, що українознавство – це шлях до самопізнання й самотворення українства, здійснення ним своєї історичної місії, саме воно органічно поєднує (синтезує) процеси пізнання, виховання й навчання, народної і академічної педагогіки, вітчизняного і зарубіжного досвіду, органічно переростає в українолюбство та українотворення [40].

Монографія «Національна ідея, нація, націоналізм» присвячена осмисленню та осягненню однієї з найголовніших проблем, що аналізується й висвітлюється упродовж багатьох століть і все ж лишається в центрі як наукових, так і політичних дискусій, а саме – дослідження проблеми розвитку націй, національної (національних) ідеї, історії й практики втілення наукового та соціально-політичного націоналізму. П. Кононенко переконливо доводить, що на межі ХХ і ХХІ століть стало цілком очевидним, що серед найзначніших проблем загальноцивілізаційного розвитку є насамперед національна ідея, нація, націоналізм, до того ж – і в автономному існуванні кожного з цих понять та феноменів, і в багатоступеневій взаємозалежності їх [25].

Книга «Українознавство»

підготовлена на основі багатоманітного вітчизняного й зарубіжного матеріалу. У ній вперше здійснено дослідження та системне висвітлення феноменів «Україна та Світове українство». П. Кононенко послідовно розкриває парадигмальну сутність та взаємозв'язок найголовніших центрів українознавства: Україна – етнос, – природа (екологія), – мова, – нація, держава, – культура (релігія, філософія, мистецтво, право, художня словесність), Україна в міжнародних відносинах, Україна – ментальність, доля; Україна – історична місія [33].

Монографія «Українська освіта у світовому часопросторі» присвячена найактуальнішим проблемам розвитку не лише української мови та освіти, а й усього народу нашої держави та світового українства. Матеріалом до неї послужили багаторічні дослідження стану, проблем та перспектив генезису мови й освіти в Україні, Австралії, Бразилії, Канаді, США, Росії, Польщі, Молдові (Придністров'я), Грузії, Латвії та інших країнах, де діють українознавчі центри й школи і де є вагомий різноманітний досвід. Книга полемічна, насичена порівняннями й роздумами, багатьма матеріалами з теорії й практики, народної й академічної, вітчизняної й зарубіжної педагогіки, характерним ілюстративним матеріалом [37].

У праці «Українська національна ідея: проблема методології» аналізуються актуальні питання сутності, етапи розвитку, історичної ролі та перспективи національної ідеї загалом й української національної ідеї принаймні з XVI–XVII століть, які, без сумніву, належать до найважливіших як в історії України, так і всієї Європи, Америки, Азії, особливо в методологічному аспекті. Вагоме

дослідження П. Кононенка та висновки його праці ґрунтуються на широкому історичному матеріалі, зокрема, у таких співвідношеннях: національна ідея–етнос, природа, мова, культура, церква, держава, самоідентифікація українців в Україні та в зарубіжних країнах [34].

У дослідженні «Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання» його автори П. Кононенко і Т. Кононенко вивчають стан українознавства як інтегративної науки у Третньому тисячолітті. На їх тверде переконання, українознавство має бути не тільки цілісною, комплексною та інтегративною системою наукових знань про Україну, українців і світове українство у просторі й часі, але й має стати «політикою та філософією держави, і наукою моралі та етики, любові й краси». Також у своїй праці автори наголошують, що в утвердженні українознавства на сучасному етапі як «політики і філософії держави» винятково важлива роль належить Президентові України, Почесному голові Міжнародної Ради з питань освіти, науки, культури, державотворення Віктору Андрійовичу Ющенку [36].

Поряд із написанням наукових досліджень (монографій, статей, розвідок) Петро Кононенко був співавтором, головним редактором і укладачем багатьох важливих українознавчих видань. Окрім журналу «Українознавство», це збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства; Програма з українознавства для I – XII класів середньої загальної школи»; «Навчально-виховні програми з українознавства; «Українознавство». Навчальна програма нормативної дисципліни для вищих закладів освіти; «Українська література в системі українознавства»; «Мова в

системі українознавства»; «Філологія як українознавство»; «Хрестоматія з української літератури. 10 клас»; «Хрестоматія української літератури. 11 клас»; «Хрестоматія з української літератури. 10 – 11 класи» та ін.

Підсумком продуктивної праці П. Кононенка та вчених-українознавців стало надання Президентом України В. Ющенком у 2009 р. НДІУ статусу національного, що відкривало нові перспективи розвитку українознавства як науки, навчальної дисципліни та україноцентричного світогляду.

Загалом у першому десятилітті ХХІ ст. НДІУ під керівництвом П. Кононенка успішно розвивався, збільшуючи свій кадровий та інтелектуальний потенціал. Це ж повною мірою стосується й українознавства як інтегративної науки про Україну й українців у світовому часопросторі. У цей час П. Кононенком та його однодумцями були оприлюднені десятки вагомих індивідуальних і колективних монографій, посібників, підручників, збірників тощо, сотні наукових, науково-публіцистичних і науково-популярних публікацій, тисячі виступів на поважних наукових форумах. Під орудою П. Кононенка побачили світ багато чисел журналу «Українознавство» та томів «Збірника наукових праць НДІУ». Також було проведено 10 міжнародних науково-практичних конференцій, серед них 4 міжнародних конгреси: «Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі» (Київ, 2005 р.); «Українська освіта у світовому просторі» (Київ, 2006 р., 2007 р., 2009 р.) [9, с. 168–248].

Проте на початку 2010 р. відбулися чергові президентські вибори в Україні й на найвищий щабель виконавчої влади піднявся В. Янукович, який віддав

українську культуру, науку, освіту на відкуп своїм клеветам. Одним із таких був Д. Табачник, проросійський політик, вчений і громадський діяч. Цей прихований агент Кремля став в Україні провайдером «руського мира» [56, с. 42]. Д. Табачник, перебуваючи на посаді міністра освіти і розуміючи важливість українознавства для розбудови української держави, нації, культури, освіти, науки, національно-патріотичного виховання тощо, розпочав з П. Кононенком справжню війну. Головною метою цієї антиукраїнської боротьби було усунення П. Кононенка з посади директора інституту, перепрофілювання ННДІУ та цілковите знищення українознавства у майбутньому. Раніше ми детально зупинилися на перипетіях цієї боротьби [58], яка скінчилася звільненням П. Кононенка з посади директора ННДІУВІ [51].

Але навіть після звільнення П. Кононенка із займаної посади, Д. Табачник намагався його остаточно знищити як морально, так і фізично. Багатомісячна судова тяганина, відкриття кримінальних справ, ініційованих де-факто Д. Табачником, не додали здоров'я Петру Петровичу, тому він змушений був довгий час перебувати у медичних закладах, але попри все впорався і з честю вийшов переможцем з цієї брудної кампанії проти його особистості. Врешті-решт, українські судді за браком доказів змушені були закрити всі кримінальні провадження проти П. Кононенка [56, с. 44].

Впродовж 2013–2024 рр. Петро Петрович, незважаючи на свій поважний вік, продовжував свою діяльність як вчений, член Київського відділення Національної спілки письменників України та як активний пасіонарний громадянин України, якому не байдужа її доля.

У 2014 р. побачила світ заключна, третя, книга «Україна у нас одна», написана П. Кононенком у співавторстві з Т. Кононенком. Якщо у першій книзі показано еволюційний розвиток України з найдавніших часів до XIV ст. [22], то у другій висвітлено розвій України й українців до XVIII ст. [23]. У третій книзі аналізується часо-просторовий рух України й світового українства в XIX–XX століттях та періоду Помаранчевої революції і Революції Гідності XXI століття [24].

У 2016 р. була оприлюднена книга «Українці у світовій цивілізації і культурі. Історичний феномен Степана Бандери». У ній П. Кононенко аналізує місце С. Бандери у національно-визвольному русі 20–50 рр. XX ст. Автор переконаний, що С. Бандера став не лише теоретиком і практиком творення Української Суверенної Соборної Держави, а й історичним феноменом, тому його звитяжне життя й героїчний чин треба активно задіювати у патріотичному вихованні українців [21, с. 380–384].

Проте весь цей час (друга половина 10-х – початок 20-х рр. XXI ст.) П. Кононенко працював над мегакнигою. Символічно, що Книгу Книг свого життя Петро Петрович назвав «Сто літ, сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння». У цій фундаментальній п'ятитомній праці Петро Кононенко осмислив власний життєвий шлях, розвиток України та становлення і розвій українознавства. Його віра в Україну й українців допомагає нам гуртуватися й рухатися дорогою життя, розвиватися й вдосконалюватися на цьому шляху.

У розмові з автором дослідження П. Кононенко наголошував, що цю працю він мріяв написати все своє життя,

оскільки його доля невід’ємна від долі України і українського народу. «Мої спогади і роздуми, – відзначив Петро Петрович, – комусь будуть неприємні, хтось образиться, але мій обов’язок зберегти мої думки, враження, розмисли для наступних поколінь українців»[7]. У своїх мемуарах П. Кононенко не лише торкається тем, безпосередньо й опосередковано пов’язаних із його особистим життям, громадянською, науковою й освітянською працею, а й сучасних загальноукраїнських і міжнародних проблем. Однією з таких тем наразі є неоголошена російсько-українська гібридна війна. На думку П. Кононенка, «практично у 2014 р. на планеті Земля закипіла Третя світова війна: українське питання оголилось як критеріально міжнародне»[29, с. 669].

Він переконаний, що російську агресію супроти України фанатично підтримують понад 80 відсотків росіян та не лише пересічні російськомовні донеччани та луганчани, а й частина керівного складу всіх областей (урядового й правоохоронного). Так сталося тому, що провідниками політики зради були не лише Янукович, Азаров, Пшонка, Захарченко, Якименко, Лебедев, а й міністр освіти і науки Д. Табачник. Саме він, стверджує П. Кононенко, очолив вандальський похід проти українознавства в ім’я «россиеведения» та «москвоведения» як магістрального шляху до інтегрованого світу – «русского мира» – колишніх народів СРСР»[27, с. 38–39].

П. Кононенко, розуміючи агресивну сутність «русского мира» і осмислюючи його роль у неоголошеній російсько-українській гібридній війні, зазначав: «Ідеологічна концепція псевдоінтернаціоналізму завершилася проповіддю

«Русского мира» – втілення ідеї Москви як «Третього і останнього Риму», шлях до якого – всесвітня «пролетарська революція» – підступно пропагований аналог Третьої світової війни» [27, с. 35]. П. Кононенко наголошує, що кремлівські ідеологи «русского мира» стверджують, що українознавство – це вузький націоналізм, а «русский мир» – всесвітній інтернаціоналізм, за ним майбутнє та всепланетарне утвердження «русского мира» як системи, як ідеології, як релігії [29, с. 275].

Повномасштабна російсько-українська війна стала величезним випробуванням для України й українців. Незважаючи на всі воєнні жахіття й важкі втрати, П. Кононенко впевнений у перемозі: «Ось вона – війна! ... Але історично волелюбний та незламний народ саможертвовно став на доленосну битву не тільки за свою свободу, незалежність та миротворчу будучину, а й за право на життя й поступ всієї Європи, а тим самим і на прогрес всієї цивілізованої культури вселюдства! Україна не тільки сама воскресла та відроджується як нація героїв, котра знову постала як принципово інакший, інтегрально призначений бути антиподом «тюрми народів» та «країни-терориста», що претендує на всесвітню гегемонію... Україна сказала Європі й вселюдству, що розуміє українське питання як наріжний камінь. Питання не тільки розвою, а й навіть існування цивілізаційно-культурної системи Заходу, його генетичної еволюції та будучини... Україна переможе ордизм, загоїть рани, стане справді європейською. Добра слава – слава України!...» [31, с. 745–746, 780].

Петро Кононенко є яскравим уособленням пасіонарної частини українців, завдяки яким український етнос не

розчинився серед інших народів, не зник у бурхливому історичному вирі подій, а поступово трансформується в українську політичну націю, згуртовуючи навколо себе представників різноманітних етнічних спільнот, які наразі мешкають в Україні.

Поет, письменник, митець, вчений, управлінець, державотворець, коханий чоловік, люблячий батько, громадянин, патріот, романтик, прагматик, Петро Кононенко насамперед є Титаном українського відродження. Його світлий образ – усміхнений, зосереджений, мудрий – навіки залишиться у наших серцях, думках, спогадах і роздумах. Поважаємо, цінуємо, шануємо та пам'ятаємо!

Висновки. Системний аналіз життєвого шляху та досягнень фундатора сучасного українознавства Петра Кононенка дає можливість стверджувати, що, по-перше, його доля стала віддзеркаленням й уособленням долі рідної Батьківщини у ХХ ст.: воєнне лихоліття Другої світової війни, сталінський терор, хрущовський волюнтаризм, брежневський застій – все це не сприяло розвитку України й українців, але попри всі ці чинники українство й українськість продовжували розвиватись, хоч і з великими зусиллями й втратами.

По-друге, у радянську добу, на здавалось би, вдалу кар'єру, успішне життя, значні здобутки у гуманітарній сфері (освіта, наука, література, просвітництво), П. Кононенко не став трубадуром комуністичної партії та її «величних звершень», навпаки, він у міру своїх сил і можливостей намагався донести до студентів правдиві знання про українську літературу, повернути чесне ім'я митцям так званого «Розстріляного відродження». Саме тому його перша докторська

дисертація була відхилена тоталітарною системою та її клеветами у 1971 р.

По-третє, коли Союз Радянських Соціалістичних Республік у другій половині 80-их років ХХ ст. почав слабнути й деградувати, П. Кононенко активізував питання про відродження й повернення українознавства в гуманітарний простір України. Спочатку була створена Асоціація «Інститут українознавства», яку він ініціював, а згодом й Інститут українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.

По-четверте, впродовж майже восьми років (з січня 1992 року по травень 2000 року) ця науково-навчальна інституція під керівництвом П. Кононенка відродила українознавство як систему інтегративних знань про Україну й світове українство та як комплексну навчальну дисципліну у школах і вишах України й почала крок за кроком впроваджувати українознавство як філософію і політику Української держави.

По-п'яте, продовжуючи розвивати українознавство, П. Кононенко ініціював створення НДІУ МОН України, який під його керівництвом (червень 2000 року – травень 2013 року) успішно впроваджував українознавчі знання в гуманітарну сферу Української держави.

По-шосте, з активізацією проросійських сил в Україні, яку очолив тогочасний керівник МОН України Д. Табачник, що активно проводив русифікацію, системно боровся з українознавством та комплексно просував неоімперську путінську доктрину «русский мир», відбулася друга реорганізація Інституту. Внаслідок тривалої боротьби П. Кононенко втратив займану посаду й був змушений написати заяву на звільнення.

По-сьоме, відстоявши своє чесне ім'я в судах, П. Кононенко не опустив руки,

а продовжував працювати як науковець (підготував й оприлюднив низку вагомих українознавчих праць, насамперед п'ятитомну фундаментальну працю «Сто літ – сто доріг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння») та громадський діяч (активно долучався до справ і починань Київського відділення Національної Спілки письменників України).

Життєвий шлях, визначні здобутки Петра Кононенка в освітній, науковій, мистецькій та просвітницькій сферах загалом й на ниві українознавства зокрема є вагомою складовою українського гуманітарного простору й важливою частиною національно-патріотичного виховання громадян Української держави, тому під час повномасштабної рашистської агресії досліджувана проблематика осягнення особистості фундатора сучасного українознавства й засновника НДІУ потребує подальшого комплексного й всебічного опрацювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш, С., Погрібний, А., Пасемко, І., Федоренко, Є. ... Та долю іншу він обрав – душі неспокій! *Наука самопізнання народу*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 70-річчя Петра Кононенка / упорядник і науковий редактор Л. К. Токар. Київ, 2002. С. 47–52.

2. *Великий українець і українознавець*. (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка). Науково-педагогічний нарис (за ред. проф. П. І. Сікорського). Львів, 2011. 88 с.

3. Вибрана бібліографія праць Петра Кононенка. Укладачі: Фігурний Ю., Безсмертна Н. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя. Автор-упорядник, відповідальний редактор Ю. Фігурний; організаційний секретар, упорядник 1, 4, 5 розділів О. Сцібан. Київ, 2021. С. 74–87.

4. Газізова, О. Освіта як науково-практичний простір формування українознавчої концепції Петра Кононенка. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя. Київ, 2021. С. 55–60.

5. Гришканич, Д. Я – Слово – Є Світ... *Великий українець і українознавець*. (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка). Науково-педагогічний нарис (за ред. проф. П. І. Сікорського). Львів, 2011. С. 46

6. Дзюбинська, Л. «Любов виникає з любові...». *Великий українець і українознавець*. (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка). Науково-педагогічний нарис (за ред. проф. П. І. Сікорського). Львів, 2011. С. 47.

7. Записано Ю. Фігурним 25 травня 2021 р. від П. Кононенка (1931–2024), який мешкав у м. Києві.

8. Іванчук, З. «Ну що б, здавалося, слова?...». *Великий українець і українознавець*. (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка). Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С. 48.

9. Інформаційно-аналітичний бюлетень ХХ ювілейної Міжнародної конференції «Українознавство та всесвітня історія: теоретико-методологічні засади наукових парадигм» (25–26 жовтня 2011 р., м. Київ, ННДІУВІ). Київ, 2012. Р. 296 с.

10. Істоміна Н. Бібліографічний покажчик (2005–2010 рр.) друкованих праць директора Національного науково-дослідного інституту українознавства проф., акад. Кононенка П.П. *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка / автор-упорядник, відповідальний редактор, автор передмови Фігурний Ю. С. Київ, 2011. С. 19–23.

11. Істоміна, Н. Передмова до інтерв'ю. *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка. Київ, 2011. С. 4.

12. Істоміна, Н.М. *Бюлетень Міжнародного конкурсу з українознавства*. Випуск І. Київ, 2007. 44 с.

13. Калакура, Я. *Генератор сучасного українознавства*. Ювілейний збірник українознавства. Київ, 1996. С. 47–54.

14. Калакура, Я. Концептуалізація українознавства як інтегрованої системи наукових знань про Україну та українство. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя. Київ, 2021. С. 46–54.

15. Калакура, Я. Особистість українознавця. *Наука самопізнання народу*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 70-річчя Петра Кононенка. Київ, 2002. С. 64–69.

16. Калакура, Я. Створено розумом і серцем. У книзі: Кононенко П. П. *Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості*: збірник наукових праць. Львів, 2006. С. 4–8.

17. Конєва, Я. Особисто причетний. *Наука самопізнання народу*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 70-річчя Петра Кононенка. Київ, 2002. С. 43–47.

18. Кононенко, П. П. «Свою Україну любить...». Київ, 1996. 224 с.

19. Кононенко, П. П. *Українознавство*: навчальний посібник. Київ, 1994. 320 с.

20. Кононенко, П. П. *Українознавство*: підручник. Київ, 1996. 384 с.

21. Кононенко, П. *Українці у світовій цивілізації і культурі. Історичний феномен Степана Бандери*. Тернопіль, 2016. 416 с.

22. Кононенко, П., Кононенко, Т. *Україна у нас одна*. Київ, 2012. 336 с.

23. Кононенко, П., Кононенко, Т. *Україна у нас одна*: у трьох книгах. Книга 2. ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання. Київ, 2012. 280 с.

24. Кононенко, П., Кононенко, Т. *Україна у нас одна*: у трьох книгах. Книга 3. Київ, 2014. 664 с.

25. Кононенко, П. П. *Національна ідея, нація, націоналізм*. Монографія. Київ, 2005. 358 с.

26. Кононенко, П. П. *Проблеми гуманізму в українській літературі на сучасному етапі*: автореферат дисертації на

соискание ученой степени доктора філологічних наук. Спеціальність: 10.642 – література народів СРСР (Українська література). Київ, 1971. 48 с.

27. Кононенко, П. П. *Сто літ – сто довіг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння*. Том I. Київ – Харків, 2021. 752 с.

28. Кононенко, П. П. *Сто літ – сто довіг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння*. Том II. Київ – Харків, 2021. 752 с.

29. Кононенко, П. П. *Сто літ – сто довіг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння*. Том III. Київ – Харків, 2021. 732 с.

30. Кононенко, П. П. *Сто літ – сто довіг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння*. Том IV. Київ – Харків, 2021. 630 с.

31. Кононенко, П. П. *Сто літ – сто довіг... Україна та українознавство: зародження – розстріли – воскресіння*. Том V. Київ – Харків, 2023. 784 с.

32. Кононенко, П. П. *Українознавство III тисячоліття*. *Українознавство*. 2001. Ч 1. С. 5 – 12.

33. Кононенко, П. П. *Українознавство*: підручник для вищих навчальних закладів. Київ, 2006. 872 с.

34. Кононенко, П. П. *Українська національна ідея: проблема методології*. Київ, 2008. 152 с.

35. Кононенко, П. П., Кононенко, Т. П. *Освіта ХХІ століття: філософія родинності*. Київ, 2001. 240 с.

36. Кононенко, П. П., Кононенко, Т. П. *Українознавство ХХІ століття: проблеми методології і шляхи їх розв'язання*. Київ, 2008. 40 с.

37. Кононенко, П. П., Кононенко, Т. П. *Українська освіта у світовому просторі*. Київ, 2007. 592 с.

38. Кононенко, П. П., Кононенко, Т. П. *Український етнос: генеза і перспективи*. Обухів, 2003. 520 с.

39. Кононенко, П. П., Кононенко, Т. П.

Феномен української мови. Генеза, проблеми, перспективи. Історична місія. Київ, 1999. 168 с.

40. Кононенко, П.П., Пономаренко, А.Ю. *Українознавство: конспект лекцій*. Київ, 2005. 392 с

41. Коротя-Ковальська, В. Вітальне слово. *Великий українець і українознавець (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка)*. Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С. 22–24.

42. Кухар, В. Вагомий внесок Петра Кононенка як головного редактора журналу «Українознавство» у поступальний розвиток Суверенної України та вітчизняного етнонаціодержавотворення. *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка. Київ, 2011. С. 105–107.

43. Лебедева (Шакурова), О. Проблема походження українського етносу в українознавчому дослідженні Петра Кононенка і Тараса Кононенка «Український етнос: генеза і перспективи». *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка. Київ, 2011. С. 107–109.

44. Лопушанська, Г. Свято моєї душі. *Великий українець і українознавець (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка)*. Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С.42–43.

45. Мінченко, Т. Віддаємо «пальму» першості славетному нащадку благословенної Чернігівщини – українотворцю Петру Кононенку. *Великий українець і українознавець (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка)*. Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С.73–76.

46. Мушкетик, Ю. Він з тих, з ким би я пішов у розвідку. *Наука самопізнання народу*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 70-річчя Петра Кононенка. Київ, 2002. С. 52–53.

47. *Наука самопізнання народу*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 70-річчя Петра Кононенка / упорядник і

науковий редактор Л. К. Токар. Київ, 2002. 192 с.

48. *Науково-дослідний інститут українознавства*. Довідник до 10-річчя діяльності. Київ, 2002. 160 с.

49. Нисевич, І. Світоч української духовності. *Великий українець і українознавець (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка)*. Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С. 44–45.

50. Новосад, С. Вітальне слово. *Великий українець і українознавець (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка)*. Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С.70–71.

51. Особова справа працівників, звільнених у 2013 р. Кононенко Петро Петрович. Фонд № 1. Опис № 1. Справа № 100. На 282 аркушах. Зберігати постійно. ННДІУ та всевітньої історії. Міністерство освіти, науки та молоді і спорту.

52. Отрошко, Л. Слава Стецько та Петро Кононенко – дві символічні постаті однієї епохи. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя. Київ, 2021. С. 60–73.

53. Пасемко, І. Петро Кононенко – перший лауреат премії імені Гердера в Україні. *Великий українець і українознавець (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка)*. Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С. 36–41.

54. Сікорський, П. Великий українець і українознавець. *Великий українець і українознавець (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка)*. Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С. 14–21.

55. Фігурний, Ю. Доктрина «русского мира» як політична ідеологія агресії Росії проти України. *Українознавство*. 2021. № 4 (81). С. 72–88.

56. Фігурний, Ю. Петро Кононенко – творець сучасного українознавства (До 90-річчя з дня народження). *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя. Київ, 2021. С. 35–46.

57. Фігурний, Ю. С. Внесок Петра Кононенка у розвиток українознавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ, 2024. С. 71–75.

58. Фігурний, Ю. С. Науково-дослідний інститут українознавства: зародження, становлення, розвиток, сьогодення. *Українознавство*. 2024. Вип. 1. С. 174–193.

59. Фігурний, Ю. Фахові дослідження етнологами ННДІУ нагальних українознавчих проблем під керівництвом Петра Кононенка. *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка. Київ, 2011. С. 148–150.

60. Фігурний, Ю. С., Ярошинський, О. Б. *Науковий доробок професора П. П. Кононенка на ниві українознавства (2000–2006 рр.)*. Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. Київ, 2006. Т. XI. С. 36–51.

61. Фігурний, Ю. С., Ярошинський, О. Б. *Світочі українознавства*. Монографія. Київ, 2008. 146 с.

62. *Фундатор модерного українознавства-українолюбства*. Збірник на пошану Петра Кононенка з нагоди 90-річчя. Автор-упорядник, відповідальний редактор Ю. Фігурний; організаційний секретар, упорядник 1, 4, 5 розділів О. Сцібан. Київ, 2021. 266 с.

63. *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка / Автор-упорядник, відповідальний редактор, автор передмови Фігурний Ю. С. Київ, 2011. 200 с.

64. Хоменко, О. Аксиоматика неперебутнього. *Наука самопізнання народу*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 70-річчя Петра Кононенка. Київ, 2002. С. 53–61.

65. Хоменко, О. Фундатор сучасного українознавства. *Великий українець і українознавець (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка)*. Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С. 25–35.

66. Шакурова, О. Проблема походження українського народу у працях П. Кононенка, В. Крисаченка та В. Балушка. *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка. Київ, 2011. С. 165–167.

67. Шкрібляк, П., Зеленчук, І. Ювілей 80-річчя від дня народження сівача українознавства Петра Кононенка. *Великий українець і українознавець (До 80-річчя від дня народження П. П. Кононенка)*. Науково-педагогічний нарис. Львів, 2011. С. 61–65.

68. Шостак, М. Утворення Києво-Руської Держави в працях співробітників науково-дослідного інституту українознавства МОН України. *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка. Київ, 2011. С. 169–173.

69. Ярошинський, О. Журналу «Українознавство» – 10 років! *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка. Київ, 2011. С. 183–184.

70. Ярошинський, О. Теоретичні розробки вчених Науково-дослідного інституту українознавства з проблем розвитку українознавчої науки та їх практична цінність: хроніка 2008 року. *Фундатор сучасного українознавства*. Збірник матеріалів і наукових праць. На пошану 80-річчя Петра Кононенка. Київ, 2011. С. 173–183.

REFERENCES

1. Barabash, S., Pohribnyi, A., Pasemko I., Fedorenko E. (2002). ... But he Chose a Different Fate – Restlessness for the Soul! *The Science of Self-Knowledge of the People*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 70th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 47–52. [in Ukr.]

2. Sikorskyi, P., ed. (2011). *The Great*

- Ukrainian and Ukrainian Studies Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko). Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, 88 p. [in Ukr.]*
3. Fihurnyi, Yu., ed., Bezsmertna, N., comp., Stsiban, O., comp. (2021). Selected Bibliography of the Works of Petro Kononenko. *The Founder of Modern Ukrainian Studies and Ukraine Loving. A Collection in Honor of Petro Kononenko on the Occasion of his 90th Anniversary*. Kyiv, pp. 74–87. [in Ukr.]
 4. Hazizova, O. Education as a Scientific and Practical Space for the Formation of the Ukrainian Concept of Petro Kononenko. *The Founder of Modern Ukrainian Studies and Ukraine Loving*. Collection in Honor of Petro Kononenko on the Occasion of his 90th Anniversary. pp. 55–60. [in Ukr.]
 5. Hryshkanych, D. (2011). I am the Word – There is the World... *Great Ukrainian and Ukrainian Studies Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, 46 p. [in Ukr.]
 6. Dziubynska, L. (2011). “Love Arises from Love...”. *The Great Ukrainian and Ukrainian Studies Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, 47 p. [in Ukr.]
 7. Recorded by Y. Fihurnyi on May 25, 2021 from P. Kononenko (1931–2024), who Lived in Kyiv. [in Ukr.]
 8. Ivanchuk, Z. (2011). “Well, What if, it Seemed Like Words?...”. *The Great Ukrainian and Ukrainian Studies Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, 48 p. [in Ukr.]
 9. Fihurnyi, Yu., comp. (2012). Information and Analytical Bulletin of the 20th Anniversary International Conference “*Ukrainian Studies and World History: Theoretical and Methodological Foundations of Scientific Paradigms*” (October 25–26, 2011, Kyiv, NDIUVI). Kyiv, 296 p. [in Ukr.]
 10. Istomina, N. (2011). Bibliographic Index (2005–2010) of Printed Works of the Director of the National Research Institute of Ukrainian Studies, prof., academician Kononenko P. P. *Founder of Modern Ukrainian Studies and Ukraine Loving*. In Honor of the 80th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 19–23. [in Ukr.]
 11. Istomina, N. (2011). Preface to the Interview. *The Founder of Modern Ukrainian Studies and Ukraine Loving*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 80th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, 4 p. [in Ukr.]
 12. Istomina, N. (2007). *Bulletin of the International Competition in Ukrainian Studies*. Issue I, Kyiv, 44 p. [in Ukr.]
 13. Kalakura, Ya. (1996). *Generator of Modern Ukrainian Studies*. Anniversary Collection of Ukrainian Studies. Kyiv, pp. 47–54. [in Ukr.]
 14. Kalakura, Ya. (2021). Conceptualization of Ukrainian Studies as an Integrated System of Scientific Knowledge about Ukraine and Ukrainians. *The Founder of Modern Ukrainian Studies and Ukraine Loving*. Collection in Honor of Petro Kononenko on the Occasion of his 90th Anniversary. Kyiv, pp. 46–54. [in Ukr.]
 15. Kalakura Ya. (2002). The Personality of a Ukrainian Scholar. *The Science of Self-Knowledge of the People*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 70th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 64–69. [in Ukr.]
 16. Kalakura, Ya. (2006). Created by the Mind and Heart. In the Book: Kononenko P. P. *Ukrainian Studies – the Science of Love, Ethics, and Life Creation*: Collection of Scientific Works. Lviv, pp. 4–8. [in Ukr.]
 17. Konieva, Ya. (2002). Personally Involved. *The Science of Self-Knowledge of the People*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 70th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 43–47. [in Ukr.]
 18. Kononenko, P. (1996). “*Love your Ukraine...*”. Kyiv, 224 p. [in Ukr.]
 19. Kononenko, P. (1994). *Ukrainian Studies: Textbook*. Kyiv, 320 p. [in Ukr.]
 20. Kononenko, P. (1996). *Ukrainian Studies: Textbook*. Kyiv, 384 p. [in Ukr.]
 21. Kononenko, P. (2016). *Ukrainians in*

World Civilization and Culture. The Historical Phenomenon of Stepan Bandera. Ternopil, 416 p. [in Ukr.]

22. Kononenko, P., Kononenko, T. (2012). *We Have Only One Ukraine*. Kyiv, 336 p. [in Ukr.]

23. Kononenko, P., Kononenko, T. (2012). *We Have Only One Ukraine: in Three Books*. Book 2. The 21st Century: Problems of Methodology and Ways of their Solution. Kyiv, 280 p. [in Ukr.]

24. Kononenko, P., Kononenko, T. (2014). *We Have Only One Ukraine: in Three Books*. Book 3. Kyiv, 664 p. [in Ukr.]

25. Kononenko, P. (2005). *National Idea, Nation, Nationalism*. A Monograph. Kyiv, 358 p. [in Ukr.]

26. Kononenko, P. (1971). *Problems of Humanism in Ukrainian Literature at the Present Stage*. [An abstract of thesis for Candidate of Sciences degree in Philology, specialty 10.642 - literature of the peoples of the USSR (Ukrainian literature)]. Kyiv, 48 p. [in Ukr.]

27. Kononenko, P. (2021). *One Hundred Years – One Hundred Roads... Ukraine and Ukrainian Studies: Origin – Executions – Resurrection*. Volume I. Kyiv – Kharkiv, 752 p. [in Ukr.]

28. Kononenko, P. (2021). *One Hundred Years – One Hundred Roads... Ukraine and Ukrainian Studies: Origin – Executions – Resurrection*. Volume II. Kyiv – Kharkiv, 752 p. [in Ukr.]

29. Kononenko, P. (2021). *One Hundred Years – One Hundred Roads... Ukraine and Ukrainian Studies: Origin – Executions – Resurrection*. Volume III. Kyiv – Kharkiv, 732 p. [in Ukr.]

30. Kononenko, P. (2021). *One Hundred Years – One Hundred Roads... Ukraine and Ukrainian Studies: Origin – Executions – Resurrection*. Volume IV. Kyiv – Kharkiv, 630 p. [in Ukr.]

31. Kononenko, P. (2023). *One Hundred Years – One Hundred Roads... Ukraine and Ukrainian Studies: Origin – Executions – Resurrection*. Volume V. Kyiv – Kharkiv, 784 p. [in Ukr.]

32. Kononenko, P. (2001). Ukrainian Studies of the III Millennium. *Ukrainian Studies*. Part 1, pp. 5 – 12. [in Ukr.]

33. Kononenko, P. (2006). *Ukrainian Studies: A Textbook for Higher Educational Institutions*. Kyiv, 872 p. [in Ukr.]

34. Kononenko, P. (2008). *Ukrainian National Idea: The Problem of Methodology*. Kyiv, 152 p. [in Ukr.]

35. Kononenko, P., Kononenko, T. (2001). *Education of the 21st Century: Philosophy of Kinship*. Kyiv, 240 p. [in Ukr.]

36. Kononenko, P., Kononenko, T. (2008). *Ukrainian Studies of the 21st Century: Problems of Methodology and Ways to Solve Them*. Kyiv, 40 p. [in Ukr.]

37. Kononenko, P., Kononenko, T. (2007). *Ukrainian Education in the World Space*. Kyiv, 592 p. [in Ukr.]

38. Kononenko, P., Kononenko, T. (2003). *Ukrainian Ethnos: Genesis and Prospects*. Obukhiv, 520 p. [in Ukr.]

39. Kononenko, P., Kononenko, T. (1999). *The Phenomenon of the Ukrainian Language. Genesis, Problems, Prospects. Historical Mission*. Kyiv, 168 p. [in Ukr.]

40. Kononenko, P., Ponomarenko, A. (2005). *Ukrainian Studies: Lecture Notes*. Kyiv, 392 p. [in Ukr.]

41. Korotia-Kovalska, V. (2011). Opening Remarks. *Great Ukrainian and Ukrainian Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, pp.22–24. [in Ukr.]

42. Kukhar, V. (2011). Significant Contribution of Petro Kononenko as Editor-in-Chief of the Journal "Ukrainian Studies" to the PROGRESSIVE development of Sovereign Ukraine and National Ethno-Nation State Formation. *The Founder of modern Ukrainian Studies*. Collection of Materials and Scientific Works. In honor of the 80th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 105–107. [in Ukr.]

43. Lebedieva (Shakurova), O. (2011). The Problem of the Origin of the Ukrainian Ethnos in the Ukrainian Studies of Petro Kononenko and Taras Kononenko "Ukrainian Ethnos:

- Genesis and Prospects”. *The Founder of Modern Ukrainian Studies*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 80th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 107–109. [in Ukr.]
44. Lopushanska, H. The Feast of My Soul. *The Great Ukrainian and a Ukrainian Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, pp.42–43. [in Ukr.]
45. Minchenko, T. (2011). We Give the “Palm” of Excellence to the Glorious Descendant of the Blessed Chernihiv Region – the Creator of Ukraine Petro Kononenko. *The Great Ukrainian and a Ukrainian Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, pp. 73–76. [in Ukr.]
46. Mushketyk, Y. (2002). He is one of Those with Whom I Would go on Reconnaissance. *The Science of People’s Self-Knowledge*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 70th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 52–53. [in Ukr.]
47. *The Science of Self-Knowledge of the People*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 70th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, 192 p. [in Ukr.]
48. *Research Institute of Ukrainian Studies*. (2002). Handbook for the 10th Anniversary of its Activity. Kyiv, 160 p. [in Ukr.]
49. Nysevych, I. (2011). Svitoch of Ukrainian Spirituality. *The Great Ukrainian and Ukrainian Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, pp.44–45. [in Ukr.]
50. Novosad, S. (2011). Opening Remarks. *The Great Ukrainian and Ukrainian Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, pp.70–71. [in Ukr.]
51. *Personal File of Employees Dismissed in 2013 Kononenko Petro Petrovych*. Fund No. 1. Description No. 1. File No. 100. On 282 sheets. Keep Permanently. NRIUS and World History. Ministry of Education, Science, Youth and Sports. [in Ukr.]
52. Otroshko, L. (2021). Slava Stetsko and Petro Kononenko – Two Symbolic Figures of the Same Era. *The Founder of Modern Ukrainian Studies and Ukraine Loving*. Collection in Honor of Petro Kononenko on the Occasion of his 90th Anniversary. Kyiv, pp. 60–73. [in Ukr.]
53. Pasemko, I. (2011). Petro Kononenko – the First Laureate of the Herder Prize in Ukraine. *The Great Ukrainian and a Ukrainian Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, pp.36–41. [in Ukr.]
54. Sikorskyi, P. (2011). A great Ukrainian and a Ukrainian scholar. *The Great Ukrainian and a Ukrainian Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, pp.14–21. [in Ukr.]
55. Fihurnyi, Y. (2021). The Doctrine of the “Russian World” as a Political Ideology of Russia’s Aggression against Ukraine. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 4 (81), pp. 72–88. [in Ukr.]
56. Fihurnyi, Yu. (2021). Petro Kononenko – the Creator of Modern Ukrainian Studies (To the 90th Anniversary of his Birth). *The Founder of Modern Ukrainian Studies and Ukraine Loving*. Collection in Honor of Petro Kononenko on the Occasion of his 90th Anniversary. Kyiv, pp. 35–46. [in Ukr.]
57. Fihurnyi, Yu. (2024). Petro Kononenko’s Contribution to the Development of Ukrainian Studies at the Taras Shevchenko National University of Kyiv. *Ukrainian Studies Reflections on Modern Socio-Cultural Processes: Materials of the International Scientific and Practical Conference Dedicated to the 190th Anniversary of the Opening of the Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, October 24, 2024)*. Kyiv: Research Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv, pp. 71–75. [in Ukr.]
58. Fihurnyi, Yu. (2024). Research Institute of Ukrainian Studies: Origin, Formation, Development, Present. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*. Issue 1. pp. 174–193. [in Ukr.]
59. Fihurnyi, Yu. (2011). Professional Studies by Ethnologists of NRIUS of Urgent Ukrainian Studies Problems under the Leadership

of Petro Kononenko. *The Founder of Modern Ukrainian Studies*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 80th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 148–150. [in Ukr.]

60. Fihurnyi, Yu., Yaroshynskyi, O. (2006). *Scientific Achievements of Professor P. P. Kononenko in the Field of Ukrainian Studies (2000–2006)*. Collection of Scientific Works of the Research Institute of Ukrainian Studies. Kyiv, pp. 36–51. [in Ukr.]

61. Fihurnyi, Yu., Yaroshynskyi, O. (2008). *Lights of Ukrainian Studies*. A Monograph. Kyiv, 146 p. [in Ukr.]

62. *The Founder of Modern Ukrainian Studies and Ukraine Loving*. Collection in Honor of Petro Kononenko on the Occasion of his 90th Anniversary. Kyiv, 266 p. [in Ukr.]

63. Fihurnyi, Yu., ed. (2011). *Founder of Modern Ukrainian Studies. Collection of Materials and Scientific Works*. In Honor of Petro Kononenko's 80th Anniversary. 200 p. [in Ukr.]

64. Khomenko, O. (2002). Axiomatics of the Eternal. *The Science of People's Self-Knowledge*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of Petro Kononenko's 70th. Kyiv, pp. 53–61. [in Ukr.]

65. Khomenko, O. (2011). The Founder of Modern Ukrainian Studies. *The Great Ukrainian and Ukrainian Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, pp. 25–35. [in Ukr.]

66. Shakurova, O. (2011). The Problem of the Origin of the Ukrainian People in the Works of P. Kononenko, V. Krysachenko and

V. Balushko. *The Founder of Modern Ukrainian Studies*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 80th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 165–167. [in Ukr.]

67. Shkribliak, P., Zelenchuk, I. (2011). The 80th Anniversary of the Birth of the Sower of Ukrainian Studies Petro Kononenko. *The Great Ukrainian and Ukrainian Scholar. (To the 80th Anniversary of the Birth of P. P. Kononenko)*. Scientific and Pedagogical Essay. Lviv, pp. 61–65. [in Ukr.]

68. Shostak, M. (2011). The Formation of the Kievan Rus' State in the Works of Employees of the Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Science of Ukraine. *The Founder of Modern Ukrainian Studies*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 80th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 169–173. [in Ukr.]

69. Yaroshynskyi, O. (2011). The journal "Ukrainian Studies" - 10 years! *The Founder of Modern Ukrainian Studies*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 80th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 183–184. [in Ukr.]

70. Yaroshynskyi, O. (2011). Theoretical Developments of Scientists of the Research Institute of Ukrainian Studies on the problems of Ukrainian Studies Development and their Practical Value: a Chronicle of 2008. *The Founder of Modern Ukrainian Studies*. Collection of Materials and Scientific Works. In Honor of the 80th Anniversary of Petro Kononenko. Kyiv, pp. 173–183. [in Ukr.]

Summary

LIFE PATH AND ACHIEVEMENTS OF PETRO KONONENKO -THE FOUNDER OF MODERN UKRAINIAN STUDIES

Yurii FIHURNYI

orcid.org/0000-0002-6463-0920

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

The relevance of the research. Analyzing the significant contribution of P. Kononenko to the formation of the practical and theoretical foundations of modern Ukrainian studies, we try to understand how Ukrainian studies as an integrative science (a complex system of scientific knowledge) about Ukraine, Ukrainians, and world Ukrainianism in space and time has the ability to counteract Russia's aggressive policy against Ukraine, in particular the "Russian world", to actualize the national-patriotic education of Ukrainian citizens, to promote the progressive development of modern Ukrainian society, the creation of a Ukrainian political nation, and the development of the Ukrainian Independent United State.

The **purpose** of the study is to understand the formation of P. Kononenko personality, his creation of a modern interdisciplinary science, an academic discipline, and the establishment of a research institution – the Institute of Ukrainian Studies.

Conclusions. Thus, the state of the researched issues and the source base of the study are characterized; the main stages of the life and scientific and educational activities of P. Kononenko are analyzed; the development of Ukrainian studies in the 20th century is concisely outlined; the vicissitudes of the formation of modern Ukrainian studies, the formation and functioning of the Ukrainian studies institution and the important role of P. Kononenko in these processes are revealed; the significant potential of integrative Ukrainian studies in countering the "Russian world" and strengthening the national-patriotic education of Ukrainian citizens is shown. It is revealed that the life path, outstanding achievements of P. Kononenko in the educational, scientific, artistic, organizational and educational spheres are an important part of the national-patriotic education of citizens of the Ukrainian state, therefore, during the full-scale Russian aggression, the issue of understanding the personality of the founder of modern Ukrainian studies and the founder of the RIUS requires further comprehensive study.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, P. Kononenko, Ukrainian studies, national and patriotic education, Russian-Ukrainian war.

НАЦІОНАЛ-КОМУНІСТИЧНІ РИСИ В ДІЯЛЬНОСТІ С. ПИЛИПЕНКА ДОБИ «ЧЕРВОНОГО ТЕРОРУ» 1920 – 1930 РОКІВ

Юлія БІЛАС

orcid.org/0000-0002-5718-1098

аспірантка кафедри українознавства,
культурології та історії науки

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

email: Julia.bilas95@gmail.com

Анотація. *Висвітлено риси націонал-комунізму в громадській та професійній діяльності українського письменника та літорганізатора Сергія Володимировича Пилипенка в умовах розгортання деструктивних процесів проти української інтелігенції 1920 – 1930 рр. як представників української національної еліти.*

Ключові слова: *Сергій Пилипенко, націонал-комунізм, українське письменництво, «червоний ренесанс», громадська діяльність, біографія, Харків, краєзнавство.*

Постановка проблеми. Український письменник та громадський діяч Сергій Володимирович Пилипенко залишив помітний слід у розвитку історико-культурного середовища України в умовах розгортання репресивної політики більшовицької партії в 1920 – 1930 рр. Діяльність Сергія Пилипенка часів зародження феномену націонал-комунізму є надзвичайно важливою темою.

Загалом вивчення літературно-мистецького життя України 1920 – 1930 рр. стає предметом наукового зацікавлення широкого кола дослідників. По-перше, саме тоді формувалося покоління митців так званого «червоного ренесансу». По-друге, історичне вивчення біографій дає можливість крізь людиноцентричний вимір простежити особливості досліджуваної епохи політичних репресій. Дедалі одним із важливих питань для розкриття сутності трагедії покоління «розстріляного відродження» є причетність діяча до т. зв. націонал-комунізму.

Формування літературно-мистецького середовища, гуртків та студій у таких великих містах, як Харків чи Київ на початку 1920-х років об'єднало багатьох талановитих людей, які були народжені в 1890-ті роки. Хтось на початку, серед яких О. Вишня, М. Зеров, П. Панч, С. Пилипенко, М. Хвильовий, О. Слісаренко, П. Тичина, та трохи молодші – В. Сосюра, В. Поліщук, В. Підмогильний, М. Яловий, В. Гжицький та багато інших.

Політичні та громадські орієнтири цього покоління формувалися під час падіння монархії та революційних процесів, частина майбутніх митців з юнацьких років входили у різноманітні новоутворені політичні партії. На багатьох вплинула Перша світова війна, оскільки багато хто брав у ній участь. Тому як творчий доробок, так і громадська позиція цього покоління здебільшого зазнали військово-революційного впливу, але із збереженням власної української самоідентифікації. Однак

самоідентифікації майже не залишилося місця там, де почав «будуватися соціалізм». Уже на початку 1920-х років представники української інтелігенції вступали до лав новоутвореної більшовицької партії, намагаючись поєднати основні засади націоналізму та комунізму. Були серед них і майбутні митці «червоного ренесансу», в тому числі і Сергій Пилипенко.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Комплексне опрацювання історіографічної бази наукових публікацій дало можливість зробити висновок, що історичні розвідки з дослідження постаті Сергія Пилипенка крізь призму його діяльності на тлі розвитку націонал-комуністичної течії взагалі відсутні. Здебільшого історіографічний потенціал базується на доробку, який присвячено окремо Сергієві Пилипенку в культурному та історичному контекстах, і на працях з проблеми вивчення націонал-комунізму в українській історії.

Серед невеликої кількості наукових робіт, що дають можливість всебічно дослідити біографію Сергія Пилипенка, заслуговують на увагу матеріали М. Жулинського [11], Р. Мельніківа [22], Я. Цимбал [38], Т. Єлісеєвої [8, с. 111–119], Т. Грачової та І. Мельничук [6, с. 584–587]. Слід зауважити, що ці роботи не є орієнтованими на безпосереднє висвітлення біографії митця, а більшою мірою присвячені загальному аналізу культурно-мистецького середовища «розстріляного відродження» та особливостям зазначеної епохи. Однак використані публікації допомагають відтворити маловідомі сторінки його біографії.

Оскільки українська національна еліта 1920 – 1930 рр. діяла в умовах намагань поєднати риси власного

національного духу з рисами комунізму як панівної ідеології новоутвореної держави, відповідно були використані наукові матеріали, присвячені історії націонал-комунізму авторства Л. Дідуха [7, с. 87–92], Т. Бевз [1], Дж. Мейса [21] та Г. Єфименка [9].

Метою статті є пошук і аналіз націонал-комуністичних рис у різнобічній діяльності Сергія Пилипенка в умовах розгортання політичних репресій та деструктивних процесів, спрямованих проти української інтелігенції 1920 – 1930 рр.

Виклад основного матеріалу. Сергій Володимирович Пилипенко відомий як український письменник, літрганізатор та громадський діяч, фундатор спілки селянських письменників «Плуг», що був репресований та розстріляний у 1934 році [8, с. 111]. Однак серед сучасних історичних досліджень недостатньо уваги приділяється саме його громадській діяльності, і взагалі відсутні праці, присвячені намаганням митця поєднати українську національну ідею та ідеологічні засади комунізму. Він був одним із «українських комуністів», який сприяв встановленню та закріпленню більшовицької влади, фізично та ментально викреслений з колективної пам'яті після розстрілу 1934 року. Щоб проаналізувати націонал-комуністичні риси в його діяльності, необхідно приділити увагу сутності самого поняття «націонал-комунізм».

Українська історіографія визначає націонал-комунізм як національно-орієнтований напрям комуністичного руху, який виник упродовж 1917–1920 рр. в Україні. Прибічники цього напрямку вважали, що комунізм потрібно пристосувати до специфічних національних

*С.В. Пилипенко. Портрет.
Рік не відомо.*

умов, а не уніфікувати його за російським зразком, тоді б це мало позитивні наслідки як для побудови комуністичної економіки, так і для знищення національного та соціального гноблення. Зокрема, характерним для цієї течії було висунення вимог (або ж просто прагнення) створення незалежної української радянської республіки з окремою армією і під керівництвом організаційно самостійної комуністичної партії. Популярність таких ідей у суспільстві та наявність реального впливу українських націонал-комуністів на українське селянство зумовили обережне ставлення центрального більшовицького керівництва до цього руху, відсутність на той час відверто репресивних дій щодо його представників [9].

Т. Бевз, спираючись на фундаментальні праці з дослідження націонал-комунізму доктора Мічиганського

університету Дж. Мейса, зазначила, що, починаючи з XII з'їзду Компартії, 1923 р. більшовики почали втілювати в життя політику «коренізації». Ця політика виявилася ефективною і «спрацювала» майже протягом десятиліття. Дуже багато комуністів у неї повірили – і майже всі загинули. Метою політики «українізації» було примирити українські національні групи з радянською системою. Літературне відродження, що супроводжувало десятиліття українізації (1923–1933), Дж. Мейс вважав феноменом, яке було пов'язане з феноменом націонал-комунізму [1, с. 324].

Як зазначав Л. Дідух, саме такі націонал-комуністи відчутно допомогли більшовикам встановити радянську владу в Україні. Але модель організації суспільства, що будували більшовики, передбачала унітаризм та однопартійність. Націонал-комуністичні партії були знищені, а їхні члени влилися в ряди більшовицької партії. І хоча організований український націонал-комунізм фактично зійшов з історичної сцени, його риси збереглись у діяльності українських більшовиків, що самостійно мислили, мали певну національну свідомість та були впливовою політичною силою всередині партії у кінці 1920 – 1930 рр. [7, с. 91].

Дослідження біографії Сергія Пилипенка доводить, що він був не просто пересічним письменником, а діячем, що залишив свій слід в історії України в цілому, оскільки мав безпосередній вплив на розвиток науки і освіти першої третини ХХ ст., сприяв культурному збагаченню українського селянства, брав участь у розвитку шевченкознавства та реформуванні української мови і писемності. Однак варто розглянути діяльність

митця саме крізь призму націонал-комуністичних ідеологічних орієнтирів.

Політичні орієнтири Сергія Пилипенка формувалися з дитинства і мали декілька джерел зовнішнього впливу.

По-перше, він мав чітке уявлення про опозиційні погляди свого батька Володимира Васильовича, який, за автобіографією письменника, був «народовольцем» [16, арк. 1] і відповідно виступав проти монархії. Однак, досліджуючи автобіографію, яку складено в 1921 році, коли її автор був уже два роки дійсним членом КП(б)У, варто звернути увагу на те, що він приховав своє дворянське походження, але склав життєпис українською мовою.

По-друге, дитячі та юнацькі роки Сергія пройшли в стінах Першої Київської гімназії [33, с. 366], де хоча переважна більшість учнів і спілкувалася між собою російською мовою, проте непогнутим прикладом для багатьох залишався гімназійний педагог Яків Миколайович Шульгин, який був відомий своїм внеском у поширення української національної ідеї серед гімназійної молоді. Своєрідним провідником батьківської діяльності серед учнів гімназії був син Якова Шульгина Олександр. Учні за ним тягнулися, з зацікавленням брали участь у домашніх виставах українською мовою вдома у Шульгиних [39, с. 20]. У «Життєписі» Сергій Пилипенко особисто зазначав про свою причетність до гуртка гімназійного вчителя. Там відбулося і перше знайомство із творами М. Драгоманова [16, арк. 2], якого Я. Шульгин вважав своїм учителем [40, с. 231].

Отже, батьківські антимонархічні погляди, вплив Я. Шульгина та твори М. Драгоманова виховували С. Пилипенка патріотом з молодих років. Як

відомо, в подальшому його було відраховано з Університету святого Володимира (1912) за розповсюдження забороненої літератури [36, арк. 1]. Достеменно не відомо, якої саме, але, очевидно, тієї, що розцінювалася небезпечною для монархізму, що і без того перебував у хиткому становищі. Це був складний час, коли зазнавали утиску й українська література, й українська наука, оскільки у багатьох великих університетських містах заборонялося викладати дисципліни українською мовою [23, с. 118]. Ймовірно, неблагонадійний студент Сергій Пилипенко розповсюджував політичну літературу з відповідною національною ознакою, за що і був відрахований.

До Першої світової війни життєвий шлях С. Пилипенка переплітався із вчителюванням у Бориспільській гімназії [36, арк. 1], про що майже не збереглося жодних історичних даних, окрім спогадів про нього під час допиту в 1935 році заарештованого українського письменника-прозаїка С. Жигалка. Сергій Йосипович намагався уникнути будь-яких спогадів про свого бориспільського вчителя, на той час уже розстріляного за звинуваченням у «контрреволюційній націоналістичній діяльності» [34, с. 187]. Достеменно не відомо, коли С. Пилипенко почав писати свої твори, однак серед його рукописного спадку зберігається вірш «Учень» [14, арк. 1] про необхідність викладання у школі саме молодих учителів, бо саме нове і прогресивне спонукає дітей краще вчитися. Вірш було складено українською мовою, і, швидше за все, Сергій Пилипенко за часи вчителювання продовжував шлях свого гімназійного педагога Якова Шульгина.

Роки Першої світової війни відзначилися для Сергія Пилипенка участю

у бойових діях і активною агітаційною роботою на Ризькому фронті [36, арк. 3]. З 1917 року він входив до Виконавчої ради XII української армії, що складалася з 12 осіб, і брав активну участь у популяризації української мови, преси та літератури, орієнтованої на українських солдатів [2, с. 158]. Висвітлюючи проблеми українського населення, поширюючи новини про проблеми і перспективи Центральної ради, Сергій Пилипенко разом із Климом Поліщуком редагував фронтову газету «Український голос» [12, с. 1]. Сьогодні випуски видання збережені в неповному обсязі, і газета була не достатньо регулярною через логістичні складнощі. Збережений матеріал як історичне джерело загальною мірою висвітлює небайдужість діяча до проблем українського населення та особисті наміри продовжувати підтримку національної ідеї [13, с. 2].

Саме на війні Сергій Пилипенко вперше познайомився із членами латиської партії соціал-демократів (більшовиків), був захоплений їх ідеями та орієнтирами, але, як і раніше, симпатизував есерам, офіційно вступивши до партії лише в 1918 році [16, с. 2]. Після демобілізації редагував есерівську газету «Народна воля», орієнтовану на українську селянську бідноту [24]. Його статті здебільшого присвячувалися проблемам подолання бідності та голоду [26, с. 2 – 3], необхідності долати панів [6, с. 585] тощо.

З 1918 до 1921 року Сергій Пилипенко знаходився у вирі військово-політичних революційних подій того часу і вже був знайомий із Миколою Скрипником, Григорієм П'ятаковим [35, арк. 14] та іншими більшовиками, які одними з перших були делеговані в Україну для

встановлення більшовицької влади. З 1919 року він почав редагувати «Більшовик» та «Вісти» через те, що уже вступив до КП(б)У [17, с. 5]. Отже, Сергій Пилипенко став комуністом у 28 років, зберігаючи весь час вірність і симпатію українській національній ідеї, свою самоідентифікацію. На початку 1920-х років багато хто з його сучасників, прихильників політичних угруповань стали на бік більшовицького режиму. Хтось із власних ідейних переконань, хтось усвідомлював, що потрібно асимілюватися з новими умовами життя.

Слід зазначити, що початок 1920-х років став початком нового етапу в біографії Сергія Пилипенка, який доцільно назвати «харківським». У цей час він змінює свою політичну орієнтацію та залишається мешкати після арешту в Харкові [3, с. 354]. Велика літературна спадщина та професійний редакторський доробок Сергія Пилипенка упродовж 1920 – 1930 рр., залишені після його загибелі, наочно демонструють, що українська національна ідея не була забута ним навіть після вступу до КП(б)У. Однак саме в цей час вона стає змішаною з ідеологемами комунізму. Забарвлюються в «комуністичні барви» і його художні твори.

Найбільш широко розтлумачити причетність Сергія Пилипенка до течії націонал-комунізму дає можливість велика кількість газетних дописів та статей на шпальтах «Селянської правди» – газети, яку діяч редагував протягом декількох років у Харкові на вул. Карла Лібкнехта (нині вул. Сумська) [32]. Саме тут описувалися та виправдовувалися соціально важливі процеси, які проводилися більшовиками в Україні. Серед найбільш характерних процесів режиму – колективізація та антирелігійна політика.

Сергій Пилипенко виправдовував колективізацію та боротьбу з так званими «куркулями» [27, с. 1] на сторінках «Селянської правди», висвітлював необхідність продподатку [31, с. 2] та став «рупором» нового земельного кодексу [18, с. 3]. Паралельно із тим з-під його пера виходили антирелігійні матеріали про «попів, що дурять селян» [29, с. 1]. Отже, автор поділяв антирелігійні погляди партії і приховував той факт, що в 1891 році був похрещений у Стрітенській Старокиївській церкві згідно з метричним записом про його народження [37, арк. 42 зв. – 43]. Цілковито зрозумілим є те, що подібні факти біографії навмисно замовчувалися в той період часу, бо могли мати негативні наслідки в умовах побудови нової більшовицької держави.

Період редакторської діяльності в «наймасовішій селянській газеті», як назвав її в 1925 році Г. Петровський [25, с. 1], та фундація спілки «Плуг», яка дала «зелене світло» молодому селянському письменництву, не могли проходити без узгодження партійного керівництва. Подальші події в біографії С. Пилипенка теж не могли відбутися без фактичної підтримки з боку більшовицької влади.

Так, з 1926 року Сергій Пилипенко увійшов до керівництва Харківського інституту літератури імені Т. Г. Шевченка, який фактично створювався на противагу Всеукраїнській академії наук, разом із Д. Багалієм та І. Айзенштоком [11, с. 19]. У 1927 році літорганизатор увійшов до складу Президії Всеукраїнської правописної комісії разом із М. Скрипником, О. Синявським, А. Кримським та А. Приходьком [19, с. 3]. Незважаючи на те, що проект реформування писемності було розроблено і в 1928 році

все ж підписано Миколою Скрипником, серед сучасних історичних досліджень існує думка, що навмисну уніфікацію української мови не прийняла більшість учасників конференції, і Сергій Пилипенко в тому числі. Одним із документів, підтверджуючих те, що письменник виступив проти нового правопису, є «Зауваження з приводу змін в українському правописі, внесених президією державної правописної комісії» [15, арк. 10]. Це лист, який у 1928 році було надіслано Миколі Скрипнику, ймовірно, належить авторству академіка Агатангела Кримського, який не погоджувався з прийняттям реформи. В листі вказано, що Сергій Пилипенко виступав проти цієї уніфікації, метою якої було наближення самобутньої української мови до російської [4, с. 10]. В спогадах дружини С. Пилипенка Тетяни Кардиналовської також описано момент, що її чоловік дуже обурювався, коли побачив у Києві розпорядження щодо уніфікації української мови [17, с. 150].

Робота в Інституті літератури ім. Т. Шевченка була пов'язана із збиральництвом творчого спадку Т. Шевченка та інших українських митців. Колектив займався формуванням і бібліотечного фонду [11, с. 19], Сергій Пилипенко доклав чимало власних зусиль [28, с. 75], щоб локалізувати колекцію автографів та образотворчого доробку Кобзаря саме в Україні, оскільки це є цінним надбанням української культури. Постать Тараса Шевченка по-різному репрезентувалася багатьма літературними гуртками того часу [37], і через це вона зазнала певної комуністичної трансформації. Сергій Пилипенко писав, що за життя Тарас Шевченко був прихильником комунізму [30, с. 1]. Зібраний доробок

формував колекцію та представлявся на виставках. Виставки, що проводилися в стінах інституту, були масштабними, на відкриттях часто були представники партійного керівництва, такі як М. Скрипник, С. Косіор [11, с. 19].

Такі факти в біографії діяча наочно підкреслюють його особисту наближеність до партійного керівництва, особливо до М. Скрипника, який очолював так званий «Народний комісаріат освіти». Відповідно С. Пилипенко особисто вірив у цілі та ідеї комуністичної партії, які на додаток були позначені «барвами українізації». Сьогодні, знаючи наперед, як саме завершилося його життя, не можна не допустити того, що він міг бути інструментом виконання необхідних завдань, поставлених партійним керівництвом, так само як і М. Скрипник, який, за офіційною версією, покінчив життя самогубством [10].

Програма «українізації» вже достатньо швидко почала згортатися. За часи її реалізації були виявлені її прихильники, які спочатку долучилися до неї, щиро вірячи у поєднання української національної ідеї із засадами комунізму, а потім були помірковано викриті як «контрреволюційні націоналістичні елементи». Деструктивні процеси проти української інтелігенції розпочалися з другої половини ХХ століття. Чимало митців, науковців та інших діячів стали жертвами політичних репресій. Літераторів репресії торкнулися на початку 1930-х років. Одним із перших було заарештовано Михайла Ялового. Цей арешт у передсмертній записці Микола Хвильовий назвав «розстрілом цілої генерації» [5, арк. 100]. Микола Хвильовий, який у професійній діяльності був опонентом Сергія Пилипенка, як відомо,

закінчив життя самогубством [22, с. 28], як і Микола Скрипник. Сергія Пилипенка було позбавлено партійного квитка влітку 1933 року [20, с. 538], заарештовано наприкінці листопада [36, арк. 5], а в березні 1934 року йому було винесено вирок – розстріл [36, арк. 94].

Висновки. Дослідження, присвячене життю та професійній діяльності українського письменника та громадського діяча Сергія Пилипенка, розкриває характерні риси репресивної епохи 1920 – 1930 рр. Виявлено націонал-комуністичні риси в діяльності митця, доведено, що він намагався поєднати ці різні за своєю сутністю ідеї, вірив, що саме таке поєднання врятує національні риси українського суспільства в умовах побудови уніфікованої держави.

Незважаючи на те, що Сергій Пилипенко намагався гармонізувати українську самобутність із засадами комунізму, він ніколи не виносив у публічну площину гострих антирадянських гасел та не висував ідей самостійництва. «Пилипенківщини» не існувало як і проголошених більшовиками загальновідомих «волобуєвщини», «шумськізму» чи «хвильовизму». Ім'я С. Пилипенка, його творчий доробок після арешту, розстрілу і навіть після посмертної реабілітації були табуйовані аж до здобуття Україною незалежності. Однак історична справедливість поступово відновлюється, і пам'ять про Сергія Пилипенка нині жива.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз, Т. А. Націонал-комунізм як дилема національного відродження. *Наукові записки*. 2008. Вип. 40. С. 314–325. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bevz_national.pdf
2. Бевз, Т. А. *Партія соціальних*

- перспектив і національних інтересів (Політична історія УПСР)*. Київ, 2008. 587 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Bevz_46.pdf
3. Бойко, Л. С., Брюховецький, В. С., Зуб, І. В. та ін. *З порога смерті: письменники України – жертви сталінських репресій*. Випуск перший. Київ, 1991. 495 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002336
4. Вакуленко, М. Міфи і реалії правописного процесу 1928 року: документальні свідчення. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. 2019. Вип. 54. С. 5–21. URL: https://www.researchgate.net/publication/336605476_Mifi_i_realii_prapovisnogo_procesu_1928_roku_dokumentalni_svidcenna_Myths_and_realities_of_the_1928_orthographic_process_documentary_evidence
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 6. Спр. 183. Т.1. Передсмертна записка Миколи Хвильового. Арк. 100.
6. Грачова, Т. М., Мельничук, І. В. Місце С. Пилипенка у вітчизняному загальнокультурному просторі ХХ століття. *Молодий вчений*. 2018. №2(54) С. 584–587. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5182>
7. Дідух, Л. В. Перші течії українського націонал-комунізму (1917–1918 рр.). *Магістеріум. Історичні студії*. 2001. Вип. 7. С. 89–92. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/055b7967-f364-4672-9a0f-bd209a09676b/content>
8. Єлісеева, Т. П. Український літератор на тлі радянської доби. *Реабілітовані історією. Харківська область*. 2008. Кн. 2. С. 111–119. URL: <https://www.calameo.com/read/00476164165de4bed3a4e>
9. Єфіменко, Г. Г. Націонал-комунізм. *Енциклопедія історії України*: Т. 7. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Natsional_komunizm
10. Єфіменко, Г. Г. Самогубство Миколи Скрипника. *Цей день в історії*. URL: https://www.academia.edu/69413596/Єфіменко_Геннадій_Самогубство_Миколи_Скрипника_Цей_день_в_історії_Електронний_ресурс_2018_5_липня
11. *Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1926–2001: Сторінки історії*, 75 / відп. ред. та упоряд. О.В. Мишанич. Київ, 2003. 589 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014702>
12. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (Далі – ІР НБУ). ВГФ. №1138. *Український голос*. №1. Від 14.06.1917. С 1.
13. ІР НБУ. ВГФ. №1138. *Український голос*. №2. Від 18.06.1917. С 2.
14. ІР НБУ. Ф 259. №10. С. В. Пилипенко. Щастя. Учень. 2 арк.
15. ІР НБУ. Ф. Х, од. зб. № 12599 [Зауваження з приводу змін в українському правописі, внесених президією державної правописної комісії]. 10 арк.
16. ІР НБУ. Ф. Х, од. зб. №6003 «Пилипенко С. [автобіографія]. 25/VII-1921 р. 2 арк.
17. Кардиналовська, Т. М. *Невідступне минуле*. Київ, 2007. 197 с.
18. Книгочій. Про земельні закони. *Селянська Правда*. №118. Від 29.11.1922. С. 3.
19. Конференція українського правопису. *Всесвіт*. 1927. №23. С. 3.
20. Костюк, Г. *Зустрічі і прощання*. Едмонтон, 1987. 538 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/memuari/7975-kostyuk-g-zustrichi-i-proshhannya-spogadi-1/>
21. Мейс, Дж. *Комунізм та дилеми національного визволення: національний комунізм у радянській Україні 1918 – 1933*. Київ, 2018. 496 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/James_Mace/Komunizm_ta_dylemy_natsionalnoho_vyzvolennia_Natsionalnyi_komunizm_u_radianskii_Ukraini_19181933/
22. Мельників, Р. *Микола Хвильовий. Повне зібрання творів у п'яти томах. Том 1*.

Поезія. Київ, 2018. 256 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Khyvylovyi/Povne_zibrannia_tvoriv_u_piaty_tomakh_T_1_Poeziia/

23. *Нариси з історії Університету святого Володимира* / Колесник В. Ф., Казакевич Г. М., Могильний Л. П., Надтока О. М., Руккас А. О., Сокирко О. Г., Шемета Ю. М. Київ, 2009. 224 с. URL: <https://sociology.knu.ua/uk/library/narisi-z-istoriyi-universitetu-svyatogo-volodimira-kolesnik-vf-kazakevich-gm-mogilniy-lp>

24. *Народна воля*. №1. Від 28.07.1918. 4 с.

25. Петровський, Г. Привіт «Селянській Правді». *Селянська Правда*. №31. Від 22.03.1925. С.1.

26. Пилипенко, С. В «Земельний банк». *Народна Воля*. № 6. Від 16.08.1918. С. 2–3.

27. Пилипенко, С. В. Глитаю ходу не буде. *Селянська Правда*. №63. Від 16.07.1922. С. 1.

28. Пилипенко, С. В. По Шевченкові малюнки. *Плуг*. 1929. №2. С. 71–75.

29. Пилипенко, С. В. Церква – попівський театр. *Селянська Правда*. №35. Від 01.04.1925. С.1.

30. Пилипенко, С. В. Шевченко і комунізм. *Селянська Правда*. №25. Від 04.03.1925. С.1.

31. Пилипенко, С. В. Що таке єдиний продовольчий податок і що повинен знати про нього кожний селянин. *Селянська Правда*. №57. Від 28.06.1922. С. 2.

32. *Селянська правда*. № 49. Від 08.06.1922. 4 с.

33. *Столетие Киевской первой гимназии (1809–1811–1911 г.г.) Т. 1. Именные списки и биографии должностных лиц и воспитанников гимназии*. Киев, 1911. 549 с.

34. Стрілько-Тютюн, В. В. *Світло. Нариси з історії освіти Бориспільщини* Т. 1. Київ, 2016. 520 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Strilko-Tiutiun_Valentyna/Svitlo_Narysy_z_istorii_osvity_Boryspilshchyny_Tom_1.pdf

35. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 44228. Т, 98 арк.

36. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 897. Оп. 2, од. зб. 13.1923 р., 2 арк.

37. Центральний державний історичний архів м. Києва. Ф. 127. Оп. 1078. Спр. 835. Арк. 42 зв.– 43.

38. Цимбал, Я. Кобзар шкереберть, або Шевченко без мандата. *Український тиждень*. 2016. URL: <https://tyzhden.ua/kobzar-shkerebert-abo-shevchenko-bez-mandata/>

39. Шевченко, С. Сім'я Шульгиних і українське громадське середовище Єлисаветграда (1894–1899 рр.). *Збірник наукових праць та документів: наукове видання*. Київ, 2016. 432 с. URL: https://cusu.edu.ua/images/history/download/zbirnik/NZ_issue_13.pdf

40. Янев, В. *Збірник на пошану Олександра Шульгина (1889 – 1960)*. Праці Історично-філософської Секції. Париж – Мюнхен, 1969. 359 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/15852-zbirnik-na-poshanu-oleksandra-shulgina-1889-1960/>

REFERENCES

1. Bezv, T. (2008). National Communism as a Dilemma of National Revival. *Proceedings. Naukovi zapysky* (Scientific Notes), No.40, pp. 314-325. [online] Available at: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bezv_natal.pdf [in Ukr.]

2. Bezv, T. (2008). *Party of Social Perspectives and National Interests (Political History of the Ukrainian SSR)*. Kyiv, 587 p. [online] Available at: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/Bezv_46.pdf [in Ukr.]

3. Boiko, L., Bryukhovetsky, V., Zub, I., et al. (1991). *From the Brink of Death: Writers of Ukraine – Victims of Stalinist Repressions*. Issue one. Kyiv, 495 p. [online] Available at: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002336 [in Ukr.]

4. Vakulenko, M. (2019). *Myths and Realities of the Spelling Process of 1928: Documentary Evidence*. *Naukovi pratsi Natsionalnoi*

- biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho* (The Vernadsky National library of Ukraine), Vol. 54, pp. 5–21. [online] Available at: https://www.researchgate.net/publication/336605476_Mifi_i_realii_prapovisnogo_procesu_1928_roku_dokumentalni_svidcenna_Myths_and_realities_of_the_1928_orthographic_process_documentary_evidence [in Ukr.]
5. *Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine*. Fund 6, Case 183. T. 1. A Suicide Note of Mykola Khvylovyi. pp. 100. [in Ukr.]
 6. Grachova, T., Melnychuk, I. (2018). The Place of S. Pylypenko in the National General Cultural Space of the 20th Century. *Molodyi vchenyi* (A Young Scientist), No. 2 (54), pp. 584–587. [online] Available at: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5182> [in Ukr.]
 7. Didukh, L. (2001). The First Currents of Ukrainian National Communism (1917–1918). *Magisterium. Istorychni studii* (Magisterium. Historical Studies), Vol. 7, pp. 89–92. [online] Available at: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/055b7967-f364-4672-9a0f-bd209a09676b/content> [in Ukr.]
 8. Yeliseieva, T. (2008). Ukrainian Writer against the Backdrop of the Soviet Era. *Rehabilitated by History. Kharkiv Region*. Vol. 2, pp. 111–119. [online] Available at: <https://www.calameo.com/read/00476164165de4bed3a4e> [in Ukr.]
 9. Yefimenko, H. (2010). National Communism. *Encyclopedia of History of Ukraine*: T. 7. [online] Available at: http://www.history.org.ua/?termin=Natsional_komunizm [in Ukr.]
 10. Yefimenko, H. (2018). Mykola Skrypnyk's Suicide. *This Day in History*. [online] Available at: https://www.academia.edu/69413596/Yefimenko_Hennadiy_Samohubstvo_Mykoly_Skrypnyka_Tseyden_v_istoriyi_Elektronnyy_resurs_2018_5_lypnya [in Ukr.]
 11. Myshanych, O., ed., comp. (2003). *Institute of Literature named after T. G. Shevchenko of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1926–2001: Pages of History*, 75. Kyiv, 589 p. [online] Available at: <http://resource.history.org.ua/item/0014702> [in Ukr.]
 12. Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V. I. Vernadskyi. VGF No. 1138. *Ukrainian voice*. No. 1. 14 June 1917, 1 p. [in Ukr.]
 13. Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi. VGF No. 1138. *Ukrainian voice*. No. 2. 18 June 1917, 2 p. [in Ukr.]
 14. Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi. Fund 259, No. 10. S. V. Pylypenko. Happiness. Student. 2 p. [in Ukr.]
 15. Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi. (1928). Fund X., No. 12599. Remarks on Changes in Ukrainian Spelling Introduced by the Presidium of the State Spelling Commission. 10 p. [in Ukr.]
 16. Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi. Fund X., No. 6003. Pylypenko S. (Autobiography). 25/VII–1921», 2 p. [in Ukr.]
 17. Kardynalovska, T. (2007). *The Irrevocable Past*. Kyiv, 197 p. [in Ukr.]
 18. Knyhochii (1922). About Land Laws. *Selianska Pravda*, №118, p.3. [in Ukr.]
 19. *Ukrainian Orthography Conference*. (1927), Vsesvit, №23, p. 3. [in Ukr.]
 20. Kostiuk, H. (1987). *Meetings and Farewells*. Edmonton, 538 p. [online] Available at: <https://diasporiana.org.ua/memuari/7975-kostyuk-g-zustrichi-i-proshhannya-spogadikn-1/> [in Ukr.]
 21. Mace, J. (2018). *Communism and Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine 1918–1933*. Kyiv, 496 p. [online] Available at: https://chtyvo.org.ua/authors/James_Mace/Komunizm_ta_dylemy_natsionalnoho_vyzvolennia_Natsionalnyi_komunizm_u_radianskii_Ukraini_19181933/ [in Ukr.]
 22. Melnykiv, R. (2018). *Mykola Khylovyi. Complete Collection of Works in Five Volumes*. Vol. 1. Poetry. Kyiv, 256 p. [online]

Available at: https://chtyvo.org.ua/authors/Khvylovyi/Povne_zibrannia_tvoriv_u_piaty_tomakh_T_1_Poeziia [in Ukr.]

23. Kolesnyk, V., Kazakevych, H., Mohylnyi, L., et al. (2009). *Essays on the History of St. Volodymyr University*. Kyiv, 224 p. [online] Available at: <https://sociology.knu.ua/uk/library/narisi-z-istoriyi-universitetu-svyatogovolodimira-kolesnik-vf-kazakevich-gm-mogilniy-lp> [in Ukr.]

24. *Narodna volia*. (1918). №1, 4 p. [in Ukr.]

25. Petrovskiy, H. (1925). Hello to "Selianska Pravda". *Selianska Pravda*, №31, 1 p. [in Ukr.]

26. Pylypenko S. (1918). "Land Bank". *Narodna Volia*, № 6, pp. 2-3. [in Ukr.]

27. Pylypenko, S. (1922). Kulak won't Pass. *Selianska Pravda*, №63, 1 p. [in Ukr.]

28. Pylypenko, S. (1929). Shevchenko's Drawings. *Pluh*, №2, pp. 71-75. [in Ukr.]

29. Pylypenko, S. (1925). The Church is a Theater of Priests. *Selianska Pravda*, №35, 1 p. [in Ukr.]

30. Pylypenko, S. (1925). Shevchenko and Communism. *Selianska Pravda*, №25, 1 p. [in Ukr.]

31. Pylypenko, S. (1922). What is the Single Food Tax and What Every Peasant Should Know about it. *Selianska Pravda*, №57, 2 p. [in Ukr.]

32. *Selianska Pravda*. (1922). No. 49, 4 p. [in Ukr.]

33. *Centenary of the Kyiv First Gymnasium. (1809–1811–1911) T. 1. Name Lists and Biographies of Officials and Students*

of the Gymnasium. (1911). Kyiv, 549 p. [in Rus.]

34. Strilko-Tiutiun, V. (2016). *Light. Essays on the History of Education of the Boryspil Region*. T. 1. Kyiv, 520 p. [online] Available at: https://shron1.chtyvo.org.ua/Strilko-Tiutiun_Valentyna/Svitlo_Narysy_z_istorii_osvity_Boryspilshchyny_Tom_1.pdf [in Ukr.]

35. *Central State Archive of Public Associations of Ukraine*. Fund 263, Inv. 1, Case 44228, 98 p. [in Ukr.]. [in Rus.]

36. *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine*, Fund 897, Inv. 2, Case 13, 2 p. [in Ukr.]

37. *Central State Historical Archive of Kyiv*. Fund 127, inv. 1078, Case 835, 42-43 pp. [in Rus.]

38. Tymbal, Ya. (2016). Kobzar Shkerebert, or Shevchenko without a Mandate. *Ukraiinskyi tyzhden*. [online] Available at: <https://tyzhden.ua/kobzar-shkerebert-abo-shevchenko-bez-mandata/> [in Ukr.]

39. Shevchenko, S. (2016). The Shulgyn Family and the Ukrainian Public Environment of Yelysavetgrad (1894-1899). *Collection of Scientific Works and Documents: Scientific Edition*. Kyiv, 432 p. [online] Available at: https://cusu.edu.ua/images/history/download/zbirnik/NZ_issue_13.pdf [in Ukr.]

40. Yanev, V. (1969). *Collection in Honor of Oleksandr Shulgin (1889–1960)*. Works of the Historical and Philosophical Section. Paris – Munich, 359 p. [online] Available at: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/15852-zbirnik-na-poshanu-oleksandra-shulgina-1889-1960/> [in Ukr.]

Summary

**NATIONAL-COMMUNISTIC FEATURES
IN THE ACTIVITIES OF S. PYLIPENKO DURING THE ERA
OF THE "RED TERROR" IN 1920-1930S**

Yuliia BILAS

orcid.org/0000-0002-5718-1098

postgraduate student, Department of Ukrainian Studies,
Cultural Studies and History of Science

of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

email: Julia.bilas95@gmail.com

Relevance of the research. One of the most problematic issues in Ukrainian history remains the era of the Ukrainian national revival, which occurred simultaneously with the development of the artificial policy of "Ukrainization" and political repressions against scientists and artists as representatives of the Ukrainian national elite. One of the most interesting personalities of the studied era remains the Ukrainian writer, liturgist, founder of the union of peasant writers "Plough" Serhiy Volodymyrovych Pylypenko. Based on archival materials, first included in scientific circulation and relying on sources of personal origin, the goal was set to investigate the factors of external influence on the formation of Serhiy Pylypenko's ideological and political orientations throughout his life and to find in his activities the features of national communism. It was national communism, as a specific political and ideological trend, that was popular among the literary and artistic environment of the era of the "red renaissance", and Serhiy Pylypenko was one of its key personalities.

The **purpose** of the article is to search for and analyse national-communist features in Serhiy Pylypenko's versatile activities in the context of the unfolding of political repressions and destructive processes directed against the Ukrainian intelligentsia in the 1920s and 1930s.

Conclusions. A biographical study devoted to Serhiy Pylypenko's efforts to combine the Ukrainian national idea with the principles of communism reveals the most characteristic features of the repressive era of the 1920s and 1930s. Summarizing the scientific material, it was possible to identify national-communist features in the artist's work and prove that he sincerely tried to combine these fundamentally different ideas, based on his own belief in such a possibility.

Serhiy Pylypenko's efforts to harmonize Ukrainian identity with Soviet communism were not supported by public advocacy of the ideas of self-reliance, instead, most of the material that came out of the activist's pen was written in fulfilment of the party's tasks, with the aim of constructing a new Soviet society. However, the clear communist position did not save the writer from physical destruction against the background of political repression. Biographical research allows to prove the artificiality of the policy of "Ukrainization" as one of the means of exposing "counter-revolutionary elements" for the destruction of the Ukrainian intelligentsia as a potentially threatening layer to the Bolshevik regime.

Keywords: Serhiy Pylypenko, national-communism, Ukrainian literature, "red renaissance", public activity, biography, Kharkiv, local history.

**Навчальна програма
з курсу українознавства
для суботніх та недільних шкіл
українського зарубіжжя**

«Я і Україна»

**(автори: Котусенко О.Ю., Михайловська Н.А., Ціпко А.В., Бойко Т.І.,
Газізова О.О., Краснодемська І.Й., Хоменко О.А., Бойко С.М.)**

Гриф «Схвалено для використання в освітньому процесі»

**Рішення експертної комісії з літератури
(української та зарубіжної) від 24.10.2024 (протокол № 8)**

**Реєстрація в Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним
програмам за № 3.0764-2024**

Київ – 2024

Автори-укладачі:

Котусенко Олена Юріївна, головний спеціаліст відділу змісту освіти, поза-шкільної та виховної роботи головного управління загальної середньої освіти директорату шкільної освіти Міністерства освіти і науки України;

Михайловська Неля Анатоліївна, методист відділу змісту освіти Державної установи «Український інститут розвитку освіти»;

Ціпко Анатолій Валентинович, д. філол. н.;

Бойко Тетяна Іванівна, к. філол. н., начальник відділу організації заходів Управління популяризаційної роботи та меморіальних заходів Українського інституту національної пам'яті;

Газізова Олена Олександрівна, к. і. н., завідувач відділу української філології та освітніх технологій Науково-дослідного інституту українознавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Краснодемська Ірина Йосипівна, к. і. н., завідувач відділу етнології та історії України Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Хоменко Олександр Анатолійович, к. і. н., військовослужбовець, завідувач сектору «Музей Української революції 1917–1921 років» Національного музею історії України;

Бойко Світлана Миколаївна, к. філол. н., старший дослідник, завідувач сектору авторського педагогічного новаторства відділу інноваційної діяльності та дослідно-експериментальної роботи Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти».

Пояснювальна записка

Навчальну програму з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя «Я і Україна» (далі – Програма) оновлено, доопрацьовано, укладено на основі раніше рекомендованої програми «Я і Україна» (авт. кол-в: О. Котусенко, Н. Михайловська, А. Ціпко, Т. Бойко, О. Газізова, І. Краснодемська, О. Хоменко, С. Бойко (лист Міністерства освіти і науки України від 28.02.2019 № 1/11-2082) для виконання заходів Міністерства освіти і науки України щодо підтримки закордонних українців у сфері загальної середньої освіти.

Програма «Я і Україна» оновлена й доопрацьована науковцями Науково-дослідного інституту українознавства

Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти», Державної установи «Український інститут розвитку освіти», Українського інституту національної пам'яті, Національного музею історії України за участю Міністерства освіти і науки України.

У процесі збереження української національної ідентичності та національно-патріотичного виховання Програма допоможе освітянам українських суботніх та недільних шкіл осмислити сучасні виклики виховання, його головні засади та базові національні цінності, на основі яких формується виховання молодого покоління.

Програма «Я і Україна» є одним із суттєвих важелів реформування освітньої галузі, що спрямована на формування, розвиток і збереження української ідентичності української спільноти за кордоном із урахуванням концептуальних засад творення Нової української школи, які передбачають вироблення ключових життєвих компетентностей, що допоможуть здобувачам освіти реалізувати себе в житті.

Упровадження основ сучасного українознавства в освітній процес суботніх і недільних шкіл українського зарубіжжя сприятиме поступовому процесу засвоєння знань з української мови, літератури, історії, культури, освіти України, формуванню мотивованого українського патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання і традицій, що є одним із принципів сучасної державної освітньої політики, зокрема Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», Закону України «Про повну загальну середню освіту», Концепції державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 р. (розпорядження КМУ від 14 грудня 2016 р. № 988-р), Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року (розпорядження КМУ від 15 березня 2024 р. № 243-р), Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходів щодо її реалізації до 2025 року (наказ МОН України № 527 від 06.06.2022).

Програма «Я і Україна» спрямована на дітей, учнівську молодь, освітян українських освітніх закладів за межами України, суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя, а також батьків, які виховують своїх дітей на традиціях української національної культури та допомагають їм активізувати пізнавальну діяльність щодо різнобічного вивчення багатьох граней сучасної України та її минушини, осягати самотність українського світу та особливості життєдіяльності української спільноти, зберігати українську ідентичність крізь призму вивчення сучасного українознавства.

Програма побудована на інтегративному підході, що передбачає охоплення матеріалів про Україну та українську спільноту, які продукуються українськими та зарубіжними науковцями, педагогами, представниками медіакультури, незалежними експертами в галузі соціології, освіти, культури, історії, етнології, політології, прикладної антропології, соціокультурної антропології тощо.

Змістове наповнення програми розподілено таким чином, щоб продемонструвати українській спільноті за кордоном потенціал сучасного українознавства не лише в академічній сфері, а й у різноманітних соціальних практиках, виховних заходах.

Метою викладання курсу українознавства «Я і Україна» є актуалізація формування національних цінностей та пріоритетів у вихованні молодого покоління українського зарубіжжя, допомога численній українській діаспорі, яка прагне зберегти своє коріння, у впровадженні в освітній простір за кордоном українознавчого компоненту, що передбачає ознайомлення дітей і молоді з Україною,

світовим українством, духовними та матеріальними цінностями українського народу, особливостями української мови, культури, різноманітними формами мовленнєвого етикету, малими українськими фольклорними формами, особливостями українського довкілля, вагомими акцентами в націє- та державотворенні та сприяє в більш доступній формі зрозуміти й осмислити сучасний історичний процес розвитку України.

Українознавчий компонент є одним із ключових чинників безпеки української нації, яка проявляється у внутрішньому факторі – національній самоідентифікації, що втілюється в почуттях-цінностях – «Я – Українець», «Ми – Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає в дієвій причетності особистості до своєї нації, роду в широкому розумінні цього слова.

Українознавство на сьогоднішній день розглядають і як науку самопізнання українського народу, і як інтегративну систему знань про Україну та українців, і як систему знань про українство та спосіб вираження їхньої історичної місії. Воно покликане шляхом діалектичного взаємозбагачення, інтеграції та диференціації надбать усіх суспільних наук визначити стрижень, навколо якого об'єднується вся нація.

Українознавство є генератором національної самосвідомості та є в епіцентрі пошуку моделей розвитку українського суспільства. Воно мало потужний вплив на відродження 20-х рр. ХХ ст., а згодом на тривалу боротьбу впродовж подальших десятиліть, результатом якої було проголошення незалежності України. «Закономірно, що з 90-х років відновлюється в Україні й українознавство як цілісна наукова система, покликана

стати фундаментом відродження, єднання та історичного діяння українства на магістралях розвитку вселюдської цивілізації і культури», – наголошував фундатор сучасного українознавства, знаний учений і педагог, заслужений працівник освіти України, академік П.Кононенко.

В умовах повномасштабної російсько-української війни, коли мільйони українців вимушені були виїхати за межі батьківщини, важливим є формування та утвердження їхньої національної ідентичності в умовах інтеграції до іншого суспільства. Молодь як активна частина суспільства й майбутнє країни відіграє вирішальну роль у процесі утвердження національної ідентичності. У цьому контексті важливим є впровадження українознавчих практик, спрямованих на формування національних цінностей молоді. Вивчення курсу українознавства «Я і Україна» допоможе виховати покоління, яке розуміє свою роль у державотворенні та збереженні культурної спадщини. Це є важливим фактором консолідації українського суспільства.

Зміст Програми з курсу українознавства «Я і Україна» передбачає ознайомлення дітей і молоді в суботніх і недільних школах за кордоном з Україною й українською спільнотою на основі проведення паралелей між сучасним українським буттям та минувиною, що значно допоможе розкрити деякі реалії української повсякденності, особливості самобутності української мови, культури, мистецтва, історії, літератури, архітектури тощо; звичаї та традиції, вшанування обрядів своїх предків та святкування традиційних народних і державних свят; сприятиме більш кращому розумінню української ментальності та поведінкових особливостей

сучасних українців, узагальненню інформації про героїзм українців в умовах збройної агресії російської федерації проти України, зокрема щодо увіковічення подвигів героїв війни під час захисту суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності України, феномені волонтерства.

Матеріал Програми спрямований відкрити дітям і молоді за кордоном найяскравіші сторінки історії та культури України, які на основі достовірних архівних джерел, поетичної і прозової української літератури, пісенної творчості, здобутків у сфері мистецтва, спорту, кулінарної справи доводять значимість українців у світовій цивілізації та культурі й надихають бути гідними своїх предків, вчать берегти незалежність і самостійність України, захищати її інтереси на світовому рівні.

Пропонована Програма «Я і Україна» містить 2 частини, кожна з яких складається з 10 модулів: «Я і моя родина», «Символи та обереги українського народу», «Календарно-побутова обрядовість українців», «Українське природне довкілля», «Основи українського життя, український побут», «Українська держава. Сторінки історії», «Знані українці давнини і сьогодення», «Культурні пам'ятки України», «Українці у світі», «Українська мова – твої ключі до світу».

Перша частина розрахована орієнтовно для дітей віком від 4 до 9 років, друга – для дітей і учнівської молоді віком від 10 до 16 років. Якщо у класі/групі будуть діти й учнівська молодь різного віку, тоді вчитель на свій розсуд обирає теми для опрацювання модулів та визначає які вправи та завдання можна дати здобувачам освіти, щоб освітній процес відбувався ефективно.

У кожному модулі наведено орієнтовні теми для елементарного та вищого рівнів засвоєння навчального матеріалу згідно з віковими особливостями дітей та учнівської молоді. Учитель на власний розсуд, відповідно до рівня володіння українською мовою й індивідуальних особливостей здобувачів освіти, рівня їх обізнаності з того чи іншого матеріалу обирає теми й планує освітній процес. Задля закріплення навчального матеріалу, узагальнення та систематизації українознавчої інформації в кінці кожного модуля пропонуються орієнтовні назви презентацій проєктів. Замість презентації вчитель може запланувати проведення виховного заходу (театральної вистави, сценки), якщо це буде більш доречно, особливо напередодні відзначення національних та державних свят, свят календарно-обрядового циклу тощо.

Проєкти (виховні заходи) сприятимуть у застосуванні теоретичних знань на практиці. Під час підготовки презентації проєкту діти й учнівська молодь повинні оцінювати й аналізувати інформацію, формувати аргументи, вибудовувати логічні зв'язки, що сприятиме розвитку критичного мислення та навичок аргументації. У проєктах діти можуть демонструвати свою креативність, вибираючи нестандартні підходи до подачі матеріалу. Учнівська молодь може створювати мультимедійні елементи, графіки, ілюстрації. Це дозволить виразити себе через різні форми творчості.

Презентації можуть бути виконані в групах, що сприятиме розвитку навичок командної роботи, комунікації та кооперації. Учні можуть обговорювати власні ідеї, ділитися думками та отримувати зворотний зв'язок від однокласників і

вчителя.

Створення презентації також дозволить учням розвивати навички публічних виступів, що є важливим не лише для шкільного навчання, але й для подальшого професійного розвитку.

Автори Програми «Я і Україна» переконані, що проекти можуть стимулювати інтерес учнів до навчання, оскільки вони дозволяють проявити індивідуальність і вибрати тему, яка цікава учням, а також побачити результати своєї праці у вигляді готової презентації.

Важливим у впровадженні Програми в освітній процес є використання вчителем інтерактивних методів навчання. Вченими було доведено, що активні та інтерактивні методи є більш ефективними за пасивні методи навчання. Тому вчителям у своїй роботі пропонуємо застосовувати навчання в малих групах. Робота в таких групах дає змогу активізувати пізнавальну діяльність учасників освітнього процесу. Наприклад, метод «Мозковий штурм» спонукає учнів розвивати уяву та творчість. Вправа «Займи позицію» допомагає висловити власну думку стосовно вивченого проблемного питання. Метод «Мікрофон» вчить учнів вирішувати дискусійне питання.

Під час вивчення модуля «Знані українці давнини і сьогодення» рекомендуємо використовувати такі дидактичні ігри, як: «Правда-неправда», «Виправ помилку», «Історичний фейк», «Вгадай героя», «Розшифруй анаграму», «Напиши листа від імені відомого діяча» та інші.

Під час вивчення діяльності певного історичного діяча учні можуть створити в парах сторінку історичного діяча в соціальних мережах. Такі вправи та

ігри будуть доречними під час вивчення відомих і маловідомих українських постатей, які боролися за незалежність України в минулому і нині віддають своє життя, захищаючи українські землі.

Наскрізно в змісті Програми акцентовано увагу на значенні української наукової, художньої, публіцистичної й прозової літератури в житті українців, завдяки якій патріотично налаштовані письменники, поети, публіцисти й науковці борються з комплексом меншовартості, підносять моральний дух і віру українців у краще майбутнє. Вивчаючи такі теми, учитель може дати завдання: створити кросворд, ребус, придумати нову кінцівку твору, знайти цікаві факти або біографічні дані письменника, провести вебквест. Рекомендуємо звернути увагу на сайт Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка для ознайомлення з журналами «Українознавство», «Українознавчий альманах», науково-методичною і навчально-методичною літературою. На сайті також можна ознайомитися з проведенням щорічних міжнародних конкурсів з українознавства, міжнародним літературно-мистецьким конкурсом есе серед учнів 1-4, 5-8 та 9-11 класів на тему «Воїн ЗСУ хто він?».

Звертаючи увагу на символи української нескореності в умовах повномасштабної російсько-української війни, учитель може запропонувати знайти фото або відео, де прапор України підіймають під час спортивних змагань або міжнародних подій, після цього діти можуть обговорити, як вони себе почувають, коли бачать прапор України за кордоном, і намалювати малюнок на цю тему.

Діти можуть створити власний герб, який символізує їхні цінності, хобі та сім'ю.

Допоміжним для вчителів є використання різних сервісів для створення «хмарок слів» (Tagul.com, WordCloud). Так, сайт Rebus1.com дає змогу створити цікаві ребуси, сервіс Canva допомагає в підготовці наочності на урок – інфографіки, а ресурс Timetoast.com сприяє у створенні інтерактивних стрічок часу.

Рекомендуємо педагогам використовувати можливості каталогу фільмів кіностудії «Національна кінематека України», демонструвати українські мультфільми, документальні, навчальні фільми з історії України, відеоуроки з українознавства (проект «Відкритий урок» на телеканалі «Київ», 2020-2021 рр.).

Під час вивчення модуля «Я і моя родина» пропонуємо для дітей віком від 4 до 9 років вивчення сімейних кулінарних традицій та пізнання їхнього зв'язку з українською культурою; зробити колаж або виріб, що символізує одну з українських чи сімейних традицій; провести гру «Інтерв'ю з батьками», поставити невеликі сценки про щасливі моменти в родині.

Такі завдання сприятимуть ознайомленню дітей із різноманітним українським народним традицій, що збереглися в родинах; розвитку в них комунікативних навичок через спілкування з родичами та публічний виступ перед класом. Діти зможуть поглибити розуміння важливості родинних цінностей та взаємозв'язків між поколіннями, сформулювати уявлення про значення народних обрядів і свят у житті української

родини; розвивати творчі здібності через створення візуальних матеріалів, що відображають родинні традиції.

Запропонований у Програмі матеріал знайомить також дітей та підлітків із культурними пам'ятками України, розкриває взаємовплив особливостей українського спілкування із навколишнім середовищем. Під час вивчення модуля «Культурні пам'ятки України» можна провести гру «Вгадай, що це?», скористатися сайтом наукової бібліотеки Українського державного університету науки і технологій, де розміщена підбірка «Невідома Україна», ознайомитися з чотирнадцятьма цікавими картами України, яких немає в підручниках з географії.

Загалом для реалізації практичної складової Програми рекомендуємо додаткові матеріали (покликання на джерела) для використання під час занять, що подані наприкінці Програми. Водночас наголошуємо, що до модуля «Українська мова – твої ключі до світу» пропонуємо онлайн-курс з популяризації української мови та літератури – «мова МОЯ (від А до Я: література, історія, природа/географія...)». Анімаційні відео містять захоплюючі подорожі Україною, цікаві історії.

Упровадження Програми «Я і Україна» в освітній процес суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя сприятиме збереженню української мови та ідентичності в підростаючого покоління, адже перспективність розвитку української культури залежить від готовності її представників до самозбереження своєї національної сутності та творчої активності, яка зміцнюватиме самобутність, відчуття національної гідності.

Навчальна програма
з курсу українознавства для суботніх та недільних шкіл
українського зарубіжжя
«Я і Україна»

№	Назва модуля (Модулі / теми для використання на розсуд учителя)	Кількість годин. Рівень воло- діння УМІ А1 – А2 (В1)	Кількість годин. Рівень воло- діння УМІ В1 – В2 (С1)
I.	Я і моя родина	3	3
II.	Символи та обереги українського народу	6	3
III.	Календарно-побутова обрядовість українців	4	4
IV.	Українське природне довкілля	3	3
V.	Основи українського життя, український побут	3	3
VI.	Українська держава. Сторінки історії	3	6
VII.	Знані українці давнини і сьогодення	3	3
VIII.	Культурні пам'ятки України	4	4
IX.	Українці у світі	3	3
X.	Українська мова – твої ключі до світу	3	3
	Всього	35	35

I частина

Модуль I. Я і моя родина

Я – сонях малий...

Тема 1. Хто я є? Я – українець, нащадок славного роду

Основні поняття: дитина, українка/українець, учень/учениця, українські діти, ім'я, імена, прізвище, вік, зовнішність, риси характеру, опис людини; мова, національність, місце проживання; мала батьківщина, назва міста (села), вулиці; сусіди, батьківський край, рідний дім.

Моя родина і Україна.

Тема 3. Моє ім'я – то родина...

Основні поняття: сім'я: тато, мама, батьки, братик, сестричка, дитина, господиня, господар; родина: бабуся, дідусь, тітка, дядько, хрещені батьки.

Шанобливе ставлення до матері, батька, бабусі, дідуся в українській традиційній родинній педагогіці. Історія та традиції святкування Дня матері (у другу неділю травня), Дня батька (у третю неділю червня або третю неділю вересня) в Україні.

Тема 4. Мій родовід

Основні поняття: рід, родовід, родове дерево, предки, нащадки, збереження та передача родинних традицій, родинні свята.

Історичне коріння моєї родини.

Взаємоповага в українській родині. Основні засади взаємин у сім'ї: повага до старших, любов до рідної землі, гостинність, працелюбність. Народна педагогіка.

Ставлення до батьків та старших, догляд за дітьми та виховання дітей, опікування над літніми батьками, родинність, гостинність, спілкування, ввічливість, зустріч, прощання з гостем, рівність усіх членів родини, відповідальність, працьовитість, відданість, обов'язок.

Презентація проєкту «Українські народні традиції моєї родини» або «Дерево мого роду»

Модуль II. Символи та обереги українського народу

*Моє ім'я – Вишиванка,
Я – хрестик на полотні*

Тема 1. Державні символи України (герб, прапор, гімн)

Основні поняття: символи України: герб, прапор, гімн; український народ, український марш, присяга, громадянство, право, обов'язок, гідність.

Державний Прапор України. Кольори Державного Прапора. Найвідоміші державні утворення на теренах України та їхні прапори. Назва і значення Державного Герба. П. Чубинський – автор слів Державного Гімну України. Конституція України, гривня (грошова одиниця). День Незалежності, День Державного Прапора України, День Конституції.

Слава Україні! Героям слава! – бойове гасло української перемоги. Символи української нескореності в умовах повномасштабної російсько-української війни.

Тема 2. Символи та обереги українців

Основні поняття: особисті обереги: вінок, стрічки, намисто (плетіння, намистинки, низання), пояс, сорочка-вишиванка. Хатні обереги: рушник, посуд, підкова, образ (ікона), покуть, дзвін, свічка, освячена вода, часник, сухоцвіти, маківки, дідух, ляльки-обереги (мотанки, веснянки, берегині).

Символіка квітів та кольорів. Національна культура. Народні звичаї та обряди. Особисті обереги. Хатні обереги.

Тема 3. Народні символи України

Основні поняття: символ, казка, легенда, пісня, рослини-символи, птахи-символи, тварини-символи.

Уособлення краси України в рослинних символах: калина, верба, дуб, тополя, барвінок, чорнобривці. Образи птахів (лелека, ластівка, соловейко, зозуля) та тварин (кінь, тур) в українському фольклорі. Рослини і птахи, які стали традиційними народними символами України (калина, верба, барвінок, чорнобривці, лелека, ластівка, соловейко, зозуля).

Казки і легенди про тварин і рослини. Народні символи в пісенній творчості. Орнаменти рослин і тварин як окраса гончарного посуду, вишивок, розпису писанок та ікон.

Тема 4. Український рушник – вічна пам'ять народу

Основні поняття: полотно, нитка, вишиванка, рушник-утирач, рушник весільний, голка, мереживо, візерунки, кольори-символи, рослинний та геометричний орнаменти.

Регіональні особливості

орнаментування рушників та вишивки в Україні. Значення українського рушника в побуті та традиційних обрядах.

«Пісня про рушник», автор Андрій Малишко, композитор Платон Майборода.

Тема 5. Писанка як оберіг: краса, що нас об'єднує

Основні поняття: писанка, крашанка, знаки-символи, яйце – символ Великодня, смужка, хвилясті лінії, символи.

Обрядовість писанки під час Великодніх свят. Писанкарство. Великодні писанки: візерунки, символи, значення. Музей писанкового розпису в місті Коломия. Писанки, виготовлені українцями з усього світу.

Пісня «Розмалюю писанку», автор Марія Бурмака.

Тема 6. Український народний одяг. Вишиванка – родинна реліквія

Основні поняття: одяг, повсякденний та святковий, чоловічий та жіночий, дитячий одяг, зимове та літнє вбрання. Вишиванка, сорочка, спідниця, плахта, шаровари, вінок, стрічки, фартух, хустка, намітка, шапка, бриль, намисто, чоботи, черевики, постолі, пояс, кожух, свита тощо.

Сорочка-вишиванка – родинна історія від покоління до покоління, енергетичний потік; вишивальниця. Рослинні барвники ниток.

День вишиванки (щороку в третій четвер травня) – символ належності до роду та нації, ознаки українськості.

Презентація проєкту «Символи та оберіги українського народу»

Модуль III. Календарно-побутова обрядовість українців

І сонечка тепло...

Тема 1. Обрядовість зимового циклу

Основні поняття: пора року – зима, назви зимових місяців. Основні календарно-обрядові свята українців зимового циклу. Введення в храм Пресвятої Богородиці, Катерини, Андрія Первозваного, Миколая. Новорічно-різдвяна обрядовість: Святий вечір. Різдво. Щедрування та колядування. Народний вертеп. Щедрий вечір. Преподобна Меланія. День Василя Великого. Новий рік. Голодна кутя. Водохреще (Богоявлення). Колядки, щедрівки, віншування, різдвяна атрибутика, дитячі ігри та забави.

Прикмети, повір'я, звичаї, пов'язані із зимовими святами.

Тема 2. Обрядовість весняного циклу

Основні поняття: пора року – весна, назви весняних місяців. Основні календарно-обрядові свята українців весняного циклу. Стрітіння, Масляна, Сорок святих, Теплого Олекси, Благовіщення, Великдень. Весняні заходи, веснянки, гавіки, танці-хороводи.

Прикмети, повір'я, звичаї, пов'язані із весняними святами.

Тема 3. Обрядовість літнього циклу

Основні поняття: пора року – літо, назви літніх місяців. Основні календарно-обрядові свята українців літнього циклу. Зелені свята (Трійця), купальська обрядовість, Петра і Павла. Свята літніх польових робіт: зажинки, обжинки. Маковея, Спаса (Преображення Господнє),

Перша Пречиста. Клечальна (Зелена) неділя, русалії, лікарські трави.

Прикмети, повір'я, звичаї, пов'язані із літніми святами.

Тема 4. Обрядовість осіннього циклу

Основні поняття: пора року – осінь, назви осінніх місяців. Основні календарно-обрядові свята українців осіннього циклу. Зажинки, жнива, обжинки, головосіки. Початок пори весіль. Завершення польових робіт: обжинки, Введення (Друга Пречиста), Здвиження (Воздвиження Чесного Хреста), Івана Богослова, Покрова Пресвятої Богородиці, Архистратига Михаїла)

Прикмети, повір'я, звичаї, пов'язані із осінніми святами.

Презентація проекту «Традиції українського народу»

Модуль IV. Українське природне довкілля

*Моє ім'я – степ широкий
Над сивим Дніпром туман ...*

Тема 1. Природне довкілля. Географічна карта України

Основні поняття: поле, ліс, гора, річка, долина, море, озеро, клімат, жива і нежива природа.

Природні зони України. Мішані ліси. Лісостеп. Степ. Гори. Карпати і Кримські гори. Чорнозем, природні надра (вугілля, природний газ, нафта, глина, граніт).

Водойми та водоймища України: моря (Чорне море, Азовське море), ріки (Дніпро, Десна, Південний Буг), озера (Світязь, Синевир), водосховища (Київське, Канівське).

Розташування України на мапі.

Держави, із якими межує Україна, населення України. Столиця України.

Найвизначніші географічні об'єкти України (гора Говерла, Олешківська пустеля, Дністровський каньйон, Оптимістична печера, Урицькі скелі, водоспад Шепіт). Географічний центр Європи.

Охорона навколишнього природного середовища України. Заповідники: біосферний заповідник «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна (Херсонська область), Карпатський біосферний заповідник (Закарпатська область), Національний історико-археологічний заповідник «Кам'яна Могила» (Запорізька область), Дунайський біосферний заповідник (Одеська область), природний заповідник «Розточчя» (Львівська область).

Злочини проти довкілля, вчинені російською федерацією під час повномасштабної війни (руйнування Каховської ГЕС, окупація та знищення об'єктів природно-заповідного фонду України та ін.).

Тема 2. Рослинний світ України

Основні поняття: польові рослини (волошки, ромашки, маки, дзвіночки), декоративні (чорнобривці, барвінок, мальви, айстри, півонії, півники, васильки, любисток, м'ята), плодово-ягідні культури (вишня, яблуна, груша, айва, абрикоса, персик, малина, смородина, ожина, чорниця, виноград, агрус, порічки), зернові (пшениця, жито, просо, гречка, ячмінь, овес, кукурудза), харчові культури (горох, квасоля), технічні (соняшник, льон), овочеві культури (білокачанна капуста, помідори, огірки, цибуля городня, столові буряки, морква); дерева (волоський горіх, верба, тополя, дуб), кущі (калина, горобина).

Червона книга України.

Казки, легенди, прислів'я, загадки про рослини.

Тема 3. Тваринний світ України

Основні поняття: свійські тварини та птахи (віл, кінь, корова, свиня, коза, собака, кіт, курка, гуска, качка), дикі тварини (вовк, лисиця, заєць, білка, дикий кабан, олень, лось, їжак) та птахи (лелека, ластівка, зозуля, сорока, ворона, соловей, горобець), комахи (бджоли, мурахи, гедзь).

Червона книга України.

Казки, легенди, прислів'я, загадки про тварин.

Презентація проекту «Захоплюючий рослинний/тваринний світ України»

Модуль V. Основи українського життя, український побут

Тема 1. Основні форми господарювання українців

Основні поняття: хліборобство, оранка, сівба, жнива, плуг; скотарство, вівчарство, бджільництво, риболовство, мисливство, збиральництво, лісорубство, виробництво вугілля, чумацтво, транспорт.

Основні (землеробство, скотарство) та допоміжні (риболовство, бджільництво, мисливство, чумацтво) галузі господарства українського народу.

Тема 2. Традиційні українське поселення та житло. Український побут

Основні поняття: село (хутір, селище), місто, ратуша, двір, замок, фортеця, адміністративні будівлі (урядовий будинок (управи), церква, школа, майдан, ярмарок, корчма, господарчо-виробничі споруди (вітряк, водяний млин, кузня),

хліб, паляниця, вареники, пампушки, галушки, борщ.

Народна архітектура. Толока. Вечорниці. Громадський та сімейний побут українців. Громадське самоврядування. Форми української родини. Структура і функції сім'ї. Сімейні обряди та звичаї.

Українські традиційні народні страви.

Тема 3. Українська хата та її інтер'єр

Основні поняття: хата, світлиця, покуть, піч, сіни, комора, горище, призьба, одвірки, скриня, поріг, двері. Хата (вікна, віконниці, піч, причіпок, долівка, поріг, стеля, сволок, колиска, покрівля, мисник, стіл, лавка, комин). Хатне начиння та оздоба, традиційний розпис хати та печі. Дворище, клуня, повітка, льох і погріб, криниця, огорожа (тин, пліт, перелаз, ворота, хвіртка).

Презентація проекту «Скансени – музеї просто неба в Україні»

Модуль VI. Українська держава. Сторінки історії

Моє ім'я – то є Воля...

Тема 1. Давня столиця Київ та його засновники. Княжа Русь-Україна

Основні поняття: стародавнє місто. Нестор Літописець; Київ, Щек, Хорив та сестра Либідь. Аскольд, Дір, Олег, Ігор, Святослав, княгиня Ольга. Володимир Великий і Ярослав Мудрий. Хрещення Русі. Володимир Мономах, собор Святої Софії, Києво-Печерська лавра, Змієві Вали, Михайлівський золотоверхий монастир; князь, князювання, ознаки княжої влади, полюддя, вотчина, бояри, дружинники, воєвода, гроші, мозаїка, фреска.

Давні поселення на території Києва. «Повість минулих літ» про заснування Києва братами Кием, Щеком, Хоривом та сестрою Либіддю. Виникнення і становлення Давньоруської держави. Легенди про князів Аскольда, Діра, Олега, Ігоря, Святослава і княгиню Ольгу. Русь-Україна за часів Володимира Великого і Ярослава Мудрого. Хрещення Русі. Володимир Мономах – боротьба з половцями.

Тема 2. Українське козацтво

Основні поняття: воля, звитяга, козаки, джура, кошовий отаман, гетьман, Запорозька Січ, шабля, пояси, оселедець, бойовий гопак, козак-характерник, кіннота, козацькі човни (чайки), курінь, козацька паланка, зимівники, фермерство, куліш, люлька, козацька дипломатія; військова звитяга, символи влади (булава, печатка, хорогви, бунчук), козацька рада, виборність гетьмана.

Виникнення запорозького козацтва. Хто такі козаки? Гетьман, низове козацтво, джура. Козацькі атрибути. Запорозька Січ. Дмитро Вишневецький. Військове мистецтво українського козацтва. Життя і побут козаків. Славні гетьмани. Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Петро Калнишевський.

Козацька покровителька – Богоматір Покрова.

День українського козацтва – 1 жовтня в день Покрови Пресвятої Богородиці.

Тема 3. Боротьба України за незалежність та соборність

Основні поняття: Українська національно-визвольна революція, СРСР (Союз Радянських Соціалістичних

Республік), свобода, незалежність, соборність, Декларація про державний суверенітет України, Конституція України.

Українська революція 1917–1921 рр.

Україна в складі СРСР.

Голодомор 1932–1933 рр.

Україна в роки Другої світової війни.

Проголошення незалежності України. Визнання України на міжнародній арені. Прийняття Конституції України.

2013–2014 рр. – Революція гідності. Герої не вмирають.

2014–2024 рр. – захист територіальної цілісності та незалежності України. Героїзм українців в умовах повномасштабної російсько-української війни.

Світові обрії волонтерського руху.

Презентація проекту «Важливі сторінки історії України для мене – ...».

Перегляд популяризаційного відеоролика «Історія України за 15 хвилин».

Перегляд проекту «Діалоги про війну»

Модуль VII. Знані українці давнини і сьогодення

Моє ім'я – Україна

Тема 1. Відомі письменники України

Основні поняття: письменник, поет, літературна казка, художні засоби в українській літературі: епітети, метафори, порівняння тощо.

Творчість та виховання дітей через поезію та прозу. Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Леонід Глібов, Іван Франко, Іван Котляревський, Леся Українка, Олександр Олесь, Василь Симоненко, Василь Стус, Ліна Костенко, Богдан Лепкий, Василь Чухліб, Марічка Підгірянкa, Грицько Бойко, Михайло Коцюбинський, Наталія Забіла, Іван Білик,

Мар'яна Прохасько, Сашко Лірник, Андрій Бачинський, Сашко Дерманський, Іван Малкович. Героїзм і трагедія нескореної України в українській дитячій книзі (Олена Фінберг. «Неймовірна історія kota Бучика», Оксана Луцєвська. «Це тиха ніч, мій астронавте», Юлія Стахівська. «Тьотя суп» та ін.).

Тема 2. Національні постаті України

Основні поняття: держава, князь, гетьман, Конституція, історичний діяч.

Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Петро Конашевич-Сагайдачний, Петро Могила, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, Петро Дорошенко, Іван Мазепа, Пилип Орлик, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Симон Петлюра. Лідери Української революції 1917–1921 рр. Історичні постаті в літературі. Герої нескореної України.

Тема 3. Українські музичні гурти. Театр та кіномистецтво

Основні поняття: українські національні інструменти, становлення національного театру і музики, кобзар, українська етнічна музика, українська народна музика, національні інструменти, музичні гурти України, українська класична музика, сучасна українська музика, театр корифеїв, сучасний український театр, український театр-вертеп, театр ляльок, класики української драматургії, екранізація популярних вистав, поетичне кіно, українська анімація.

Микола Лисенко – фундатор нового етапу української національної музики.

Корифеї українського театру: Марко Кропивницький, Іван Карпенко-Карий, Микола Садовський, Панас Саксаганський, Марія Заньковецька, Лесь Курбас,

Соломія Крушельницька.

Всесвітньо відомі українські кіномитці: Олександр Довженко, Сергій Параджанов, Іван Миколайчук, Юрій Іллєнко, Леонід Биков.

Українська анімація (комедійний «козацький серіал» режисера Володимира Дахна). Відомі актори – вихідці з України.

Українське мистецтво доби незалежності. Відображення російської агресії в українському кіномистецтві.

Презентація проєкту «Знані українці –...»

Модуль VIII. Культурні пам'ятки України

Тема 1. Культурні пам'ятки України під охороною ЮНЕСКО

Основні поняття: світова спадщина, Конвенція з охорони всесвітньої спадщини, пам'ятки природи і культури, культурна спадщина, об'єкт культурного типу, об'єкт природного типу, об'єкт змішаного типу.

Київський Софійський собор і Києво-Печерська лавра (1990). Ансамбль історичного центру Львова (1998). Дуга Струве (2005). Резиденція митрополитів Буковини і Далмації (2011). Стародавнє місто Херсонес Таврійський та його хора (2013). Дерев'яні церкви Карпатського регіону (2013). Букові праліси Карпат (2007). Збереження культурних пам'яток в Україні. Вплив війни на культурні пам'ятки під охороною ЮНЕСКО. Злочини російської агресії проти культурної спадщини та історичних пам'яток України.

Презентація проєкту «Культурні пам'ятки України»

Тема 2. Культурні об'єкти України змішаного типу

Основні поняття: музеї-заповідники, парки, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби, музей-мавзолей, замки-музеї.

Могила Тараса Шевченка та Шевченківський національний заповідник. Кам'яна могила. Дендрологічний парк «Софіївка». Державний дендрологічний парк «Олександрія» НАН України. Качанівка (національний історико-культурний заповідник). Національний заповідник «Хортиця». Музей-мавзолей-меморіал-поховання у складі музею-садиби М. І. Пирогова, Святогірський історико-архітектурний заповідник. Музейні експозиції та виставки як збереження національної пам'яті про російсько-українську війну. Пошкодження та руйнування об'єктів культурної спадщини внаслідок російської агресії.

Презентація проекту «Музеї-заповідники під відкритим небом», «Віртуальні музеї»

Тема 3. Відомі архітектурні споруди України

Основні поняття: архітектор, міфічні персонажі, замок, фортеця, собор, церква.

Киево-Печерська лавра, будинок із химерами в м. Києві, музей «Писанка» в Коломиї, садиба «Круглий двір», Кам'янець-Подільський музей-заповідник «Стара Фортеця», замок Любарта в Луцьку, вулиця Ольги Кобилянської в Чернівцях, Чернівецький національний університет, історичний центр Львова, історичний центр Чернігова, церква Святого Духа в селі Потелич, оперні театри.

Презентація проекту «Експерсії містами України»

Тема 4. Цікаві факти про Україну

Основні поняття: географічний центр Європи, трембіта, «Щедрик», духовні та культурні символи.

Духовні та культурні символи України: Острозька академія – фактично перший вищий навчальний заклад у Східній Європі, найдовший музичний інструмент у світі – українська трембіта. Мелодійність, милозвучність української мови.

Цікаві факти про Україну.

Автор першої європейської Конституції – Пилип Орлик,

«Щедрик» – найвідоміша у світі різдвяна пісня.

Найглибша у світі станція метро «Арсенальна» (місто Київ).

Природні дива: географічний центр Європи. Острів Хортиця (місто Запоріжжя) – найбільший острів на Дніпрі, печера Оптимістична (Тернопільська область) – найдовша у світі гіпсова печера, Олешківські піски (Херсонська область) – найбільша територія в Україні, вкрита пісками. Острів Зміїний – символ нашого героїзму.

Презентація проекту «Найцікавіші факти про Україну».

Модуль ІХ. Українці у світі**Тема 1. Українська діаспора**

Основні поняття: світ, карта світу, континенти, країни-сусіди, діаспора (східна, західна), закордонні українці, еміграція.

Країни, у яких проживають українці. Хвилі української діаспори. Традиції української діаспори. Роль церкви в

організації громадського життя. Діяльність суботніх та недільних шкіл у країнах поселення. Школи українознавства. Наукові установи українців за кордоном.

Тема 2. Молодіжні українські громадські організації за кордоном

Основні поняття: громадсько-політична молодіжна організація, статут, однострої, Пласт, Спілка української молоді, Світовий Конгрес Українців.

Виникнення спортивно-руханкових організацій. Структура та статут молодіжної організації за кордоном. Обов'язки та права членства. Мета, ідейні засади, значення молодіжних структур для українства за кордоном.

Напрямки діяльності українських молодіжних громадських організацій: спортивний, культурно-просвітницький, волонтерський.

Діяльність пластових організацій, Спілки української молоді та інших організацій за кордоном на сучасному етапі.

Тема 3. Культурне життя моєї української громади. Громадські, суспільно-політичні та культурні виміри діяльності українців у діаспорі

Основні поняття: українська громада, волонтер, церква, майстер-клас, культурно-просвітницькі заходи.

Відзначення українських державних свят і пам'ятних дат. Громадська, волонтерська діяльність. Українські музеї у світі. Українські видання та мас-медіа. Акції української діаспори для підтримки Батьківщини. Участь представників української діаспори у захисті України (Маркіян Паславський, Михайло Яворський та ін.).

Презентація проєкту «Моя суботня/

недільна школа. Зв'язки з Україною».

Презентація проєкту «День вишиванки в країнах світу»

Модуль X. Українська мова – твої ключі до світу

Тема 1. Українська мова – рідна мова, голос рідної землі (родичів). Українська книга

Основні поняття: українська мова — мова твоїх предків, рукописна книга, чорнило, перо, чорнильниця, каламар, книгодрукування, друкарня, буквар, читанка, фольклор, народні пісні, народні казки.

Історія українського книгодрукування. Рукописне Переспоничьке Євангеліє. «Апостол» – перша українська друкована книга, видана в 1574 р. Іваном Федоровим у Львові. Перший український «Буквар» (1574 р.). Києво-Печерська лавра як один із найбільших осередків книгодрукування в Україні. «Енеїда» І. Котляревського – перша друкована українська книга, написана розмовною українською мовою.

Український дитячий фольклор. Виміри прекрасного в українській народній словесності для дітей: календарно-обрядова поезія, народна казка, переказ, легенда, пісня. Народ скаже – як зав'яже. Відображення українських взаємин у слові (прислів'я, приказки, вірші, пісні).

Вислови про українську мову. Вивчення української мови за кордоном.

27 жовтня – День української писемності та мови.

21 лютого – Міжнародний день рідної мови.

Тема 2. «Я на сторожі коло їх поставлю Слово» (Т. Шевченко): Великий

Кобзар – творець сучасної української літературної мови

Основні поняття: Великий Кобзар (Т. Шевченко), кріпацтво, «Заповіт», поезія, художник.

Знайомство з поезією «Кобзаря» (дитячий «Кобзар») як перший досвід пізнання дитиною себе як українця(ки). Українська людина, історія, природа в «Кобзарі». Утвердження національної мови у творчості Т. Шевченка. Особистісний досвід пізнання дитиною художнього всесвіту «Кобзаря». Кирило-Мефодіївське братство.

Увіковічення Шевченка. Пам'ятники Кобзареві в Україні. Шевченко у світі. Музеї Шевченка. Твори Кобзаря у виконанні сучасних музикантів. Арт-проекти та художнє мистецтво і Тарас Шевченко.

Національна премія України імені Тараса Шевченка.

Тема 3. Український мовленнєвий етикет

Основні поняття: українська мова – мова твоїх рідних (родичів), найактуальніші теми для спілкування, гостинність українців, зустріч гостей, культура проводити вільний час і свята, українські форми привітання, звертання, прохання, слова ввічливості, слова вдячності, слова на прощання.

Слова прощання: «До побачення», «Бувайте здорові», «До вечора», «До зустрічі», «До завтра», «Прощайте», «На все добре».

Слова вдячності не лише традиційні «Спасибі!», «Дякую!», а й більш емоційні: «Іречно дякую!», «Уклінно дякую!», «Красно дякую!», «Файно дякую!», «Щиро дякую!», «Щиро вдячна/ий!», «Сердечно (щиросердно) Вам дякую!», «Дуже дякую!», «Я дуже Вам вдячна/ий»,

«Глибоко вдячна/ий за ...!», «Вельми вдячна/ий!».

У кожній життєвій ситуації мають застосовуватися відповідні вислови, до прикладу: «Слава Ісусу Христу», «Христос народився» (на Різдво), «Христос Воскрес» (на Великдень), «Зі святом» тощо.

Українська мова та медіапростір.
Додатки до мобільного телефону: Мова – ДНК нації. Р.І.Д. L-Lingo. Українська бібліотека

Онлайн-курс з популяризації української мови та літератури «мова моя» (від А до Я: література, історія, природа/географія...).

Режим доступу: <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+Curs5-7Nush+2024/course/>

II частина**Модуль I. Я і моя родина****Тема 1. Я, моя родина, мій народ – спадкоємність поколінь. Дерево мого роду**

Основні поняття: український народ, українська національна та громадянська ідентичність, цілісність, неперервність українського роду, українознавство.

Мое українське коріння. Взаємозв'язок багатьох поколінь українців через родинні зв'язки, природне довкілля, мову, традиційну культуру, спільну історичну долю.

Презентація проекту «Дерево мого роду»

Тема 2. Родина – осередок збереження, творення та передачі

українських духовних цінностей

Основні поняття: родина, культура взаємин, духовні цінності.

Родина – простір життя та розвитку українських традицій.

Культура взаємин в українській родині. Духовні цінності моєї родини та роду. Відображення ідеї роду в творах українських письменників: «Наймичка». Т. Шевченко; «Захар Беркут». І. Франко; «Кайдашева сім'я». Іван Нечуй-Левицький, «Марія», «Волинь». Улас Самчук, «Дорогою ціною». М. Коцюбинський; «Собор». Олесь Гончар; «Велика рідня» М. Стельмах, «Повінь». Ф. Потушняк, «Птахи покидають гнізда...». І. Чендей.

Презентація проекту «Духовні цінності моєї родини»

Тема 3. Історія мого роду – частина історії народу (вплив історичних подій на мій рід, родину)

Основні поняття: рід, родина, славетні предки, герої.

Кожна українська родина утворює цілісність України. Відомі українські родини Лисенків, Старицьких, Драгоманових, Косачів, Тобілевичів, Алчевських, Грінченків, Кандиб та ін. Їхній внесок в українську державну справу.

Мої славетні предки та їхній внесок в історію України та інших держав. Герої в моїй родині.

Презентація проекту «Внесок мого роду в розбудову української державності».

Презентація проекту «Почесні імена на бойових знаменах українських військ»

Модуль II. Символи та обереги українського народу

Тема 1. Обереги українців у побуті

Основні поняття: автентичні вишивки: гуцульська, буковинська, бойківська, подільська, полтавська, розпис на предметах побуту, техніка вишивки, символіка.

Відтворення народних символів України у предметах побуту, вишивці на сорочках та рушниках, у розписі посуду, кованих виробів, різьбленні, писанках.

Майстер-клас «Виготовлення народних оберегів для українського воїна»

Тема 2. Обереги, пов'язані з конкретними життєвими ситуаціями, святами та обрядами

Основні поняття: свята й обряди, традиційна обрядовість українців, весілля, поминальні обряди, хрестини.

Обереги, які українці використовують під час проведення свят і обрядів. Традиційна обрядовість українців. Українське весілля. Поминальні обряди. Хрестини. Пошанування загиблих родичів. Увіковічення пам'яті героїв російсько-української війни.

Тема 3. Національні символи України

Основні поняття: символіка, геральдика, сфрагістика, нумізматики, герої, гроші. Козацька символіка: корогва (прапор), бунчук, булава та її різновиди (тростина (палиця) та пірнач), каламар, литаври та печатка.

Державний Прапор, Державний Герб та Державний Гімн. Вияв ідеї державотворення в українській символіці, геральдиці, сфрагістиці, нумізматиці. Герби українських міст та історичних регіонів. Символіка кольорів.

Символіка визвольних змагань Української Народної Республіки, Української повстанської армії, військова

символіка та нагороди незалежної України. «Ой, у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького і Г. Труха – гімн УСС (Українських січових стрільців) і УПА (Української повстанської армії).

Слава Україні! Героям слава! – бойове гасло української перемоги. Знаки, символи української нескореності в умовах повномасштабної російсько-української війни. Військова символіка підрозділів, які входять до Сил оборони України. Прапор як атрибут і символ пошанування героїв, які загинули в російсько-українській війні.

Український гімн.

Презентація проекту «Символи та береги в моїй родині».

Перегляд виставки «Символ твоєї свободи. 100 років Державного Герба України»

Модуль III. Календарно-побутова обрядовість українців

Тема 1. Обрядовість зимового циклу

Основні поняття: свята українців зимового циклу.

Введення в храм Пресвятої Богородиці, Катерини, Андрія Первозваного, Миколая. Новорічно-різдвяна обрядовість: Святий Вечір. Різдво. Щедрування та колядування. Народний вертеп. Щедрий вечір. Преподобна Меланія. День Василя Великого. Новий рік. Голодна кутя. Водохреще (Богоявлення). Колядки, щедрівки, віншування, різдвяна атрибутика, дитячі ігри та забави.

Прикмети, повір'я, звичаї, пов'язані із зимовими святами.

Тема 2. Обрядовість весняного циклу

Основні поняття: свята українців весняного циклу.

Стрітіння, Масляна, Сорок святих, Теплою Олексі, Благовіщення, Великдень. Весняні заходи, веснянки, гаївки, танці-хороводи.

Прикмети, повір'я, звичаї, пов'язані із весняними святами.

Тема 3. Обрядовість літнього циклу

Основні поняття: свята українців літнього циклу.

Зелені свята (Трійця), Купальська обрядовість, Петра і Павла. Свята літніх польових робіт: жайинки, обжинки. Маковея, Спаса (Преображення Господнє), Перша Пречиста. Клечальна (Зелена) неділя, русалії, лікарські трави.

Прикмети, повір'я, звичаї, пов'язані з літніми святами.

Тема 4. Обрядовість осіннього циклу

Основні поняття: свята українців осіннього циклу.

Жайинки, жнива, обжинки, головосіки. Початок пори весіль. Завершення польових робіт: обжинки, Введення (Друга Пречиста), Здвиження (Воздвиження Чесного Хреста), Івана Богослова, Покрова Пресвятої Богородиці, Архистратига Михаїла.

Прикмети, повір'я, звичаї, пов'язані з осінніми святами.

Презентація проекту «Збережемо українську обрядовість»

Модуль IV. Українське природне довкілля

Тема 1. Географія проживання українців у давнину і сьогоденні. Етнографічне районування України

Основні поняття: Середня Наддніпрянина, Поділля, Слобожанщина, Полісся, Буковина, Покуття, Південна Бессарабія, Таврія, Крим, Дон, Запоріжжя, Галичина, Прикарпаття, Карпати, Закарпаття, Сіверщина, Волинь, Південь. Етнографічні групи: бойки, лемки, гуцули, поліщуки, сіверяни, русини, литвини.

Історико-етнографічне районування. Критерії виокремлення етнографічних територій.

Тема 2. Українське природне довкілля та його роль у формуванні українського етносу. Географічне районування України

Основні поняття: ландшафт, народний календар, народна метеорологія.

Фізико-географічне районування України: особливості ландшафту. Вплив природних чинників на особливості господарської діяльності українців різних регіонів держави.

Народний календар, народна метеорологія.

Тема 3. Природні пам'ятки України. Сім природних чудес України. Туристична мапа України, екотуризм. Екологічна культура

Основні поняття: природний заповідник, туризм, екотуризм, екологія, екологічна свідомість, екологічна культура.

Сім природних чудес України: Асканія-Нова (біосферний заповідник, Херсонщина), Дністровський каньйон (Вінницька, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області), Гранітно-степове Побужжя (регіонально-ландшафтний парк, Миколаївщина), Мармурова печера (АР Крим), Подільські Товтри (національний

природний парк, Хмельниччина), Святязь (озеро, Волинь), Синевир (озеро, Закарпаття).

Природно-рекреаційні ресурси туризму в Україні. Створення інтерактивної карти з найкрасивішими місцями України. Екологічна ситуація в Україні. Екотуризм як спосіб розвитку екологічної культури сучасного суспільства. Злочини російської федерації в Україні проти довкілля.

Презентація проекту «Туристична карта. Унікальні природні пам'ятки України»

Модуль V. Основи українського життя, український побут

Тема 1. Основні форми господарювання українців. Господарська діяльність доби незалежності

Основні поняття: домашні господарства, фермерські господарства, приватні сільськогосподарські підприємства, кооперативи, господарські товариства, рослинництво (зернове господарство, вирощування технічних культур, овочів, картоплі, кормових, плодів і ягід), тваринництво (скотарство (молочне і м'ясне), свинарство, вівчарство та ін.), екологізація виробництва, будівельні матеріали; завод, фабрика, банк, Ан-225 «Мрія», атомні електростанції, Чорнобильська АЕС, конструкторське бюро «Південне», космічні апарати, оборонно-промисловий комплекс.

Промисловий та сільськогосподарський розвиток України. Атомна енергетика, літакобудування, машинобудування, суднобудування, радіоелектроніка, металургія, харчова промисловість.

Економіка України в умовах повномасштабної російсько-української війни

(втрати в українській промисловості, зернові коридори, значення українського сільського господарства для світової продовольчої безпеки та ін.).

Тема 2. Українське народне декоративно-ужиткове мистецтво та промисли

Основні поняття: кераміка, художній розпис, ткацтво, килимарство, техніки та регіональні особливості вишивки, в'язання, гончарство, деревообробництво, ковальство, гутництво, писанкарство, бондарство, обробка шкіри (кожум'яки, лимарство, кушнірство), стельмаство (виготовлення саней та возів). Іграшки. Писанкарство. Витинанки. Народний іконопис.

Домашні ремесла та художні промисли. Чумацтво. Ткацтво. Вишивка. Килимарство. Художня обробка шкіри. Деревообробка. Гончарство. Гутництво. Художній метал. Іграшки. Писанкарство. Витинанки.

Художні центри: Опішня, Решетилівка на Полтавщині; Ічня, Дігтярі на Чернігівщині; Петриківка на Дніпропетровщині; Кролевець на Сумщині; Бубнівка, Клембівка на Вінниччині; Яворів та Пістинь на Івано-Франківщині.

Народний іконопис. Еволюція українського живопису. Українські народні митці (Марія Примаченко, Катерина Білокур, Поліна Ройко та ін). Злочини російської федерації проти пам'яток українського мистецтва.

Тема 3. Забудова та устрій українських поселень, народний одяг та кухня

Основні поняття: село, присілок, хутір, кузня, млин, корчма, крамниця, гамазей, замок, фортеця, адміністративні

будівлі (урядовий будинок (управи), церква, ратуша, школа, майдан, ринок, корчма, господарчо-виробничі споруди (вітряк, водяний млин, кузня), вулиця, куток, провулок, майдан, площа, сусіди, межа, толока, гурт, ватага, громада, громадські зібрання, громадська думка, особистий голос, право, спільна мета, майдан (велелюдне зібрання люду), сорочка, плахта, кептар, керсетка, кожух, очіпок, хустка, прикраси, святкові страви.

Етнографічні особливості двору і житла. Фортифікаційні споруди на території України. Сільська громада та громадський побут. Забудова українських міст. Міста та міська обрядовість. Традиційні функції та класифікація народного одягу. Регіональні риси традиційного вбрання українців XIX – поч. XX ст. Особливості народного харчування.

Презентація проекту «Господарська діяльність в Україні»

Модуль VI. Українська держава. Сторінки історії

Тема 1. Русь-Україна. Галицько-Волинська держава

Основні поняття: шлях з варяг у греки, Русь (Русь-Україна), князь, дружина, полюддя, данина, печеніги, язичництво; Хрещення Русі, Візантія, «Руська правда», монголи.

Виникнення і становлення Давньоруської держави за Олега, Ігоря, Святослава і княгині Ольги. Русь-Україна за часів Володимира Великого. Хрещення Русі. Київська держава (Русь-Україна) за Ярослава Мудрого. «Руська правда». Володимир Мономах. «Словом о полку Ігоревім».

Королівство

Руське

(Галицько-Волинська держава). Походи монголів на Русь. Данило Галицький – король Русі.

Тема 2. Україна в XVI – першій половині XVII ст. Українське козацтво

Основні поняття: Люблінська унія, Пересопницьке Євангеліє, Іван Федоров, Костянтин Острозький, козацтво, гетьман, козацька рада.

Етносоціальна структура українського суспільства. Люблінська унія 1569 р. та її вплив на українські землі. Василь-Костянтин Острозький. Реформація та контрреформація в Україні. Православні братства. Рукописна книга та книговидання. Берестейська церковна унія 1596 р. Утворення греко-католицької церкви. Митрополит Петро Могила, розвиток культури і освіти в XVI – першій половині XVII ст.

Виникнення запорозького козацтва – Запорозька Січ. Дмитро Вишневецький. Військово-політична організація козацтва та військове мистецтво українського козацтва. Життя і побут козаків. Славні гетьмани та кошові отамани: Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Кость Гордієнко, Пилип Орлик, Петро Калнишевський.

Тема 3. Становлення Української козацької держави. Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького. Гетьманщина

Основні поняття: козаки, реєстрове козацтво, договір, гетьман, старшина, низове козацтво.

Причини та хід національно-визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Утворення Української гетьманської держави.

Українсько-московський договір 1654 р. Україна за часів І. Виговського. Гадяцький трактат. Велике князівство Руське (1658–1659). Конотопська битва (1659). Правобережна та Лівобережна Україна в 60–80-х роках XVII ст. Руїна: причина і наслідки.

Петро Дорошенко – спроби об'єднання Лівобережної та Правобережної України. Україна за гетьмана Івана Мазепи, його внутрішня та зовнішня політика. Україна в подіях Північної війни. Полтавська битва. Конституція Пилипа Орлика.

Ліквідація козацтва на Правобережній Україні. Імперський наступ на автономію Гетьманщини. Українське суспільство у 20–90-х роках XVIII ст.

Тема 4. Доба Відродження і пробудження України

Основні поняття: «Руська трійця», українська літературна мова, «Русалка Дністрова», «Кобзар», Кирило-Мефодіївське братство, «Хлопоманство», «Народовці» та «москвофіли», товариство «Просвіта», Братство тарасівців. Українські січові стрільці.

Адміністративно-територіальний устрій українських територій у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій.

Революція 1848–1849 рр.: національний рух у західноукраїнських землях. Головна руська рада. «Руська трійця». «Русалка Дністрова». Скасування панщини.

Початок українського національного руху. Формування сучасної української національної самосвідомості. Початок формування української літературної мови, Іван Котляревський. «Енеїда», Тарас Шевченко. «Кобзар».

Кирило-Мефодіївське братство та його роль у національному русі.

Валуєвський циркуляр і Емський указ – наступ на українську мову. Ліквідація кріпацтва та реформи 1860–1870-х років.

Рух громад в Україні. Київська громада: В. Антонович, О. Кониський, М. Драгоманов.

Товариство «Просвіта». Наукове товариство імені Шевченка. Братство тарасівців. Політизація українського руху.

Перша світова війна (1914–1918). Організація УСС, Українська Національна Рада. Союз визволення України (СВО). Бої січових стрільців з російськими військами. Д. Вітовський.

Тема 5. Боротьба за волю і незалежність. Доба тоталітаризму

Основні поняття: Українська революція 1917–1921 рр., Центральна Рада. Українська Народна Республіка. Українська гетьманська держава П. Скоропадського. Холодний Яр. ЗУНР (Західноукраїнська Народна Республіка). Акт злуки. Голодомор. Карпатська Україна. Проголошення Української держави 30 червня 1941 р. Друга світова війна. УПА (Українська повстанська армія). ООН (Організація Об'єднаних Націй). Рух опору. ОУН (Організація українських націоналістів). Формування державних інститутів за доби Центральної Ради: створення Української Центральної Ради, Генеральний секретаріат, Універсали Центральної Ради як важливі віхи розвитку законодавства. Внутрішня та зовнішня політика Центральної Ради. Перша війна радянської Росії з УНР. Проголошення незалежності УНР. Бій під Крутами. Берестейський мир.

Українська гетьманська держава

П. Скоропадського (основні засади внутрішньої і зовнішньої політики, причини падіння Гетьманату). Державотворча політика Директорії (проблеми пошуку шляхів збереження незалежності, С. Петлюра та його роль у державотворчому процесі, причини поразки Директорії).

Холодний Яр – визвольна боротьба. ЗУНР та її роль у об'єднувачому процесі, створення соборної Української держави (створення ЗУНР, її державотворча політика, взаємозв'язки ЗУНР та УНР, причини падіння ЗУНР, її історичне значення). Акт злуки. Проголошення Соборності України 1919 р.

Боротьба більшовиків за утвердження радянської влади в Україні. Союзний договір 1922 р., його суть та наслідки для українського народу.

Українізація та її наслідки.

Голодомори 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 років.

Українські землі у складі СРСР, Польщі, Чехословаччини та Румунії в міжвоєнний період (20–30-ті рр. ХХ ст.).

Україна й українці у Другій світовій війні. Карпатська Україна. Створення ОУН. Визвольна боротьба УПА. Проголошення Української держави 30 червня 1941 р.

Україна – один із засновників ООН. Рух опору.

Тема 6. Державне самоутвердження України

Основні поняття: шістдесятники, дисидентський рух, Українська Гельсінська спілка. Народний рух України. Українські політичні партії. Декларація про державний суверенітет України. Акт проголошення незалежності України. Розпад СРСР. Утвердження державних

символів. Помаранчева революція. Революція гідності. Небесна Сотня, Збройні сили України, російсько-українська війна.

Шістдесятники, дисидентський рух, Українська Гельсінська спілка. Розгортання руху за незалежність України в другій половині 80-х років ХХ ст. Народний рух України. Українські політичні партії. Декларація про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та її значення в державотворчому процесі. Акт проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Розпад СРСР: причини та наслідки. Всенародний референдум 1 грудня 1991 р. Утвердження державних символів (герб, прапор, гімн). Визнання незалежності України світовим співтовариством. Україна в міжнародних відносинах. Конституція України 28 червня 1996 р. Рухи протесту початку 2000-х років.

Помаранчева революція 2004 р.

Революція гідності 2013–2014 рр. Небесна Сотня: Герої не вмирають...

Хронологія російсько-української війни 2014–2024 рр.

2014–2021 рр. – початок прямої збройної агресії російської федерації проти України, окупація Автономної Республіки Крим, частини Донецької та Луганської областей. Героїчний опір українців.

2022 р. – початок повномасштабного вторгнення військ російської федерації на територію України. Незламна Україна: провал московських планів швидкої анексії. Злочини російської федерації проти цивільного населення України. Героїзм українського народу в боротьбі за суверенітет української держави в умовах воєнної агресії російської федерації. Героїчні подвиги військовослужбовців:

Василя Сліпака, Ігоря Бедзая, Дмитра Коцюбайла, Володимира Лободюка, Михайла Матюшенка, Віталія Нежинського, Олега Сенцова, Андрія Рудого, Дениса Антіпова, Дениса Прокопенка, Сергія Волинського, Олега Хоменка, Дениса Шлеги, Катерини Поліщук, Юлії Паєвської, Юлії Микитенко, Олени Білозерської, Ярини Черногуз та інших. Феномен волонтерського руху. Меморіалізація пам'яті українських героїв.

Презентація проекту «Вражаючі сторінки історії українського народу».

Перегляд відеоматеріалу Українського інституту національної пам'яті «Бойовий шлях Армії УНР: командири, військові підрозділи, ключові операції».

Презентація проекту «Волонтери – сила українського суспільства».

Презентація проекту Українського інституту національної пам'яті «Діалоги про війну»

Модуль VII. Знані українці давнини і сьогодення

Тема 1. Творці української державності

Основні поняття: державність, консерватизм, націоналізм, історик, митрополит, головнокомандуючий, дисидент, патріарх.

Націонал-самостійницька концепція М. Міхновського. Націєтворча державницька концепція В. Липинського. Український інтегральний націоналізм Д. Донцова.

Діяльність творців української державності: голова Центральної Ради – М. Грушевський, голова Генерального секретаріату Української Центральної Ради – В. Винниченко, голова Директорії УНР, Головний Отаман військ і флоту

УНР – С. Петлюра, гетьман П. Скоропадський, полковник Є. Коновалець, митрополит А. Шептицький, патріарх Й. Сліпий, провідник ОУН(м) А. Мельник, провідник ОУН(б) С. Бандера, головнокомандуючий УПА Р. Шухевич, дисиденти – Є. Сверстюк, В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, М. Горинь, Б. Горинь, А. Горська, Ю. Бадзьо, І. Світличний, М. Руденко, В. Стус, І. Дзюба, Святійший Патріарх Київський та всієї Русі-України Володимир (Романюк).

Презентація проекту «Творцем української державності для мене є...»

Тема 2. Винаходи українців

Основні поняття: винахідник, конструктор, біолог, генетик, анатом, гістолог, нейрофізіолог, природодослідник, рентген, ноосфера.

Створення прообразу сучасних рентгенівських апаратів (Х-променів) – Іван Пулюй, технологія опріснення морської води для пиття - Леонард Смирнов, електричний трамвай – Федір Піроцький, конструктор перших космічних кораблів і штучних супутників Землі – Сергій Корольов, винахідник вертольота – Ігор Сікорський, зварювання живих тканин – Євген Патон та ін.

Відомі науковці:

Ілля Мечников – біолог;

Володимир Бец – український анатом і гістолог;

Олександр Ковалевський – український природодослідник;

Сергій Виноградський – геніальний мікробіолог;

Володимир Вернадський – творець вчення про ноосферу, його ім'ям названо Національну бібліотеку України;

Сергій Гершензон – видатний український учений у галузі молекулярної

біології та генетики, один із засновників Інституту молекулярної біології і генетики НАН України;

Микола Амосов – видатний український лікар, вчений у сфері серцево-судинної хірургії;

Платон Костюк – видатний український нейрофізіолог;

Ольга Броварець (нар. 1986 р.) – старша наукова співробітниця Інституту молекулярної біології і генетики НАН України, яка захистила докторську дисертацію «Мікроструктурні механізми виникнення спонтанних точкових мутацій» і на початку 2016 року стала наймолодшим доктором наук України.

Українка Марина В'язовська – друга в історії жінка, яка отримала медаль Філдса (2022), найпрестижнішу відзнаку з математики для молодих науковців.

Презентація проекту «Винаходи та інновації. Винахідники України»

Тема 3. Культурно-мистецька спадщина українців

Основні поняття: корифеї українського театру, творці української музики та художньої творчості.

Знані корифеї українського театру – доля, творчість, талант: Марко Кропивницький, Михайло Старицький, брати Тобілевичі (Іван Карпенка-Карий, Микола Садовський, Панас Саксаганський), Марія Заньковецька, Ганна Затиркевич-Карпинська, Соломія Крушельницька, Лесь Курбас.

Видатні українські кіномитці: Олександр Довженко, Сергій Параджанов, Леонід Биков, Іван Миколайчук.

Відомі українські оперні та камерні співаки: Борис Гмиря, Дмитро Гнатюк, Анатолій Солов'яненко, Євгенія Мірошниченко, Діана Петриненко, Олена

Гребенюк, Василь Сліпак та ін.

Творці української музики: Максим Березовський, Дмитро Бортнянський, Артем Ведель, Микола Лисенко, Микола Леонтович («Щедрик»), Борис Лятошинський, Володимир Івасюк, Назарій Яремчук.

Художня творчість: Микола Пимоненко, Олександр Мурашко, Казимир Малевич, Михайло Бойчук, Олександра Екстер, Георгій Нарбут, Катерина Білокур, Марія Примаченко, Тетяна Яблонська, Олександр Архипенко, Василь і Федір Кричевські.

Діячі української культури в спротиві російській агресії. Світові орбіти українського митця і мій досвід прочитання їхньої творчості.

Презентація проекту «Відомий митець України для мене – ...»

Модуль ІХ. Культурні пам'ятки України

Тема 1. Неповторні замки і фортеці України

Основні поняття: замок, фортеця, англійська готика, французький Ренесанс, автентичний.

Хотинська фортеця (м. Хотин, Чернівецька область).

Кам'янець-Подільський замок (Хмельницька область).

Аккерманська (Білгород-Дністровська) фортеця (Одеська область). Меджибізький замок (Хмельницька область).

Замок Паланок (м. Мукачево, Закарпатська область).

Палац Кирила Розумовського (Чернігівська область).

Шарівський замок (Харківська область).

Палац графів Шенборнів (Закарпатська область).

Жовківський замок (Львівська область).

Підгорецький замок (с. Підгірці, Львівська область).

Палац Даховських (с. Леськове, Черкаська область).

Золочівський замок (Львівська область).

Замкова гора (м. Київ).

Високий замок (м. Львів).

Презентація проекту «Найдивовижніші фортеця або замок України»

Тема 2. Вражаючі мости в Україні

Основні поняття: Старий австрійський міст у Ворохті на Івано-Франківщині. Тернопільський віадук у селі Плебанівка. Інгульський міст у Миколаєві. Амурський (Старий) міст у Дніпрі. Арковий міст у Запоріжжі. Міст чотирьох євангелістів у Закарпатті. Міст Є. Патона, Південний міст (м. Київ).

Презентація проекту «Мости – пам'ятки архітектури»

Тема 3. Монастирі та церкви України

Основні поняття: Софія Київська, Андріївська церква, Києво-Печерська лавра (м. Київ), Почаївська лавра (Тернопільська область), Крехівський монастир (Львівська область), Свято-Успенська Святогірська Лавра (Донецька область), Троїцький собор (Дніпропетровська область), Георгіївський монастир на Козацьких Могилах (Рівненська область), Іллінська церква (с. Суботів, Черкаська область), собор святого Юра у Львові, церква Успіння Пресвятої Богородиці (м. Львів), Вірменський собор (м. Львів), Свято-Покровська церква-фортеця

(с. Сутківці). Пам'ятки дерев'яної са-
кральної архітектури України.

*Презентація проекту «Святими міс-
цями України»*

Тема 4. Обласні центри України. Найбільші міста України

Основні поняття: столиця України,
міста-мільйонники.

Київ – столиця України. Міста-герої
– форпости українського опору під час
відсічі збройної агресії російської фе-
дерації проти України: Буча, Гостомель,
Ірпінь, Миколаїв, Охтирка, Волноваха,
Маріуполь, Харків, Херсон, Чернігів.

*Презентація проекту «Моя подорож
Україною»*

Модуль IX. Українці у світі

Тема 1. Історія формування україн- ської діаспори

Основні поняття: українська діаспо-
ра.

Визначення терміна «українська ді-
аспора». Чотири хвили масового пересе-
лення з України. Розселення українців у
світі. Масова міграція українців за кор-
дон після початку повномасштабної ві-
йни.

*Презентація проекту «Розселення
українців у світі»*

Тема 2. Розвиток українського сус- пільства в діаспорі

Основні поняття: громадські та куль-
турницькі організації в діаспорі.

Історія освіти в діаспорі. Історія
українського книговидання в діаспорі.
Досягнення українського письменства
в західному світі. Українські бібліоте-
ки в світі. Громадські та культурницькі
організації в діаспорі. Внесок діаспори,

зміцнення міжнародного авторитету
України. Допомога зарубіжних україн-
ців у протидії російській агресії. Волон-
терська допомога світового українства
Україні в умовах повномасштабної ро-
сійсько-української війни.

*Презентація проекту «Культурні до-
сягнення зарубіжних українців»*

Тема 3. Молодіжні організації укра- їнської діаспори

Основні поняття: спортивно-ру-
ханкові організації, Шкільна Рада при
УККА (США), Міжнародна українська
школа, Світовий конгрес українських
молодіжних організацій (СКУМО), Сві-
това Координаційно-Виховна Освітня
Рада (СКВОР).

Українські молодіжні організації за
кордоном: історія та сучасність. Діяль-
ність Шкільної Ради в США, Міжнарод-
ної української школи. Перший форум
молоді української діаспори. Конгрес
українських молодіжних організацій.
Міжнародний конкурс знавців україн-
ської мови імені Петра Яцика. Міжна-
родний конкурс з українознавства.

*Презентація проекту «Пластові ор-
ганізації в різних країнах».*

*Презентація проекту «Українці ді-
аспори, посланці нескореної країни, допо-
мога закордонного українства у протидії
російській агресії»*

Модуль X. Українська мова – твої ключі до світу

Тема 1. Із глибини віків до сучас- ності: українська мова в її історичному розвитку

Основні поняття: мова народна і
мова літературна, літописи та «Сло-
во про Ігорів похід», народні думи,

історичні пісні, українське бароко.

Літописні оповіді. Давньоукраїнські літописи та «Слово про Ігорів похід». Мова народних дум, історичних пісень та книжних пам'яток українського барокового письменства. Українська мова в духовному житті українського козацтва. І. Мазепа – творець високої поезії народною українською мовою («Дума», «Пісня про чайку»). Мовні практики Г. Сковороди. Афоризми.

Презентація проекту «Філософська скарбничка Григорія Сковороди»

Тема 2. Українські письменники

Основні поняття: письменник, поет, пісня, шістдесятники, громадянська позиція, героїзм.

Пісні літературного походження «Ще не вмерла України...», «Ой, у лузі червона калина похилилася».

Нова українська література: І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Куліш.

Патріотичні мотиви творів Т. Шевченка. Образ мужньої, сильної духом Лесі Українки. Змалювання героїчної боротьби у творах Івана Франка.

Українська драматургія і театр 70–90-х років XIX ст.

Основні риси українського модернізму (О. Кобилянська, М. Коцюбинський, В. Стефаник, Леся Українка, М. Вороний, В. Винниченко).

Образ рідної людини та важливість родинних цінностей. В. Нестайко.

Представники «Розстріляного відродження».

Поезія шістдесятників.

Сучасна українська поезія та проза: С. Жадан, В. Герасим'юк, І. Римарук, О. Забужко, М. Матіос, В. Шкляр, Т. Федюк, Л. Пономаренко, В. Лис та ін. Тема

війни в літературі. «Рядки, обпалені вогнем»: українське художнє слово у вирі російсько-української війни: Б. Гуменюк, М. Кривцов, В. Амеліна, В. Вакуленко, Я. Черногуз, С. Пантюк, О. Хоменко та ін.

Тема 3. Багатство української мови

Основні поняття: мова, лексика, спілкування, стиль, тип, жанр мовлення.

Шляхи збагачення лексики української мови. Синоніми, омоніми, антоніми, пароніми. Синонімічне багатство мови. Лексична сполучуваність. Складні випадки слововживання. Фразеологізми в мовленні.

Стилі мовлення.

Словники й довідкова література. Електронні словники.

Українська літературна вимова, правопис. Специфіка української мови: апостроф, подвоєння приголосних, зменшувальні префікси і суфікси.

Літературні казки. Епічні твори. Драматичні твори. Ліричні твори. Акровірші. Стилі й жанри в українській літературі.

Презентація проекту «Мовна стійкість» особистості – запорука збереження національної ідентичності українця».

Онлайн-курс з популяризації української мови та літератури «мова моя» (від А до Я: література, історія, природа/географія...).

Режим доступу: <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+Curs5-7Nush+2024/course/>

Додаткові матеріали для вчителя

1. Азарова Г. В. Відкритий урок з українознавства, 7 клас. Тема уроку: «Українська культура як предмет

дослідження», 25.01.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9O2WcqZmB6E&list=PLIGNgJeEMVGPPFKsD2AQVWCk0NsYeFH-u&index=94>

2. Александров О.В. Відкритий урок з українознавства, 7 клас. Тема уроку: «Культурно-мистецька спадщина. Корифеї українського театру», 08.02.2021. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ZWGngaZkN_0&list=PLIGNgJeEMVGPPFKsD2AQVWCk0NsYeFH-u&index=69

3. Андрей Шептицький. Біографія. Історія України! URL: https://www.youtube.com/watch?v=dAw77xGrh_E&ab_channel=%D0%9E%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%96%D0%B9%D0%93%D0%B5%D1%82%D1%8C%D0%BC%D0%B0%D0%BD

4. Блізніченко О.А. Відкритий урок з українознавства, 8 клас. Тема уроку: «Енеїда – енциклопедія українського народознавства», 21.01.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Qjmn5SNBWtg&list=PLIGNgJeEMVGPPFKsD2AQVWCk0NsYeFH-u&index=98>

5. Бойко М. І. Відкритий урок з українознавства, 9 клас. Тема уроку: «Українські мотиви та образи в зарубіжній літературі», 02.12.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=l0PrAiDwo-8&t=76s>

6. Вангородська Т. М. Відкритий урок з українознавства, 7 клас. Тема уроку: «Замки та фортеці України», 04.02.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=JO-mympKPgA&list=PLIGNgJeEMVGPPFKsD2AQVWCk0NsYeFH-u&index=75>

7. Вангородська Т. М. Відкритий урок з українознавства, 9 клас. Тема уроку: «Мова, як засіб єднання українського народу», 15.02.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=S3V9lvOxyw4&list>

=PLIGNgJeEMVGPPFKsD2AQVWCk0NsYeFH-u&index=53

8. Вебінар «Інноваційна освітня педагогічна платформа «Великий світ маленької дитини»/національна ідея творення громадянського суспільства в контексті етнонаціональної структури держави/». URL: https://www.youtube.com/watch?v=PRCGzwl4CA&ab_channel=%D0%9A%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B0

9. Вебінар «Україна: сакральний вузол Євразії на зламі тисячоліть». URL: <https://youtu.be/yQ3QtstFG9E>

10. Вебквести. Створюйте власні вебквести та проводьте навчання з детальним контролем рівня знань. URL: <https://vseosvita.ua/webquest>

11. Великдень: давні традиції та звичаї. Краєвиди України. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ISR5UpPOhTA&ab_channel=%D0%9A%D1%80%D0%B0%D1%94%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8

12. Великдень. Чого ми не знаємо? Коріння: культурні традиції України. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-Ko3zkcVo_k

13. Відеоматеріал «Бойовий шлях Армії УНР: командири, військові підрозділи, ключові операції». URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLitKIb_cEyqeZ2EBEe_D8NNRAwSSh7US8

14. Всеукраїнська школа онлайн. Озера. Штучні водойми. URL: https://ua.mozaweb.com/Extra-Video-Yak_znikayut_ozera-209621

15. Головай І. А. Відкритий урок з українознавства, 9 клас.

- Тема уроку: «Феномен України», 12.02.2021. URL: https://youtu.be/KWtZz07Ighk?si=kBy_7Kq3STLYfeBm
16. Давні українські традиції. Канал Visit Ukraine. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jEf803ilzrY>
17. Діалоги про війну. Освітній проект Українського інституту національної пам'яті. URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLitKIB_cEYqfH5qWy0Ibm_2D825bFHep
18. Документальний фільм «Спадок Голоду: Пам'ять нації» (на телеканалі «Рада»). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=H7QqabAg-GA>
19. Експедиція Україною. URL: <http://ukrainer.net/expedition/>
20. Електронна бібліотека Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. URL: <https://ndiu.knu.ua/elektronna-biblioteka>
21. Електронні видання Українського інституту національної пам'яті. URL: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya>
22. Етнографія. URL: <http://ethnography.org.ua/>
23. Журнал «Українознавство». URL: <https://ndiu.knu.ua/ndiu/vydannia-institutu>
24. Журнал «Українознавчий альманах». URL: <https://ukralmanac.knu.ua/index.php/ua>
25. Історія України / Богдан Ступка. Серії 1-14. URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLS6wYX1Haw_7-vVd02u-V-tjatPC9T1hs
26. Історія України за 15 хвилин. Анімаційне відео Українського інституту національної пам'яті. URL: https://www.youtube.com/playlist?list=PLitKIB_cEYqdf0iqU4jtZrF7BtRMzWja4
27. Казки бабусі Ірени. Материнські сльози. URL: <https://i-ua.tv/programs/kazky-babusi-ireny/88561-kazky-babusi-ireny-materynski-slozy>
28. Кондратюк Л. Відкритий урок з українознавства, 8 клас. Тема уроку: «Україна в картинах Катерини Білокур», 19.02.2021. URL: https://youtu.be/_uZhq0-bejQ?si=ptt7rHfpE_IM3ZGh
29. Лавренчук Т. С. Відкритий урок з українознавства, 7 клас. Тема уроку: «Обереги в житті українців», 29.01.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FCmHhvgL720&list=PLIGNgJeEMVGPPFKsD2AQVWck0NsYeFH-u&index=85>
30. Лавренчук Т. С. Відкритий урок з українознавства, 7 клас. Тема уроку: «Традиційне українське житло», 18.03.2021. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=huss1IEQz2A&list=PLIGNgJeEMVGPPFKsD2AQVWck0NsYeFH-u&index=8>
31. Методичні матеріали Міжнародного конкурсу для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів «Українознавчі пріоритети навчально-виховного процесу»: збірник конспектів уроків. Автор. кол-в: Науменко Л. Г., Газізова О. О., Кононенко А. М., Бойко С. М. Київ.: Науково-дослідний інститут українознавства, 2021. 337 с.
32. Музей Івана Гончара. URL: <https://my.etnoua.info/>
33. Музейний простір. Музеї України та світу. URL: <http://prostir.museum/>
34. Навчальний контент для вчителів за програмами українознавчого компонента. URL: https://znayshov.com/News/Details/navchalnyi_kontent_dlia_vchyteliv_za_prohramamy_ukrainoznavchoho_komponenta
35. Найкращі українські мультфільми всіх часів. URL: <https://www.ukrinform.ua/>

rubric-culture/1995422-najkrasi-ukrainski-multifilmi-vsiv-casiv.html

36. Наукове видання «Insula». URL: <https://insula.in.ua/>

37. Науково-освітній портал «Кобзар». URL: <http://kobzar.info>.

38. Невідома Україна. Науково-педагогічна бібліотека м. Миколаєва. URL: https://library.mk.ua/resurses/virtual_presentations/nevidoma-ukraina/

39. Неймовірні персонажі та дивовижні явища: вийшов новий сезон шоу про українську міфологію. URL: https://znayshov.com/News/Details/neimovirni_personazhi_ta_dyvovyzhni_Yavyshcha_vyishov_novy_i_sezon_shou_pro_ukrainsku_mifolohiiu

40. Нескорені міста: конструктор уроку про українські міста. URL: https://znayshov.com/News/Details/neskoreni_mista_konstruktor_uroku_pro_ukrainski_mista

41. Обереги. Що охороняє українців? Коріння: культурні традиції України. URL: https://www.youtube.com/watch?v=vf3UboL5_9E

42. Обласна універсальна наукова бібліотека імені Д. І. Чижевського. Електронні бібліотеки України. Електронні бібліотеки світу. Електронні бібліотеки зображень/ відео. URL: <http://library.kr.ua/libworld/elib.html>

43. Онлайн-курс з популяризації української мови та літератури «мова моя» (від А до Я: література, історія, природа/географія...). URL: <https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+Curs5-7Nush+2024/course/>

44. Освітній ресурс для вчителів українознавства. URL: <https://ndiu.knu.ua/osvitnia-diialnist/osvitnii-resurs-dlia-vchyteliv-z-ukrainoznavstva>

45. Освітня платформа «Faino»:

навчаюся граючи, навчаюся.... URL: <https://faino.school/>

46. Офіційний сайт національного заповідника «Хортиця». URL: <https://ostriv.org/>

47. Офіційний youtube канал музею Гончара з матеріалами, лекціями, обрядами і експедиціями. URL: https://www.youtube.com/channel/UCfouTeXK0IIOsM_QpHVgo7A

48. Офіційний youtube канал сайту «Етнографія» з автентичними фольклорними записами. URL: <https://www.youtube.com/channel/UC2GyqqeyzewJMQi1hbgdBTg>

49. Про козаків, Січ та українську ментальність – в Україні запустити новий проект із доповненою реальністю. URL: https://znayshov.com/News/Details/pro_kozakiv_sich_ta_ukrainsku_mentalnist_v_ukraini_zapustyty_novy_i_proiekt_iz_dopovnenoiu_realnistiu#google_vignette

50. Ребуси. Генератор ребусів. URL: <http://rebus1.com/ua/>

51. Серія фільмів «Історія України» та науково-пізнавальна програма «Невідома Україна». Національний ТУ «Дніпровська політехніка» – відповідність Часу. URL: https://ipt.nmu.org.ua/ua/multimedia/navch_video.php

52. Символ твоєї свободи. 100 років Державного герба України. Фотодокументальна виставка. URL: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/vystavka-symvol-tvoyeyi-svobody-100-rokiv-derzhavnogo-gerba-ukrayiny>

53. Скансени – Музеї просто неба в Україні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE_%D0%BD%D0%B5%D0%B1%D0%B0

54. Статті науковців Національного

заповідника «Хортиця». URL: <https://ostriv.org/vidviduvacham/>

55. Сучасні патріотичні пісні: конспект та презентація для уроку. URL: https://znayshov.com/News/Details/suchasni_patriotychni_pisni_konspekt_ta_prezentatsiia_dlia_uroku

56. Таємниці української вишивки. Коріння: культурні традиції України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=c7v7CuOAuSY>

57. Топ-10 українських мультфільмів: вчимося на своєму. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/c/news/post/77182>

58. Топ-10 українських мультфільмів для дітей і дорослих. URL: <https://shotam.info/top-10-ukrainskykh-multfilmiv-dliaditey-i-doroslykh/>

59. Україна – це Культура. Тисячолітні українські традиції на Google Arts & Culture! URL: https://www.youtube.com/watch?v=2g_TQGDGMGg

60. Українська Міфологія. Кому поклонялись наші предки до християнства? Коріння: культурні традиції України. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=YtEyf689zzI>

61. Урок: Як знайти на карті України свій рідний край? Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/lesson/yak-znaity-na-karti-ukrainy-svii-ridnyi-krai-286315.html>

62. Фаріон І. «Ген українців» з Іриною Фаріон. Тарас Шевченко: геній без наступника і фанатик національної ідеї. URL: https://www.youtube.com/live/9o7DlmlIY1Q?si=N6LaZAgYImm7_Lgr

63. Фаріон І. Війна за Мир: сила Мови. URL: https://youtu.be/Ytm_cg-IzwM?si=qfJnI7iLprUva9SU

64. Фаріон І. Гетьман, який змінив історію народів. Богдан Хмельницький. Велич особистості. URL: https://youtu.be/7_hEu82Ft64?si=3hznEdTUF-sFymzE

65. Фаріон І. Історія української мови: феномен Шевченка, вплив Радянського Союзу, англоварваризація. Як зароджувалась та розвивалась українська мова? URL: <https://youtu.be/Nzt2NjsjUYU?si=4VNSl8tYx-enWdUv>

66. Фаріон І. Микола Міхновський: Батько українського націоналізму. Ген українців. URL: <https://youtu.be/jpkqZkX9lAI?si=wFzG0YjUYed5RgKe>

67. Фаріон І. Олена Пчілка – перша жінка-націоналістка, журналістка, видавець, академік. URL: <https://youtu.be/42j4ry2wuWU?si=3PX94K7mifSgCdGQ>

68. Фаріон І. Степан Бандера – символ боротьби за національну державу. Ген українців з Іриною Фаріон. URL: <https://www.youtube.com/live/fNZ17WhXf7Q?si=qxvQ5V78tq3btKSZ>

69. Фаріон І. Степан Бандера. Авторська передача Ірини Фаріон. Велич особистості. URL: https://youtube.com/playlist?list=PLSnlkbZxSf-NXgDc1h4Ljgyu0or_DCkw&si=SL6E1l6tI0OVib9P

70. Цікаві археологічні знахідки на території України. URL: https://znayshov.com/News/Details/tsikavi_arkheolohichni_znakhidky_na_terytorii_ukrainy

71. Ціпка А., Бойко Т., Газізова О., Бойко С. Програма курсу за вибором «Українознавство» для 5–11 класів закладів загальної середньої освіти України. Українознавство. 2020. № 1 (74). С. 98–147. URL: [http://ndiu.org.ua/book/journal/2020/1\(74\)-w.pdf](http://ndiu.org.ua/book/journal/2020/1(74)-w.pdf).

72. Чабайовська М. І., Омельченко Н. М., Кальчук М. І. Я люблю Україну: освітні програми курсу українознавства за вибором для закладів загальної середньої освіти (1-2 та 3-4 класи). Схвалено для використання у загальноосвітніх

навчальних закладах комісією з педагогіки та методики початкового навчання Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» від 18.06.2020 № 22.1/12-Г-371) / М.І. Чабайовська, Н.М. Омельченко, М.І. Кальчук. Тернопіль: Астон, 2020. 40 с. URL: <https://aston.te.ua/catalog/yaliubliu-ukrainu-osvitni-prohramy-kursu-ukrainoznavstva-za-vyborom-dlia-zzso-1-2-ta-3-4-klasy/>

73. Червона книга України. URL: <https://redbook-ua.org/>

74. Читиво: електронна бібліотека україномовної літератури. URL: <http://chtyvo.org.ua/>

75. Щодо використання вебплатформи дистанційного навчання «Всеукраїнська школа онлайн». URL: <https://cutt.ly/6EO2fzl>

76. Як гуляли українці навесні? Традиційне дозвілля. Коріння: культурні традиції України. URL: https://www.youtube.com/watch?v=Z6_RWvfZVgA

77. Diasporiana: електронна бібліотека. URL: <http://diasporiana.org.ua/>

78. Izzi. Навчаємо разом. Видавництво «Ранок». URL: <https://ua.izzi.digital/#/>

79. UA Цифрова освіта та навчання від Mozaik. URL: <https://ua.mozaweb.com/>

80. 14 цікавих карт України, яких немає в підручниках географії. URL: <https://naurok.com.ua/post/14-cikavih-kart-ukraini-yakih-nemaie-v-pidruchnikah-geografi>

81. 15 архітектурних перлин України, які ще можна врятувати (фото). Всвіті. URL: <https://vsviti.com.ua/ukraine/49280>

82. 20 кроків до мрії. Крок 1. Київська Русь. URL: https://www.youtube.com/watch?v=yE9VtF-A1iU&list=PLNHlpbN2c0aT1cntvKgD6iWgLfRS93hH&index=14&ab_channel=%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F

83. 20 кроків до мрії. Крок 18. Проголошення незалежності. На урок. URL: <https://naurok.com.ua/test/20-kroktiv-do-mrii-krok-18---progoloshennya-nezalezhnosti-294108.html>

84. 101 причина любити Україну (частина 1). URL: <https://sverediuk.com.ua/101-prichina-lyubiti-ukrayinu-chastina-1/>

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА ПАТРІОТИЗМУ ПРО ЛИЦАРСЬКИЙ ГАРТ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Галина ЛОЗКО

orcid.org/0000-0001-5865-7556

доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: svaroh_7@ukr.net

Анотація. Розглянуто основні ідеї козацької педагогіки, зокрема виховання патріотизму української молоді, гартування лицарських якостей особистості. Наголошено на шляхетних цінностях українського козацтва, любові до Батьківщини, вірності національним ідеалам, соціальної активності й готовності до самопожертви в ім'я рідної країни.

Ключові слова: козацька педагогіка, патріотизм, лицарський гарт, аристократизм духу, священний героїзм, манкуртизм, національний ідеал.

Постановка проблеми. У період російсько-української війни проблеми національно-патріотичного виховання посідають чільне місце в усіх галузях гуманітарних дисциплін: історичних, лінгвістичних, літературознавчих, мистецьких, в українознавстві як інтегративній галузі знань про власну Батьківщину. Оскільки незалежна Українська держава з самого початку свого відновлення ще не виробила чіткої державної політики щодо виховання українського патріотизму, не створила спільного національного ідеалу та цілком відмовилася від державної ідеології, то й не змогла досягти всеохопного загальнодержавного впливу на суспільну думку. На тлі значної корумпованості управлінської системи втрачалася довіра суспільства до влади та знижувався рівень патріотизму, посилювалась зневіра народу в подоланні цих негативних процесів. Як відомо, апатія в суспільстві призводить до руйнації держави. Цілеспрямоване вихолощення національного компонента освіти, її орієнтованість на ліберальні моделі й цінності спричинили фрагментарність

знань і уявлень молодого покоління про справжню сутність української історії, вже не кажучи про усвідомлення екзистенційного значення рідної землі, рідної мови й рідної культури в житті нації та держави. Скорочення годин на гуманітарні дисципліни, у тому числі скасування предмета українознавство у загальноосвітніх школах, призвело до поверховості уявлень про Україну. Якщо ж наука й освіта дають знання, неадекватні дійсності, то марно апелювати до суспільства чи звинувачувати його у відсутності патріотизму. Першими жертвами такої шкідливої політики стали ті регіони України, що взагалі не були охоплені українським інформаційним полем, зате були сповна насичені російською шовіністичною пропагандою, боротися з якою нелегко, проте можна було протиставити їй власне державне бачення України як нашої спільної Батьківщини. Саме українознавство завдяки своїй концепції комплексних знань про Україну дає можливість перейти до нової парадигми – синергії навчання і виховання, що спиратиметься на багату педагогічну

спадщину, зокрема й досвід лицарського козацького виховання, започаткований уже в незалежній Україні науково-педагогічною школою Юрія Руденка [1; 6; 10; 11], але досі ще цілком не використаний у навчально-педагогічному процесі.

Отже, як очевидно, виховання патріотизму в усі часи було й залишається актуальним і затребуваним. При цьому воно ще не використало повною мірою ту історично сформовану традицію, яка превалювала в Україні як за князівських, так і за козацьких часів та й досі залишається дієвою *автентично українською системою виховання патріотизму* та лицарського гарту української молоді¹.

Аналіз джерел та методологія досліджень. Сучасна нормативно-правова база з питань національно-патріотичного виховання спирається на документи Кабінету Міністрів та МОН України, зокрема, Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2020 – 2025 роки» [5], лист МОН від 10.06.2022 р. № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України» та ін.

Класики української педагогічної думки започаткували наукове дослідження форм і методів виховання патріотичних почуттів у молодого покоління: Г. Сковорода [14], Г. Ващенко, Б. Грінченко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, В. Шаян [13; 14] та ін. З новим інтересом в умовах війни українське суспільство звертається до ще досі не засвоєних праць українських інтегральних

націоналістів, з яких дізнаємося про високі ідеали патріотизму, лицарства, священної боротьби та їх глибоке осмислення у творах М. Міхновського, М. Сціборського, О. Чемеринського (Ярослава Оршана) [9], Д. Донцова та ін. З них можемо почерпнути силу-силенну знань про феномени козацького лицарства й патріотизму наших предків, які й сьогодні можуть послужити зразками відданого служіння Батьківщині.

Заслугує на нашу увагу концепція Г. Сковороди про обов'язки воїна [14], вчення В. Шаяна про священний героїзм [13, с. 272–284], ідеологічні роботи Я. Оршана про інтелектуальний вишкіл українських патріотів [9], а також і сучасна літературна творчість українських воїнів-захисників, які відображають страшні реалії російсько-української війни, складні почуття й роздуми про Україну та синівське служіння Батьківщині.

Особливо актуальними стають незаслужено забыті роботи науково-педагогічної школи доктора педагогічних наук, професора Юрія Дмитровича Руденка, які вже наочно довели свою затребуваність і необхідність впровадження в освітньо-виховний процес як своєрідної «формули козацької педагогіки», що подається в українських національних символах, культурно-історичних і педагогічних ідеях, фактах, явищах [11, с. 4–5].

Тематику запобігання амнезії національної пам'яті в середині 90-х років ХХ ст. неодноразово порушували й публіцистичні праці, зокрема статті

¹ Праця підготовлена у ході виконання прикладної науково-дослідної роботи «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (№ держреєстрації 0123U100536).

багатолітнього редактора газети «Вечірній Київ», заслуженого журналіста України, кандидата філологічних наук Віталія Карпенка [3].

Значну наукову базу складають на працювання НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка в галузі патріотичного виховання, зокрема публікації О. Газізової, П. Гай-Нижника, І. Грабовської, С. Грабовського, С. Кагамлик, Я. Калакури, П. Кононенка, Т. Кононенка, І. Краснодемської, В. Крисаченка, К. Настоящої, Л. Отрошко, Л. Сорочук, М. Степика, Ю. Фігурного [11], О. Чиркова, О. Шакурової, М. Юрія та ін.

Авторка використовує національно-екзистенційну методологію, за якою об'єкт і предмет дослідження розглядаються з погляду корисності для української нації: лицарський гарт розкривається згідно з традиціями українського козацтва як компонент козацької педагогіки патріотизму та чільний елемент збереження національно-культурної ідентичності.

Мета дослідження – звернути увагу українознавців та педагогів на традиційну козацьку педагогіку патріотизму як національно окреслену систему лицарського гарту української молоді, обґрунтувати важливість його українознавчих досліджень та впровадження у навчально-виховний процес в умовах російсько-української війни та в повоєнний час.

Завдання дослідження: 1) дати коротку характеристику історіографії зазначеної проблеми; 2) окреслити зміст понять: «козацька педагогіка», «лицарський гарт», «аристократизм духу», «священний героїзм», «патріотизм», «манкуртизм», «національний ідеал» та ін.; 3) показати радикальну різницю

між трактуванням патріотизму в Україні та в тоталітарній рф; 4) осмислити, чи існують можливості викоринення чи запобігання манкуртизму, прищепленого українцям російською імперією та її спадкоємицею рф; 5) зробити висновки та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Концепція національно-патріотичного виховання дітей і молоді передбачає розуміння високої цінності українського громадянства, формування національної свідомості, людської гідності, любові до рідної землі, родини, народу, патріотизму, відповідальності за долю нації, держави – усі ці якості можна формувати насамперед засобами українознавства.

Термін «козацька педагогіка» позначає систему народнопедагогічних і наукових знань про виховання молодого покоління українців з часів козащини до сьогодення. Козацька педагогіка широко використовує національні виховні традиції українського народу, фольклорні зразки (думи, пісні, балади, легенди про героїчне минуле) та наукові праці про історію запорізького козацтва (напр., В. Антонович, Д. Яворницький, О. Апанович, Т. Каляндрук, В. Пилат, Ю. Фігурний та ін.). Власне козацька педагогіка є чільним складником етнопедагогіки, вона тісно поєднана з українським психічним складом характеру, менталітетом української дитини. Головним завданням козацької педагогіки було виховання лицарів-козаків, прищеплення їм волелюбного духу козацтва, непохитної віри в святість рідної землі й готовності захищати її від численних загарбників і поневолювачів. Нині принципи козацької педагогіки можуть успішно застосовуватися у вихованні шкільної та студентської молоді, що забезпечить

глибоке усвідомлення самими вихованцями самотності українського народу, його світогляду, способу мислення, гартування національного характеру. Як ніколи важливою нині стає підготовка молоді до організованої діяльності, спрямованої на захист національних інтересів України.

За часів незалежності України розвиток козацької педагогіки був нерівномірним; етнопедогоги відзначали «глибоку кризу сучасної педагогіки», її теорії й практики, зумовлених багатьма чинниками, зокрема й бюрократично-чиновницькими, та ін. Як пише Ю. Руденко: «На наш погляд, найголовнішими з них є небажання і нездатність державних органів, урядових кіл розвивати на культурно-історичній науковій основі українську систему освіти і виховання, нехтування її національними засадами, парадоксально-суперечлива й аморальна атмосфера в країні, розкладовий вплив ЗМІ на молодь та переважну частину суспільності, хибна й невиважена освітня політика...» [11, с. 10]. Педагог наголошує на важливості духовного осягнення наших державних символів: герба-тридента (Володимирового «тризуба») і національного прапора (який протягом історії був і жовто-блакитним і синьо-жовтим), нині державний прапор синьо-жовтий; а також інших історичних символів: меча князя Святослава, козацької шаблі, гетьманської булави, «Енеїди» Котляревського, «Кобзаря» Тараса Шевченка, національного орнаменту, національного вбрання та ін. [11, с. 4].

На відміну від нашої країни, країна-агресорка витрачає непомірно великі кошти й використовує різноманітні засоби на виховання своїх дітей у дусі

мілітаризму, московського шовінізму, зверхності «руського мира» над рештою людства, прищеплюючи нащадкам пихатість, брутальність та нетерпимість до інших народів. В освітньому процесі рф систематично застосовує методи політизації, фашизації, що виховують дітей у дусі зневаги, ненависті до України, вчать володіти зброєю, стріляти у «ворогів росії» тощо [11, с. 12]. Під час війни ми не раз спостерігали, з якою похапливістю загарбники палили українські книжки й масово завозили свої підручники та російських учителів, упроваджували російське імперське навчання на окупованих територіях. Ці факти вкотре переконують нас у важливості національно-патріотичного навчання і виховання нашого молодого покоління, прищеплення йому здатності протистояти чужинським інформаційним диверсіям. Отже, завжди як під час війни, так і в повоєнний період існує нагальна потреба «формувати лицарську відданість Батьківщині, ідейно-ціннісну спрямованість, політичний світогляд, політичну свідомість, політичну зрілість громадянина незалежної України» [11, с. 11].

Актуальною в процесі виховання українського патріотизму стає сучасна літературна творчість письменників-воїнів та волонтерів, таких як Валерій Пузік, Артем Чапай, Олександр Терен, Олександр Михед, Саша Буль (Олександр Буліч), Віталій Запека, Артем Чех, поет і фотограф Максим Кривцов, поетеса Ярина Черногуз, поет Павло Вишебаба, поет-бандурист Живосил (Василь Лютий, автор знаменитої пісні «Меч Арея», яка стала сучасним славенем Перемоги) та інші.

Знаковою постаттю серед патріотичної української молоді був один з

ідеологів українського наступального націоналізму та мілітарної рок-сцени, поет, видавець, сценарист Юрій Руф (Юрій Романович Дадак), який загинув від ворожого мінометного обстрілу на Луганщині 1 квітня 2022 р. Протягом багатьох років Юрій Руф був ведучим та сценаристом мілітарі-фестивалю «Холодний Яр». На його слова створено пісні «Соколи» та «Молись» (гурт «Залізний хрест»), «В Рядах Безсмертних» (гурт «Геннадій Пересвіт & друг Залізник»), «Пліч-о-пліч» та «Реклама» (гурт «Nachtigall»), «До Дня Героїв» (гурт «Друже, Музико», альбом «Офензива»), «Українець» (гурт «FLiT»). Його творчість має значний вплив на виховання у молоді любові до Батьківщини, гартування національної волі, формування здорового способу життя. Поезія Юрія Руфа оцінюється літературознавцями як «поклик священної війни й мілітаризму», що гартує бойовий дух та почуття національної гордості, лицарські якості особистості.

Козацька педагогіка всебічно осмислює поняття лицарства: «Лицарськість – це постійне культивування в родинному, суспільному житті високої волелюбної моралі, національно-патріотичної духовності, ґрунтовних знань про своїх пращурів, історію та культуру рідного народу. Це прагнення пробуджувати етнонаціональну пам'ять свого народу... Лицарськість – це високий інтелектуалізм, аристократизм мислення, сформованість гідності й гордості за належність до українського народу» [11, с. 21]. Українським лицарством упродовж усієї нашої історії вважалася шляхетська суспільна верства, що складалася з кращих суспільно визнаних представників нашого народу. На жаль, у численних

війнах, лихоліттях, як правило, гинуть найкращі сини й дочки народу, які йдуть у перших лавах захищати рідний край. Отож до ХХ століття Україна прийшла вже позбавленою своєї аристократичної верстви. Крім того, радянські репресії, голодомори й геноциди, суспільна орієнтація на «робітничо-селянський клас» остаточно знищили нашу інтелігенцію, ту провідну верству, завдяки якій мало би формуватися українське національне суспільство. А відтак перед українознавцями стоїть величне, навіть певною мірою священне завдання – виховати нову генерацію, молоду українську аристократію, лицарського ґатунку, свідому й патріотичну, здатну захистити державу та посісти чільне місце серед інших народів Європи і світу. І така аристократія лицарства народжується нині в горнилі війни.

Аристократія (з гр. ἀριστοεὺς – найкращий і κρατεῖν – правити – дослівно «влада найкращих, найзначніших») – форма правління, за якої влада належить привілейованій, освіченій, знатній верстві, що становить меншість. Давньогрецькі філософи Платон і Арістотель під аристократією розуміли правління освічених («знатних»), професійно підготованих людей, які володіють політичним мистецтвом (тобто мистецтвом управління). Аристократизм – це насамперед характерні для аристократів *духовні й життєві ідеали, інтелект та манери поведінки*, що виявляються в благородстві, справедливості, самоповазі, зовнішній вишуканості, витонченості, почутті гідності (але не пихатості!). Саме такі якості гартує козацька педагогіка, відроджуючи головним чином *аристократизм духу* – вищі якості людської душі, позначені бездоганними

чеснотами й тонким естетичним чуттям, що в давні часи були елітарними.

Ідеали духовного аристократизму одним із перших у XIX ст. проголошував Ф. Ніцше; українські літературознавці на початку XX ст. застосовували цей термін щодо творів Лесі Українки, О. Кобилянської, А. Тесленка, С. Васильченка, «неокласиків» та ін. У духовній культурі України аристократизм духу притаманний лицарській філософії великого князя київського Святослава, філософським поглядам Г. Сковороди, настановам засновника Ордена Бога Сонця В. Шаяна та ін. Аристократи духу поважають традицію та природну суспільну ієрархію, сквородинську «не рівну всім рівність», а насамперед служіння високим ідеалам добра й справедливості [7, с. 287–288; 14, с. 126].

Цінною для патріотичного виховання, особливо в час війни, є концепція «священного героїзму», вперше осмислена українським етнофілософом В. Шаяном. Етика священного героїзму дійшла до нас в афоризмах великого князя київського Святослава Хороброго, зафіксована літописцем: «Іду на ви!» (оголошення війни противникові було справою честі воєначальника, ніхто з наших героїчних предків не нападав зненацька й без причини).

Повага до рідної духовної традиції, яку, за поняттями військової честі, не можна зрадити: «Я не зраджую віру своїх предків» [8, с. 43–45], – як проблема ще зовсім не осмислена нашими українознавцями, хоча частина суспільства вже перебуває в інформаційному полі цієї теми. Як пише Ю. Руденко: «Сучасний громадянин незалежної України, щоб бути людиною лицарського гарту і глибоко розуміти *корені рідної мови,*

культури, зобов'язаний глибоко знати, вивчати історію язичницької віри і міфології наших пращурів»; «сучасним учням цікаво знати, що в часи перших відомих літописних князів Аскольда й Дира, Олега Віщого, Ігоря Рюриковича, Святослава Хороброго великий виховний вплив на дітей та молодь мали численні Боги язичництва, які становили цілісний, стрункий пантеон»; «учні дізнаються, що князь Святослав шанував Перуна (Бога блискавки і грому, громовержця), який вважався предками одним із головних Богів, покровителем воїнів» [11, с. 28–30]. Саме перед образом Перуна присягали княжі дружинники на вірність своєму воєначальнику перед походом, а також при укладанні міждержавних угод. Під час воєнних дій лицарі Святославого війська надихалися саме Перуною містиком – непохитною вірою в підтримку й допомогу рідного Бога.

Лицарською духовністю пронизані праці В. Шаяна та посвячених ним лицарів Ордена Бога Сонця Богдана Війтенка, Лариси Мурович, Вишати Святославича (О. Смеречинського) та ін. Зокрема, проблема вірності великій національній ідеї, відданості проводу організації, усвідомлення величі свого покликання, неухильного служіння народові України. Ці філософські ідеали, історичні факти та літературні твори зовсім не відомі сучасному українському суспільству через упереджене ставлення чиновників та необізнаність з ними ні педагогічної, ні наукової спільноти і відповідно не використані у вихованні нашої молоді.

Проте вітчизняна духовно-культурна спадщина багата на осмислення ролі воїна-захисника своєї країни. Український філософ Г. Сковорода у творі

«Розмова, названа «Алфавіт» описав вроджені здібності, прикметні для різних «звань» (суспільних станів, професій), у тому числі й обов'язки воїна: «Хто роджений воїном, тримайся бадьоро, озброюйся, з природою скоро навчишся. Захищай хліборобство і купецтво від внутрішніх грабіжників і зовнішніх ворогів. Тут твоє щастя і радість. Бережи звання, як око. Що солодше уродженому воїнові, як воєнне діло? Відплачувати за обиду, захищати безоружну невинність перед терпінням, боронити основи суспільності, правди, – це його пресолодке снідання, обід, і вечерея. Не бійся, з Богом легко буде тобі нести голод, спрагу, холод, жар, безсонність, криваві рани і сам страх смерті. Це воєнне горе буде тобі з Богом сто разів приємніше за твої ранги і доходи. Ранги носити може кожний, а діла доконати може тільки уроджений» (цит. за перекл. В. Шаяна) [14, с. 99].

В. Шаян називає цю метафізику «філософією чистої жертви Богові із життя воїна»: «Чи не пізнаєте по цих словах справжнього козацького сина і внука? Козака, що, піднявшись до висот пророцтва, підносить козацьку борню за волю на найвищі вершини святої борні за правду. Це він, дух народу, хоче вицідити з жил народу сукровату кров і налити туди чистої, святої, козацької. Воїнові слід безстрашно боротись за правду, вважати своє воїнство жертвою Богові. Бути святим лицарем Правди і Волі» [14, с. 99].

Смерть за рідну країну вважається виконанням священного обов'язку, що вкриває воїна славою, бо він не втратив своєї честі та національної гідності. Душі лицарів, що загинули в священній боротьбі, за світоглядом наших предків, прямують у Сваргу (Найвище Небо) до

«полку Перунового», тобто залишаються в пам'яті народу як його небесні покровителі, наділені значною духовою силою, що підтримує своє військо в усіх його праведних боях. Для українців такими священними взірцями є Небесна сотня, воїни-захисники Донецького аеропорту (названі «кіборгами» за їхню надлюдську стійкість), герої, що полягли на полях кривавих боїв під Іловайськом, у Маріуполі, Херсоні, Бахмуті та в інших численних битвах з російськими агресорами-терористами. Морально-етичні звичаї козаків-лицарів викликають повагу й захоплення нашої молоді: українські лицарі самовіддано борються з ворогом, який загрожує самому існуванню нашої країни й народу.

В. Шаян підкреслює, що українське козацтво ніколи не нападає на чужу землю, його метою є лише визволення своєї землі від ворогів – це є священним лицарським обов'язком. Отже, священна боротьба триває лише за Правду, за Світло як найвищі моральні цінності, що є вищими за життя окремої людини, за людський біль і страх смерті: «...це Людська Гідність, це Воля Нації, це сама Нація як духова спільнота всіх її членів, живих, мертвих і ненароджених; це сам Творчий Дух людини, що животворить в історії людства. Цей Дух і ці дійсні у ньому цінності є вищими від життя. І саме ця Правда стверджується і потверджується ціною життя» [13, с. 277]. Філософ доходить висновку, що «закони героїчної етики лицарства повністю поєднані з релігійним відчуттям Правди як Святості» [13, с. 279].

Священним героїзмом, на думку В. Шаяна, в Русі-Україні були наділені такі «об'явителі Правди»: великий князь київський Святослав Ігорович,

Григорій Сковорода, Богдан Хмельницький, Тарас Шевченко – втілений Дух нації, що піднявся до висот «теофанії, себто Богооб'явлення», Іван Франко, Леся Українка, Олег Ольжич. Ці та інші українські теофанти, стверджує В. Шаян, є «втіленнями Духа Нації».

Зі священним героїзмом тісно поєднані високоморальні поняття честі й слави, що існували в культурі Русі з давніх-давен і перейшли в героїчну етику України. Слава як цінність – категорія ідеалізму: вона не має матеріальної вартості, бо не піддається фізичним вимірам, її не купиш ні за які гроші. Народне уявлення про Славу (персоніфікацію Богині): «Слава тікає від тих, хто її переслідує, але наздоганяє тих, хто від неї тікає». Глибока смисложиттєва мудрість так влучно схоплює закономірність духовної категорії Слави, яка, вочевидь, складалася не одну тисячу літ і збереглася в колективній етнічній пам'яті [8, с. 46]. Боротьба воїна на полі бою чиниться не заради власної слави, а для підтвердження воїнської честі, бо «слава – Богу, тіло – боротьбі, а честь – собі» (народне прислів'я, яке обирали своїм гаслом учасники Револуції Гідності). Честь є особливою духовною цінністю для кожної особистості, тому й народна настанова «бережи честь з молоду» стосується усіх, не лише воїнства.

У «Повісті врем'яних літ» читаємо: «воїни шукають собі честі, а князю слави». Тут бачимо зразок високої моральної чесноти, яка існувала в українського народу з давніх-давен. Справою честі для воїнів Святослава Хороброго було захистити рідну віру, а разом із нею й державу від ворожого духовного рабства. Чесне виконання військового обов'язку, захист слави власної держави

і її правителя гарантують збереження рідної духовно-культурної традиції.

Патріотичні почуття, як уже було доведено психологами, етнологами, істориками, педагогами, виникають як природно-біологічним, так і соціально-психологічним шляхом. Патріотизм (гр. πατριώτης – земляк, з πατρίς або лат. patria – батьківщина, земля батьків) як одне з глибинних людських почуттів було відоме європейським народам з давніх-давен [2, с. 777; 4, с. 778].

Протилежними до патріотизму (але не абсолютними антонімами) є такі явища, як *космополітизм*, *шовінізм*, *колабораціонізм*, *зрадництво* і найбільш загрозлива форма «безбатченківства» – *манкуртизм*. В українського народу щодо цих явищ є ще одне емне слово «перекотиполе» (назва колючої рослини, бадилля якої вітер восени ганяє по степах, інша назва курай, лат. *Salsola ruthenica*), що асоціюється з людиною, яка «не має кореня», і їй зовсім байдуже, в яку країну занесе її вітром чи долею. До таких осіб українці також застосовують терміни *перевертень*, *яничар*. Яничари – це регулярна піхота в Османській імперії: мусульмани з середини XIV ст. до 1826 р. набирали до війська полонених юнаків з християнських країн, насильно навертаючи їх в іслам та виховуючи в суворому послуху. В українській мові слово «яничар» часто вживається у переносному значенні на позначення ренегатів, що вірно служать чужій владі. Ці негативні якості людської особистості, як відомо в історії, зазвичай з'являються не стільки природним шляхом, як примусовим, нав'язаним, штучно культивованим, цілеспрямованим вихованням («зомбуванням») із заздалегідь спланованою метою. Таких «слухняних гвинтиків»

шліфувала й російська імперія та її спадкоємці – срср і рф. Варто звертати увагу наших вихованців і на те, що в росії під поняттям «патріотизм» розуміють насамперед слухняність керівній партії чи її лідеру. А, отже, протилежним до патріотизму сучасні росіяни вважають упродовжене Й. Сталінім поняття «враг народа». Треба завжди пам'ятати, що цими ганебними ярликами радянська влада надіяла справжніх патріотів України, героїв, які віддавали своє життя за рідну Батьківщину, гинули по Соловках і Гулагах, не підкорившись імперському тиску, не втративши свого шляхетного обличчя. Сотні таких українських лицарів честі було розстріляно не лише сталінським режимом, а й десятиліттями після нього. Отже, в національному та імперському трактуваннях поняття «патріотизм» є значні відмінності, на які варто звертати увагу української молоді.

Українські патріоти з перших років незалежності України постійно апелювали до влади із закликами посилити українізацію суспільства, в тому числі створення загальнодержавного інформаційного простору, надання українській мові державного статусу, патріотичне виховання населення Півдня і Сходу України через популяризацію української культури, розкриття історичних фактів геноциду українців російською правлячою клікою, проте їхні вимоги не були почуті.

Наприклад, газета «Вечірній Київ» постійно публікувала критичні матеріали щодо хибних кроків української влади. Зокрема, Віталій Карпенко порушував проблему «манкуртизму», шукаючи шляхи подолання чи хоча б попередження цього страхітливого явища. Манкурт – «це людина, яка втратила пам'ять,

а з нею – і людську подобу, яка може холоднокрівно вбити рідну матір» [3, с. 4]. Якщо за давніх часів монгольське плем'я жуань-жуанів робило собі рабів із полонених шляхом жажливої фізичної процедури (описаної в романі Чингіза Айтматова «І понад вік триває день...»), то радянська імперія робила людей манкуртами шляхом цинічної пропаганди й маніпуляції фактами та утримувала народи в покорі завдяки жорсткому репресивному апарату. Внаслідок цинічних інформаційних диверсій та безпрецедентного колективного блефу росія досягла значних успіхів – ми досі маємо ідейно розбалансоване суспільство різноманітних груп людей, позбавлених історичної пам'яті, нестійких у своїх переконаннях, які стають легковірною здобиччю агресора. В. Карпенко ставить питання: «Як повернути манкурту пам'ять?» [3]. І хоча в біологічному сенсі повернути манкурту пам'ять неможливо, але в поверненні історичної пам'яті обдуреним українським обивателям письменник таки вбачає раціональне зерно. Він вважає, що можна досягти змін свідомості шляхом постійного спростування «антиукраїнських міфів», своєрідних ідеологічних кліше, витворених московією впродовж кількох століть і поширюваних нею через усі можливі інформаційні канали [3, с. 5–9].

Ще у 1937 р. український національний ідеолог Ярослав Оршан (Орест Чермеринський, розстріляний німцями в 1942 р. у віці 32 років) писав, що нам треба «боротися одразу не тільки з, власне, національними ворогами, але й заведеною на манівці частиною прошарків власної нації, боротися не лише ідейними засобами!» [9, с. 22]. А для цього треба насамперед, «щоб до влади прийшли

всюди на вирішальні пости найкращі з людей енергії й здорового інстинкту» [9, с. 10]. Лише за таких умов можливе досягнення національного ідеалу. Постановка питання щодо вироблення національного ідеалу є вкрай важливою для нації, що відроджується.

Національний ідеал – уявлення нації про гармонійну картину національного життя, якого прагне народ у власній соціально облаштованій державі, де можна повноцінно реалізувати свій національно-духовний потенціал. Український ідеолог Д. Донцов закликав з'єднати воедино всі ті ідеали, які століттями плекали предки українців у своїй тривалій боротьбі за незалежність. Національний ідеал – це мрія (візія), мета, якої прагне досягти нація, і діяльність для досягнення цього ідеалу [7, с. 343]. На жаль, ні на початку здобуття Україною незалежності, ні в подальші десятиліття такий ідеал на державному рівні не вироблявся і не проголошувався.

Висновки. Отже, національно-патріотичне виховання має включати виховання любові до рідної землі, рідної мови, правдивої історії своєї країни; поваги до Конституції України, державної символіки (Герба, Прапора, Гімну України) та інших національних символів і священних реліквій, формування соціальної активності та правової культури особистості; збереження і продовження українських духовно-культурних традицій і моральних цінностей.

Важливе формування внутрішньої потреби молоді людини бути громадянином України, пишатися своєю країною і своїм героїчним народом; необхідність розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я, задоволення естетичних та культурних потреб особистості

засобами рідної культури; виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності, чужинської пропаганди; уміння протистояти імперським міфам і маніпуляціям недостовірною інформацією, подолання (чи запобігання) манкуртизму тощо.

Екзистенційно важливого значення набуває глибоке усвідомлення нашої молоддю цінності рідної землі, рідної мови й рідної культури в житті нації та держави, а також лицарський гарт та уміння усвідомлено й без вагань протистояти ворожій агресії як у духовно-культурному житті, так і зі зброєю в руках на полі бою. Такі всебічні виховні можливості містить у собі комплексна дисципліна українознавство.

ЛІТЕРАТУРА

1. Губко, О. Т., Руденко, Ю. Д., Кузь, В. Г. *Українська козацька педагогіка і духовність*. Умань, 2005. 217с.
2. Іванченко, І. Патріотизм. *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Упор. акад. Ю. Римаренко. Київ, 1996. С. 777.
3. Карпенко, В. Як повернути манкурту пам'ять. *Вечірній Київ*. 1997. 432 с.
4. Картунов, О. Патріотизм (трактування У. Самнера). *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. Упор. акад. Ю. Римаренко. Київ, 1996. С. 777–778.
5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. Наказ Міністерства освіти і науки України 06 червня 2022 року № 527. URL: <http://surl.li/uzsrfo> (дата звернення: 02.12.2024).
6. Кузь, В., Руденко, Ю., Сергійчук, З. *Основи національного виховання. Концептуальні положення*. Умань, 1993. 110 с.
7. Лозко, Г. С. *Духовно-культурні трансформації українського суспільства: етнорелігійний вимір*. Наукова монографія. Миколаїв, 2024. 444 с.

8. Лозко, Г. Дружинна філософія лицарів Великого князя Святослава. В кн.: Лозко, Г. *Орден Бога Сонця: історія та метафізика*. Тернопіль, 2018. С. 39–63.
9. Оршан, Я. *Доба націоналізму*. Київ, 2019. 112 с.
10. Руденко, Ю. *Основи сучасного українського виховання*. Київ, 2003. 328 с.
11. Руденко, Ю. *Формула козацької педагогіки*. Монографія. Київ, 2021. 188 с.
12. Фігурний, Ю. *Історичні витoki українського лицарства*. Київ, 2004.
13. Шаян, В. *Віра предків наших: вибрані твори / передмова та заг. ред. проф. Г. Лозко*. Київ, 2018. Т. I. 400 с.
14. Шаян, В. *Григорій Сковорода – лицар святої борні*. Монографія / передмова, заг. ред., упоряд. та комент. проф. Г. Лозко. Київ, Миколаїв, 2024. 160 с.
- Encyclopedia of Ethno-State Studies*. Kyiv, pp. 777–778. [in Ukr.]
5. *Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine, Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of June 6, 2022. No. 527*. [online] Available at: <http://surl.li/yczpfo>. [in Ukr.]
6. Kuz, V., Rudenko, Yu., Serhiychuk, Z. (1993). *Basics of National Education. Conceptual Provisions*. Uman, 110 p. [in Ukr.]
7. Lozko, H. (2024). *Spiritual and Cultural Transformations of Ukrainian Society: Ethno-Religious Dimension*. Mykolaiv, 444 p. [in Ukr.]
8. Lozko, H. (2018). The Family Philosophy of the Knights of the Grand Duke Svyatoslav. *The Order of the Sun God: History and Metaphysics*. Ternopil, pp. 39–63 [in Ukr.]
9. Orshan, Ya. (2019). *The Age of Nationalism*. Kyiv, 112 p. [in Ukr.]
10. Rudenko, Yu. (2003). *Fundamentals of Modern Ukrainian Education*. Kyiv, 328 p. [in Ukr.]
11. Rudenko, Yu. (2021). *Formula of Cossack Pedagogy*. Kyiv, 188 p. [in Ukr.]
12. Fihurnyi, Yu. (2004). *Historical Origins of Ukrainian Chivalry*. Kyiv. [in Ukr.]
13. Shayan, V. (2018). *Faith of our Ancestors: Selected Works*. Kyiv, 400 p. [in Ukr.]
14. Shayan, V. (2024). *Hryhorii Skovoroda – Knight of the Holy Cross*. A Monograph. Kyiv, 60 p. [in Ukr.]

REFERENCES

1. Gubko, O., Rudenko, Yu., Kuz, V. (2005). *Ukrainian Cossack Pedagogy and Spirituality*. Uman, 217 p. [in Ukr.]
2. Ivanchenko, I. (1996). Patriotism. *Small Encyclopedia of Ethno-State Studies*. Kyiv, 1996, p. 777. [in Ukr.]
3. Karpenko, V. (1997). How to Return Memory to a Mankurt. *Evening Kyiv*. Kyiv, 432 p. [in Ukr.]
4. Kartunov, O. (1996). Patriotism (interpretation of U. Sumner). *Small*

Summary

COSSACK PEDAGOGY OF PATRIOTISM ABOUT THE KNIGHTLY TRAINING OF UKRAINIAN YOUTH

Halyna LOZKO

orcid.org/0000-0001-5865-7556

Doctor of Philosophical Sciences, professor, lead research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: svaroh_7@ukr.net

The relevance of the research. During the Russian-Ukrainian war, issues of national-patriotic education occupy a central place across all fields of the humanities: history, linguistics, literary studies, the arts, and Ukrainian studies as an integrative field of

knowledge about one's homeland. The deliberate erosion of the national component in education and its orientation toward liberal models and values has led to fragmentation of knowledge and perceptions among the younger generation about the true essence of Ukrainian history. The younger generation needs to comprehend the existential significance of their native land, language, and culture in the life of the nation and state. Ukrainian studies, with its concept of comprehensive knowledge about Ukraine, allow a transition to a new paradigm – a synergy of education and upbringing – rooted in a rich pedagogical heritage, including the tradition of knightly Cossack upbringing. This tradition, initiated in independent Ukraine, has yet to be fully utilized in educational and pedagogical processes. Patriotic upbringing has always been relevant and in demand. It has not yet fully tapped into the historically established tradition that prevailed in Ukraine from the princely and Cossack eras. This tradition remains a viable, authentically Ukrainian system of upbringing and knightly training for the youth.

The **purpose** of the research. To draw the attention of Ukrainian scholars and educators to traditional Cossack pedagogy of patriotism as a nationally defined system of knightly upbringing for Ukrainian youth. It seeks to substantiate the importance of its study within Ukrainian studies and its implementation in the educational process during the Russian-Ukrainian war and in the post-war period.

Conclusions. In the context of the Russian-Ukrainian war, patriotic education of Ukrainian youth acquires existential importance. It includes fostering a deep understanding among the younger generation of the value of their native land, language, and culture in the life of the nation and state. It also includes an awareness of Ukraine's deep relations with the Kyivan Rus' state and the Cossack experience of fostering Ukrainian knighthood, knightly training, and the ability to resist enemy aggression consciously and decisively – both in cultural and spiritual life and with weapons on the battlefield. The comprehensive discipline of Ukrainian studies offers such comprehensive educational opportunities.

Keywords: Cossack pedagogy, patriotism, knightly training, aristocracy of spirit, sacred heroism, mankurtism, national ideal.

РОЛЬ УКРАЇНОЗНАВСТВА У ЗМІЦНЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ВПРОВАДЖЕННІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ОСВІТНІЙ ПРОСТІР ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Ольга ШАКУРОВА

orcid.org/0000-0001-9842-2997

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: kalanetika@gmail.com

Анотація. Проаналізовано роль українознавства у зміцненні української національної ідентичності та впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній простір під час російсько-української війни. Висвітлено роль вчених-українознавців у цьому процесі.

Ключові слова: Україна, українці, українознавство, національно-патріотичне виховання, українська національна ідентичність, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. Питання визначення ролі українознавства у посиленні української національної ідентичності та активізації впровадження національно-патріотичного виховання в освітній простір України стало надзвичайно актуальним після 24.02.2022 р., коли розпочалася активна фаза російсько-української війни.

Ефективне та дієве протистояння агресивній політиці російської держави може бути здійснено за допомогою наукового обґрунтування та створення фахового комплексу управлінських рішень і заходів, що будуть використані для посилення позитивних тенденцій у розвитку Української держави, української політичної нації, формуванні української національної ідентичності та українського громадянського суспільства. У цих процесах роль українознавства як цілісної інтегративної системи наукових знань (науки) про Україну, українців і світове українство у просторі й часі надзвичайно важлива. Українознавство пропонує низку актуальних пропозицій,

частина з яких уже втілена у практику в освітній, науковій, інформаційній, мовленнєвій, релігійній та інших сферах життєдіяльності українського суспільства. Під час воєнного стану, коли Україна й українці зі зброєю в руках виборюють право на життя, питання посилення національно-патріотичного виховання в освітньому та гуманітарному просторі України набувають загальнодержавного значення [9, с. 323].

Впровадження національно-патріотичного виховання – це перш за все конкретні дії, які представники нації, освітніх та державних структур можуть виконувати для актуалізації та посилення української національної ідентичності. Отже, актуальність дослідження полягає у вивченні впливу українознавства на процес впровадження національно-патріотичного виховання в освітній простір України під час російсько-української війни та зміцнення у громадян України української національної ідентичності.

Огляд джерел та літератури.

Джерельною базою дослідження є Закон України, Постанова Кабінету Міністрів України та Лист Міністерства освіти і науки України [5, 6, 7]. Питання, прямо чи опосередковано пов'язані з вивченням ролі української національної ідентичності як основи національно-патріотичного виховання та впровадження національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни, розглядали такі науковці: Н. Авер'янова, Т. Бевз, С. Бойко, О. Висовень, В. Волобуєв, Т. Воропаєва, О. Газізова, П. Гай-Нижник, М. Грабовська, С. Грабовський, Л. Залізняк, С. Кагамлик, Я. Калакура, Г. Касьянов, П. Кононенко, Т. Кононенко, М. Кононенко, І. Краснодемська, В. Крисаченко, Г. Лозко, Т. Мінченко, О. Мостяєв, К. Настояща, Л. Нагорна, М. Обушний, Л. Отрошко, М. Рябчук, В. Піскун, Л. Сорочук, М. Степико, Т. Усатенко, Ю. Фігурний, О. Чирков, Л. Чупрій, О. Шакурова та ін.

Мета дослідження – проаналізувати роль українознавства у посиленні української національної ідентичності та впровадженні національно-патріотичного виховання учнівської молоді в освітній простір України під час російсько-української війни та окреслити роль вчених-українознавців у цих процесах.

Завдання дослідження: 1) окреслити зміст понять «національна ідентичність» та «національно-патріотичне виховання»; 2) охарактеризувати основні засади державної політики у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України; 3) осмислити роль вчених-українознавців у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній

простір України в умовах війни; 4) підвести підсумки.

Праця підготовлена у ході виконання прикладної науково-дослідної роботи «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (№ держреєстрації 0123U100536).

Виклад основного матеріалу. Збереження будь-якої нації не можливе без існування у більшості її представників міцної та стабільної національної ідентичності. Саме вона є суттєвою підтримкою та опертям у важкі для нації часи та збільшує фактор швидкого й ефективного згуртування та спільних дій на захист територіальних і політичних інтересів національної держави. Національна ідентичність становить основу національно-патріотичного виховання, впровадження якого в освітній та гуманітарний простір України є необхідною умовою виживання української держави під час російсько-української війни.

В нормативно-правовій базі Української держави законодавцями чітко прописані визначення «українська національна ідентичність» та «національно-патріотичне виховання». Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834-IX визначає національну ідентичність як «стійке усвідомлення особою належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних цінностей, зокрема українською мовою і народними традиціями» [5].

Цей же закон визначає національно-патріотичне виховання як «наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України [5].

Міністерством освіти і науки України було видано Лист від 10.06.2022 № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України», в якому наголошується, що в умовах повномасштабної російсько-української війни «національно-патріотичне виховання є одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України» [6].

Кабінетом Міністром України було видано Постанову № 1322 від 15.12.2023 року «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках», у якій наголошується, що «одним із пріоритетів діяльності

держави та суспільства є відповідь на виклики і загрози, які в сьогоденні умовах здійснюють реальний вплив на формування національної свідомості. Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони» [7].

В умовах російсько-української війни вчені НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка активно долучаються до збереження та зміцнення української національної ідентичності за допомогою комплексного впровадження національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України. Це відбувається шляхом виконання фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт (далі – НДР), що фінансуються з державного бюджету України. Зокрема, зараз науковцями виконуються дві НДР, які безпосередньо пов'язані з актуалізацією української національної ідентичності як основи національно-патріотичного виховання та його впровадження в освітній та гуманітарний простір України під час російсько-української війни. А саме: «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Шакурова О. В.) та «Українознавство в системі національно-патріотичного виховання учнівської молоді в процесі збереження та відтворення ідентичності української нації в Україні та за кордоном» (керівник прикладної НДР (2023–2024) – Газізова О. О.).

Окрім наукової роботи, дослідники НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка здійснюють активну просвітницьку діяльність серед учнів, вчителів та освітянської молоді. Вчені українознавці системно та послідовно впроваджують національно-патріотичне виховання в освітній та гуманітарний простір України шляхом проведення щорічних міжнародних учнівських конкурсів з українознавства, міжнародних мистецьких конкурсів тощо. Помітною подією в освітянському середовищі стали XV, XVI, XVII міжнародні конкурси з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти.

XV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти проводився у 2022 р. відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 22.09.2021 № 4/786-21 «Про організацію XV Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти». Його переможцями стали 239 учасників із 20 областей України. Всі вони разом зі своїми науковими керівниками отримали грамоти й подяки, які були надіслані на електронні адреси відповідних закладів освіти [1, с. 165, 194].

XVI Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти відбувся у 2023 р. Його переможцями стали 243 учасники із різних регіонів України і закордоння. Найбільш представленими в конкурсі 2023 р. були учні з Івано-Франківської (39 робіт), Чернівецької (35 робіт), Київської (28 робіт), Волинської (23 робіт), Львівської (18 робіт), Чернігівської (15 робіт) і Полтавської (14 робіт) областей. Незважаючи на важкі

воєнні умови, наближення до лінії бойового зіткнення, в конкурсі заслужену перемогу здобули учні з Донецької, Луганської, Харківської, Сумської, Черкаської та Запорізької областей [4, с. 178].

Тематичне спрямування науково-дослідних робіт конкурсантів, їхня україноцентрична наповненість відобразили комплексність українознавчих студій та їх спрямованість на посилення національно-патріотичного світогляду української учнівської молоді. Проблематика протидії рашистському терору стала домінантною: російсько-українська війна (боротьба населення з окупантами – 8 робіт – 3,3% від загальної кількості; герої війни, захисники України – 20–8,2%, волонтерський рух – 9–3,7%, культурологічні процеси під час війни – 20–8,3%). Всього: 57 робіт – 23,5% від загальної кількості [4, с. 178].

XVII Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти проводився у 2024 р. й продовжив традиції своїх попередників щодо кількості учасників та якості науково-дослідних робіт. Організатор конкурсу О. Газізова зазначає, що конкурс 2024 р. відзначився рекордною кількістю переможців – їх було 293 [3, с. 185].

Треба відзначити, що тематика захисту суверенітету України, збереження української національної ідентичності, консолідації української політичної нації та посилення заходів національно-патріотичного виховання була присутня у багатьох учнівських конкурсних роботах. Одним із важливих та актуальних напрямків досліджень стало висвітлення фактів про звитяжні подвиги українських військовослужбовців, вшанування пам'яті героїв війни. У роботах

конкурсантів значна увага також приділялася дослідженню питань етногенезу українського народу, процесам державотворення, волонтерському руху, культурологічним процесам під час війни, проблемі інформаційної безпеки в сучасному гуманітарному просторі України [3, с. 185].

Організатори XVII Міжнародного конкурсу наголошують, що «науково-дослідна діяльність учнів у галузі українознавства в умовах війни має особливе значення, адже допомагає не лише розвивати історичну та культурну свідомість, а й формувати патріотичні цінності, усвідомлення національної ідентичності й активну громадянську позицію». [2, с. 311].

Відзначимо, що у 2024 р. було започатковано та успішно проведено Міжнародний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна». В Конкурсі брали участь 35 робіт з різних регіонів України, а саме: з Волині, Київщини, Львівщини, Сумщини, Чернігівщини, Черкащини, Харківщини, Івано-Франківщини, Запоріжжя та ін. [9, с. 160].

Членкині організаційного комітету Конкурсу Ю. Шинкарик та Н. Безсмертна зазначають: «Основними завданнями Конкурсу є: 1) формування активної громадянської позиції учнівської молоді; 2) усвідомлення національної ідентичності та патріотичного світогляду учнями 1–4, 5–8 та 9–11 класів; 3) популяризація серед школярів образів сучасних українських героїв – воїнів ЗСУ, які боронять Україну від російського агресора; 4) виховання патріотичних почуттів та шанобливого

ставлення до національних цінностей у молодого покоління; 5) розуміння й осмислення учнівською молоддю причетності і відповідальності за все, що відбувається в країні; 6) посилення симпатії і вдячності тим, хто віддав життя за свободу держави і хто сьогодні виборює її на фронті; 7) виявлення і підтримка творчого та інтелектуального потенціалу серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів, які навчаються в закладах загальної середньої освіти України та за її межами» [9, с. 161].

Міжнародний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна» пройшов на високому рівні, був позитивно сприйнятий освітянською громадськістю та став вагомим внеском в актуалізацію та зміцнення у шкільній молоді української національної ідентичності.

Висновки. Таким чином, вчені-українознавці комплексно та системно досліджують різні аспекти української національної ідентичності як основи національно-патріотичного виховання, послідовно та систематично впроваджують національно-патріотичні наративи в освітній та гуманітарний простір України під час російсько-української війни. Їхня діяльність, що включає не тільки теоретичне осмислення досліджуваної проблематики, а й її практичне втілення шляхом проведення учнівських конкурсів з українознавства, мистецьких учнівських конкурсів тощо, важливим фактором протидії російській агресії, допомагає консолідувати українську політичну націю та виховувати справжніх патріотів Української держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Газізова, О. XV Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Українознавство*. 2022. № 2 (83). С. 164–194.

2. Газізова, О. Утвердження української національної ідентичності молоді в умовах російської агресії (на матеріалах «Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти»). *Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ, 2024. С. 307–312.

3. Газізова, О. Формування національних ідентитетів учнівської молоді як чинник консолідації українства в умовах сучасних викликів: українознавчі виміри. *Українознавство*. 2024. № 3 (92). С. 178–192.

4. Газізова, О., Сорочук, Л., Кононенко, А., Бойко, С., Іванець, С. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. *Українознавство*. 2023. № 2 (87). С. 174–221.

5. Закон України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

6. Лист МОН від 10.06.2022 р. № 1/6267-22 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України». URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86625/.

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322 «Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-п/conv#Text>

8. Фігурний, Ю., Шакурова, О.

Функціонування науки й освіти України в умовах російсько-української війни: роль українознавства у впровадженні національно-патріотичного виховання молоді в освітній простір та у протидії «руському миру». *Проблеми гуманітарних наук*: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2023. Випуск 13/55. С. 319–339.

9. Шинкарик Ю., Безсмертна, Н. Образ захисника України у творчих роботах учнівської молоді (за матеріалами I Міжнародного щорічного літературно-мистецького конкурсу есе серед учнів 1–4, 5–8 та 9–11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна»: номінація «Малюнки»). *Українознавство*. 2024. №1 (90). С. 155–173.

REFERENCES

1. Hazizova, O., (2022). 15th International Competition in Ukrainian Studies for Students of Grades 8-11 of General Educational Institutions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (83), pp. 164–194. [in Ukr.]

2. Hazizova, O., (2024). Affirmation of the Ukrainian National Identity of Young People in the Conditions of Russian Aggression (Based on the Materials of the "International Competition on Ukrainian Studies for Students of Grades 8-11 of General Secondary Education Institutions"). *Ukrainian Studies Reflections of Modern Sociocultural Processes: Materials of the International Scientific and Practical Conference Dedicated to the 190th Anniversary of the Opening of Taras Shevchenko Kyiv National University* (Kyiv, 24 October 2024). Kyiv, pp. 307-312 [in Ukr.]

3. Hazizova, O. (2024). The Formation of National Identities of Student Youth as a Factor in the Consolidation of Ukrainianness in the Conditions of Modern Challenges: Ukrainian Studies Dimensions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 3 (92), pp. 178-192. [in Ukr.]

4. Hazizova, O., Sorochuk, L., Kononenko, A., Boyko S., Ivanets, S. (2023).

Trends in Ukrainian Studies Researches of the 16th International Competition in Ukrainian Studies for Students of Grades 8–11 of General Secondary Education Institutions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), No. 2 (87), pp. 174–221. [in Ukr.]

5. *Law of Ukraine dated 13.12.2022 No. 2834-IX "On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Establishing Ukrainian National and Civic Identity"*. (2024). [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukr.]

6. *Letter of the Ministry of Education and Science dated June 10, 2022. No. 1/6267-22 "On Some Issues of National-Patriotic Education in Educational Institutions of Ukraine."* (2022). [online] Available at: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/86625/ [in Ukr.]

7. *Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of 15 December 2023. No. 1322 "On the Approval of the Strategy for the Establishment of Ukrainian national and Civic Identity for the Period until 2030 and the Approval of the Operational Plan of Measures for its Implementation in 2023-2025."* (2023). [online]

Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-n/conv#Text> [in Ukr.]

8. Fihurnyi, Yu., Shakurova, O. (2023). The Functioning of Ukrainian Science and Education in the Conditions of the Russian-Ukrainian War: the Role of Ukrainian Studies in the Introduction of National-Patriotic Education of Youth into the Educational Space and in Opposing the "Russian Peace". *Problems of the Humanities: a Collection of Scientific Works of Ivan Franko Drohobyt'sk State Pedagogical University*. History Series. Issue 13/55, pp. 319-339. [in Ukr.]

9. Shynkaryk, Yu., Bezsmertna, N. (2024). The Image of the Defender of Ukraine in the Creative Works of Student Youth (Based on the Materials of the International Annual Literary and Artistic Essay Contest among Students of Grades 1–4, 5–8, and 9–11 on the Topics: "Warrior of the Armed Forces. Who is he?", "Image of a Modern Ukrainian Warrior": Nomination "Pictures"). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian studies), No. 1 (90), pp. 155-173. [in Ukr.]

Summary

THE ROLE OF UKRAINIAN STUDIES IN STRENGTHENING THE UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY AND IMPLEMENTING THE NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION IN THE EDUCATIONAL SPACE DURING THE WAR

Olha SHAKUROVA

orcid.org/0000-0001-9842-2997

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow

RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: kalanetika@gmail.com

Relevance of the research. Effective and efficient resistance to the aggressive policy of the Russian state can be carried out with the help of scientific justification and the creation of a professional complex of management decisions and measures that will be used to significantly strengthen the positive trends in the development of the Ukrainian state, the Ukrainian nation, the strengthening of Ukrainian national identity, and Ukrainian civil society. The implementation of national and patriotic education is, first of all, specific

actions that representatives of the nation, educational and state structures can take to actualize Ukrainian national identity.

The **purpose** of the research is to analyze the role of Ukrainian studies in strengthening the Ukrainian national identity and in introducing national-patriotic education of schoolchildren in the educational and humanitarian space of Ukraine during the war and to outline the role of scientists-Ukrainian studies in these processes.

Conclusions. Thus, Ukrainian scholars actively, comprehensively, and systematically research various aspects of Ukrainian national identity as the basis of national-patriotic education, consistently and systematically introduce national-patriotic narratives into the educational and humanitarian space of Ukraine during the Russian-Ukrainian war. Their activity, which includes not only the scientific and theoretical understanding of the researched issues, but also the active practical implementation of national-patriotic education in the humanitarian and educational space of Ukraine by holding student competitions in Ukrainian studies and artistic student competitions, becomes an important factor in countering Russian aggression against Ukraine, helps consolidate the Ukrainian political nation and speeds up the victory of the Ukrainian state.

Keywords. Ukraine, Ukrainian studies, Ukrainian national identity, national-patriotic education, Russian-Ukrainian war.

УКРАЇНОЗНАВЧІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ПАТРІОТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ
(НА МАТЕРІАЛАХ XVII МІЖНАРОДНОГО КОНКУРСУ
З УКРАЇНОЗНАВСТВА ДЛЯ УЧНІВ 8–11 КЛАСІВ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ)*

Олена ГАЗІЗОВА

orcid.org/0000-0002-5353-5637

кандидат історичних наук,

завідувачка відділу української філології та освітніх технологій

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: olena.gazizova@ukr.net

Анотація. *Висвітлено процес формування в учнівської молоді патріотизму як ідейного підґрунтя української ідентичності в умовах російсько-української війни. За концептуальну основу до такого підходу взято українознавство як систему наукового знання про Україну, українців, українськість. Визначено основні тенденції тематичного наповнення сучасних наукових досліджень учнівської молоді, які спрямовані на формування патріотичної свідомості та активної громадянської позиції зростаючої особистості.*

Ключові слова: *патріотизм, освіта, здобувачі освіти, українознавство, Міжнародний конкурс з українознавства, національна ідентичність, російсько-українська війна.*

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів формування патріотичної свідомості та активної громадянської позиції зростаючої особистості є одним із важливих завдань державної політики. В Україні цей процес набув особливої актуальності після Революції Гідності та на тлі російської агресії. В умовах війни учнівська молодь стикається з викликами, які змушують глибше задуматися про свою роль у суспільстві та значення належності до нації. Цей процес супроводжується формуванням почуття відповідальності за майбутнє країни.

В умовах війни молодь усе більше усвідомлює значення національної ідентичності, незалежності й свободи. Заклади освіти та громадські організації впроваджують програми патріотичного

виховання, які допомагають молоді зрозуміти та усвідомити власний внесок у майбутнє країни. Патріотичне виховання підсилює відчуття відповідальності за країну й формує активну позицію щодо захисту її суверенітету. В цьому аспекті особливої уваги набуває українознавчий дискурс, спрямований на вироблення національних ідентитетів сучасного українського суспільства.

У дослідженні актуалізується увага на новітніх методологічних підходах до викладання курсу «Українознавство» в закладах освіти України та за кордоном, а також залучення молоді до науково-пошукових українознавчих досліджень як важливого чинника формування патріотичної свідомості та активної громадянської позиції здобувачів освіти.

* Список переможців конкурсу оприлюднено на сайті НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.

Особливу увагу зосереджено на аналізі досліджень учасників XVII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти, у яких відобразилася комплексність українознавчих студій.

Аналіз досліджень та публікацій. Вагомість українознавчої проблематики, її увиразнення у патріотичному вихованні постає на усіх етапах боротьби за державність. Про це свідчать численні дослідження розвитку українознавчої науки з початку XX ст., зокрема С. Русової, Я. Чепіги, та продовжені в діаспорі Г. Ващенком, Є. Федоренком, О. Ольжичем, їх практичний вимір і дієвість можна помітити у період національно-визвольних змагань. Сучасне українознавство теоретично опрацьоване в дослідженнях П. Кононенка, Т. Кононенка, А. Пономаренко, Я. Калакури, Л. Токаря, В. Крисаченка, Т. Бевз, А. Ціпка, П. Гай-Нижника, С. Наливайка, В. Сніжка, В. Піскун, І. Грабовської, Г. Лозко та інших, методичні аспекти українознавства як навчальної дисципліни розглядаються в працях А. Богуш, Л. Касян, Т. Усатенко, Т. Присяжної, С. Бойко, Л. Мартинець та інших.

Поділяємо думку Г. Лозко про те, що виховання патріотизму є не просто нагальною потребою українського суспільства, а й важливою стратегічною метою України. Патріотизм однаковою мірою залежить як від природних, так і від виховних чинників, у яких гармонійно поєднуються емоційний та раціональний аспекти людської душі. Особливо варто наголосити на діяльнісному аспекті патріотизму, відбувається трансформація людських почуттів (любви до рідної країни) у конкретні справи [4, с. 69].

У сучасних дослідженнях поняття

«патріотизм» можна розглядати як: по-перше, активну громадянську позицію, яка включає участь у політичному житті країни, захист її інтересів та дотримання законів; по-друге, глибоке почуття любові та відданості до своєї батьківщини, що включає гордість за її досягнення, історію та культуру; по-третє, моральний обов'язок кожного громадянина підтримувати і захищати свою країну, сприяти її добробуту та розвитку («патріотизм є центральною моральною чеснотою»); по-четверте, форму соціальної солідарності, яка об'єднує людей навколо спільних цінностей, ідеалів та традицій; по-п'яте, політичну ідеологію, яка акцентує увагу на національних інтересах та суверенітеті держави [1, с. 68].

Українознавство – генератор національної самосвідомості – є в епіцентрі пошуку моделей розвитку українського суспільства. Воно мало потужний вплив на відродження 20-х років XX ст., а згодом на тривалу боротьбу впродовж подальших десятиліть, результатом якої було проголошення незалежності України. «Закономірно, що з 90-х років відновлюється в Україні й українознавство як цілісна наукова система, покликана стати фундаментом відродження, єднання та історичного діяння українства на магістралях розвитку вселюдської цивілізації і культури» [6, с. 5], – наголошував фундатор сучасного українознавства, знаний учений і педагог, заслужений працівник освіти України, академік П. Кононенко.

С. Бойко акцентує увагу на тому, що українознавча компетентність є одним із ключових факторів безпеки української нації та формування національної ідентичності [2, с. 20].

Важливу роль у формуванні

національної ідентичності відіграє система освіти. Державні концепції національно-патріотичного виховання, як і теоретичні розробки науковців, а отже, і програмне забезпечення цього напрямку освітнього процесу, виходили із необхідності підвищити патріотизм і сформувати громадянські компетентності здобувачів освіти.

Зокрема, у Законі України від 13.12.2022 № 2834-IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» в статті 9, пункті 4 зазначається, що одним із напрямів громадянсько-патріотичного виховання є формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, любові до України, поваги до державних символів та державної мови [5].

Відповідно до Концепції «Нова українська школа» учнем нової української школи є – патріот із активною позицією; новатор, здатний змінювати навколишній світ, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя [8].

У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України та заходів щодо її реалізації до 2025 року (наказ МОН № 527 від 06.06.2022) метою національно-патріотичного виховання визначено становлення самодостатнього громадянина, патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності [7].

Формування цілей статті. Російсько-українська війна стала важливим етапом у вихованні української молоді, створивши умови, що сприяють формуванню активної громадянської позиції та лідерських якостей. Молодь не лише вчиться відстоювати власні погляди й діяти заради спільного блага, але й проявляє ініціативу, відповідальність та рішучість, що є основою для побудови сильного й демократичного суспільства в Україні. Враховуючи виклики війни, можемо стверджувати, що Україна потребує формування новітньої національної пам'яті, актуалізації національно-патріотичного виховання на основі концептуалізації сучасних українознавчих засад освітнього процесу. Науково-дослідна діяльність учнів у школах та позашкільних установах є важливим напрямом сучасної освіти, що сприяє розвитку творчого мислення, здатності до інновацій, вміння вирішувати складні завдання і формувати нові ідеї.

Однією із ефективних форм виховання майбутніх лідерів-патріотів, здатних критично мислити і відстоювати свою позицію є організація науково-дослідної діяльності учнів у галузі українознавства. Формування патріотизму та активної громадянської позиції здобувачів освіти у процесі науково-дослідної діяльності – це важливий аспект сучасної освіти, спрямований на розвиток у молоді здатності до самостійного мислення, відповідальності та суспільної активності.

Мета дослідження полягає в аналізі проблематики й структури українознавчих практик як чинника формування патріотичної свідомості та активної громадянської позиції здобувачів освіти в умовах російсько-української війни.

Виклад основного матеріалу. Українознавство на сьогоднішній день розглядають і як науку самопізнання українського народу, і як інтегративну систему знань про Україну та українців, і як систему знань про українство та спосіб вираження їхньої історичної місії. Воно покликане шляхом діалектичного взаємозбагачення, інтеграції та диференціації надбав усіх суспільних наук визначити стрижень, навколо якого об'єднується вся нація.

Розроблення науково-практичних моделей наповнення освітнього процесу українознавчим контентом активізуватиме формування свідомого і мотивованого українського патріотизму. Одним із таких підходів є наукові розвідки щодо героїзму українців як чинника формування новітньої національної пам'яті.

Г. Лозко акцентує увагу на тому, що патріотизм під час війни – необхідне й бажане почуття, у той час як нейтралітет під час війни розцінюється як байдужість до свого народу, зрада, аморальність. Із цих міркувань стає очевидною важливість надання дітям уже з раннього віку всебічних знань про рідну країну, рідну мову, власний народ, його етнокультурні традиції та необхідність власної держави. Зробити ці знання предметом осмислення й переконання молоді людини, усвідомлення себе частиною великого самобутнього народу – першочергове завдання. Його можуть виконувати навчальний предмет «Українознавство» в закладах загальної середньої освіти та дисципліна «Українознавство» у вищих навчальних закладах, що ґрунтуватимуться на наукових дослідженнях НДІ українознавства та інших наукових інституцій [4, с. 65].

Науково-дослідна діяльність учнів у

галузі українознавства в умовах війни має особливе значення, адже допомагає не лише розвивати історичну та культурну свідомість, а й формувати патріотичні цінності, усвідомлення національної ідентичності й активну громадянську позицію, сприяє розвитку в учнів умінь аналізувати, критично оцінювати інформацію, приймати рішення і, що не менш важливо, впроваджувати свої ідеї та знання в реальне життя.

З метою формування патріотів-державників з 2002 р. було розпочато реалізацію проекту «Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів». За 17 років в освітньому проекті було представлено близько шести тисяч науково-пошукових учнівських досліджень.

Проведення міжнародних конкурсів з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти у 2022–2024 роках засвідчило велику організованість як педагогів, так і дітей та необхідність здійснення такої роботи, враховуючи важкі суспільно-політичні реалії сьогодення, пов'язані з повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну. Високий рівень наукових розвідок, спрямованих на відстоювання національних цінностей українців, збереження й утвердження національної ідентичності, осмислення та вшанування пам'яті українських героїв, засвідчує активну позицію учнівської молоді [3, с. 179].

Конкурс у 2024 р. проводився відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 23.10.2023 № 1/16443-23 «Про організацію XVII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти», Правил проведення

Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 22.08.2013 № 1228, зареєстрованих в Міністерстві юстиції України 11.09.2013 за № 1567/24099, та наказу НДІУ від 06.11.2023 № 84 «Про організацію XVII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти» з метою залучення учнівської молоді до пізнання України й українського світу через індивідуально-пошукові форми, розвиток інтелектуального потенціалу школярів на засадах українознавства.

До участі у конкурсі запрошуються учні 8–11 класів закладів освіти усіх типів та форм власності України, учнівська молодь інших держав.

Конкурс передбачає написання учасником (учасниками) науково-дослідної роботи українознавчого спрямування за одним із таких напрямів:

- консолідація українського суспільства задля перемоги України у війні;
- героїчні подвиги воїнів-захисників, возвеличення героїзму і мужності захисників України та вшанування пам'яті загиблих героїв;
- волонтерський рух у боротьбі українців проти російського агресора; підтримка України міжнародним співтовариством;
- інформаційна безпека в сучасному гуманітарному просторі України;
- українська державність: минушина і сучасність; боротьба за українську незалежність та соборність у XX–XXI ст.;
- репрезентації національної пам'яті: події, постаті, місця, меморіальна героїка;

– українська культура: традиції, інновації та креативні практики; українці в світовій культурі: особистості, винаходи та мистецькі здобутки;

– Україна та світове українство; українська діаспора: соціокультурний вимір;

– українська мова, освіта та наука як чинники збереження української ідентичності;

– особливості екологічної культури населення України.

Правила проведення конкурсу передбачають два етапи:

I етап (заочний) – до 20 лютого 2024 року,

II етап (очний, м. Київ) – з 27 по 29 березня 2024 року.

I етап (заочний) конкурсу передбачає написання учнями 8–11 класів закладів освіти в Україні та за кордоном науково-дослідних робіт. Завершені напрацювання учнів мають відображати самостійний творчо-пошуковий доробок, заснований на оригінальних джерелах. Учасники конкурсу можуть представляти карти, технологічні програми та схеми, розроблені статистичні таблиці.

II етап (очний) конкурсу передбачає виконання письмових завдань, публічний захист науково-дослідних робіт (до 8 хвилин) та виконання тестів з українознавства.

Плануючи проведення конкурсу з українознавства в реаліях воєнного стану, з метою дотримання безпеки учасників журі вже третій рік поспіль ухвалює рішення про проведення II етапу Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти в дистанційній формі.

За підсумками роботи комісій із

перевірки науково-дослідних робіт, на підставі рішення журі XVII Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти визначені переможці конкурсу (наказ НДІУ від 08 березня 2024 р. № 19).

Варто відзначити, що цьогорічний конкурс з українознавства ознаменувався рекордною кількістю переможців – 292 – з різних куточків України і закордоння. Найбільш представленими були Івано-Франківська, Чернівецька, Волинська, Київська, Харківська, Полтавська та Львівська області. Особливо журі конкурсу зворушили 4 призери, які надіслали свої роботи електронною поштою з окупованих територій України. Для забезпечення їхньої безпеки прізвища цих учасників та керівників зашифровані в наказі про переможців і в усіх матеріалах конкурсу.

13.	Миколаївська	-
14.	Одеська	5
15.	Полтавська	17
16.	Рівненська	7
17.	Сумська	8
18.	Тернопільська	9
19.	Харківська	16
20.	Хмельницька	5
21.	Черкаська	4
22.	Чернівецька	32
23.	Чернігівська	8
24.	Республіка Молдова	1
25.	Німеччина	1
Всього робіт переможців		292
		8 кл. – 47
		9 кл. – 81
		10 кл. – 83
		11 кл. – 81
		у т. ч. Мж – 2

№	Область (країна)	К-ть робіт призерів
1.	Вінницька	5
2.	Волинська	31
3.	Дніпропетровська	8
4.	Донецька	6
5.	Житомирська	8
6.	Закарпатська	1
7.	Запорізька	7
8.	Івано-Франківська	63
9.	Київська	31
10.	Кіровоградська	4
11.	Луганська	2
12.	Львівська	14

У роботах юних дослідників велика увага приділяється дослідженню історії України, етногенезу українського народу, процесів державотворення, волонтерському руху, культурологічним процесам під час війни, проблемі інформаційної безпеки в сучасному гуманітарному просторі України тощо. Серед основних напрямів науково-дослідної діяльності учнів у галузі українознавства можна виокремити:

1. Дослідження історії України в контексті національно-визвольної боротьби. Учні вивчають етапи національно-визвольної боротьби українського народу, проводять порівняльні дослідження сучасної війни з попередніми періодами боротьби за незалежність, якот Хмельниччина, Українська революція 1917–1921 років, діяльність УПА тощо.

Такі дослідження сприяють глибшому розумінню історичних передумов сучасної війни та формуванню патріотичної позиції.

2. Вивчення української мови як основи національної ідентичності. Мовознавчі дослідження стають особливо актуальними, оскільки мова є основою збереження національної ідентичності. Учні досліджують мовні особливості, діалекти, історію мови, а також аналізують, як мова стає інструментом спротиву і самовираження в умовах війни.

3. Дослідження культурної спадщини України. В умовах війни культурна спадщина України стає мішенню агресора, тому дослідження та популяризація української культури є надзвичайно важливими. Учні вивчають культурні пам'ятки, звичаї, традиції, народне мистецтво та роблять внесок у збереження культурних цінностей, документуючи та поширюючи інформацію про них через шкільні проекти, конкурси, соціальні мережі та наукові конференції.

4. Аналітичні дослідження сучасних подій. Учні беруть участь у створенні аналітичних матеріалів, вивчають та осмислюють наслідки сучасної війни для різних сфер життя: економіки, соціального розвитку, прав людини тощо.

5. Дослідження впливу війни на українську літературу і мистецтво. Молоді дослідники аналізують твори сучасних українських письменників, художників, музикантів, які висвітлюють події війни, досліджуючи, як вона вплинула на зміст і форми культурного самовираження. Літературознавчі та мистецькі розвідки допоможуть зрозуміти, як мистецтво відображає реалії війни та зміцнює національну ідентичність.

6. Залучення до збереження

історичної пам'яті. Учні займаються збором і архівуванням усних історій ветеранів, волонтерів, переселенців та інших очевидців сучасних подій. Це дає можливість учням відчути відповідальність за збереження історичної пам'яті та сприяє формуванню історичної свідомості.

7. Участь у краєзнавчих дослідженнях. Проведення локальних експедицій і досліджень, зокрема у звільнених населених пунктах, дає можливість учням вивчати унікальні аспекти своєї місцевості, знайомитися з локальними традиціями, архітектурою, історичними подіями. Це формує у них відчуття належності до своєї землі і зміцнює національну свідомість.

8. Медіаграмотність і дослідження дезінформації. Учні беруть участь у проєктах з вивчення медіавпливу і поширення дезінформації в умовах війни. Такі дослідження допомагають учням зрозуміти, як інформаційна війна впливає на суспільну думку, навчитися аналізувати та критично сприймати інформацію, що надходить з різних джерел.

У межах нашого дослідження ми наведемо кілька прикладів, які відображають основні тенденції тематичного наповнення сучасних наукових досліджень учнівської молоді, що спрямовані на формування громадянської свідомості та активної позиції зростаючої особистості.

Одним із важливих напрямів досліджень є опис та поширення фактів про героїчні подвиги українських військовослужбовців, які мужньо боронять нашу державу, та вшанування пам'яті ветеранів війни. На прикладі мужності та подвигів українських героїв сьогодні виховуються лідерські якості молодого

покоління. Так, Яна Кіт, учениця 8 класу Снятинського ліцею «Інтелект» Івано-Франківської області, у роботі «Денис Антіпов: науковець, воїн, патріот» описала бойовий і життєвий шлях свого односельця, відомого українського перекладача, вченого, громадського активіста, військовослужбовця та учасника російсько-української війни, акцентуючи увагу на увічненні пам'яті героя, ім'я якого у списку тих, які назавжди будуть закарбовані у пам'яті нашого народу.

Зібрала свідчення від рідних, однокласників, земляків про випускників Летичівського ліцею № 2, які загинули у російсько-українській війні, та склала біографічні довідки про героїв Ангеліна Заїка, учениця 10 класу Летичівського ліцею № 2 Хмельницької області. У роботі «Слава героям нашого часу – випускникам Летичівського ліцею № 2» дослідниця відзначила: «Хочеться, щоб усі ми вимірювали своє життя через призму життя наших захисників. Життєва дорога, на жаль, багатьох наших героїв скінчилася. Наша ж ще триває. І борг вдячності перед ними нам вдасться сплатити лише тоді, коли ми будемо не лише їхніми співвітчизниками чи друзями, а й їхніми духовними спадкоємцями».

Досліджуючи тему «Висвітлення журналістами образів загиблих воїнів у період російсько-української війни (на матеріалі інтернет-видання «OBOZREVATEL»)», Олександра Левчук, учениця 9 класу Ліцею № 13 міста Ковеля Волинської області, акцентує увагу на тому, що інтернет-ресурс «OBOZREVATEL» від початку війни постійно інформує суспільство про важливі події, займає проукраїнську позицію. Після повномасштабного вторгнення обов'язковим елементом стрічки новин

стали некрологи про полеглих захисників. З'ясовано, що завдяки продуманій редакційній політиці, важливою частиною якої є забезпечення користувачів інформацією, якої вони потребують (у тому числі завдяки публікації розповідей про героїв, що загинули), сайт «OBOZREVATEL» займає чотирнадцяте місце серед провідних інтернет-ЗМІ.

Особливістю проаналізованих матеріалів є спосіб висвітлення образу полеглих захисників. Зокрема, щоб детально висвітлити інформацію про загиблих воїнів, які з честю віддали своє життя за Україну, журналісти використовують у медіаназвах складні речення, що забезпечують повний виклад інформації про прізвище, ім'я, вік, походження, рід занять, звання, місце загибелі полеглих. Також з'ясовано, що менш частотні неповноінформативні заголовки, які становлять 21%, створюють порівняно неповний образ бійців. Особливістю таких назв-загадок є використання журналістами влучних слів, словосполучень, які надають заголовку емоційно-експресивної виразності, зацікавлюють, привертають увагу онлайн-читачів. У результаті дослідження визначено, що ускладнені заголовки є повідомленням про обставини смерті та особисте життя загиблого Героя, створюють образ мужнього Воїна, справжнього батька, сина, друга, молодого Воїна, нареченої, талановитої людини, спортсмена. Прості заголовки менш частотні (29%), проте ефективно привертають увагу читачів інформацією про героїзм загиблих та сприяють плеканню патріотизму.

Для виховання моральних рис майбутніх лідерів актуальною є тема дослідження Мирослава Ганути, учня 11 класу Уманського ліцею № 3 Уманської

міської ради Черкаської області, «Традиції побратимства як унікальний звичай консолідації українського війська». Учень пише, що у серпні 2023 року світовий інформаційний простір сколихнуло відео порятунку побратима бійцями спецпідрозділу ГУР Міністерства оборони України «Артан», який випав за борт під час спецоперації в Чорному морі. Український воїн провів у холодній воді 12 годин і зумів вижити, будучи повністю впевненим у порятунку. У цей час човни побратимів намагалися прорватися крізь вогонь ворожих винищувачів, що врешті вдалося, і боєць був врятований. Саме військове побратимство є однією з укорінених традицій нашого народу, свідомою формою діяльності, що передається від покоління до покоління українських воїнів та зафіксоване як важлива ознака української ідентичності, основа міжособистісних стосунків військовослужбовців. Військове побратимство слід віднести до однієї із найважливіших морально-бойових якостей українського війська, що набуло особливої актуальності в часи російсько-української війни 2014–2023 рр.

Опір українського суспільства можна спостерігати не лише на лінії фронту, але і в соцмережах чи медіа. Про це йдеться в дослідженні Кабіра Кучера, учня 9 класу Опорного закладу «Вирішальненська загальноосвітня школа I–III ст. Сенчанської сільської ради Полтавської області», «Меми як зброя та спосіб вираження українських реалій XXI століття». Юний дослідник акцентує увагу на тому, що велика кількість створених патріотичних пісень, стендап-шоу, анекдотів та мемів – важлива характеристика цього періоду. Таким чином, для українців гумор перетворився на невід’ємну зброю у

російсько-українській війні, що допомагав триматися у складний період загрози втрати державності.

Завдяки численним інформаційним кампаніям молодь підвищує рівень медіаграмотності, що допомагає їй бути критично налаштованою до інформації, розрізняти фейки та дезінформацію. Вона не лише розвиває власну інформаційну грамотність, а й проводить просвітницькі кампанії в соціальних мережах, організовує онлайн-платформи для протидії фейкам. Це формує вміння нести відповідальність за поширення правдивої інформації.

На важливості оволодіння кожним українським громадянином медіаграмотністю як важливою складовою протидії дезінформації в умовах російсько-української війни акцентує увагу Владислав Печенюк, учень 9 класу Білоцерківського ліцею «Мала академія наук» Київської області. У роботі «Дезінформація як один з елементів російсько-української гібридної війни» він здійснив вибірковий компаративний аналіз російської антиукраїнської дезінформації. Для порівняння було обрано початковий період повномасштабного вторгнення російських військ на територію України (лютий–березень 2022 р.) та вересень–листопад 2023 р. Виявлення у процесі компаративного аналізу якісних показників, що стосуються змісту російської антиукраїнської дезінформації, дало можливість з’ясувати та описати відмінності у меті російської дезінформації та способах її використання, зміни у кількості та якості антиукраїнських наративів, що стали більш прихованими (правда переважає неправдиві відомості) у 2023 році порівняно з 2022. За результатами дослідження автором

укладені рекомендації «Як розпізнати дезінформацію», які розміщені на сайті ліцею.

Давід Кольчевський, учень 8 класу Лохвицької загальноосвітньої школи I–III ступенів № 2 Полтавської області, працюючи над темою «Роль цифрових технологій у збереженні та вивченні культурної спадщини України», робить висновок, що для успішної імплементації цифрових технологій у культурну сферу необхідне підвищення рівня освіти, інформаційної грамотності серед населення. Освічена громадськість здатна краще розуміти, цінувати та використовувати цифрові ресурси для збереження, популяризації культурної спадщини.

У свою чергу Марія Лихацька, яка наразі навчається в Німеччині, у дослідженні «Символіка і спільна пам'ять: інтернет-меми як фактор формування культурних маркерів в умовах військового конфлікту в Україні» зауважує, що меми як віртуальні артефакти стають не лише засобом комунікації та вираження емоцій, але й важливим елементом утримання пам'яті та формування культурних ідентичностей. Проте виникають нові етичні виклики, пов'язані з обробкою інформації та правдивістю віртуальних «місць пам'яті». Всі ці аспекти визначають багатогранний характер віртуального сприйняття культурної пам'яті в умовах сучасної цифрової реальності.

Окупація Російською Федерацією території з 2014 року (АР Крим, Донецька, Луганська області) та злочинні дії в умовах повномасштабної війни спричинили велику втрату та руйнування культурної спадщини України. Під час бойових дій багато об'єктів культурної спадщини були знищені, пошкоджені

або потрапили під загрозу. Так, Олександр Лузанов, учень 10 класу Мельниківського ліцею Валківської міської ради Богодухівського району Харківської області, у роботі «Культуроцид на Харківщині під час російської агресії. Те, що берегло пам'ять, тепер саме може стати спогадом» зібрав матеріали про руйнацію культурної інфраструктури Харківщини внаслідок російської терористичної агресії, використовуючи інтернет-ресурси та сайт Ukrainianinstitute.com. Учень зауважує: «Війна, яка сьогодні точиться – це ж не тільки викрадені собачі будки, пральні машини та знищена інфраструктура. У кожному окупованому місті й селі росіяни, за заздалегідь підготовленими методичками, знищують нашу ідентичність через культуру: сплячуть підручники, забороняють художню літературу й все, що написано українською мовою. І завжди – вивозять цінні предмети, пам'ятники, бібліотечні фонди, краєзнавчі колекції, грабують музеї, розкрадають картинні галереї».

Також юні дослідники активно пропагують виняткове значення української культури в контексті спротиву. Наприклад, як пише Софія Бачинська, учениця 11 класу Комунального закладу «Сокальська Мала академія наук учнівської молоді імені Ігоря Богачевського», у роботі «Модифікація колядок у період російсько-української війни», воєнні колядки можуть виявитися частиною фольклору спротиву, залежно від контексту, в якому вони виникають і використовуються. Фольклор спротиву зазвичай виникає в умовах соціальних, політичних або воєнних конфліктів і відображає думки, переживання та дух спротиву людей. Зокрема, воєнні колядки можуть бути використані для вираження протесту,

невдоволення або патріотизму під час війни. Вони можуть містити тексти, які закликають до об'єднання проти ворога, висловлюють тугу за втраченими життями або виражають незгоду з політикою чи обставинами, що призвели до війни. Виконана Зиновієм Медюхом, Оксаною Мухом та вокальною формацією «Піккардійська Терція» колядка «Молитва на Різдво» у 2016 році стала справжнім хітом і досі зворушує серця українців.

Особливо актуальним у сфері державної політики України є питання формування патріотичних цінностей та збереження української ідентичності молоді за кордоном. У цьому аспекті хочемо відзначити активну участь педагогів з Молдови в конкурсах з українознавства. Цього року перше місце посіло дослідження, підготовлене під керівництвом Сирбу Мар'яни. Зокрема, її учениці Терєпа Анастасія, Попович Марія, Сталовєрова Вікторія поставили низку запитань: Чи можна вважати саме мову генетичним кодом? Чи можна лише через мову визначити народи, належність до роду? Що є генетичним кодом кожного народу? Юні дослідниці зауважили, що, можливо, саме ці запитання, які неодноразово задають нам вчителі майже щорічно на перших уроках мови та літератури, й дали поштовх спочатку до міні-дослідження, яке переросло в дослідницьку роботу «Таємничий код роду: обереги українського народу у творах поетеси рідного краю Анастасії Василівни Спориш». Під час творчого аналізу були підготовлені акролисти до кожного народного символу, згаданого поетесою, й розроблено макет її майбутньої збірки. З метою ознайомлення молодого покоління з народними символами українців

учні початкової школи залучались до виготовлення ляльок-мотанок та віночків у ході проведених майстер-класів.

Молодь активно долучається до створення та підтримки громадських ініціатив. Такі проекти включають збір гуманітарної допомоги, організацію заходів на підтримку військових, створення інформаційних платформ та освітніх програм, які допомагають підвищувати обізнаність про ситуацію в Україні. В організації проектів молодь розвиває лідерські навички, навчається ефективного планування, управління ресурсами та мотивації інших.

В умовах війни особливого значення набуває питання шкільного волонтерства як однієї з інноваційних форм в організації шкільного життя. Освіта сьогодні передбачає не лише засвоєння знань, але і формування громадянськості, соціальної відповідальності та активної участі в громадському житті. У цьому контексті волонтерська діяльність стає важливим елементом розвитку учнів, сприяючи їхньому соціальному вихованню та активному громадянству. Цю тему розкриває Ірина Романчак, учениця 10 класу Терєбовлянського академічного ліцею імені Ярослави Стецько Тернопільської області, у роботі «Шкільне волонтерство як одна з інноваційних форм в організації шкільного життя (на прикладі діяльності Терєбовлянського академічного ліцею імені Ярослави Стецько)». Дослідниця робить висновки про те, що участь здобувачів освіти у такій діяльності сприяє навчанню та розвитку щирості і доброзичливості у спілкуванні з людьми, усвідомленню позитивних результатів у допомозі Збройним силам України, формуванню навичок громадської діяльності, розвиває

навички емпатії, взаємодопомоги та толерантності до людей, які їх оточують. Отже, діти починають відчувати свою співвідповідальність за те, що відбувається навколо них, набувають практичних життєвих орієнтирів, досвіду, оволодівають мистецтвом життєтворчості та саморозвитку особистості.

«Людські й матеріальні втрати впродовж багатьох століть, нескінченне економічне, політичне й духовне гноблення призвели до проявів таких протилежних якостей, як героїзм і пасивність, волелюбність і слабкість, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість», – зазначає Катерина Волощенко, учениця 10 класу Білоцерківського ліцею «Мала академія наук» Київської області. У роботі «Генеалогічні дослідження як засіб формування національної ідентичності» проведено моніторинг серед учнів ліцею. Проаналізувавши отримані відповіді на запитання: «До якого покоління ви знаєте свій рід?», «Чи досліджували ви колись свій родовід?», «Чи знаєте ви, в яких історичних подіях брали участь ваші предки?», зробили висновок, що лише 7% учнів ліцею знають свій рід до 6 покоління, натомість 49% – тільки до 4 покоління, 32% учнів досліджували власний родовід, але 47% не досліджують і не планують. На запитання обізнаності щодо участі предків в історичних подіях 60% відповіли, що знають про причетність предків у визначних подіях минулого, а 16% – не знають. Саме це і спонукало дослідити історію власного роду як по батьківській, так і по материнській лініях, залучати до пошукової діяльності учнівську молодь. Ученицею досліджено власний родовід до шостого покоління, що дає підґрунтя для розуміння значення збереження пам'яті про

предків. У ментальності членів родини переважають такі риси, як емоційність, м'який гумор, почуття спорідненості з рідною землею, працелюбство, делікатність у відносинах з іншими людьми, віротерпимість, гостинність і доброзичливість. Тривале перебування під владою інших держав призвело до появи таких рис менталітету, як пристосовництво й запроданство, комплекс «другорядності». На формування фундаментальних засад менталітету впливають історичні процеси: чим більше важких випробувань випадає на долю людини, тим більше на рівні масової свідомості розвинені співчуття та взаємоповага.

У контексті інноваційних підходів до науково-дослідної діяльності здобувачів освіти важливими вбачаються дослідження екологічних проблем своєї місцевості. Зокрема, Маргарита Тяглова, учениця 9 класу Конотопського ліцею № 10 Конотопської міської ради Сумської області, дослідила динаміку зміни площі ставків села Підлипне шляхом використання геоінформаційних систем, використовуючи супутникові знімки в Google Earth Pro, підготувала та опрацювала 28 космічних знімків за період 1985–2022 рр. У цій роботі оцифровано межі площі водної поверхні чотирьох ставків с. Підлипне, на яких виявлені зміни за відповідний період.

Формування патріотизму та громадянської позиції в умовах війни також залежить від особистого досвіду учнівської молоді. Підготовка наукових досліджень в галузі українознавства сприяє глибшому усвідомленню здобувачами освіти власної ролі в суспільстві та належності до нації. Такий досвід не лише зміцнює патріотичні почуття, але

й розвиває емпатію, соціальну відповідальність та стійкість.

Висновки. Таким чином, науково-дослідна діяльність здобувачів освіти в галузі українознавства в умовах війни є не лише освітнім, але й соціально важливим процесом, який формує у молоді патріотизм, громадянську свідомість і відповідальність за збереження національної ідентичності. Це допомагає учням краще зрозуміти історію, культуру і сучасні виклики України, що є ключовими елементами у вихованні патріотичної свідомості молодого покоління українців, готових відстоювати цінності своєї держави.

Участь у наукових проектах є важливим стимулом для молодих дослідників. Це не лише дає можливість показати результати своєї роботи, але й отримати зворотний зв'язок від експертів, побачити інноваційні проекти інших і надихнутися на нові досягнення. Інноваційний підхід передбачає залучення до процесу наукових досліджень фахівців, які можуть поділитися досвідом і порадами. Рольові моделі, як-от успішні вчені, підприємці або винахідники, допомагають мотивувати молодь до досліджень і показують, що наука може бути цікавою та престижною сферою діяльності. Загалом науково-дослідна діяльність учнів сприяє розвитку креативного мислення, здатності до вирішення реальних проблем і підготовці до подальших досліджень та успішної професійної діяльності.

За результатами конкурсу підготовлено електронний збірник науково-дослідних робіт призерів, який оприлюднено на сайті Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз, Тетяна. Патріотизм як феномен: етимологічні корені, історична еволюція та ідеологічні аспекти. *Українознавство та етнопедагогіка: витоки, становлення та розвиток шкільництва на теренах Прикарпаття*: матеріали обласної педагогічної науково-практичної конференції (29 травня 2024 року) / авторка ідеї та упорядниці Л. Максим'як. Івано-Франківськ; Київ, 2024. С. 65–68.
2. Бойко, Світлана. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах*. 2022. Вип. 30. 148 с. С. 17–21.
3. Газізова, Олена, Сорочук, Людмила, Кононенко, Алла, Бойко, Світлана, Іванець, Софія. Тенденції українознавчих досліджень XVI Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти. *Українознавство*. 2023. № 2. С. 174–221.
4. Лозко, Галина. Філософсько-теоретичне осмислення поняття патріотизму. *Українознавство*. 2024. № 3. С. 57; *Українознавство*. 2023. № 4. С. 72.
5. Закон України від 13.12.2022 № 2834 IX «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
6. Кононенко, П. П. *Українознавство*: підручник для вищих навчальних закладів. Київ, 2005. 680 с.
7. Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 № 527 «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 15.04.2023).
8. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р «Про

схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>

REFERENCES

1. Bevs, T. (2024). Patriotism as a Phenomenon: Etymological Roots, Historical Evolution and Ideological Aspects. *Ukrainian Studies and Ethnopedagogy: Origins, Formation and Development of Schooling in the Territories of Subcarpathia: Materials of the Regional Pedagogical Scientific-Practical Conference (29 May, 2024) / Kyiv*, pp. 65–68. [in Ukr.]
2. Boiko, S. (2022). Formation of National Identity of Ukrainian Youth in the Conditions of the Russian-Ukrainian War. *Ukrainoznavchyi almanakh (Ukrainian Studies Almanac)*, Issue 30. Kyiv, 148 p., pp. 17–21. [in Ukr.]
3. Hazizova, O., Sorochuk, L., Kononenko, A., Boiko, S., Ivanets, S. (2023). Trends in Ukrainian Studies of the 16th International Competition in Ukrainian Studies for Students of Grades 8–11 of General Secondary Education Institutions. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 2, pp. 174–221. [in Ukr.]
4. Lozko, H. (2024). Philosophical and Theoretical Understanding of the Concept of Patriotism. *Ukrainoznavstvo (Ukrainian Studies)*, No. 3, pp. 57–72. [in Ukr.]
5. Law of Ukraine of 13.12.2022 No. 2834-IX "On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Affirming Ukrainian National and Civic Identity." [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukr.]
6. Kononenko, P. (2022). *Ukrainian Studies: A Textbook for Higher Educational Institutions*. Kyiv, 680 p. [in Ukr.]
7. Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 06.06.2022 No. 527 "On Some Issues of National-Patriotic Ukrainian Studies Education in Educational Institutions of Ukraine and Recognition as Having Lost the Validity of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 16.06.2015 No. 641". [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> [in Ukr.]
8. Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine as of December 14, 2016. No. 988-r "On the Approval of the Concept of State Policy Implementation in the Reform of General Secondary Education "New Ukrainian School" for the Period until 2029". [online] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>. [in Ukr.]

Summary

UKRAINIAN STUDIES PRINCIPLES OF FORMING PATRIOTIC CONSCIOUSNESS OF STUDENTS (BASED ON THE MATERIALS OF THE XVII INTERNATIONAL CONTEST ON UKRAINIAN STUDIES FOR SCHOOLCHILDREN OF 8–11 GRADES OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS)

Olena HAZIZOVA

orcid.org/0000-0002-5353-5637

Candidate of Historical Sciences,

RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv

email: olena.gazizova@ukr.net

The relevance of the research. The war changed the conditions of upbringing, emphasizing patriotism, responsibility, social activity and psychological stability. In

this difficult period, young people face new challenges, which, at the same time, is an opportunity to strengthen leadership qualities and citizenship.

In the conditions of the war, one of the main tasks of the educational policy should be the formation of national social and state values as the ideological basis of the Ukrainian identity in schoolchildren. As a conceptual basis for such an approach, it is worth taking Ukrainian studies as a system of scientific knowledge about Ukraine, Ukrainians, and Ukrainianness. The restoration of historical and cultural memory encourages the development of new approaches and methods of providing (disseminating) substantiated information about Ukraine and Ukrainians in the educational process, which, accordingly, increases the level of consolidation of the younger generation. Positive social and state practices of commemorating heroes, the authority of Ukrainian heroes in the world as a necessary component of preserving the national community need to be understood. The main task of Ukrainian studies as an educational direction and as a separate educational course is to educate students in high patriotic consciousness, readiness to fulfill their civic and constitutional duty to protect the national interests, integrity and independence of Ukraine.

The **purpose** of the article is to analyze the problems and structure of Ukrainian studies practices as a factor in the formation of patriotic consciousness and an active civic position of education seekers in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. Ukrainian studies practices in the modern education system of Ukraine are aimed at updating methodical approaches in the system of national-patriotic education with the aim of raising the level of patriotic consciousness, forming national identity and an active civic position of student youth.

The scientific research activity of students in the field of Ukrainian studies in wartime is of particular importance, because it helps not only to develop historical and cultural awareness, but also to form patriotic values, awareness of national identity and active citizenship. International contests in Ukrainian studies have become a significant result of the scientific, theoretical and practical work carried out by the staff of the Research Institute of Ukrainian Studies and the numerous assets of scientists of Ukrainian studies, teachers and lecturers of Ukrainian studies in Ukraine and abroad. In the works of young researchers, great attention is paid to the study of the history of Ukraine, the ethnogenesis of the Ukrainian people, the processes of state formation, the volunteer movement, cultural processes during the war, the problem of information security in the modern humanitarian space of Ukraine, etc.

The development of modern theoretical and methodological approaches to the Ukrainian studies content of the education system will contribute to raising the level of patriotism of the students of education, the formation of the latest national memory, and the awareness of citizens of their own role as a single nation.

Keywords: patriotism, education, education seekers, Ukrainian studies, International competition in Ukrainian studies, national identity, Russian-Ukrainian war.

**ВЕРИФІКОВАНА КОНЦЕПЦІЯ ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ
(РЕЦЕНЗІЯ НА ПРАЦЮ Л. ЗАЛІЗНЯКА
«ЕТНОГЕНЕЗ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: МОНОГРАФІЯ. КИЇВ:
ВИДАВНИЦТВО ЛІРА-К, 2024. 368 С.»)**

Серед нагальних питань, які турбують сучасне українське суспільство, важливе місце посідає питання походження українського народу, яке особливо актуалізувалося під час повномасштабної російсько-української війни. Керівництво країни-агресорки не втомлюється повторювати, що такого народу, як українці, не існує, що він є лише субетносом великого російського народу. Також рашистські ідеологи постійно наголошують, що існування незалежної Української держави є непорозумінням та помилкою, яку треба негайно виправити. Тому поява восени 2024 р. рецензованої монографії відомого українського археолога, етнологіста, історика та українознавця Леоніда Залізняка є на часі. Треба відзначити, що вона готувалася у контексті виконання фундаментальної науково-дослідної роботи, яка здійснювалася науковими співробітниками відділу культурології та культурної спадщини Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка у 2022–2024 рр., «Етногенез українського народу у світлі сучасних наукових даних та методологічних підходів» (керівник – В. Ф. Ятченко).

У монографії автор аргументовано доводить обґрунтованість та переконливість ранньосередньовічної концепції україногенезу. Л. Залізняк наголошує, що протягом тридцяти років незалежності в Україні точилася гостра дискусія між прибічниками різних версій походження українського народу, та,

зрештою, переможцем у цій «тридцятилітній» етнологічній війні стала ранньосередньовічна концепція україногенезу, біля витоків якої стояв «батько української історії» М. Грушевський та інші українські історики XIX ст. Монографія містить історію дослідження проблеми походження українського народу, обґрунтування зазначеної концепції україногенезу та перипетії згаданої тривалої дискусії доби незалежності (с. 2).

Монографія складається зі вступу, дванадцяти розділів, післямови й списку літератури.

У вступі Л. Залізняк зазначає, що нагальним завданням українських істориків є встановлення об'єктивної картини у фальсифікованих ділянках національної історії та популяризація цих знань в Україні і поза її межами. Тому особливо слід наголосити саме на поширенні об'єктивної, науково перевіреної інформації про минуле України, яка б відповідала вимогам сучасної науки, жодні патріотичні міркування не можуть бути виправданням історичної міфотворчості деяких сучасних істориків-аматорів, адже історичну правду не можна приховати, вона рано чи пізно стає відомою широкому загалу, всупереч псевдонауковим імперським фальсифікаціям чи ультрапатріотичним фантазіям (с. 5).

У першому розділі «Боротьба за історичну спадщину княжого Києва» вчений аналізує такі питання: русини-українці – прями спадкоємці княжого Києва; витоки претензій Москви на спадщину Візантії та княжого Києва; фундатори і

будівничі імперії Петра I; зміна етніма: від русинів до українців; «спор южан і северян» за спадщину Київської Русі; українська народницька історична школа про етногенез українців; українські лінгвісти про походження української мови; своєрідність формування російської мови; О. Шахматов та його концепція давньоруської мови; російські інакомислячі історики кінця XIX – початку XX ст.; великий терор і погром української історичної школи.

У другому розділі «Проблема давньоруської народності» дослідник осмислює такі концепти: концепція давньоруської народності очима її творця В. Мавродіна; розбудова концепції давньоруської народності радянськими істориками; концепція давньоруської народності – наріжний камінь сучасної російської медієвістики; історики незалежної України про давньоруську народність; давньоруська народність в нових постмодерністських шатах «уявленої спільноти»; критика концепції давньоруської народності; дискусія з прибічницею давньоруської народності Н. Юсовою; «древнерусская» чи «давньоукраїнська» народність?; давньоруська народність у працях етнологів-дисидентів.

Третій розділ «Священна трипільська Аратта» науковець присвячує такій проблематиці: автохтонізм як прояв радянського патріотизму; витоки відтворювального господарства неоліту України; трипільська культура та її місце в минулому України; загадки трипільської антропології; священна трипільська Аратта як приклад історичної міфотворчості; генетичне підґрунтя трипільців.

У четвертому розділі «Києворуська версія україногенези» Л. Залізняк вивчає такі питання: передумови формування

києворуської концепції україногенези; києворуська версія україногенези в редакції В. Балушка; між московською етнологічною школою та етнологічною спадщиною українських вчених; природні та соціальні фактори етногенези; С. Конча про києворуську концепцію походження українців.

У п'ятому розділі «Історіографічні баталії доби незалежності» дослідник осмислює такі концепти: радикальна зміна концепцій україногенези за доби незалежності; спроможність археологів вирішувати проблеми етнології; дискусія т. зв. «модерністів» та «примордіалістів»; критика ранньосередньовічної концепції україногенези в роки незалежності України; універсальні закономірності етноісторичного розвитку народів середньої смуги Європи.

Шостий розділ «Походження слов'янських народів» вчений присвятив аналізу таких питань: проблема пізнього народження слов'ян; у пошуках слов'янської батьківщини; зарубинецькі племена венеців; вторгнення готів та черняхівська культура; культури Прага-Корчак та Пеньківка склавинів та антів; Велике розселення слов'ян; зародження слов'янських народів; південні слов'яни; західні слов'яни; анти та склавини Східної Європи у V–VII ст.; переддержавний період в історії східних слов'ян.

У сьомому розділі «Від антів та склавинів до русинів-українців» науковець досліджує таку проблематику: фундаменти й будівничі ранньосередньовічної концепції україногенези; основні напрямки критики ранньосередньовічної концепції україногенези; методологічне підґрунтя сучасної версії україногенези; початкова або племінна фаза україногенези.

У восьмому розділі «Етнічні процеси в Київській Русі та походження білорусів та росіян» Л. Залізняк вивчає такі концепти: етногенез протоукраїнських племен; основні концепції походження білорусів та росіян; проблема україно-білоруського етнововного та адміністративного порубіжжя; лехітська версія походження росіян; етнічні процеси в Київській Русі; фінський фактор у становленні великоросів; постімперські етноси; культурно-історична спадщина княжого Києва; ментальність Орди.

Дев'ятий розділ «Київська Русь – Українська держава» вчений присвятив аналізу питання етнічної належності держави Київська Русь, оскільки воно є предметом давньої і запеклої дискусії не тільки серед науковців, але й серед політиків. Л. Залізняк переконаний, що для сучасної європейської історичної науки ця ситуація ненормальна, адже аналогічні Русі держави, що виникли одночасно з нею в IX–X ст. на англійських, французьких, німецьких, чеських, польських, угорських землях, давно й одноставно вважаються державами відповідних народів. Тому, на його думку, сучасний стан знань дає вагомий науковий підстави стверджувати, що «...Київську Русь як державу консолідували не великороси і не міфічний давньоруський етнос, а праукраїнці на давньоруському етапі свого історичного розвитку» (с. 263).

У десятому розділі «Проблеми націогенези українців» науковець досліджує таку проблематику: етнос, нація, національна еліта; аристократичні нації середньовіччя; феодальна держава Русь русинів-українців; від княжої Русі до козацької держави; козацька держава Богдана Хмельницького; друга спроба

побудови модерної нації та Українська революція 1917–1921 рр.; Україна в більшовицькій імперії; націєтворення у першому десятилітті незалежності; російська мова в Україні як спадок імперії; київські майдани як ознака формування модерної української нації.

В одинадцятому розділі «Російська агресія в Україні 2014–2024 рр. як фактор консолідації української нації» вчений аналізує такі питання: Україна та «гібридний» В. Путін; «маленька переможна війна» В. Путіна в Україні як фактор консолідації української нації; путінський рашизм як різновид неонацизму; імперська сутність Росії.

Дванадцятий розділ «Національна історія українців. Цивілізаційний підхід» дослідник присвятив осмисленню таких концептів: Україна і Європа; Росія та євразійська цивілізація.

У післямові Л. Залізняк формулює власну концепцію етно- та націогенези українців. Він вважає, що національна історія українського народу, як і більшості народів середньої смуги Європи (південних та західних слов'ян, англійців, французів, німців та інших етнічних спільнот), розпочалася понад 1500 р. після розпаду Римської імперії на зорі середньовіччя. Вона складається з однієї фази власне етногенези і чотирьох послідовних фаз націогенези русинів-українців: племінна фаза етногенези (ранне середньовіччя, V–X ст.) розпочалася з появи на історичній арені давньоукраїнських племен антів та склавинів V–VII ст. (пеньківська та празька культури відповідно), які трансформувалися в протоукраїнські літописні племена полян, деревлян, волинян, уличів, тиверців, хорватів VIII–X ст. (райковецька культура). На цьому етнокультурному

підґрунті в X ст. постала держава Русь зі столицею у Києві і титульним етносом русинів. Тож племінна фаза україногенези має два послідовних хронологічних періоди – антсько-склавинський період розселення слов'ян з Правобережної України на Балкани, у Подунав'я та Центральну Європу та переддержавний період VIII–X ст., представлений згаданими літописними племенами райковецької культури. Перша фаза націогенези почалася з постання Київської держави Русь і формування в ній феодально-аристократичної нації русинів. Фаза тривала протягом розвинутого та пізнього середньовіччя у X–XIV ст. Край Київській державі русинів поклали монгольська навала та польська експансія. Русини втратили статус нації і протягом XIV–XVII ст. існували як етнічна спільнота в державах сусідів – Польщі, Литві, Московії. Друга фаза націогенези розпочалася у ранньомодерний час з постання козацької держави Б. Хмельницького, в якій почався процес формування модерної української нації, що перервався скасуванням Гетьманщини 1764 р. Третя фаза націогенези почалася на початку XIX ст. і завершилася придушенням російськими більшовиками національно-визвольних змагань українців

1917–1921 рр. Четверта фаза націогенези розпочалася у 1991 р. з набуттям Україною незалежності й триває наразі (с. 343–344).

Загалом текст наукової праці зорієнтований не лише на фахівців з цієї проблематики, а й на широкий загал українського суспільства. Монографія сприяє посиленню національно-патріотичного виховання громадян Української держави та допомагає пересічним українцям усвідомити, що вони є самобутнім народом зі своєю унікальною історією та походженням, звичаєм сьогоденням та успішним майбуттям.

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук,

старший дослідник,

старший науковий співробітник

НДІ українознавства

КНУ імені Тараса Шевченка

Ольга ШАКУРОВА

orcid.org/0000-0001-9842-2997

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник

НДІ українознавства

КНУ імені Тараса Шевченка

РЕЦЕНЗІЯ

**НА КНИГУ (АРХЕОГРАФІЧНЕ ВИДАННЯ) «ЧУМАКИ.
СТУДІЇ З ІСТОРІЇ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ» (РЕД. КОЛЕГІЯ: В. АНДРЕЄВ,
С. АНДРЕЄВА, С. БІЛІВНЕНКО, Р. ДОДОНОВ, С. ТЕЛЮПА).
КИЇВ: ВИД-ВО «КРОК», 2024**

Книга «Чумаки. Студії з історії та історіографії», наскільки відомо, є доволі давнім задумом, який з різних причин не вдалося реалізувати десять років тому. Автором ідеї та керівником цього наукового проекту є доктор історичних наук, професор В. М. Андреев, який започаткував дослідження інтелектуальної біографії Віктора Петрова (1894–1969), зокрема його наукової діяльності в Етнографічній комісії при ВУАН. У 2012 році побачила світ збірка «Дніпровські лоцмани: нариси з історії та історіографії» / Андреев В., Білівненко С., Белов О. та ін. Херсон: Вид-во ВНЗ «ХДМІ», 2012. 352 с. Підготовлене археографічне видання є логічним продовженням справи вивчення наукового доробку Етнографічної комісії, зокрема історії її масштабного проекту дослідження виробничих об'єднань в Україні.

Структурно книга складається з трьох частин: вступного слова директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, доктора філософських наук, професора Р. О. Додонова, передмови В. М. Андреева та власне археографічного дослідження «Етнографічна комісія при ВУАН під керівництвом Віктора Петрова: науково-дослідний проект вивчення чумацтва» проф. В. М. Андреева та доц. С. С. Андреевої.

Друга частина фактично є перевиданням маловідомої, але вкрай важливої праці «Чумаки» українських учених-членів Етнографічної комісії ВУАН, яка побачила світ у 1931 році під

редакцією науковців А. Лободи та В. Білого. Це дослідження свого часу з ідеологічних та політичних причин було фактично вилучено з наукового обігу та незаслужено забуто. Разом з тим і до сьогодні воно залишається одним з найбільш повних колективних досліджень історії чумацтва та має непересічне значення для подальшого вивчення історії та культури України.

Третя частина книги містить раніше неопубліковані джерела з історії чумацтва. Ці документи зберігаються в Наукових архівних фондах рукописів

та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України (Київ). Вони представлені дослідженнями Н. Малечі «Чумаки» та В. Білого «Матеріали до чумацької демонології», а також кресленням чумацького воза студента Санкт-Петербурзького університету Є. Артюхова, малюнками талановитого українського митця К. Терещенка (його ім'я не було зазначено в документах й ідентифікувати його авторство упорядникам вдалося в процесі підготовки видання до друку). З огляду на те, що практично всі члени Етнографічної комісії ВУАН у 30-ті роки минулого століття зазнали репресій, їхній доробок не мав перспектив бути опублікованим за радянських часів. Віднайдення названих джерел в архівах, безперечно, збільшує

наукову вагу книги, що рецензується.

Збірка рекомендована до друку вченою радою Науково-дослідного інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Видання буде корисним не лише фахівцям з історії, етнології, культурології та фольклористики, а й широкому колу читачів, які цікавляться українською історією та культурою, й може прислужитися для популяризації знань про минуле України.

Володимир МІЛЬЧЕВ

[orcid.org/ 0000-0003-4432-3322](https://orcid.org/0000-0003-4432-3322)

доктор історичних наук, професор,
декан факультету історії
та міжнародних відносин
Запорізького національного
університету українознавства

МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ «УКРАЇНОЗНАВЧІ РЕФЛЕКСІЇ СУЧАСНИХ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ»

24 жовтня 2024 р. у м. Києві відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів», присвячена 190-й річниці відкриття КНУ імені Тараса Шевченка. Науковці, освітяни, військовослужбовці Сил оборони України та представники громадянського суспільства активно обговорювали низку важливих проблем, які наразі постали перед Україною та її громадянами під час повномасштабної російсько-української війни.

Заявки на участь у Конференції надіслали 36 докторів наук, професорів, провідних наукових співробітників, 55 кандидатів наук (докторів філософії), доцентів, старших дослідників; 22 наукових співробітників без ступеня, 16 аспірантів, 5 студентів, 4 вчителі. В роботі конференції взяли участь представники наукових установ і закладів освіти Києва, Харкова, Запоріжжя, Кривого Рогу, Вінниці, Житомира, Рівного, Чернігова, Черкас, Луцька, Івано-Франківська, Бердичева, Конотопа, Переяслава, Ірпеня, Яготина та інших міст. Міжнародний рівень конференції підтверджується участю дослідників із США, Великої Британії, Бельгії, Туреччини, Греції, Угорщини, Словаччини.

Відкрив Конференцію ректор КНУ імені Тараса Шевченка проф. **Володимир Бугров**. «Ця Міжнародна конференція – наголосив він, – не лише поважний науковий захід, але й продовження дискусії й діалогу між «Ми» і «Я». Україну підтримує демократичний світ, і ця допомога має не лише військовий,

економічний, фінансовий, дипломатичний, але й гуманітарний характер. Одного разу я подарував поважній німецькій чиновниці уламок російської ракети, який 10 жовтня 2022 р. влучив у стіни Червоного корпусу Університету. Дякуючи за такий «цікавий» подарунок, вона відповіла: «Цей уламок буде лежати на моєму робочому столі аж до завершення російсько-української війни». Така системна міжнародна підтримка свідчить про важливість України як для світу, так і для нас – її громадян. Бажаю вам успішної роботи».

З вітальним словом до учасників Конференції звернулась Голова Оргкомітету, проректор з наукової роботи КНУ імені Тараса Шевченка проф. **Ганна Толстонова**. Вона згадала, що створення у 1992 році Інституту українознавства при філологічному факультеті Університету передусім мало на меті кількісне та якісне розширення наукових українознавчих досліджень, повернення ж НДІ українознавства до КНУ імені Тараса Шевченка відкриває вікно можливостей для інтенсифікації розвитку наукового потенціалу вчених-українознавців. «Нас завжди турбує, що ми залишимо у спадок наступним поколінням. Прямуючи до актові зали, я сфотографувала для себе полиці з книжковими виданнями, підготовленими й оприлюдненими науковими співробітниками Інституту впродовж останніх років, що є великим досягненням... Вчені-українознавці мають налагоджувати тісне та взаємовигідне спілкування зі світом, треба вміти рекламувати себе й себе «продавати».

Федеральне Міністерство освіти Німеччини створило два центри українознавства в університетах Регенсбурга та Франкфурта-на-Одері (Віадрина). Ці два центри будуть опікуватися вивченням української мови, культури, міжнародними зв'язками тощо. Наголошую, що це буде вивчення України і для України. У лютому 2025 року планується візит делегації НДІУ до Регенсбурга задля погодження розробки й створення нових взаємовигідних наукових проєктів і для посилення конкурентоздатності Інституту на міжнародній арені. Ми маємо навчитися пропонувати результати своїх наукових досліджень світовій науковій спільноті».

З вітальним словом від МОН України виступив **Андрій Петровський** – керівник експертної групи з питань державно-приватного партнерства Директорату інновацій і зв'язків науки з реальним сектором економіки МОН України, який побажав учасникам конференції системно і комплексно розглянути найважливіші питання.

Представник НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка в Угорщині **Павло Будаєвський** у своєму привітанні наголосив на важливості співпраці Інституту з українською діаспорою в Угорщині, оскільки вона не лише підтримує місцевих українців, але й допомагає їм зберегти свою етнічну та інтернаціональну самобутність.

Директор НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка проф. **Роман Додонов** повідомив, що традиційна для НДІУ Конференція цього року присвячена 190-й річниці відкриття Київського університету. Вона планувалася як своєрідний «акт злуки» українознавців обох установ. Не випадково перша

секція Конференції присвячена історії розвитку українознавства в КНУ імені Тараса Шевченка. Інші секції тематично відповідають основним напрямкам науково-дослідних робіт, що виконуються в Інституті. Вирішення поставлених науковцями проблем сприятиме актуалізації українознавства для консолідації нації й пришвидшить перемогу над російськими загарбниками.

Після виголошення вітальних слів розпочалося пленарне засідання Конференції.

Доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри історії філософії філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка **Тарас Кононенко** у своїй доповіді «Творчі здобутки і перспективи розвитку українознавства», зокрема, наголосив: «Реорганізації минають, реорганізатори забуваються, а Інститут українознавства залишається. Я працював в Інституті з 2001/2002 по 2013 рік, а з 2013 по 2024 безпосередньо й опосередковано долучаюся до його наукової діяльності. Здобутки нашого Інституту здебільшого випереджали час на 10–15 років. Чи цінувалися вони у час оприлюднення? Але у цьому й полягає доля як відкривачів, так і поціновувачів. Ми були одними з перших, хто запропонував впровадити українознавство в систему дистанційної освіти засобами цифрових технологій. Це був початок 2000-х років. Лише добра пам'ять залишається щодо керівництва Державного фонду фундаментальних досліджень України того часу, відбіркова комісія якого ризикнула підтримати поданий проєкт. Утім, скільки кепкування лунало довкола – відомо лише розробникам. Для більшості «експертів» було гротескно інтегрувати українознавство та

цифрові технології в освіті. Потому Інститут впровадив сім ліцензованих програм підвищення кваліфікації, зокрема українознавства засобами дистанційної освіти. На курсах навчалися представники щонайменше з трьох континентів. Керівники українських шкіл отримували Свідоцтва державного зразка, засвідчені печаткою Інституту українознавства, які давали підстави щодо визнання належної кваліфікації для керівництва закладом, який фінансується з бюджету країни перебування. Затверджені НДР розширювали обрії досліджень і умови їх провадження. Для будь-якої наукової інституції є вкрай важливою матеріальною база, її цілісний майновий комплекс, зокрема для НДІ українознавства – це його будівля, яка відповідає стратегічним завданням провадження українознавчих досліджень та практичного застосування їх результатів. У цій залі, на міжнародній конференції 2024 р., присутні ті працівники, які пригадують планове життя Інституту, коли й наявних площ було замало для проведення конференцій, курсів підвищення кваліфікації, курсів підготовки тьюторів дистанційної освіти у співробітництві з професіоналами-харків'янами (професор В. М. Кухаренко), систематичної навчальної роботи аспірантури, конкурсів для школярів з усієї України і зарубіжжя, конкурсів для молодих вчених-дослідників, видавничої діяльності тощо. Отже, хто спробує позбавити Інститут його цілісного майнового комплексу, приміщення, світлина будівлі якого вже стала візитівкою для України і світового українства, – той навіки згальмує своє ім'я, увійде чорною плямою у ще ненаписану історію українознавства XXI ст....

У свою чергу нам треба посилювати науково-методологічне обґрунтування українознавства, його предмет і об'єкт. Українознавство – наука про Україну і світове українство, центри українознавства дають можливість структурувати українознавчі студії, а їх аналіз допомагає відстежувати центральні динамічні процеси. Одним із головних завдань Інституту завжди була координація зв'язків з українською діаспорою і світовим українством. Я пропоную внести в резолюцію Конференції пропозицію щодо проведення у 2025 році Форуму країн, де українська мова має статус офіційної, щоби підтримати де-юре і де-факто її розвиток і функціонування.

У спільній доповіді *Людмили Филіпович*, докторки філософських наук, професорки, провідної наукової співробітниці відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, та *Оксани Горкуші*, кандидатки філософських наук, старшої наукової співробітниці відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, на тему «Українська гуманітаристика перед сучасними викликами» були порушені важливі проблеми розвитку українських гуманітарних студій в умовах повномасштабного російського вторгнення, яке стало величезним викликом як для Української держави, так і її громадян.

Генеральний директор Національного заповідника «Киево-Печерська лавра» кандидат історичних наук *Максим Остапенко* у доповіді «Киево-Печерська лавра: українська спадщина як інструмент для подолання російських наративів» відзначив, що Заповідник є бастіоном у боротьбі з «русским

миром», який пустив глибоке коріння в Києво-Печерській лаврі. Вченим треба переосмислити значення Києво-Печерської лаври у цивілізаційному розвитку не лише України й держави-агресорки, а й цивілізованого світу. «Наразі Києво-Печерська лавра є духовним центром України й уособлює собою єдність віри, науки, освіти, культури та державності. Тому повернення її до українського гуманітарного простору є великим надбанням як влади, так і громадянського суспільства України», – наголосив виступаючий.

Ростислав Радишевський, доктор філологічних наук, професор, академік НАН України, завідувач кафедри поліністики Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка, виступив з доповіддю «Київський національний університет імені Тараса Шевченка і Міжнародна школа україністики НАН України: віхи співпраці», у якій проаналізував напрацювання та результати взаємовигідної наукової кооперації між потужними українознавчими центрами.

Володимир Скляр, доктор історичних наук, професор Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України, презентував доповідь «Етномовні наслідки російщення України», у якій проаналізував жакливі результати лінгвоциду щодо української мови, які, зрештою, призвели до звуження ареалу її побутування в Україні й поставили її на межу виживання.

Сергій Петков, доктор юридичних наук, професор кафедри соціальної роботи в військах (силах) Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка, у доповіді «Вознесеньський скарб: до проблеми ідентифікації» розповів

про цікаву пам'ятку української історії, пов'язану з сюжетом про загибель київського князя Святослава, за свідченнями літопису «Повісті минулих літ» – «в порогах» Дніпра. Під час будівництва Дніпровської ГЕС і заводів Запоріжжя в районі Павло-Кічкаса був знайдений скарб із великої кількості золотих та срібних речей. Доля цих артефактів виявилася драматичною, вони були передані до Історичного музею Дніпропетровська і розграбовані під час Другої світової війни. Системне вивчення сучасними методами науки не є можливим, що породжує різноманітні гіпотези щодо походження пам'ятки. Дослідники роблять припущення, що знайдені артефакти були трофеями і пов'язують їх зі Святославом, ханом Аспарухом, правителями Хозарського каганату тощо. Доповідач стверджує, що Вознесеньський скарб вказує на великий культовий центр кочовиків, де печеніги принесли жертву за перемогу над Святославом.

Володимир Ятченко, доктор філософських наук, професор, завідувач відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, у доповіді «Специфіка українознавчого знання в системі гуманітарних наук» вкотре наголосив на важливості системного вивчення українознавства. У широкому сенсі українознавство – це сукупність знань і публіцистики про Україну, український підхід, це поєднання секторальних і комплексних методів, коли вони створюють цілісний комплекс, поєднує в собі український світ, українську ідею, українську ментальність, українську волю. Головне завдання українознавства – розглядати свій об'єкт комплексно, через призму всіх причин, які прямо й

опосередковано пов'язані з Україною.

Після перерви розпочалася робота семи секційних засідань. Під час роботи секції I «Розвиток українознавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка» було виголошено низку доповідей. Серед них особливу увагу привернули виступи:

Галини Александрової, докторки філологічних наук, провідної наукової співробітниці Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України: «Українознавчі студії професора університету Святого Володимира М. П. Дашкевича»;

Олесі Дзири, кандидатки історичних наук, завідувачки відділу зарубіжної україніки: «Комплектування забороненими українознавчими виданнями відділу спеціального зберігання Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР в кінці 1960–1970-х роках»;

Мирослави Марущенко, кандидатки медичних наук, доцентки, доцентки кафедри нейрохірургії НМУ імені О. О. Богомольця: «Українознавча діяльність професорів медицини Київського університету св. Володимира XIX – першої половини XX ст.»;

Федора Медвідя, доктора наук в галузі політології, кандидата філософських наук, доцента, професора МАУП, **Марії Черної**, докторки філософії в галузі права, докторантки МАУП та студентки **Аліни Красун**: «Проблема суб'єктності України у творчій спадщині Миколи Міхновського»;

Юрія Фігурного, кандидата історичних наук, старшого дослідника, старшого наукового співробітника відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка:

«Внесок Петра Кононенка у розвиток українознавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка».

II секція «Етногенез українського народу у світлі новітніх наукових даних» була присвячена проблемам, що розроблялися дослідниками НДІУ в межах однойменної НДР протягом останніх років. Ці проблеми в своїх доповідях, зокрема, обговорювали:

Людмила Сорочук, кандидатка філологічних наук, старший науковий співробітник відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Національна символіка України як складова патріотичного виховання молоді»;

Андрій Телегуз, кандидат історичних наук, доцент Українського державного університету імені Михайла Драгоманова: «Походження українців з позицій концепції «давньоруської народності»: історіографія російського імперського міфу»;

Олексій Трачук, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Географія праслов'янських племен від Геродота до Нестора»;

Ольга Шакурова, кандидатка історичних наук, старший науковий співробітник відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Ранньосередньовічна теорія походження українського народу Леоніда Залізняка – важлива складова національно-патріотичного виховання».

Під час роботи секції III «Формування української політичної нації» було

виголошено низку доповідей, серед яких варто виділити презентації:

Валентина Крисаченка, доктора філософських наук, професора, провідного наукового співробітника відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Екзистенційна єдність української політичної нації як запорука здолання рашизму»;

Ірини Грабовської, кандидати філософських наук, старшої наукової співробітниці відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, та Сергія Грабовського, кандидата філософських наук, старшого наукового співробітника Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України: «Геополітична суб'єктність України – одна з найактуальніших проблем сучасного українського соціогуманітарного дискурсу»;

Кирила Грабчака, головного консультанта Апарату Верховної Ради України: «Українські етнічні цінності та цінності західної цивілізації»;

Любові Отрошко, молодшого наукового співробітника відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Міжнародна діяльність Ярослави Стецько та її боротьба за українську державність»;

Надії Турнак, кандидати філософських наук, старшої наукової співробітниці відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Основні тенденції змін в геополітичному ландшафті Європи під час повномасштабної російсько-української війни»;

Миколи Хилька, доктора філософських наук, професора кафедри політології Київського національного

університету імені Тараса Шевченка: «Політичні підвалини консолідації українського суспільства»;

Віталія Чорного, доктора філософських наук, професора, професора кафедри військово-гуманітарних дисциплін Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут: «Напрями підтримання психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій з урахуванням досвіду провідних країн-членів НАТО»;

Леоніда Чупрія, доктора політичних наук, професора, професора кафедри психології, педагогіки та суспільних наук Державного податкового університету (м. Ірпінь): «Геополітична суб'єктність України в умовах сучасних викликів».

IV секція «Збереження та повернення історико-культурної спадщини України» об'єднала археологів, музеєзнавців і пам'яткознавців. Було заслухано доповіді:

Віталія Андрєєва, доктора історичних наук, професора, заступника декана з наукової роботи факультету суспільно-гуманітарних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка: «Популяризація наукових досягнень Етнографічної комісії при ВУАН: чумаки».

Надії Гаврилюк, доктора історичних наук, старшого наукового співробітника, заступника директора з наукової роботи НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Вивчення козацьких старожитностей в археології»;

Романа Додонова, доктора філософських наук, професора, директора НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Підводна спадщина України та проблема її збереження в умовах війни»;

Наталії Ковпаненко, кандидата історичних наук, вченого секретаря Центру дослідження історико-культурної спадщини України Інституту історії НАН України: «Збереження нерухомої мистецької спадщини України: проблеми обліку»;

Володимира Назара, завідувача сектору реставрації творів декоративно-прикладного мистецтва відділу наукової реставрації, консервації та експертизи рухомих пам'яток Національного заповідника «Киево-Печерська лавра»: «Реставрація археологічного текстилю з поховання архімандрита Києво-Печерської лаври Єлисея Плетенецького (†1624)»;

Юрія Свистуна, вчителя Олексіївського ліцею Краснокутської селищної ради Богодухівського району Харківської області: «Іван Гаращенко – меценат першої української гімназії імені Бориса Грінченка в Харкові»;

Юлії Стаднік, аспірантки кафедри українознавства, культурології та історії науки НТУ «Харківський політехнічний інститут»: «Наукова спадщина і повернення із забуття: долі харківських етнологів (К. Черв'яка, Я. Риженка, Б. Пилипенка)»;

Ольги Яреми-Винар, кандидатки історичних наук, наукового співробітника Українського музею в Нью-Йорку, США: «Історико-культурні цінності України на прикладі колекції історичних гобеленів у фондах Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків».

Під час роботи секції V «Міжконфесійний діалог в Україні в умовах сучасних викликів» було виголошено низку доповідей, зокрема:

Галини Лозко, докторки

філософських наук, професорки, провідної наукової співробітниці відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Деформації поняття «міжконфесійного діалогу» як політична проблема»;

Світлани Кагамлик, докторки історичних наук, старшої наукової співробітниці, провідної наукової співробітниці НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Ідеологічна агресія московського патріархату як складова російсько-української війни: шляхи і форми протидії»;

Ольги Недавної, кандидатки філософських наук, старшої наукової співробітниці Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України: «Київські різдвяні традиції як маніфестації духовного опору українців серед радянської дійсності»;

Віктора Ужви, аспіранта кафедри філософії та релігієзнавства Київського столичного університету імені Бориса Грінченка: «Міжконфесійний діалог в Україні в умовах війни».

Секція VI «Українознавство в процесі збереження та відтворення ідентичності українства за кордоном» працювала в онлайн форматі, завдяки чому вдалося поєднати українознавців різних країн і, зокрема, заслухати виступи:

Діни Демір, менеджерки зовнішньокультурної діяльності НАКККіМ, представниці НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка в Туреччині: «Українська діаспора у Туреччині»;

Ірини Краснодемської, кандидатки історичних наук, завідувачки відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Діяльність шкіл українознавства в США по формуванню національної

свідомості української молоді (2014–2023)»;

Катерини Настоящої, кандидатки соціологічних наук, доцентки, завідувачки відділу філософії та геополітики НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Як діє російська пропаганда на Заході в середовищі українських біженців і діаспори: факти і протидія»;

Андрія Петровського, аспіранта НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Взаємодія з українською діаспорою як складова сучасної державної політики в гуманітарній сфері»;

Ольги Сovenко, кандидатки соціологічних наук, представниці НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка у Великій Британії: «Family Roles and Identities Change in Ukrainian Families in 2022–2024».

Серед доповідачів секції VII «Українознавство vs «русский мир»» особливу увагу привернули виступи:

Тетяни Бевз, докторки історичних наук, професорки, старшої наукової співробітниці відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Національно-патріотичне виховання як предмет наукових досліджень: історичні аспекти та сучасні підходи»;

Наталії Безсмертної, молодшої наукової співробітниці відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Шляхи вдосконалення державної мовної політики у східних та деокупованих територіях України в контексті збереження та зміцнення національної ідентичності»;

Ганни Богданович, провідного фахівця відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства

КНУ імені Тараса Шевченка: «Українознавство як важлива складова конструювання українського світу та його роль у боротьбі з «русским миром»»;

Миколи Васьківа, доктора філологічних наук, професора, старшого наукового співробітника відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: ««Ніщо не буде так, як раніше...»: мілітарна література про світ новий після війни»;

Олени Газізової, кандидатки історичних наук, завідувачки відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Утвердження української національної ідентичності молоді в умовах російської агресії (на матеріалах проекту НДІУ «Міжнародний конкурс з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти»)»;

Сергія Губського, молодшого наукового співробітника відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Життєвий та бойовий шлях воїна ЗСУ Ігоря Трофимчука як приклад звитяги та героїзму українських захисників»;

Тамари Усатенко, доктора педагогічних наук, старшого наукового співробітника: «Єдність традиції та інновації в спільноті школи-родини Полтавщини»;

Юрія Фігурного, кандидата історичних наук, старшого дослідника, старшого наукового співробітника відділу етнології та історії України НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Роль українознавства у посиленні національно-патріотичного виховання українських громадян для протидії «руському миру» в умовах війни».

Олега Чиркова, молодшого

наукового співробітника відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Моделі можливого розвитку етнічної конструкції української нації упродовж наступних 10 років»;

Юліани Шинкарик, молодшого наукового співробітника відділу української філології та освітніх технологій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: «Реалізація державної мовної політики у східних та деокупованих територіях України: комплексні заходи».

За підсумками роботи учасники Конференції прийняли ухвалу:

1. НДІ українознавства як самостійний міждисциплінарний підрозділ КНУ імені Тараса Шевченка має виконувати функції координатора українознавчих студій в Університеті і стати репрезентантом українськості за кордоном.

2. В рамках попередніх домовленостей ректорату КНУ імені Тараса Шевченка з керівництвом Регенсбурзького університету налагодити активну співпрацю НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка з нещодавно відкритим українознавчим Центром «Denkraum Ukraine».

3. Розширити сферу державної співпраці із закордонним українством: зробити співпрацю з громадськими осередками українського зарубіжжя частиною державної політики.

4. Активізувати співпрацю НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка з МЗС України щодо роботи з українською діаспорою.

5. Розширити кількість закордонних філій НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка і посилити українознавчі практики з метою утвердження національної ідентичності молоді як

чинника консолідації українського суспільства.

6. Активізувати співпрацю з навчальними і громадськими осередками українського зарубіжжя у сфері надання їм науково-методичного забезпечення і обладнання куточків українознавства.

7. Звернутися до Кабінету Міністрів України з пропозицією підтримати клопотання НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка провести у квітні 2025 р. Форум країн, де українська мова має статус офіційної, щоби підтримати де-юре і де-факто її розвиток і функціонування, а з метою забезпечення матеріальної бази цього важливого наукового заходу залишити за Інститутом майновий комплекс по вулиці Ісаакяна, 18 у місті Києві.

8. Зберегти і розширити мережу українознавчих інституцій в Україні.

9. Враховуючи, що проблематика досліджень НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка сприятиме забезпеченню національних інтересів та безпеки України, звернутися до Міністерства оборони України та Військового інституту КНУ імені Тараса Шевченка з пропозицією надання матеріалів, які можуть бути використані під час проведення виховної роботи в рамках національно-патріотичної підготовки особового складу Збройних сил України.

10. Посилити українознавчу складову в навчальному процесі гуманітарних і природничих ЗВО України.

11. Посилити співпрацю з інституціями НАН України, зокрема з Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, у сфері підготовки і видання творчої спадщини української діаспори.

12. Зважаючи на важливість розвитку українознавчих студій у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, різнопрофільну діяльність НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка як міждисциплінарної структури, наукову і громадську активність працівників Інституту в Україні й за кордоном і водночас дуже обмежене фінансування науково-дослідних тем, ініційованих НДІ українознавства, рекомендувати керівництву Університету звернутися до МОН України з пропозицією надати Інституту окреме базове фінансування.

Тези виступів і повідомлень учасників наукового форуму активно збиралися до 1 листопада 2024 р., після чого були оприлюднені в електронній збірці на сайті НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка: Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 190-й річниці відкриття Київського національного університету імені Тараса Шевченка

(м. Київ, 24 жовтня 2024 р.). Київ: НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. 356 с. URL: <https://ndiu.knu.ua/elektronna-biblioteka/materiali-mizhnarodnoji-naukovo-praktichnoji-konferentsiji-ukrajinoznacchi-refleksiji-suchasnikh-sotsiokulturnikh-protsesiv>

Провідний фахівець відділу культурології та культурної спадщини НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка Г. Богданович здійснила фотофіксацію Конференції.

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук,

старший дослідник,

старший науковий співробітник

НДІ українознавства

КНУ імені Тараса Шевченка

Ганна БОГДАНОВИЧ

orcid.org/0009-0007-4416-687X

провідний фахівець

НДІ українознавства

КНУ імені Тараса Шевченка

МОВЛЕННЄВІ ТРЕНІНГИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ КОМПЕТЕНТНОСТІ СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року значно зріс авторитет української мови серед населення. Кожен свідомий громадянин держави вважає своїм обов'язком мислити і спілкуватися українською мовою. Але в Україні залишається значна кількість людей, яка в приватному і суспільному житті спілкується мовою країни-агресора. Перехід на українську мову спілкування має бути усвідомленим вибором кожного українця. Оскільки ніхто не має права змусити послугуватись державною мовою в приватному і суспільному житті, українська мова має стати трендовою серед дітей, молоді та дорослого населення. На цьому етапі комунікативних змін важливим є збереження мовної стійкості українців у сучасному просторі.

В умовах російсько-української війни зріс попит на онлайніві та офлайніві курси з української мови (заразом – безкоштовні), розмовні клуби, освітні проекти, особливо для внутрішньо переміщених осіб. Першочерговими завданнями української влади стали популяризаційні заходи щодо української мови задля її збереження і зростання до неї інтересу в майбутньому. З цією метою з 24 листопада 2023 р. по 26 січня 2024 р. відповідно до напрямку планової роботи відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства були проведені мовні тренінги під гаслом «Говоримо українською!». В межах виконання теми НДР «Особливості сучасної державної мовної політики

в східних і деокупованих територіях України», що фінансується з державного бюджету, було розроблено програму «Українська мова» для громадян, які бажають підвищити комунікативну компетентність, застосовувати українську мову в усіх видах мовленнєвої діяльності та реалізовувати набуті комунікативні навички. Зазначена Програма успішно апробована на мовних тренінгах «Говоримо українською!». Їх учасниками стала команда Департаменту культурно-громадського розвитку Маріупольської міської ради та куратори з культури центрів «ЯМаріуполь» по всій Україні, від яких надійшла пропозиція щодо їх проведення. Заняття відбувалися в онлайн-форматі. Метою заходу є формування мовленнєвих навичок громадян України, які прагнуть якомога швидше почати розмовляти українською літературною мовою. На заняттях в україномовному середовищі учасники набули розмовних навичок. На тренінгах були передбачені: мовленнєва розминка, практичні заняття, мовний аналіз та ін. Працювала з учасниками молодша наукова співробітниця відділу української філології Науково-дослідного інституту українознавства Юліана Шинкарик.

За підсумками курсу мовних тренінгів «Говоримо українською!» сертифікати отримали: Фесенко Марина, фахівець з культурних проектів центру «ЯМаріуполь» міста Рівне; Вовницька Ірина, т.в.о. начальника відділу культурної інфраструктури та охорони культурної спадщини департаменту культурно-громадського розвитку

Маріупольської міської ради; Лісогор Вікторія, директор Комунальної установи «Центральна міська публічна бібліотека Маріупольської міської ради з філіями»; Саравас Андрій, т.в.о. директора «КЗ Маріупольська музична школа № 5»; Остапенко Людмила, т.в.о. директора Комунального закладу «Маріупольська школа мистецтв» Маріупольської міської ради; Рашевська Аліна, фахівець з культурних проєктів центру «ЯМаріуполь» міста Вінниця; Лактіонова Ольга, фахівець з культурних проєктів та зв'язків з громадськістю центру «ЯМаріуполь» міста Черкаси; Лазарик Олена, фахівець з культурних проєктів центру «ЯМаріуполь» міста Чернівці; Бейда Наталя, фахівець з культурних проєктів, регіональний куратор центру «ЯМаріуполь» міста Львів; Прохорова Олена, викладач образотворчого мистецтва Комунального закладу «Маріупольська художня школа імені А. І. Куїнджі»; Юрченко Марина, завідувач відділу «Арт простір» міського палацу культури «Центр культури «Лівобережний»; Телятник Вікторія, фахівець з культурних проєктів центру «ЯМаріуполь» міста Запоріжжя; Ольхова Наталя, т.в.о. директора міського палацу культури «Чайка» департаменту культурно-громадського розвитку Маріупольської міської ради; Полинкова Дар'я, фахівець з культурних проєктів, регіональний куратор центру «ЯМаріуполь» міста Києва; Полехіна Анастасія, фахівець з культурних проєктів центру «ЯМаріуполь» міста

Тернопіль; Діана Трима, авторка проєкту «Маріуполь. Культурна деокупація», директорка департаменту культурно-громадського розвитку Маріупольської міської ради до 2024 р.

За даними роботи мовних тренінгів виявлено, що мовленнєві компетентності їх учасників значно покращилися. Вони навчилися грамотно висловлювати свої думки як усно, так і на письмі, збагативши мову українознавчою лексикою; розглянули типові мовні помилки, а також навчилися їх уникати; опрацювали зміни в Українському правописі 2019 року. Мети тренінгів було досягнуто, адже частина учасників у повсякденному спілкуванні почала послуговуватись виключно українською літературною мовою та відмовилась від використання суржиків у побуті й на роботі.

Належне функціонування української мови – це не акт примусу чи потурання іншим мовам у нашому суспільстві, а, навпаки, – це необхідність вироблення надійного «інструменту» спілкування, з яким пов'язана водночас і національна безпека, і вироблення цілісного комунікаційного поля для сталого розвитку Української держави та її громадян.

Юліана ШИНКАРИК

orcid.org/0000-0002-1629-5910

молодший науковий співробітник

НДІ українознавства

КНУ імені Тараса Шевченка

**ЖУРНАЛ «УКРАЇНОЗНАВСТВО»:
ПОКАЖЧИК ЗМІСТУ НОМЕРІВ ЗА 2024 РІК**

АКТУАЛЬНЕ УКРАЇНОЗНАВСТВО

Бевз Т. Територіальна цілісність і соборність України: сучасні виклики. № 3 (92). С. 8–29.

Богданович Г. Трансформація української ідентичності як чинник формування нової політичної нації. № 3 (92). С. 44–56.

Зайченко О. Розширення бренду Тараса Шевченка для адвокації українства. № 1 (90). С. 18–30.

Кидонь В. Історична ідентичність в умовах російсько-української війни. № 3 (92). С. 30–43.

Крисаченко В. Маніпулятивний вплив сучасного рашизму на масову суспільну свідомість: сутність, засоби, наративи. № 2 (91). С. 8–22.

Крисаченко В. Новітнє насильницьке розпорошення українства: проблема формування національного гуманітарного простору. № 1 (90). С. 8–17.

ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Дзігора К. Українознавство і комеморативні студії: термінологічна спорідненість та методологічна специфіка. № 4 (93). С. 20–33.

Кононенко Т. Творчі здобутки і перспективи розвитку українознавства. Філософсько-методологічний аналіз. № 4 (93). С. 8–19.

Лозко Г. Філософсько-теоретичне осмислення поняття патріотизму. № 3 (92). С. 57–72.

Таран Г., Шостак В., Москвич О. Етика взаємодії культур: рефлексія про моральність у діалозі культурних систем. № 3 (92). С. 73–82.

Khamitov N. Humanism of the Civilization Project of Ukraine: the Search for the Worldview and Methodological Basis of Productive Social Practices. № 1 (90). С. 31–43.

Шакурова О. Термінологічний та методологічний інструментарій українознавства. № 1 (90). С. 44–53.

УКРАЇНА У ВІЙНІ

Богданович Г. Виклики і загрози на шляху формування та функціонування української політичної нації в умовах повномасштабної війни. № 4 (93). С. 34–51.

Губський С. Героїзм як вияв національно-патріотичного виховання українських воїнів: від минулого до сьогодення. № 4 (93). С. 77–88.

Кагамлик С. Ідеологічна агресія Московського патріархату як складова російсько-української війни: шляхи та форми протидії. № 4 (93). С. 66–76.

Коломийчук О. «Межі релігії просто стерлись...»: міжконфесійна солідарність громади м. Ірпня в умовах російської окупації та звільнення Київщини. № 4 (93). С. 52–65.

ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА – ДЕРЖАВНИМ ОРГАНАМ

Безсмертна Н. Особливості функціонування державної мовної політики в Україні та її актуалізація у східних областях і на деокупованих територіях Української держави. № 1 (90). С. 67–73.

Крисаченко В. Функціонування державної мови в сучасній Україні: духовно-практичні виміри. № 1 (90). С. 54–56.

Отрошко Л. Обґрунтування ролі зарубіжного українства як чинника етнокультурного розвитку українського суспільства в умовах політики реваншу рф. № 1 (90). С. 57–66.

УКРАЇНА – ЕТНОС

Грабчак К. Українські етнічні цінності та цінності західної цивілізації. № 4 (93). С. 89–97.

Додонов Р. Колоніальна, етноцентристська та етатистська парадигми управління культурною спадщиною в Україні. № 2 (91). С. 31–43.

Лозко Г. Етнокультура як засіб виховання патріотизму. № 2 (91). С. 44–56.

Скляр В. Народне вбрання Луганщини: етнічна традиція, ідентифікаційні коди. № 2 (91). С. 66–79.

Соболевська С. Образ народної та авторської ляльки в культуротворчому і дизайнерському аспектах. № 2 (91). С. 57–65.

Сорочук Л. Консолідуєчий потенціал етнокультурної традиції українців у контексті сучасних викликів. № 4 (93). С. 98–105.

Ятченко В. Проблеми методології вивчення первісних форм колективної свідомості в українському фольклорі. № 2 (91). С. 23–30.

УКРАЇНА – МОВА

Безсмертна Н. Становище української мови під час російсько-української війни: правовий та лінгвоцидний аспекти. № 4 (93). С. 106–121.

Васьків М. «Ніщо не буде так, як раніше»: новий світ після війни. № 4 (93). С. 122–134.

Васьків М. Актуалізація антології хорватської воєнної лірики «У цей страшний час» в сучасній Україні. № 2 (91). С. 91–107.

Герасим'юк В. Вибір Василя Портяка. № 2 (91). С. 80–90.

Шинкарик Ю., Безсмертна Н. Концепт українознавчих конкурсів у формуванні та реалізації державної мовної політики України у галузі освіти. № 2 (91). С. 108–143.

АРХЕОЛОГІЯ УКРАЇНИ

Гаврилюк Н. Перша Українська археологічна новобудовна експедиція. № 1 (90). С. 115–130.

Petkov S., Gavrylyuk N., Tarasenko I. On the Problem of the Ownership of the Voznesensky “Treasure”: Continuation of the Discussion. № 3 (92). С. 109–128.

Трачук О. Вплив степових вершників Поволжя на формування культури Кукутені-Трипілля. № 1 (90). С. 89–114.

Трачук О. Племена праслав'ян сосницької та лебедівської культур доби бронзи. № 2 (91). С. 180–206.

Шаповалов Г., Олейник О., Нефьодов В. Результати підводної археологічної розвідки в річці Оріль біля села Нехвороща. № 2 (91). С. 129–138.

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Іванець А. Про час створення та першого експонування знакової картини Віктора Цимбала «Рік 1933». № 2 (91). С. 167–179.

Фігурний Ю., Жам О., Гойдаєнко І., Висовень О. Фотофіксація регіональної історії України. № 2 (91). С. 144–166.

ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ ТА КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Висотін М. Актові книги як джерело з історії України ранньомодерної доби. № 4 (93). С. 135–151.

Додонов Р. Національний пантеон героїв як складова історико-культурної спадщини України. № 1 (90). С. 74–88.

Котельницький Н. Документи особистого архіву В. М. Хижнякова. № 3 (92). С. 151–163.

Ярема-Винар О. Один із гобеленів Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. № 3 (92). С. 139–150.

УКРАЇНОЗНАВСТВО В ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

Васьків М. Системна мовно-освітня політика на сході й півдні України як висновки з помилок минулого. № 3 (92). С. 164–177.

Газізова О. Українознавчі засади формування патріотичної свідомості здобувачів освіти (На Матеріалах XVII «Міжнародного конкурсу з українознавства для учнів 8–11 класів закладів загальної середньої освіти»). № 4 (93). С. 275–289.

Газізова О. Формування національних ідентитетів учнівської молоді як чинник консолідації українства в умовах сучасних викликів: українознавчі виміри. № 3 (92). С. 178–192.

Котусенко О., Михайловська Н., Ціпка А., Бойко Т., Газізова О., Краснодемська І., Хоменко О., Бойко С. Навчальна програма з курсу українознавства «Я і Україна» для суботніх та недільних шкіл українського зарубіжжя. № 4 (93). С. 222–254.

Лозко Г. Інституціалізація українознавства як науки та навчальної дисципліни в умовах російсько-української війни. № 1 (90). С. 131–145.

Лозко Г. Козацька педагогіка патріотизму про лицарський гарт української молоді. № 4 (93). С. 255–266.

Отрошко Л. Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в умовах російсько-української війни. № 3 (92). С. 207–221.

Фігурний Ю. Історія створення та діяльність Української Повстанської Армії для посилення національно-патріотичного виховання громадян України. № 3 (92). С. 193–206.

Фігурний Ю. Науково-дослідний інститут українознавства: зародження, становлення, розвиток, сьогодення. № 1 (90). С. 174–193.

Хавроненко В., Донець І., Спис О. Філософський аналіз освітнього простору: взаємодія індивіда та оточення. № 1 (90). С. 146–154.

Шакурова О. Роль українознавства у зміцненні української національної ідентичності та у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній простір під час війни. № 4 (93). С. 267–274.

Шинкарик Ю., Безсмертна Н. Образ захисника України у творчих роботах учнівської молоді. № 1 (90). С. 155–173.

УКРАЇНА І СВІТ

Бевз Т. Патріотизм як соціокультурний феномен: досвід різних країн і український історіографічний вимір. № 4 (93). С. 152–172.

Грабовська І., Грабовський С. Геополітична суб'єктність України: латентна перетворюється на актуальну. № 3 (92). С. 83–98.

Грабовська І., Грабовський С. Історичне становлення геополітичної суб'єктності України від початкових етапів до кінця XIX століття. № 2 (91). С. 207–223.

Грабовська І., Грабовський С. Латентна геополітична суб'єктність України як реальність та наукова проблема. № 1 (90). С. 194–203.

Краснодемська І. Національно-патріотичне виховання української молоді в європейських країнах в умовах сьогодення. № 2 (91). С. 224–241.

Отрошко Л. Досвід міжнародної національно-патріотичної та громадсько-політичної діяльності Ярослави Стецько. № 4 (93). С. 172–187.

Отрошко Л. Національно-патріотичне виховання в Україні й українській діаспорі: правові основи та історіографія проблеми. № 2 (91). С. 242–260.

Стішов В. Діяльність українських громадських організацій у Німеччині під час російсько-української війни (2014–2024 рр.). № 3 (92). С. 99–108.

ВИЗНАЧНІ УКРАЇНСЬКІ НАУКОВЦІ

Білас Ю. Націонал-комуністичні риси в діяльності С. Пилипенка доби «Червоного Терору» 1920–1930-х років. № 4 (93). С. 210–221.

Фігурний Ю. Життєвий шлях та досягнення фундатора сучасного українознавства Петра Кононенка. № 4 (93). С. 188–209.

РЕЦЕНЗІЇ, ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Андрєєв В. Рецензія на монографію Р. О. Додонова «Підводна спадщина України: Британські кораблі на дні Чорного моря». № 3 (92). С. 232–234.

Мільчев В. Рецензія на книгу (археографічне видання) «Чумаки. Студії з історії та історіографії» (ред. колегія: В. Андрєєв, С. Андрєєва, С. Білівненко, Р. Додонов, С. Телюпа. Київ: Вид-во «Крок», 2024). № 4 (93). С. 294–295.

Фігурний Ю. ГУЛАГ. Історія боротьби: український вимір. № 1 (90). С. 204–206.

Фігурний Ю., Богданович Г. Зустріч співробітників Науково-дослідного інституту українознавства з ректором Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимиром Бугровим. № 2 (91). С. 263–267.

Фігурний Ю. Установчі збори трудового колективу НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка. № 2 (91). С. 261–262.

Фігурний Ю., Богданович Г. Міжнародна науково-практична конференція «Українознавчі рефлексії сучасних соціокультурних процесів». № 4 (93). С. 296–305.

Фігурний Ю., Шакурова О. Верифікована концепція походження українців (рецензія на працю Л. Залізняка «Етногенез українського народу»: монографія. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 368 С.). № 4 (93). С. 290–293.

Фігурний Ю., Шинкарик Ю. IV Всеукраїнські наукові читання з міжнародною участю «Свою Україну любіть!». № 3 (92). С. 222–231.

Шинкарик Ю. Мовленнєві тренінги як засіб підвищення компетентності спілкування українською мовою. № 4 (93). С. 306–307.

Шинкарик Ю., Безсмертна Н. Перший міжнародний щорічний літературно-мистецький конкурс есе серед учнів 1-4, 5-8, 9-11 класів на теми: «Воїн ЗСУ. Хто він?», «Образ сучасного українського воїна». № 1 (90). С. 207–213.

Журнал «УКРАЇНОЗНАВСТВО»

Вимоги до оформлення та подання авторського оригіналу

Поля: верхнє – 3 см, праве – 1,5 см, ліве та нижнє – 2,5 см. Редактор: MSWord. Гарнітура: Times New Roman, кегель (розмір) 14, інтервал 1,5. Нумерація сторінок обов'язкова.

У верхньому лівому кутку вказується **шифр УДК**. Назва статті друкується великими літерами, жирним шрифтом по центру сторінки, під нею, праворуч, – ім'я та прізвище автора (жирним шрифтом), **ID ORCID**, науковий ступінь і вчене звання, посада, місце роботи, після них у дужках основним шрифтом друкуються адреса та номер телефона автора.

Згідно з Постановою ВАК України №705/1 від 15.01.03 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» до друку приймаються лише наукові статті, де мають бути:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз джерел і останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття;
 - формулювання цілей статті (постановка завдання);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.
- Ці структурні елементи позначаються жирним шрифтом на початку абзацу.

Оформлення посилань: у квадратних дужках вказується номер джерела за списком та через кому номери сторінок праці, на яку посилаються. Наприклад: [5, с. 38], [7, с. 100; 13, с. 42–47].

Література: список використаної літератури подається в алфавітному порядку в кінці статті. Зразок оформлення:

1. Куць, О. М. *Мовна політика в державотворчих процесах України*: навч. посіб. Харків, 2004. 275 с.
2. Білан, М. С., Стельмашук, Г. Г. *Український стрій*. Львів, 2000. 326 с.
3. Жулинський, М. Шевченко і Гоголь. *День*. 20 березня 2004. №50.
4. Саблук, П. Т. Напрямки розвитку економіки в аграрній сфері виробництва. *Основи аграрного підприємництва* (за ред. М. Й. Малика). Київ, 2000. С. 5–15.
5. Шевченко, В. Фашистський окупаційний режим в Україні та доля військовополонених (1939–1944 рр.). *Військовий полон та інтернування (1939–1956). Погляд через 60 років: матеріали наукової конференції, 2–4 червня 2006 р.* Київ, 2008. С. 67–70.
6. Ірпінь. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ірпінь> (дата звернення: 1.11.2016).

Після неї слід розмістити пристатейну літературу в латинському алфавіті (References), **оформлену в такому порядку: автор (транслітерація), переклад назви статті англійською мовою, транслітерована назва джерела (періодики) або перекладена (монографії), вихідні дані, зазначення мови статті в дужках (відповідно до Harvard Referencing System).**

- Зразок:**
1. Kuts, O. (2004). *Language Policy in the State-Building Processes of Ukraine: A Study Guide*. Kharkiv: V. Karazin Kharkiv National University Press, 275 p. [in Ukr.]
 2. Bilan, M., Stelmashchuk, H. (2000). *Ukrainian Folk Costume*. Lviv, 326 p. [in Ukr.]
 3. Zhulynskiy, M. (2004). Shevchenko and Hohol. *Den*, (50). [in Ukr.]
 4. Sabluk, P. (2008). Directions of Economic Development in Agricultural Production. In: M. MALIK, ed., *Basic Principles of Agribusiness*. Kyiv, pp. 67–70. [in Ukr.]
 5. Shevchenko, V. (2008). The Fascist Occupation Regime in Ukraine and the Fate of the Prisoners of War (1939–1944). In: *Viiskovyi polon ta internuvannia (1939–1956). Pohliad cherez 60 rokov. Materialy naukovoi konferentsii, 2–4 chervnia 2006 r.* (War Captivity and Internment (1939–1956). A Look at the Issue after 60 Years. Conference Proceedings. June 2006) Kyiv, pp. 67–70. [in Ukr.]
 6. Irpin. [online] *Wikipedia*. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Ірпінь> [Accessed 1 Nov. 2016]. [in Ukr.]

Рекомендований обсяг статті – від 0,5 до 1 ум. др. арк.

Транслітерувати інформацію потрібно латиницею згідно з Постановою КМУ від 27.01.2010 №55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» (для української мови) або вимог Департаменту США (для російської мови).

Текст статті супроводжується **анотацією** разом із **ключовими словами** українською (**приблизно 2000 знаків з пробілами**) та англійською мовами. Анотація має стисло характеризувати основний зміст результатів проведеного дослідження.

Автор статті відповідає за фактичний виклад матеріалу, а також за правильність оформлення пристатейної літератури латиницею.

Для досягнення більшої об'єктивності оцінки наукового змісту статей проводиться незалежне, конфіденційне рецензування (без зазначення прізвищ авторів і рецензентів). Для авторів без наукового ступеня обов'язковим є подання витягу з протоколу засідання відділу (установи) з рекомендацією статті до друку. Аспіранти також подають рецензію, підписану науковим керівником.

Наукові статті, оформлені не відповідно до зазначених вимог, редакцією не розглядаються.

Адреса редколегії: 01135 м.Київ, вул. Ісаакяна, 18, НДІУ, к.314-315

Контактний телефон: (044) 2360128

E-mail: ukrstudy.journal@gmail.com

КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
УКРАЇНОЗНАВСТВА

2024 **4**(93)

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Номер 4 (93) 2024

науковий журнал

*Рекомендовано вченою радою
Науково-дослідного інституту українознавства
Міністерства освіти і науки України (протокол №8 від 17.12.2024 р.)*

*Адреса редакції: 01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18, к. 314-315
тел.: 238-05-43, 236-01-28*

Технічне редагування та комп'ютерний набір –
відділ інформаційного забезпечення та наукових комунікацій

Загальне редагування – *Лідія Науменко*

Редагування англomовних текстів – *Вікторія Іванова*

Коректура – *Лариса Ткаченко*

Комп'ютерна верстка, макетування, обробка фото – *Вікторія Іванова*

Підписано до друку 5.10.2023. Формат 70x108/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 25,7. Обл.-вид. арк. 26,12.
Тираж 100 прим.
Зам. №7/12

Науково-дослідний інститут українознавства
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 7212 від 14.12.2020 р.

01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18